

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

ปราสาทศพนกหัสดีลิงค์ในล้านนา

ผศ.ดร.ประทีป พิษทองกลาง และคณะ
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา เชียงใหม่

สิงหาคม 2563

สัญญาเลขที่ RDG59H0012

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

ปราสาทศพนกหัสดีลิงค์ในล้านนา

คณะผู้วิจัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประทีป พิชทองกลาง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์บุญรัตน์ ณ วิชัย

อาจารย์ญาติวิมินทร์ พิชทองกลาง

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา

ทุนวิจัยมุ่งเป้า มนุษยศาสตร์ 2559

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

(รายงานการวิจัยฉบับนี้เป็นความเห็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

กิตติกรรมประกาศ

คณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) โดยทุนอุดหนุนการวิจัยประเภทโครงการสนับสนุนการวิจัยทุนมุ่งเป้า กลุ่มมนุษยศาสตร์ ประจำปี 2559 ที่ได้ให้ทุนอุดหนุนในการดำเนินการวิจัย ขอขอบคุณคณะผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบทางวิชาการ ที่ได้กรุณาตรวจสอบรายงานการวิจัยและให้คำแนะนำทางวิชาการที่ดีแก่คณะผู้วิจัยตลอดมา

คณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณเจ้า ช่างฝีมือผู้รังสรรค์ปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนา ปราชญ์ล้านนาผู้มีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับรูปแบบและพิธีกรรมในการจัดทำศพนักษัตรลึงค์ นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่เสียสละเวลาอันมีค่าในการระดมสมอง สัมภาษณ์ และสนทนากลุ่มย่อย เพื่อให้ได้ข้อเสนอแนะในการอนุรักษ์และปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนาให้เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมทรงคุณค่าและมูลค่าควบคู่กันไปอย่างสมดุลในทุกมิติ

คณะผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า รายงานการวิจัยเรื่องปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนานี้ จะมีประโยชน์ต่อการอนุรักษ์มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของล้านนาและพุทธศิลปกรรมแขนงอื่นๆ ให้กับชุมชนในการนำไปประยุกต์ใช้ให้แพร่หลาย และเกิดประโยชน์แก่การท่องเที่ยวโดยชุมชนมากยิ่งขึ้นต่อไป

คณะผู้วิจัย

รหัสโครงการ RDG59H0012
ชื่อเรื่อง
(ภาษาไทย) ปราสาทพนกหัสติลิงค์ในล้านนา
(ภาษาอังกฤษ) The Husadilingu Castle in Lanna

คณะผู้วิจัย 1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประทีป พิษทองกลาง
กลุ่มวิชาสังคมศาสตร์ คณะบริหารธุรกิจและศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา เชียงใหม่
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์บุญรัตน์ ณ วิชัย
หลักสูตรออกแบบเครื่องเรือน คณะศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา เชียงใหม่
3. นางญาตาวิมินทร์ พิษทองกลาง
กลุ่มวิชาสังคมศาสตร์ คณะบริหารธุรกิจและศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา เชียงใหม่
การติดต่อ Khun_Jedrin@hotmail.com
ระยะเวลาโครงการ 30 มีนาคม 2559 – 31 สิงหาคม 2560

บทคัดย่อ

งานวิจัยเชิงคุณภาพนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบปราสาทและพิธีศพพระสงฆ์ในวัฒนธรรมล้านนา ผลการวิจัยพบว่า พิธีปลงศพพระสงฆ์ผู้เป็นมหาเถระในวัฒนธรรมล้านนา เรียกว่า งานบอยล้อ นิยมสร้างปราสาทศพต่างบนหลังนกหัสติลิงค์ จนเกิดเป็นมรดกภูมิปัญญาทางด้านศิลปกรรมประจำถิ่นที่เรียกว่า “ปราสาทนกหัสติลิงค์” มีอยู่ 2 แบบ คือ 1. แบบพื้นเมืองหรือธรรมมาสน์แบบล้านนา และ 2. แบบจตุรมุขพิมานปราสาท ตั้งอยู่บนหลังนกหัสติลิงค์ โดยปราสาทศพและเครื่องประกอบพิธีจะประณีตกว่าศพชาวบ้าน ถือเป็นงานบุญใหญ่มีอานิสงส์มาก การเคลื่อนศพมีพิธีชักลากปราสาทไปสู่สถานที่เผาชั่วคราวที่สร้างขึ้นเฉพาะ เรียกว่า พิธีลากปราสาท แล้วประกอบพิธีฌาปนกิจ เรียกว่า พิธีส่งสการ ส่วนเครื่องประกอบพิธีในงานส่งสการศพพระสงฆ์ แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ 1. เครื่องประกอบปราสาทศพ ได้แก่ เสาไม้ซาง 4 ต้นสำหรับชิงผ้าสังฆาฏิ ผ้าสังฆาฏิ 1 ผืน เรียกผ้าเพดาน ผ้าดิบสีขาวหรือสีเหลือง เรียกผ้ากระดาน ตุงสามหาง ฉัตร บังสุริย์ บังแทรก บังวัน ราชวัตร-ข้อธง 2. เครื่องประกอบสมณบริวารและสมณศักดิ์ ได้แก่ ผ้าไตรจีวร บาตร ตาลปัตรหรือพัดยศ ใบประกาศแต่งตั้ง รูปของพระสงฆ์ถึงแก่กรรมภาพ ฟินไม้หอม ชุ่มร่วมทำบุญ-ผ้าบังสุกุล ชุ่มสละแห่ดอกไม้วางศพจริง

คำสำคัญ: ปราสาทศพ; พิธีศพ; พระสงฆ์; วัฒนธรรมล้านนา

Abstract

This is a qualitative research which aims to study the funeral castle style and funeral ceremony of monks in Lanna culture. It was found that the funeral ceremony of senior monks in Lanna culture is called as “Ngan-Poi-Lor”. The funeral castle was mostly built on the Hasdiling bird and called as “Prasad Nok-Hasdiling”. There are two styles of Prasad Nok-Hasdiling as follows: 1) traditional style or Lanna pulpit and 2) tetrahedron pavilion style. The funeral castle and accessory of monk are more delicate than layman. It is an enormous merit making. The funeral castle is moved to the temporary crematorium which is called as “Lak-Prasad ceremony” and the cremation ceremony is called as “Song-Sakan ceremony”. The accessories of the cremation ceremony are divided into two parts: 1) the accessories of the funeral castle are four bamboos for binding the robe which is called this robe as the ceiling, a white or yellow cloth is called as the board, a tri-tails flag, a tiered umbrella, traditional fans, state umbrellas and royal flags; and 2) the accessories of the requisites for monks and their ecclesiastical rank such as the three robes, the alms bowl, ecclesiastical rank fan, appointment certificate, photo, scented firewood, merit-making unit, yellow robes dedicated to dead monks, and the unit of firework men.

Keywords: Funeral Castle; Funeral ceremony; Monks; Lanna Culture

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ.....	ก
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ข
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
สารบัญ.....	ง
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ที่มาและความสำคัญของการวิจัย.....	1
1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย.....	2
1.3 คำถามการวิจัย.....	2
1.4 ระเบียบวิธีวิจัย.....	3
1.5 การทบทวนสถานภาพองค์ความรู้เดิม.....	5
1.6 ประโยชน์จากการวิจัย.....	14
1.7 นวัตกรรมและผลงานทางวิชาการที่เกิดจากงานวิจัย.....	14
1.8 เนื้อหาของรายงานการวิจัยโดยสังเขป.....	15
บทที่ 2 คติและแนวคิดเชิงวัฒนธรรมเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์.....	16
2.1 ที่มาของนกหัสติลิงค์.....	16
2.2 เรื่องราวนกหัสติลิงค์ในตำนาน.....	20
2.3 ลักษณะของนกหัสติลิงค์.....	25
2.4 ที่อยู่ของนกหัสติลิงค์.....	29
2.5 คติความเชื่อเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์ในสังคมไทย.....	29
2.6 ความเชื่อเรื่องนกหัสติลิงค์ในภูมิภาค.....	43
บทที่ 3 ความเชื่อและพิธีศพในล้านนา.....	59
3.1 ความเชื่อและพิธีกรรมงานศพในล้านนา.....	59
3.2 พิธีกรรมศพในล้านนา.....	67
บทที่ 4 ผลการวิจัย.....	86
4.1 แนวคิดการสร้างปราสาทศพในล้านนา.....	87
4.2 ปราสาทศพชนชั้นสูงในล้านนา.....	92
4.3 พิธีส่งสัการะบูชาหมาเถาะในล้านนา.....	97

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

บทที่ 5 รูปแบบและพัฒนาการของการสร้างปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนา.....	107
5.1 รูปแบบการสร้างปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนา.....	107
5.2 กระบวนการสร้างปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนา.....	118
5.3 พัฒนาการการสร้างปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนา.....	121
5.4 ปัญหาและแนวทางการอนุรักษ์ปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนา.....	123
บทที่ 6 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะบางประการ.....	124
6.1 สรุปผลการวิจัย.....	124
6.2 ข้อเสนอแนะบางประการ.....	125
บรรณานุกรม.....	131

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
ภาพที่ 2.1 รูปนภัสดีลิ่งค์ จิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวรารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร.....	17
ภาพที่ 2.2 นกร็อก วาดโดย Edward Julius Detmold.....	19
ภาพที่ 2.3 นก Ath Kanda Lihini ของศรีลังกา.....	19
ภาพที่ 2.4 ภาพลักษณะของนภัสดีลิ่งค์ขณะอยู่ในป่าหิมพานต์.....	23
ภาพที่ 2.5 ภาพสัตว์ที่เป็นลักษณะรวมของนภัสดีลิ่งค์ คือ หงส์.....	26
ภาพที่ 2.6 ภาพสัตว์ที่เป็นลักษณะรวมของนภัสดีลิ่งค์ คือ ครุฑ.....	27
ภาพที่ 2.7 ภาพสัตว์ที่เป็นลักษณะรวมของนภัสดีลิ่งค์ คือ ช้าง.....	28
ภาพที่ 2.8 ภูมิประเทศในป่าหิมพานต์.....	30
ภาพที่ 2.9 นภัสดีลิ่งค์ในป่าหิมพานต์.....	31
ภาพที่ 2.10 ประติมากรรมปูนปั้นรูปนภัสดีลิ่งค์ศิลปะแบบทวารวดีประดิษฐานเจดีย์ จุลประโทนจังหวัดนครปฐม.....	33
ภาพที่ 2.11 พระพุทธรูปประทับเหนือนภัสดีลิ่งค์.....	34
ภาพที่ 2.12 ด้านข้างของพระพุทธรูปประทับเหนือนภัสดีลิ่งค์.....	34
ภาพที่ 2.13 แผ่นทองรูปนภัสดีลิ่งค์.....	35
ภาพที่ 2.14 ทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ ปราสาทหินพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์.....	36
ภาพที่ 2.15 หัสดีลิ่งค์ในสมุดไทยดำ.....	38
ภาพที่ 2.16 ศิลปกรรมนภัสดีลิ่งค์ วัดเด่นสะเหลีศรีเมืองแกน วัดบ้านเด่น จังหวัดเชียงใหม่.....	39
ภาพที่ 2.17 บันไดนภัสดีลิ่งค์ วัดเด่นสะเหลีศรีเมืองแกน วัดบ้านเด่น จังหวัดเชียงใหม่.....	40
ภาพที่ 2.18 ศิลปกรรมนภัสดีลิ่งค์ วัดเด่นสะเหลีศรีเมืองแกน วัดบ้านเด่น จังหวัดเชียงใหม่.....	41
ภาพที่ 2.19 ศิลปกรรมนภัสดีลิ่งค์ วัดเด่นสะเหลีศรีเมืองแกน วัดบ้านเด่น จังหวัดเชียงใหม่.....	42
ภาพที่ 2.20 พิชัยภัณฑ์วัดพระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย.....	42
ภาพที่ 2.21 ภาพวาดนภัสดีลิ่งค์คาบสังข์ปัดรมาให้อสุเทพฤาษีและสุกกทันต์ฤาษี สร้างเมืองหริภุญไชย.....	49
ภาพที่ 2.22 ตุ่มถ่วงน้ำหนักสำริดนภัสดีลิ่งค์คาบช้าง.....	50
ภาพที่ 4.1 จิตรกรรมฝาผนังวัดเชียงมั่น.....	86
ภาพที่ 4.2 ปราสาทศพชนชั้นสูง.....	87
ภาพที่ 4.3 ปราสาทศพพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์.....	89
ภาพที่ 4.4 ปราสาทศพนภัสดีลิ่งค์ของพระครูสุคันธศีล (ครูบาคำแสน) วัดสวนดอก เชียงใหม่.....	102

1. ปัญหาและความสำคัญของการวิจัย

ล้านนาคือดินแดนทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยในปัจจุบัน ประกอบด้วยจังหวัด เชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน พะเยา และแม่ฮ่องสอน มีการแบ่งกลุ่มวัฒนธรรมได้ 3 กลุ่มหลัก คือ กลุ่มวัฒนธรรมล้านนาเชียงใหม่ ลำพูน กลุ่มวัฒนธรรมล้านนาตะวันออก (เชียงราย พะเยา แพร่ น่าน ลำปาง) และกลุ่มวัฒนธรรมไต (แม่ฮ่องสอน) ซึ่งในอาณาจักรล้านนาแห่งนี้ในอดีตเคยเป็นอาณาจักรอิสระและยิ่งใหญ่มาก่อน มีภาษาพูด ภาษาเขียน และมีวัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ สถาปนาโดยพญามังราย ได้ทรงสร้างเมืองนพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่เป็นราชธานีในปี พ.ศ. 1839 ซึ่งในดินแดนนี้ประกอบไปด้วยความหลากหลายของกลุ่มชน ศาสนา และความเชื่อ จึงทำให้เกิดการหลอมรวมทางวัฒนธรรมจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง

ในบริเวณพื้นที่ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ปรากฏมีขนบธรรมเนียมการสร้างปราสาทศพต่างบนสัตว์หิมพานต์รูปแบบต่างๆ เช่น นกการเวก พญานาค หงส์ ช้างเอราวัณ หรือที่นิยมสร้างกันมากที่สุด คือ “ปราสาทศพหัตถิลิงค์” เพื่อส่งสารหรือเผาศพของครุบาทมหาเถระและในช่วงประมาณ พุทธศักราช 2550 เป็นต้นมา เริ่มมีการนำเอาปราสาทศพรูปแบบนี้ไปจัดขึ้นในพื้นที่ของภูมิภาคอื่นๆ เช่น ภาคกลางที่กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นสิ่งที่สร้างความตื่นตาตื่นใจสำหรับบุคคลต่างถิ่นต่างวัฒนธรรมที่ได้เข้ามาสัมผัสพบเห็นไปพร้อมๆ กัน (ภูเดช แสนสา, 2554) ความเชื่อในเรื่องพิธีกรรมในการตายของมนุษย์ แท้จริงก็คือการกำจัดศพ ซึ่งถือว่าเป็นของเสียของเนา เป็นสิ่งอุจาดตา โดยมีวิธีการต่างๆ กันตามท้องถิ่น เช่น ฝัง เผา ลอยน้ำฯ โดยเมื่อนำความเชื่อเรื่องชีวิตหลังการตายมาประยุกต์หลอมรวมกัน จึงเกิดการทำพิธีศพในลำดับต่อมา แม้กระทั่งล้านนาเอง ก็มีวิธีการในการนี้แตกต่างกันบ้างในเรื่องรายละเอียด แต่ก็มีวัตถุประสงค์หลักเดียวกัน คือ ส่งวิญญาณของผู้ตายไปสู่สวรรค์

การทำพิธีศพในล้านนา สามารถแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ตามฐานะ หรือลำดับชั้นยศของผู้คนโดยนำความเชื่อนี้มาจากอินเดียในเรื่องของวรรณะ คือ กษัตริย์หรือเจ้านคร พระสงฆ์ และประชาชนทั่วไปหรือชาวเมือง มีความแตกต่างในรายละเอียด แม้กระทั่งการเกิดขึ้นของปราสาท ซึ่งใช้บรรจุศพผู้ตาย โดยมีความเชื่อว่ามีจิตจากภพนี้ ไปสู่ภพหน้าก็เชื่อว่าจะได้ไปสู่สุคติ ซึ่งปราสาทเองก็มีความแตกต่างกันทั้ง 3 กลุ่มหลักข้างต้น เช่น หากเป็นเจ้าเมืองหรือกษัตริย์และพระสงฆ์หรือครุบาทผู้มีพระราชาสูง ก็จะใช้ปราสาทนกหัตถิลิงค์ (จิรกาล สุวรรณพัฒน์, 2561) ซึ่งนกหัตถิลิงค์ คือ สัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์มีกำลังเท่า 5 แรงช้าง มีหัวเป็นช้าง หางเป็นหงส์ ตัวเป็นนก อันเป็นสิ่งคู่บารมีกษัตริยาธิราชและพระสงฆ์ที่เรียกว่าครุบาทผู้มีพระราชาสูง และอีกกลุ่มหนึ่ง คือ ชาวเมือง จะเป็นปราสาทเล็กๆ ตามฐานะของผู้ตาย เช่น ปราสาททรงหลังกาย ปราสาททรงแมวควบ เป็นต้น (หมั่นต สุนทร, 2556)

ปราสาทศพนกหัสติลิงค์ เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงที่ถ่ายทอดถึงกันทั้งเขมร ลาว ไทยเป็นงานช่างฝีมือดั้งเดิม ส่วนในล้านนานิยมสร้างปราสาทนกหัสติลิงค์เพื่อบรรจุศพของกษัตริย์เจ้านายฝ่ายเหนือ รวมถึงพระมหาเถระชั้นผู้ใหญ่ที่มรณภาพลง เพื่อให้พิธีศพมีความสง่างาม สมฐานะบารมี และเป็นการส่งดวงวิญญาณไปสู่สรวงสวรรค์ชั้นพรหมโลก แต่ในปัจจุบันปราสาทนกหัสติลิงค์นิยมใช้ในพิธีศพของพระเถระชั้นผู้ใหญ่เท่านั้น รูปแบบและลักษณะของตัวนกหัสติลิงค์นั้น มีรูปร่างโครงสร้างส่วนหัวและลำตัวทำจากโครงไม้ ตัดแต่งกระดาดเป็นลวดลายทำเป็นเกล็ด ส่วนหัวข้างมีความพิเศษ สามารถการเคลื่อนไหวไปมาได้ โดยขึ้นส่วนคอและหัวต้องเคลื่อนไหวหมุนไปมาได้ ใบหูสามารถพับกระพือได้ ส่วนวงทำจากผ้าเย็บเป็นทรงกระบอก เลียนแบบวงช้างมีเชือกร้อยอยู่ด้านในสำหรับดึง เคลื่อนไหวได้ ดวงตาต้องมีลักษณะกลมมน ขนตายาวสวย กะพริบได้เหมือนมีชีวิตจริงๆ ส่วนหางทำจากเสือไม้ไฟ ตัดเป็นรูปหางหงส์ มีลวดลายสวยงาม โดยส่วนนี้จะติดตั้งคนละส่วนกับลำตัว มีกลไกใช้เชือกชักให้เคลื่อนไหวได้ ด้านหน้ามีขันเล็กๆ บรรจุข้าวตอกไว้เพื่อโปรยลักษณะเหมือนช้างใช้งวงโปรยข้าวตอกเพื่อเป็นสิริมงคลหลังการจุดไฟประชุมเพลิงเผาศพปราสาทเมื่อมองปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในมิติวัฒนธรรม จะเห็นว่า “ปราสาทศพนกหัสติลิงค์” มิได้มีเพียงกระบวนการทางการช่างฝีมือเท่านั้น หากแต่มีรหัสหมายทางสังคมวัฒนธรรมที่ฝังสานอยู่ในกระบวนการสร้างนกหัสติลิงค์ รวมถึงการประกอบพิธีมาปนกิจร่างไว้วิญญาณของบุคคลสำคัญ ผู้ทอดเรือนกายอยู่ในหีบศพที่วางอยู่บนปราสาทศพนกหัสติลิงค์

เนื่องจากการหลงใหลถ่ายทอดทางวัฒนธรรม หรือโลกาภิวัตน์ ทำให้สภาพสังคมล้านนาเปลี่ยนไป ลัทธิทุนนิยม กระแสตะวันตก รวมทั้งวัฒนธรรมไทยภาคกลาง ได้เข้ามามีบทบาทมากขึ้น และยังปรากฏในรูปแบบของปราสาท ทั้งรูปแบบ ศิลปกรรม ลวดลาย ความอ่อนช้อย ซึ่งเป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมใหม่จากไทยภาคกลางที่เน้นความอลังการ สวยงาม โอ่อ่า มากกว่าความอ่อนช้อยประณีตตามแบบล้านนา ดังนั้น โครงการวิจัยเรื่องปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในล้านนาครั้งนี้ จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาคติความเชื่อและบริบททางวัฒนธรรมเกี่ยวกับปราสาทศพนกหัสติลิงค์ และเพื่อวิเคราะห์รูปแบบและพัฒนาการของงานช่างฝีมือการสร้างปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในล้านนา เพื่อหาแนวทางสืบสาน สร้างสรรค์และบูรณาการงานช่างฝีมือการสร้างปราสาทศพนกหัสติลิงค์แบบล้านนาให้เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษาคติความเชื่อและบริบททางวัฒนธรรมเกี่ยวกับปราสาทศพนกหัสติลิงค์
- 2.2 เพื่อวิเคราะห์รูปแบบและพัฒนาการของงานช่างฝีมือการสร้างปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในล้านนา

3. คำถามหลักของการวิจัย

งานวิจัยเรื่องนี้ พยายามสำรวจ รวบรวมสภาพองค์ความรู้เดิมเกี่ยวกับคติความเชื่อและบริบททางวัฒนธรรมเกี่ยวกับปราสาทศพนกหัสติลิงค์ นำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์และตรวจสอบจากผู้ทรงภูมิรู้

และสถา¹ผู้สร้างปราสาทศพนกหัสติลิงค์ เพื่อระบุที่มาของคติความเชื่อในลำนานาและพื้นที่ใกล้เคียง ตลอดจนการฟื้นฟู อนุรักษ์ การสืบสาน และผลกระทบในสังคมและวัฒนธรรมสมัยใหม่ เชื่อมโยงไปถึง การศึกษารูปแบบและพัฒนาการงานช่างฝีมือการสร้างปราสาทศพนกหัสติลิงค์จากช่างฝีมือรุ่นเก่า ผู้เชี่ยวชาญสู่ช่างรุ่นใหม่ที่มีความกระหายที่จะเรียนรู้และสร้างสรรค์งานช่างฝีมือดั้งเดิมว่าเป็นอย่างไร งานวิจัยนี้มีคำถามหลัก 2 ข้อ ดังนี้

3.1 คติความเชื่อและบริบททางวัฒนธรรมเกี่ยวกับปราสาทศพนกหัสติลิงค์มีความเป็นมาอย่างไร เชื่อมโยง และแสดงนัยถึงอะไรบ้าง

3.2 รูปแบบและพัฒนาการของงานช่างฝีมือการสร้างปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในลำนานาของ แต่ละพื้นที่ สถาแต่ละคนมีรูปแบบ พัฒนาการ ลวดลาย ลักษณะเฉพาะของการสร้างปราสาทศพนกหัสติลิงค์อย่างไร รวมถึงการอนุรักษ์ สืบสานแก่สักรุ่นใหม่อย่างไรบ้าง

4. ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ใช้ในการอธิบายวิธีวิจัยที่ใช้ในการศึกษาเรื่องปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในลำนานาครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้กำหนดระเบียบวิธีวิจัยเพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่กำหนดไว้ มีรายละเอียดดังนี้

4.1 การออกแบบการวิจัย

การออกแบบวิธีวิจัยครั้งนี้ พิจารณาจากวัตถุประสงค์การวิจัยทั้ง 2 ข้อเป็นหลัก เพื่อสร้างคำถามการวิจัยจากวัตถุประสงค์ โดยอาศัยวัตถุประสงค์เป็นตัวกำหนดแนวทางในการป้อนชุดคำถาม เรียงรูปแบบงานวิจัยนี้ว่า

4.2 ขอบเขตการวิจัย

4.2.1 **ขอบเขตด้านพื้นที่** เขตพื้นที่ที่อยู่และสร้างสรรค์งานปราสาทศพนกหัสติลิงค์ของสถาผู้สร้างปราสาทศพนกหัสติลิงค์ และสถาผู้สร้างปราสาทศพน ผู้มีความเชี่ยวชาญในการสร้างปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในลำนานาที่ยังคงมีการฟื้นฟู อนุรักษ์และสืบสานในเขตภาคเหนือตอนบน 7 จังหวัด ได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน และพะเยา

4.2.2 **ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูล** ผู้ให้ข้อมูลหลักในการวิจัยครั้งนี้ แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ (1) ช่างฝีมือผู้สร้างสรรค์ปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในลำนานา จำนวน 20 คน (2) ประชาชนลำนานาผู้มีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับรูปแบบและพิธีกรรมในการจัดทำศพนปราสาทศพนกหัสติลิงค์ จำนวน 10 คน (3) นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ รูปแบบและพิธีกรรมแบบลำนานาที่มีผลงานทางวิชาการ งานวิจัยที่ปรากฏอย่างต่อเนื่อง จำนวน 10 คน

4.2.3 **ขอบเขตด้านเนื้อหา** การวิจัยครั้งนี้ เนื้อหาหลักที่คณะผู้วิจัยต้องการหาคำตอบและองค์ความรู้ใหม่ประกอบด้วยประเด็นสำคัญ ได้แก่ 1) สถานภาพองค์ความรู้เดิมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับนกกหัสติลิงค์และปราสาทศพนในลำนานา 2) คติและแนวคิดเชิงวัฒนธรรมเกี่ยวกับนกกหัสติลิงค์ 3) ประเพณี วิถีปฏิบัติเกี่ยวกับพิธีศพนในลำนานา 4) รูปแบบปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในลำนานา และ 5) การสร้างปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในลำนานา

¹ สถา คือ คำเรียก ช่างฝีมือในลำนานา

4.2.4 ขอบเขตด้านระยะเวลา คณะผู้วิจัยได้ใช้ระยะเวลาที่ใช้ในการวิจัยทั้งหมด เริ่มตั้งแต่ 1 พฤษภาคม 2559 จนถึงเดือนพฤษภาคม 2563 เป็นระยะเวลาที่ดำเนินการวิจัยทั้งหมด 36 เดือน ทั้งนี้เนื่องจากการทำปราชญ์ศิลปหัตถ์ศิลปกรรมมีระยะเวลาทำช่วงหลังออกพรรษา (พฤศจิกายน-มีนาคม) เท่านั้น

4.3 ขั้นตอนการวิจัย

ก. การทบทวนสถานภาพองค์ความรู้เดิม

การทบทวนองค์ความรู้แนวคิดเชิงวัฒนธรรมเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์ที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่ในรูปแบบเอกสารต่างๆ ของพระสงฆ์ สล่า ปราชญ์ชาวบ้าน นักวิชาการ และสถาบันการศึกษาต่างๆ ที่สืบค้นได้จากห้องสมุดมหาวิทยาลัยต่างๆ โดยอาศัยการอ่านให้เข้าใจสาระขององค์ความรู้ที่นำเสนอในฐานะผู้สนใจทั่วไปเพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการพิจารณาเรื่องเล่า ตำนาน ศิลปกรรม รูปแบบและพัฒนาการของการสร้างปราชญ์ศิลปหัตถ์ศิลปกรรมในล้านนาที่มีการบอกเล่าหรือนำเสนอในท้องถิ่นการสอบถามระหว่างการเดินทางมีส่วนร่วมกับกิจกรรมแต่ละขั้นตอน ว่าเป็นผู้ให้ข้อมูลเชิงลึกในบางประเด็นได้จึงขอสัมภาษณ์ในประเด็นนั้นๆ

ข. การเก็บข้อมูลภาคสนาม

ลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามในเขตพื้นที่อยู่และสร้างสรรค์งานปราชญ์ศิลปหัตถ์ศิลปกรรมของสล่าผู้สร้างปราชญ์ศิลปหัตถ์ศิลปกรรม และสล่าผู้สร้างปราชญ์ศิลปหัตถ์ศิลปกรรมผู้มีความเชี่ยวชาญในการสร้างปราชญ์ศิลปหัตถ์ศิลปกรรมในล้านนาที่ยังคงมีการฟื้นฟู อนุรักษ์และสืบสานในเขตภาคเหนือตอนบน 7 จังหวัด ได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน และพะเยา สัมภาษณ์และสังเกตผู้ให้ข้อมูลหลัก 3 กลุ่ม ได้แก่ (1) ช่างฝีมือผู้รังสรรค์ปราชญ์ศิลปหัตถ์ศิลปกรรมในล้านนา จำนวน 20 คน (2) ปราชญ์ล้านนาผู้มีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับรูปแบบและพิธีกรรมในการทำศพปราชญ์ศิลปหัตถ์ศิลปกรรม จำนวน 10 คน (3) นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ รูปแบบและพิธีกรรมแบบล้านนาที่มีผลงานทางวิชาการ งานวิจัยที่ปรากฏอย่างต่อเนื่อง จำนวน 10 คน

วิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อหาหลักที่คณะผู้วิจัยต้องการหาคำตอบและองค์ความรู้ใหม่ประกอบด้วยประเด็นสำคัญ ได้แก่ 1) สถานภาพองค์ความรู้เดิมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับนกหัสติลิงค์และปราชญ์ศิลปหัตถ์ศิลปกรรมในล้านนา 2) คติและแนวคิดเชิงวัฒนธรรมเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์ 3) ประเพณี วิถีปฏิบัติเกี่ยวกับพิธีศพในล้านนา 4) รูปแบบปราชญ์ศิลปหัตถ์ศิลปกรรมในล้านนา และ 5) การสร้างปราชญ์ศิลปหัตถ์ศิลปกรรมในล้านนา

4.4. การเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ ข้อมูลที่จะนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อตอบคำถามและวัตถุประสงค์การวิจัย ทั้งในส่วนของการเชื่อและบริบททางวัฒนธรรมเกี่ยวกับปราชญ์ศิลปหัตถ์ศิลปกรรม และรูปแบบและพัฒนาการของงานช่างฝีมือการสร้างปราชญ์ศิลปหัตถ์ศิลปกรรมในล้านนาของแต่ละพื้นที่โดยแบ่งข้อมูลออกเป็น 2 ประเภทดังนี้

ก. ข้อมูลจากเอกสาร ได้แก่ ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับคติความเชื่อเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์ และรูปแบบและพัฒนาการของงานช่างฝีมือการสร้างปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในล้านนาที่ปรากฏในใบลาน ตำรา หนังสือ รายงานการวิจัย บทความวิจัย บทความวิชาการ สารคดี วิทยุทัศน์ เว็บไซต์ และหนังสือพิมพ์

ข. ข้อมูลภาคสนาม ได้แก่ เป็นข้อมูลเชิงลึกเพื่อมาเติมเต็มช่องว่างของความรู้ที่หา ตัวอย่าง หรือหลักฐานไม่ได้จากข้อมูลเอกสาร หรือข้อมูลที่เป็นปัจจุบันและมีชีวิต คณะผู้วิจัยทำการ สัมภาษณ์และสังเกตแบบมีส่วนร่วมกับการสร้างปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในล้านนา

5. การทบทวนสถานภาพองค์ความรู้เดิม

การทบทวนสถานภาพองค์ความรู้เดิมครั้งนี้ เพื่อทราบข้อมูล ข้อค้นพบ หลักฐาน และคำอธิบาย รวมถึงข้อถกเถียงที่ยังมีคำตอบที่ไม่ชัดเจนที่นักวิชาการได้ศึกษาและค้นคว้าวิจัยและเสนอไว้ก่อนหน้านี้ เพื่อนำองค์ความรู้ดังกล่าวมาวิเคราะห์ สังเคราะห์หาช่องว่างของความรู้ (Knowledge Gaps) ที่ยังหาคำตอบที่ชัดเจนไม่ได้ ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นในการทบทวน 3 ประเด็นหลัก คือ 1) คติ และแนวคิดเชิงวัฒนธรรมเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์ 2) รูปแบบปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในวัฒนธรรม ล้านนา 3) สล่าและพัฒนาการของการสร้างปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในล้านนา โดยมีสาระสำคัญพอสังเขป ดังนี้

5.1 คติและแนวคิดเชิงวัฒนธรรมเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์

คัมภีร์จามเทวีวงศ์ ซึ่งรจนาเป็นภาษาบาลีโดยพระโพธิ์รังสี ภิกษุชาวเชียงใหม่ เนื้อเรื่องกล่าวถึงกำเนิดนครหริภุญไชย(หริภุญชัย) และเรื่องลำดับกษัตริย์ที่ปกครองนครหริภุญไชย ตลอดจนเหตุการณ์สำคัญของนครนี้ แปลเป็นภาษาไทยไว้โดยพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) และพระญาณวิจิตร (สิทธิ โจนานนท์) ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2463 ได้กล่าวถึงนกหัสติลิงค์ แต่ใช้คำว่า “นกหัสติลิงค์” ความโดยย่อว่า นกหัสติลิงค์อันเป็นนกทมิฬเกิดแต่ฟองไข่นั้น เป็นนกกมีอิทธิพล ได้ทำน้ำให้แยกเป็นสองภาคด้วยลมปากโดยกำลังอิทธิมาณของพระฤาษีสหัสสนาโกลย แล้วโบลงไปคาบเอาสังข์บุตรอันตายแล้วนานด้วยจะงอยปากได้แล้ว ก็มาด้วยฤทธิ์โดยทางอากาศ ครั้นถึงแล้วจึงได้ถวายแก่พระฤาษี (พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์), 2463)

ส่วนต้นกำเนิดความเชื่อเรื่องนกหัสติลิงค์นั้น อภิธาน สมใจ (2541) มีความเห็นในว่า การอ้างตำนานทางลาว (จำปาศักดิ์-อุบลราชธานี) สืบเนื่องกับเจ้านายไทใหญ่ (ไต-ชิน-ลื้อ) ทางเชียงใหม่และแสนหวีก็ดี การอนุমানจากวรรณกรรมชาดกของพุทธศาสนาก็ดี เรื่องนกใหญ่คาบสัตว์ใหญ่ สัตว์หิมพานต์ และนกรูปช้างของชนชาติต่างๆ ก็ดี ล้วนแล้วแต่ขาดน้ำหนัก เหตุผลเชิงจักรวาลวิทยาทั้งด้านอภิปรัชญา และญาณวิทยามารองรับ เพราะความรู้ ความคิด ความเชื่ออันชี้หมายถึงความเป็นอยู่ มีอยู่แห่งชีวิตนี้ กับชีวิตอื่น จนจำเป็นต้องตั้งปราสาทพิมานไว้บนหลังนกข้างนี้ หรือว่านกอื่นเพื่อการเดินทางหรือการบินไปสู่วิมานแมนแดนสวรรค์นั้นดูจากออกคลุมเครือสับสนมาก ยากแก่การยอมรับได้ภายใต้องค์ความรู้เรื่องการปกครองโดยเทวราชาในไตรภูมิวิทยา แต่จะมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ทางสังคมวิทยาการเมืองอย่างไรรั้น ควรจะมีการศึกษาให้ชัด

ความเชื่อเรื่องนกหัสดีลิงค์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อรรถ นันทจักร (2538) ที่ว่าตามธรรมเนียมของเจ้านายเมืองอุบลราชธานีเมื่อถึงแก่อสัญกรรม จะมีการสร้างเมรุเป็นรูปนกสีกกะไคลิงค์ หรือนกหัสดีลิงค์ ตามโบราณราชประเพณีของเมืองเชียงรุ่งแสนหรีฟ้า สืบมาถึงยุคเมืองอุบลราชธานี ตำแหน่งหรือสถานภาพของบุคคลที่จะสามารถขึ้นเมรุนกหัสดีลิงค์ คือ เจ้านายอัญญา 4 (อาขญา 4) และภายหลังมีอีกกลุ่มหนึ่งที่สามารถขึ้นเมรุนกหัสดีลิงค์ได้ คือ พระสงฆ์พระเถระผู้ใหญ่เท่านั้น

ในเรื่องนี้วีรศักดิ์ กลิ่นถาวร (2538) ได้ศึกษาการใช้เมรุนกหัสดีลิงค์ที่ปรากฏในจังหวัดร้อยเอ็ด ได้อธิบายคติในเรื่องนกหัสดีลิงค์ว่า มาจากกรอบความคิดที่อิงกับอรรถาธิบายพุทธศาสนา 4 ตำนาน คือ 1) นิทานธรรมบท เรื่องพระนางสามาวดี 2) คัมภีร์ปัญญาสนิบาตชาดก เรื่องสุธนชาดก 3) ตำนานมูลศาสนาในล้านนา เรื่องการสร้างเมืองลำพูน และ 4) ตำนานในคัมภีร์จักรวาล เรื่องบทบาทหน้าที่ของนกหัสดีลิงค์ในพิธีเกี่ยวกับการทำศพมนุษย์

สำหรับการวิเคราะห์ของกาญจนา ชินนาค (2550) ในบทความวิชาการเรื่อง “นกหัสดีลิงค์: การวิเคราะห์ทางมานุษยวิทยา” ได้แสดงผลการวิเคราะห์ความเกี่ยวข้องระหว่างนกหัสดีลิงค์และงานศพ เหตุใดจึงต้องมีนกหัสดีลิงค์เข้ามาเกี่ยวข้อง นกหัสดีลิงค์เกี่ยวข้องกับตัวตนหรือสัญลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาวหรือไม่ บทบาทและสถานภาพของผู้ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม โดยพบว่า ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ได้มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเกี่ยวกับการปลงศพแบบนกหัสดีลิงค์ คือ สมัยก่อนการทำศพแบบนกหัสดีลิงค์จำกัดเฉพาะเจ้านายเชื้อสายจำปาสัก และทำพิธีการเผาศพที่ทุ่งศรีเมือง ต่อมาภายหลังเกรงว่าจะเป็นการเลียนแบบพระมหากษัตริย์ในกรุงเทพฯ ที่มีการถวายพระเพลิงบรมศพที่ทุ่งพระเมรุ ท้องสนามหลวง จึงยกเลิกประเพณีนี้เสีย อนุญาตให้เฉพาะพระเถระที่ทรงคุณธรรมสามารถจัดทำศพแบบนกหัสดีลิงค์ได้

วิราณี แฉ่นทอง (2551) ได้ศึกษาเรื่องการรำในพิธีทำศพแบบนกหัสดีลิงค์ในอุบลราชธานี โดยเสนอผลการวิจัยไว้ว่า แนวคิดเรื่องนกหัสดีลิงค์ได้แพร่มาจากอินเดียสู่สุวรรณภูมิรวมทั้งประเทศไทย ความเชื่อทางศาสนาได้แทรกอยู่ในจิตรกรรม ประติมากรรม ตลอดจนวรรณกรรมเรื่องไตรภูมิ พระร่วงจัดเป็นวรรณกรรมศาสนาเรื่องหนึ่งที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับนกหัสดีลิงค์ในป่าหิมพานต์ มีการพบหลักฐานของนกหัสดีลิงค์หลายลักษณะตาม ศาสนสถานต่างๆ ด้วยเหตุที่สังคมไทยในอดีตมีความเชื่อว่าสัตว์บางชนิดรวมทั้งนกหัสดีลิงค์เป็นพาหนะในการนำดวงวิญญาณของชนชั้นสูงสู่สวรรค์ ดังนั้น จึงนิยมใช้พาหนะรูปสัตว์อยู่ในรูปขบวนแห่ศพของชั้นสูงมาจนถึงปัจจุบัน พิธีทำศพแบบนกหัสดีลิงค์ในจังหวัดอุบลราชธานีเกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2316 โดยเจ้านายหรือคนที่สืบเชื้อสายอัญญาสี่ที่มาจากเมืองเชียงรุ่งได้นำพิธีศพดังกล่าวมาเผยแพร่ ใช้ประกอบพิธีเฉพาะเจ้านายและพระเถระ ในการทำพิธีมีขบวนแห่หลายขบวน รุลอยรูปนกหัสดีลิงค์เป็นขบวนหนึ่งที่เน้นความโดดเด่นของนกหัสดีลิงค์โดยมีลักษณะสำคัญคือ หัวเป็นชั้น ลำตัวเป็นนก หางเป็นหงส์

ส่วนในภาคกลางมีงานศึกษาของพิณสุตตา ดีช่วย (2555) ได้อธิบายคติความเชื่อ รูปแบบของสัตว์หิมพานต์ในงานพระเมรุมาศประเด็นที่เกี่ยวกับนกหัสดีลิงค์ไว้ว่า คติความเชื่อเรื่องพระเมรุมาศนั้น น่าจะมีที่มาจากคติความเชื่อเรื่องสมมติเทพที่ได้รับอิทธิพลมาจากอาณาจักรขอมโบราณที่เชื่อว่า พระเจ้าแผ่นดินเป็นเทพ เมื่อสวรรคตจึงต้องมีพระราชพิธีส่งเสด็จกลับสู่สวรรค์หรือเขาพระสุเมรุ ส่วนสัตว์หิมพานต์ในงานพระเมรุมาศนั้นสร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความเป็นเขาพระสุเมรุ

รูปแบบของสัตว์หิมพานต์ในงานพระเมรุมาศนั้นตั้งแต่ในสมัยอยุธยาเป็นต้นมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปจากเดิมมากนัก ในปัจจุบันรูปแบบโดยรวมก็ยังเป็นเหมือนอยุธยาจะแตกต่างกันก็เพียงลายเส้นแบบศิลปะตะวันตกที่เข้ามามีอิทธิพลต่องานศิลปะไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 การใช้งานของสัตว์หิมพานต์ในงานพระเมรุมาศนั้น ใช้เพื่อประดับตกแต่งพระเมรุมาศและเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนแห่พระบรมศพเท่านั้น

งานศึกษาของณรงค์ เจนใจ (2556) พบว่า ความเชื่อเรื่องของปราสาทนกกหัสติลิงค์ไม่มีหลักฐานยืนยันแน่ชัดว่าเริ่มมาจากเมื่อใด เป็นเพียงเรื่องเล่าที่สืบทอดกันมาจากผู้เฒ่าผู้แก่ โดยมีความเชื่อว่า นกกหัสติลิงค์เป็นสัตว์ป่าหิมพานต์ มีพลังกำลังมากเท่ากับช้างห้าเชือก เป็นสัตว์ชั้นสูง เป็นพาหนะที่จะนำดวงวิญญาณของพระสงฆ์และเจ้านาย ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลชั้นสูงในสังคมไปสู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จึงได้สร้างปราสาทวางไว้บนหลังนกกหัสติลิงค์เพื่อจะได้นำดวงวิญญาณและปราสาทที่เป็นที่อาศัยของดวงวิญญาณนั้นไปสู่สวรรค์ ปราสาทนกกหัสติลิงค์ในคติชนล้านนาในปัจจุบันจะใช้สำหรับงานศพพระสงฆ์เท่านั้น เพราะเชื่อว่าหลังจากการรวมหัวเมืองล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย ประเพณีการเผาศพเจ้านายโดยใช้ปราสาทนกกหัสติลิงค์ได้ยกเลิกไปและนำมาใช้กับพระสงฆ์แทนจนถึงปัจจุบัน

พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ (2560) ได้อธิบายภาพวาดกระบวนแห่พระบรมศพของสมเด็จพระเพทราชาว่า ใช้นกอินทรีนำ เทนที่จะเป็นการใช้แรดหรือระมาดน้ำ ดังเช่นที่ปรากฏในคำให้การขุนหลวงหาวัดที่บรรยายกระบวนพระบรมศพพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ หรือกระทั่งในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ใช้แรดนำเช่นกัน ถ้ายึดตามอายุของหลักฐาน เป็นไปได้ว่าในสมัยของพระเพทราชาหรือก่อนหน้านั้น นกอินทรีคงเป็นสัตว์นำกระบวน แต่ในสมุดภาพกระบวนแห่พระบรมศพสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช นกอินทรีนี้ระบุว่าเป็นนกกหัสติลิงค์ เชื่อกันว่านกกหัสติลิงค์เป็นนกมีพลังกำลังมากสามารถนำดวงวิญญาณของผู้ตายไปสู่สรวงสวรรค์ ในทางอุปลราชธานีมีตำนานเล่าว่า ระหว่างการแก่พระบรมศพกษัตริย์นครเชียงรุ่ง ได้มีนกกหัสติลิงค์จากป่าหิมพานต์บินมาคาบเอาพระบรมศพไป ทำให้ต้องหาผู้กล้าไปตามเอาศพมา จนกระทั่งนางสีดาได้ใช้ศรยิงนกกหัสติลิงค์ตกลงมาตาย พระมเหสีจึงให้ประกอบประกอบพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพกษัตริย์พร้อมนกกหัสติลิงค์ ด้วยตำนานและความเชื่อดังกล่าวเป็นมูลเหตุให้ทางล้านช้างและล้านนายังคงมีประเพณีการปลงศพพระเถระผู้ใหญ่ด้วยปราสาทนกกหัสติลิงค์ ซึ่งดูจะเป็นที่นิยมของกลุ่มคนชาติไท ในขณะที่ทางพม่ามีการใช้ปราสาทนกการเวก (มักเข้าใจว่าเป็นหงส์) สำหรับพระเถระเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นนกอินทรีหรือนกกหัสติลิงค์หรือการเวกนี้ ต่างสะท้อนประเพณีการปลงศพด้วยนก ซึ่งอาจสืบมาจากประเพณีของอินเดียหรือประเพณีดั้งเดิมของคนในภูมิภาคนี้เองที่มีการถือนกศักดิ์สิทธิ์อยู่แล้ว ดังปรากฏอยู่หน้ากลองมโหระทึกในวัฒนธรรมดองซอน เหตุที่นับถือนก เพราะนกเป็นสัญลักษณ์ของท้องฟ้า ซึ่งหมายถึงสวรรค์นั่นเอง

5.2 รูปแบบปราสาทศพและพิธีศพพระสงฆ์ในล้านนา

ปราณี วงษ์เทศ (2534) ได้กล่าวถึงพิธีกรรมงานศพในประเทศไทยโดยปรารภถึงความตายที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนในสังคม ตลอดจนถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ความรู้สึกของสมาชิกในสังคม และเชื่อมโยงความเชื่อของมนุษย์กับวิญญาณของผู้ตายโดยอาศัยพิธีกรรมเป็นสื่อติดต่อความสัมพันธ์กัน ในส่วนของพิธีกรรมศพนั้น ได้กล่าวถึงหลักฐานในโบราณคดี ที่ทำให้ทราบถึง

ความเชื่อในเรื่องวิญญาณหลังความตายของมนุษย์ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น การพบเปลือกหอย เครื่องเช่นในหลุมศพ บางศพก็มีเครื่องประดับและเครื่องใช้ที่แตกต่างจากศพอื่น สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างในฐานะของคนตายในชุมชนนั้นด้วย นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึงขั้นตอนของพิธีกรรมศพในปัจจุบัน ตั้งแต่บอกหนทางให้แก่ผู้ป่วยใกล้ตาย พิธีอาบน้ำศพ การตั้งศพบำเพ็ญกุศล จนกระทั่งถึงพิธีเผา และวิธีเก็บเถ้ากระดูก โดยกล่าวให้เห็นถึงพิธีกรรมในรูปแบบพิธีกรรมศพของชาวบ้านและชนชั้นสูงที่มีความแตกต่างกัน ในท้ายเล่มของหนังสือยังได้สรุปพิธีกรรมงานศพ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเกี่ยวกับความตายที่มีความเชื่อในอำนาจลึกลับเหนือธรรมชาติ ซึ่งค่อนข้างเป็นสากลที่คนดั้งเดิมทั่วโลกเชื่อถือ พิธีกรรมจึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับวิญญาณเป็นส่วนใหญ่ เช่น การเซ่นไหว้อุทิศอาหารไปให้คนตาย การปัดรังควาน เป็นต้น ส่วนความเชื่ออีกประการหนึ่ง เป็นความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลเข้ามาในภายหลัง พิธีกรรมจะไม่มีขั้นตอนในการจัดการศพมากนัก แต่จะมีบทบาทการให้คำอธิบาย ตีความหมายความเชื่อในเรื่องบาป บุญ คุณโทษ ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ตาย ได้เสวยสุขในปรโลกมากที่สุด

ส่วนมณี พยอมยงค์ (2537) กล่าวถึงงานเทศกาลประเพณีพิธีกรรมของล้านนาไทย อย่างละเอียดถี่ถ้วน ทำให้ผู้อ่านมองเห็นเป็นรูปธรรม ในส่วนของพิธีกรรมงานศพนั้นได้กล่าวถึงปอยลากหรือปอยล้อปอยข้าวสังข์ โดยเปรียบเทียบกับพิธีงเด็กของจีน นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึงพิธีกรรมงานศพในตอนว่าด้วยประเพณี “เฮือนเย็น” (งานศพ) อีก ผู้เขียนได้สอดแทรกความคิดแยกไว้เป็นข้อๆ ง่ายต่อการอ่านและยังได้ให้ความหมายภาษาพื้นบ้านตลอดถึงที่มาของคำนั้นไว้อย่างละเอียด ตอนสุดท้ายได้สรุปพิธีกรรมงานศพที่ควรยึดถือเป็นประเพณีไว้หลายประการ โดยเฉพาะเหตุผลของชาวล้านนาที่ไม่นิยมสร้างสุสานป่าช้าไว้ในวัด ซึ่งคล้ายกับสมัยพุทธกาลที่มีสุสานป่าช้าไว้นอกวัดเหมือนกัน

สำหรับดนัย ไชยโยธา (2538) กล่าวถึงปราชญ์ โดยปรารภถึงการจัดการศพของแต่ละเชื้อชาติที่มีความแตกต่างกัน ในส่วนของพิธีกรรมศพของชาวนาไทยนั้น ได้กล่าวถึงกระบวนการศพที่ผู้เขียนได้รวบรวมข้อปฏิบัติเกี่ยวกับพิธีกรรมศพทั้งในอดีตและปัจจุบัน โดยเริ่มตั้งแต่ก่อนตายจนถึงการเผา และหลังจากการเผาแล้ว ซึ่งเป็นหนังสือที่กล่าวถึงขั้นตอนพิธีกรรมศพที่อ่านง่ายทำให้สะดวกต่อการปฏิบัติในพิธีกรรมศพ เพราะผู้เขียนได้แยกแยะรายละเอียดทุกขั้นตอนไว้เป็นข้อๆ เช่น ในเรื่องของการเตรียมเครื่องใช้งานศพ ผู้เขียนจะบอกถึงเครื่องใช้ตั้งแต่การเตรียมเครื่องนุ่งห่มของเจ้าภาพเป็นต้นไป ตลอดถึงเครื่องใช้ในพิธีศพจนกระทั่งเครื่องใช้ในพิธีทำบุญหลักจากการเผาศพแล้ว ในส่วนของการแปรรูปเถ้าธุณั้น ได้กล่าวถึงการกำเก็บกระดูกส่วนต่างๆ ของร่างกายว่าควรเก็บส่วนใดบ้าง และอธิบายรายละเอียดการแปรรูปธุณี้ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงมารยาทในการไปงานศพที่ควรปฏิบัติ โดยแยกเป็นประเภทไว้ เช่น มารยาทการไปอาบน้ำศพ งานทำบุญศพ งานเผาศพ นับว่าหนังสือเล่มนี้ทำให้ผู้อ่านได้ทราบถึงการเตรียมตัวของผู้ไปร่วมพิธีและการเตรียมเครื่องใช้ตลอดถึงขั้นตอนของพิธีกรรมศพที่ละเอียดพอสมควร

นอกจากนั้นศรีเลา เกษพรหม (2541) ได้กล่าวถึงวิถีชีวิตของคนล้านนาที่ยึดถือสืบกันมานานตั้งแต่เรื่องการเกิดจนถึงการตาย สำหรับในส่วนของการตายนั้นได้แบ่งประเภทของการตาย การแสดงอาการของคนลำบากและสิ่งบอกเหตุของคนใกล้ตาย การจัดเตรียมงานศพ พิธีกรรมงานศพ ตลอดถึงวิเคราะห์วิจารณ์การจัดงานศพในปัจจุบันที่เป็นส่วนเกิดภูมิปัญญาของบรรพชน

ส่วนอภิธาน สมใจ (2541) กล่าวถึงพิธีกรรมงานศพล้านนาและอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีความสัมพันธ์กับบุคคลในสังคมชาวพุทธล้านนา โดยกล่าวถึงเรื่องของจักรวาลวิทยา ตามไตรภูมิวิทยาเป็นต้นมา จนกระทั่งถึงการจัดพิธีกรรมงานศพ ซึ่งมีการแยกแยะประเภทของบุคคลคืองานศพพระภิกษุและงานศพของฆราวาส ซึ่งมีความแตกต่างกัน เช่น พิธีกรรมงานศพของผู้สูงศักดิ์ มักจัดในเชิงสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับพินามปราสาทและเขาพระสุเมรุ ท้ายหนังสือได้กล่าวถึงพัฒนาการงานศพและพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตอื่นบนกระแสความเปลี่ยนแปลง ตลอดถึงวิเคราะห์บทบาทของบุคคลหรือกลุ่มต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมงานศพ เช่น กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ กลุ่มแม่บ้าน มัคทายก ช่างพิธีศพและสัปเหร่อ เป็นต้น นับว่าเป็นหนังสือที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการจัดพิธีกรรมงานศพของชาวล้านนาได้พอสมควร

สำหรับชัชวาล ทองดีเลิศ (2544) แสดงความคิดเห็นว่าการอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมล้านนาให้คงเดิมดังที่เคยเป็นเมื่อห้าสิบปีก่อน หรือร้อยปีก็ตาม จะดีกว่าการยอมให้วัฒนธรรมที่เคยมีมันคลี่คลายไปตามยุคสมัยหรือไม่ คำตอบทั้งหมดที่ลูกหลานของชาวล้านนา ที่ผู้อาศัยในล้านนา นี้เองว่าจะสานจิตวิญญาณ สานต่อลมหายใจ ของวิถีทางแผ่นดินอย่างไร ขณะเดียวกัน ก็ได้นิยามคำว่าล้านนาว่า กลุ่มวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายของกลุ่มชนเผ่าต่างๆ ซึ่งวัฒนธรรมภูมิปัญญา ของแต่ละชนเผ่านั้นมีหัวใจสำคัญอยู่ที่มิติของการที่มนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างพึ่งพาอาศัยกัน มีความเอื้ออาทรต่อกันมาโดยตลอด โดยสะท้อนออกมาทางความเชื่อประเพณีพฤติกรรมต่างๆ ซึ่งความเชื่อพวกนี้ให้วิถีชีวิตของชุมชนในล้านนาอยู่กับธรรมชาติใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างยั่งยืน

สอดคล้องกับกมลรัตน์ อุตตปัญญา (2543) ได้กล่าวว่า วัฒนธรรมงานศพ ย่อมแสดงความเป็นปึกแผ่นหรือความหละหลวม ภายในโครงสร้างหรือเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มชน และรายละเอียดด้านศิลปะประติมากรรมพฤติกรรม และความคิด ความรู้ ความเชื่อ ความรู้สึกที่รับปรากฏการณ์ที่อันแสดงออกในพิธีการและการจัดการให้รายละเอียดบทบาท และหน้าที่ของหมู่คนเป็นรูปธรรมในระดับบุคคลระดับกลุ่มชนและระดับสังคม และฉายภาพของพวกเขาได้อย่างชัดเจนลุ่มลูกผ่านความรู้สึกเรื่องงานศพ เป็นเวทีแสดงตนของสังคมคนเป็น เพื่อการสานต่อชีวิตนี้และชีวิตอื่น งานศพ เป็นวัฒนธรรมรูปธรรม และวัฒนธรรมนามธรรม งานศพ เป็นปรากฏการณ์เห็นได้ชัดด้วยความลึก สร้างผสมสืบเนื่องส่งต่อกันมาในทุกกลุ่มชนงานศพ เป็นวัฒนธรรมที่คงอยู่คู่สังคมมนุษย์ตราบเท่าที่มนุษย์ยังต้องอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มสังคมด้วยเหตุว่าไม่มีใครคนใดหนีพ้นความตายไปได้

ส่วนวิวัฒนศักดิ์ ไชยกุล (2548) ได้ทำวิจัยเรื่อง “บริบททางวัฒนธรรมและสังคมของการทำปราสาทศพในเชียงใหม่” สรุปความได้ว่า จากการค้นหา ไม่สามารถค้นพบและระบุได้แน่นอนว่าเริ่มทำขึ้นเมื่อใด ดังคำบอกเล่าของอภิธาน สมใจ ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ หรือเชี่ยวชาญเกี่ยวกับปราสาทศพ กล่าวว่าการทำปราสาทศพนั้น ไม่มีหลักฐานที่ชัดเจนว่าเริ่มทำขึ้นเมื่อใด แต่มีหลักฐานเก่าที่กล่าวถึงวิมานพินาม หรือบุษบก เป็นต้นแบบของปราสาทศพในปัจจุบัน ซึ่งมีขึ้นในสมัยราชวงศ์มังรายครองเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพิธีปราสาทศพของพระยาวิสุทธิราชาเทวีผู้ครองนครพิงค์เชียงใหม่ ต่อมาเมื่อระบบการปกครอง ประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยมทางสังคมเปลี่ยนไป จึงมีการนำวิมาน พินาม หรือบุษบก มาใช้ในพิธีกรรมของภิกษุและเจ้านาย ซึ่งเรียกว่า “ปราสาท” และต่อมาเมื่อแพร่หลายไปสู่ชาวบ้านสามัญจึงเรียกว่า “ปราสาทศพ” และจากคำบอกเล่าจากผู้ประกอบอาชีพการทำปราสาทศพในทุกอำเภอ กล่าวในลักษณะคล้ายคลึงกันว่า การทำปราสาทศพนั้นมีการทำมานานแล้วกว่า 50-

60 ปีแล้ว โดยเริ่มมาเห็นการทำสำหรับพระสงฆ์ ต่อมาจึงทำสำหรับเจ้านายชั้นสูง คหบดี ผู้มีฐานะ และแพร่หลายในกลุ่มคนทั่วไป โดยเฉพาะคนเมืองหรือคนพื้นเมืองชาวเชียงใหม่ดังที่ได้เห็นในปัจจุบัน

สำหรับมนัสพงศ์ ไกรเกรียงศรี (2551) กล่าวว่า ประเพณีการเผาปราสาทศพ ไม่สามารถสรุปได้แน่นอนว่า เริ่มมาแต่สมัยได้รับอิทธิพลทางความเชื่อและรูปแบบพิธีกรรมจากที่ใด ทราบแต่เพียงว่าเป็นประเพณีเก่าแก่ของท้องถิ่นล้านนาไทย โดยรับมาจากกลุ่มของพระสงฆ์ ซึ่งสมัยก่อนนับว่าพระสงฆ์เป็นศิลปินด้วย เรียกว่า “ชีช่าง” พระสงฆ์กลุ่มนี้ นับเป็นช่างที่มีฝีมือ โดยมักมีเวลาว่างฝึกฝนประดิษฐ์คิดค้นงานศิลปกรรมได้มากกว่ากลุ่มคนธรรมดาทั่วไปทำให้เกิดศิลปะ ในรูปของบุษบกปราสาทจำลอง เพื่อเผาศพ สำหรับในกลุ่มของพระสงฆ์ โดยเฉพาะจนมีผู้สืบทอดเป็นประเพณีอันเนื่องมาจากการตายที่สำคัญ และขยายขอบเขตไปสู่ระดับเจ้าผู้ครองนคร คหบดี จนถึงกลุ่มบุคคลธรรมดาทั่วไป

ในเรื่องนี้วันสันต์ ปัญญาแก้ว (2561) ได้อธิบายถึงเรื่องครุฑา ร่างอวตารของตันบุญไว้ว่า ตันบุญคือ รูปแบบหนึ่งของศาสนาพุทธเถรวาทนิกายโยน (Yuan Buddhism) ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ในล้านนาที่มีแนวปฏิบัติเฉพาะและวางอยู่บนฐานความคิดความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ อาณาบริเวณทางศาสนาของพุทธเถรวาทนิกายโยนครอบคลุมพื้นที่ที่ปัจจุบัน คือ ภาคเหนือและบางส่วนของภาคอีสานเหนือของประเทศไทย ภูมิลำเนาของพม่า เขตปกครองตนเองสิบสองปันนาและไตคองในยูนนาน ภาคกลางและภาคเหนือของลาวและเวียดนาม ลักษณะร่วมสำคัญของพุทธศาสนาเถรวาทนิกายโยน ดังกล่าว คือ (1) การใช้ตัวเขียนร่วมกัน คือ “อักษรธรรม” 2) การมีวรรณกรรมศาสนา คติขนิทยาพื้นบ้าน ตำนานต่างๆ ชุดเดียวกัน (3) ความเชื่อและการนับถือผีหรือวิญญาณบรรพบุรุษ และ (4) มีแนวคิด ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่อง “ตันบุญ” และธรรมเนียมต่อตันบุญเหมือนกัน

สำหรับพระมหาจรัญ กันธิมา (2554) ได้ทำการศึกษาแนวคิดความเชื่อเชิงวัฒนธรรมในการสร้างปราสาทศพของชาวพุทธล้านนา งานวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเชื่อพิธีกรรมงานศพของชาวพุทธล้านนา และเพื่อศึกษาแนวคิดความเชื่อเชิงวัฒนธรรมในการสร้างปราสาทศพของชาวพุทธล้านนา โดยนำข้อมูลที่ได้มาทำการวิเคราะห์เชิงพรรณนา ความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพสมัยพุทธกาล พบว่า ชาวอินเดียสมัยพุทธกาลได้จัดพิธีกรรมงานศพ 2 ลักษณะ คือ การเผาศพ และการฝังศพ ความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพของชาวพุทธล้านนา พบว่า พิธีการจัดงานศพของชาวพุทธล้านนานั้น มีการจัดการศพ 2 ประเภท คือ ศพของบุคคลที่ตายดี คือ ตายตามปกติธรรมดา จะมีการจัดการศพด้วยวิธีการเผาโดยมีขั้นตอนพิธีกรรมอย่างพิถีพิถัน ส่วนบุคคลที่ตายร้าย (ตายโหง) มีการจัดพิธีศพด้วยการฝัง และไม่มีพิธีกรรมทางศาสนาตามขั้นตอนเหมือนงานศพของคนตายดีประวัติความเป็นมาของการสร้างปราสาทศพของชาวพุทธล้านนา พบว่า ปราสาทศพเกิดขึ้นจากความเชื่อของคนเรา ซึ่งเกิดจากความเชื่อที่มาจากศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ คือ เรื่องเขาพระสุเมรุอันเป็นแกนกลางของจักรวาล ซึ่งเป็นความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ ส่วนในทางพระพุทธศาสนาจะเป็นเรื่องพิธีกรรมของสงฆ์ สำหรับการทำปราสาทศพไม่มีหลักฐานที่ชัดเจนว่าเริ่มทำขึ้นเมื่อใด แต่หลักฐานเก่าแก่จากพงศาวดารโยนก พบว่า การใช้ไมานหรือบุษบก ซึ่งเป็นต้นแบบของปราสาทศพในปัจจุบันมีขึ้นปลายสมัยราชวงศ์มังรายครองเมืองเชียงใหม่แนวคิดเชิงวัฒนธรรมในการสร้างปราสาทศพของชาวพุทธล้านนา พบว่า จากเดิม งานศพเป็นของญาติมิตร หมู่บ้านและชุมชนทั้งหมด กลายเป็นงานศพของธุรกิจขายโลงขายปราสาทศพขายพวงหรีด ธุรกิจของกลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ และกิจกรรมซื้อ

ขายการจัดการพิธีกรรมพัฒนาการงานศพของชาวล้านนาในสังคมสมัยใหม่ โดยทั่วไปแล้ว ยังคงมี แนวโน้มการพัฒนารูปแบบ การทำท่าย การประชันขันแข่ง การย่องส่วน และการไม่กล้าปฏิเสธบรรทัด ฐานหรือประเพณีเดิม อันเป็นลักษณะค่านิยมการใช้ปราสาทศพและลากปราสาทศพในการทำพิธีปลง ศพอยู่รวมทั้งยังมีการตานตูปหรือทานเอือนผีให้แก่ผู้ตายสืบมาจนถึงปัจจุบัน ความเชื่อเชิงวัฒนธรรม ในการสร้างปราสาทศพของชาวพุทธล้านนา โดยเฉพาะด้านมรดกทางภูมิปัญญาของท้องถิ่น ซึ่งความ เชื่อเช่นนี้กลายเป็นวัฒนธรรมของคนล้านนาตั้งแต่อดีตสืบมาจนถึงปัจจุบัน ด้านความกตัญญูตเวที ชาวพุทธล้านนามีคติความเชื่อเชิงวัฒนธรรมที่ว่า การสร้างปราสาทศพให้แก่ผู้วายชนม์นั้น เป็นการ แสดงออกซึ่งความกตัญญูตเวทีตาธรรม ตามหลักการแห่งพระพุทธศาสนา ด้านการยกย่องเชิดชูเกียรติ เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็แสดงออกซึ่งความกตัญญูตเวทีต่อบรรพชน ครั้นล่วงลับดับสังขารก็ยกย่องเชิดชู เกียรติ ซึ่งวัฒนธรรมของคนล้านนาเกี่ยวกับพิธีศพนั้นเป็นความเชื่อที่ฝังรากลึกในวิถีชีวิตของคนเมือง มานานนับร้อยปี เมื่อมีคนตายจะต้องจัดงานศพขึ้นเพื่อเป็นการไว้อาลัยแก่คนตายอย่างสมเกียรติ พิธี ศพของคนล้านนาจะมีความแตกต่างจากพิธีศพของคนในภาคอื่น คือการจัดแต่งปราสาทใส่ศพประดับ ประดาด้วยดอกไม้สดหรือดอกไม้แห้งให้แลดูสวยงาม นับว่าเพื่อเป็นการยกย่องผู้ตายให้ได้ขึ้นไปสู่ สรวงสวรรค์

ในเรื่องนี้พระมหาวิโรจน์ คำสอนพันธ์ (2554) ได้ศึกษาคุณค่าประเพณีปอยล้อล้านนา โดยยก กรณิพระครูการุณยธรรมนิवास (หลวงปู่หลวง กตปุญโญ) มาศึกษา พบว่า พิธีศพในพุทธศาสนาอาจ แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ในสมัยพุทธกาลและในสังคมไทย พิธีศพในสมัยพุทธกาลมีทั้งการเผาและการตั้ง ศพ โดยเฉพาะการจัดพิธีพระบรมศพของพระพุทธเจ้านั้นได้จัดตามรูปแบบของพระเจ้า จักรพรรดิ ส่วนพิธีศพในสังคมไทยมีลักษณะคล้ายคลึงกับอินเดียสมัยพุทธกาล แม้ว่าในแต่ละท้องถิ่น อาจจะมีแตกต่างบ้างในรายละเอียดปลีกย่อย สำหรับพิธีปอยล้อล้านนา คือ พิธีงานศพของ พระสงฆ์ผู้เป็นพระมหาเถระ หรืองานปลงพระศพของเจ้านายชั้นสูงในล้านนา ในอดีตมีการสร้าง ปราสาทศพต่างบนหลังสัตว์ป่าหิมพานต์ แต่ปัจจุบันนิยมสร้างปราสาทต่างบนหลังนกหัสดีลิงค์ และ จะมีการชักลากปราสาทศพไปสู่ที่เผาหรืออาจจัดตั้งเมรุชั่วคราวขึ้น ณ ที่ใดที่หนึ่ง โดยในพิธีปอยล้อจะ มีปราสาทศพและเครื่องประกอบพิธีที่ละเอียดอ่อนมากกว่าศพของชาวบ้านทั่วไป และถือเป็นงาน ประเพณีที่มีการทำบุญอย่างยิ่งใหญ่ ในด้านคุณค่าของพิธีปอยล้อในล้านนา กรณีศึกษาพระครูการุณย ธรรมนิवास พบว่า พิธีปอยล้อได้ก่อให้เกิดคุณค่าด้านความสามัคคีของชุมชน การพึ่งพาอาศัยซึ่งกัน และกัน และพิธีปอยในกรณีของพระครูการุณยธรรมนิवास ถือว่าเป็นการจัดพิธีครั้งแรกสำหรับ พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุต ซึ่งนอกจากจะเป็นการประกาศคุณงามความดีของพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติ ชอบแล้ว ยังเป็นการปลุกฝังให้คนรุ่นใหม่ได้รู้เข้าใจและภาคภูมิใจในพิธีกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชาว ล้านนา และร่วมกันอนุรักษ์สืบสานพิธีกรรมดังกล่าว ให้คงอยู่คู่กับชาวล้านนาสืบไป

5.3 สล่าและพัฒนาการของการสร้างปราสาทศพนกหัสดีลิงค์ในล้านนา

นักวิชาการที่ได้ริเริ่มเรื่องการศึกษาพัฒนาการของการสร้างปราสาทศพนกหัสดีลิงค์ในบ้านนาที่ ถูกอ้างอิงมาก คือ อภิธาน สมใจ (2541) ที่ได้ศึกษางานศพและช่างฝีมือในชุมชนพื้นบ้านล้านนา ได้ อธิบายลัทธิพิธีเกี่ยวกับการทำศพ พิธีกรรม และช่างฝีมือ รวมทั้งองค์ความรู้ และความเชื่อที่ซ่อนอยู่ เบื้องหลังของปรากฏการณ์เหล่านั้น โดยเฉพาะงานฉาบปูนกิจศพครุบาสังฆะและปราสาทบนหลังนก

หัตถิลิขิต เช่น เรื่องปราสาทพิมานที่อยู่ของหมู่เทพอันเป็นที่มาของปราสาทศพ ความหมายของ พิมาน บุชบก ปราสาท และเมรุ การสร้างปราสาท พิมานบนหลังนกหัตถิลิขิต ปัญหาเกี่ยวกับนกหัตถิลิขิต รวมถึงพิธีปอยล้อ ปอยลากปราสาท งานศพพระภิกษุในท้องถิ่น เป็นต้น ซึ่งงานเขียนดังกล่าวยกหลักฐานมาจากมุขปาฐะ วรรณกรรมล้านนา

ส่วนนักวิชาการรุ่นใหม่ที่ได้ศึกษาพัฒนาการการสร้างปราสาทศพต่างสัตว์หิมพานต์ในล้านนา ผ่านหนังสือชื่อโลกหน้าล้านนา คือ ภูเดช แสนสา (2556) ได้ทำการศึกษาและอธิบายพัฒนาการของการสร้างปราสาทศพต่างสัตว์หิมพานต์โดยยึดหลักฐานจากปั๊บสา ใบลาน อธิบายไว้ว่า บริเวณพื้นที่ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยในปัจจุบัน หรืออดีตเคยเป็นบริเวณหลักของอาณาจักรล้านนา ปรากฏมีขนบธรรมเนียมการสร้างปราสาทศพต่างบนสัตว์หิมพานต์รูปแบบต่างๆ เช่น นกการเวก พญานาค หงส์ ช้างเอราวัณ หรือที่นิยมสร้างกันมากที่สุดคือ “นกหัตถิลิขิต” เพื่อ “ส่งสการ” หรือเผาศพของครุบาทมหาเถระและในช่วงประมาณ พ.ศ. 2550-2553 ก็เริ่มมีการนำเอาปราสาทศพรูปแบบนี้ไปจัดขึ้นในพื้นที่ของภูมิภาคอื่นๆ อีกด้วย เช่น ภาคกลางที่กรุงเทพฯ ฯลฯ ซึ่งเป็นสิ่งที่ตื่นตาตื่นใจสำหรับบุคคลต่างถิ่นต่างวัฒนธรรมที่ได้เข้ามาสัมผัสพบเห็น พิธีศพแบบปราสาทต่างบนสัตว์หิมพานต์นี้ไม่ได้เน้น “วิญญู” แต่ให้ความสำคัญที่ “ชาติวิญญู” และ “คุณวิญญู” เป็นหลัก ดังเจ้าฟ้ายอดจำเมือง เจ้าฟ้าเมืองเชียงแสนที่มีพระชนมายุเพียง 25 พรรษา แต่ก็ใส่ปราสาทศพต่างบนนกหัตถิลิขิต สามารถสร้างใส่พระศพได้ทั้งเจ้านายฝ่ายชายและเจ้านายฝ่ายหญิง และปรากฏมีพิธีปลงศพลักษณะนี้อยู่เสมอสืบเนื่องมาจนถึง พ.ศ. 2346 ก่อนเมืองเชียงแสนที่ตั้งมั่นของพม่าในล้านนาแตกเพียงหนึ่งปีที่ภายหลังเจ้านาย พระสงฆ์ ขุนนาง นักปราชญ์ราชบัณฑิต ช่างฝีมือ และชาวเมืองเชียงแสนกลุ่มใหญ่ได้กระจ่ายไปตั้งถิ่นฐานอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ ของล้านนา อันเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งอิทธิพลต่อการสร้างปราสาทศพต่างบนสัตว์หิมพานต์ให้กับเจ้านายและครุบาทมหาเถระล้านนาในยุค “เจ้าหลวง” ที่เป็นประเทศราชของสยาม โดยเฉพาะกลุ่มเจ้านายราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน แม้ว่าขณะนั้นอิทธิพลมาด้านการปกครองหมดไปจากล้านนาโดยมีสยามเข้ามามีอิทธิพลแทนที่แล้วก็ตาม

สอดคล้องกับการศึกษาของหมื่นต สุนทร ที่ได้เขียนอธิบายผ่านบทความเรื่องปราสาทนกหัตถิลิขิตแห่งแผ่นดินล้านนา (2552) และบทความเรื่องปราสาทนกหัตถิลิขิต ประวัติศาสตร์พิธีส่งสการเจ้ากษัตริย์ (เจ้านายฝ่ายเหนือ) และพระมหาเถระในแผ่นดินล้านนา (2556) กล่าวโดยว่า วัฒนธรรมชั้นสูงหรือวัฒนธรรมเนื่องในราชสำนักได้รับอิทธิพลจากคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะแนวคิดและความเชื่อเรื่องการส่งสมบุญบาปมีซึ่งมีผลต่อการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏและในภพภูมิต่างๆ สำหรับเจ้ากษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ที่ดำรงสถานะ “สมมติเทพ” เมื่อสิ้นพระชนม์กลับสู่สถานะ “อุปติติเทพ” บนสรวงสวรรค์ทั้งชั้นดาวดึงส์และดุสิต ซึ่งการเสด็จสู่สวรรค์นี้จะดำรงสถานภาพเป็นได้ทั้งเทวดาและพระโพธิสัตว์ เพื่อรอเวลากลับมาลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล สอดคล้องกับการวาทกรรมของกษัตริย์ล้านนาที่เรียกว่า “สุรคต” ซึ่งมีความหมายว่าเสด็จกลับไปเป็นเทวดา ดังนั้น ที่ประทับของเจ้ากษัตริย์และพระราชวงศ์ในฐานะสมมติเทพที่เรียกว่า “ปราสาทราชวัง” จึงเป็นแบบแผนการจำลองภูมิจักรวาลที่มีเขาพระสุเมรุอันเป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นศูนย์กลาง เหตุดังกล่าวการจำลองรูปแบบสู่ปราสาทศพเจ้ากษัตริย์ในล้านนาจึงตั้งอยู่บนคำอธิบายตามคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ส่วนในจามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย และตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ก็มีได้กล่าวถึงการประดิษฐานพระศพกษัตริย์ล้านนาพระองค์ใดไว้บนหลังนกหัตถิลิขิต หรือ

สัตว์พาหนะอื่นๆ ในพิธีส่งสัการแต่อย่างใด มีแต่การสร้างพระวิมานปราสาทเพื่อประดิษฐานพระศพเท่านั้น มาปรากฏกล่าวถึงอีกครั้งในพงศาวดารโยนกกล่าวถึงพิธีส่งสัการพระศพพระนางวิสุทธิเทวีผู้เป็นนางกษัตริย์ราชวงศ์มังรายองค์สุดท้ายมีการสร้างปราสาทประดิษฐานพระศพตั้งบนหลังนกหัสติลิงค์แล้วจึงเจาะกำแพงเมืองและใช้ช้างลากปราสาทพระศพออกไปส่งสัการที่ทุ่งวัดโลกโมฬี

ส่วนณรงค์ เจนใจ (2556) ได้ศึกษารูปแบบปราสาทนกกหัสติลิงค์ที่ปรากฏในจังหวัดเชียงราย พบว่า รูปแบบปราสาทโดยรวมจะมีลักษณะเดียวกันประกอบด้วย ส่วนของตัวนกกหัสติลิงค์ที่ทำด้วยไม้ประดับลวดลายกระดาดลวดสวยงาม มีหัวเป็นช้าง มีตัวเป็นนก มีปีก มีหางวางทับด้วยปราสาทเพื่อใส่โรงศพ ตัวปราสาทประกอบด้วยฐานที่เป็นแบบแท่นแก้ว เสา หลังคา ยอดและฉัตรห้าชั้น ในองค์รวมนั้นทุกสกลุขันธ์มีลักษณะเหมือนกัน แต่จะแตกต่างกันในรูปทรงของปราสาทและลวดลายที่ประดับตกแต่งความละเอียดอ่อนและจินตนาการของแต่ละสกลุขันธ์ที่คิดสร้างสรรค์ผลงานของตนเอง รูปแบบปราสาทสามารถแบ่งออกได้ 3 รูปทรง คือ (1) รูปแบบปราสาททรงวิหารหรือปราสาทจัตุรมุขยอดมณฑปแบบดั้งเดิม (2) รูปทรงปราสาททรงวิหารหรือปราสาททรงจัตุรมุขยอดมณฑป แต่มีการดัดแปลงให้มีความสวยงามในเรื่องของลวดลาย รูปทรงที่สูงขึ้น เพิ่มจำนวนยอดมากขึ้นและการตกแต่งมีความละเอียดและสวยงาม (3) รูปแบบปราสาททรงหลังกุ่มแบบล้านนา

ประทีปใจ สิกขา (2556) ได้ศึกษาเรื่องนกกหัสติลิงค์ พบว่า ตามธรรมเนียมของเจ้านายเมืองอุบลราชธานี เมื่อถึงแก่อสัญกรรมแล้วจะมี การสร้างเมรุเป็นรูปนกกหัสติลิงค์ตามโบราณราชประเพณีของเมืองเชียงรุ่งแสนหรีฟ้า สืบมาถึงยุคเมืองอุบลราชธานี ตำแหน่งที่จะมีสิทธิ์นำศพขึ้นนกกหัสติลิงค์ได้นั้น จะต้องเป็นเจ้าเมืองและเจ้าอุปฮาด เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร เจ้านายที่วานี้ เรียกว่า อัญญาสี่ และลูกหลานท่านที่กล่าวมา นอกจากนั้นแล้ว ไม่มีสิทธิ์ที่จะขึ้นนกกหัสติลิงค์ได้ เว้นแต่พระเถระผู้ใหญ่ของเมืองเท่านั้น พิธีสร้างเมรุนกกหัสติลิงค์นี้จึงไม่ค่อยมี เนื่องจากเชื่อว่าเจ้านายพื้นเมืองไม่ค่อยมี คงจะมีได้ก็เฉพาะพระเถระผู้ใหญ่เท่านั้น นกกหัสติลิงค์ในมิติวัฒนธรรมจะเห็นว่า “การสร้างนกกหัสติลิงค์” มิได้มีเพียงกระบวนการทางการช่างเท่านั้น หากแต่มีรหัสหมายทางสังคมวัฒนธรรมที่ฝังสานอยู่ในกระบวนการสร้างนกกหัสติลิงค์ รวมถึงการประกอบพิธีมาปนกิจร่างไว้วิญญาณของบุคคลสำคัญผู้ทอดเรือนกายอยู่ในหีบศพที่วางอยู่บนเมรุรูปนกกหัสติลิงค์ นกกหัสติลิงค์ในฐานะมาปนกิจสถาน จึงเป็นศิลปกรรมที่สะท้อนเสนอกระบวนการทางสังคมของกลุ่มคนที่แตกต่างในหน่วยของสังคม วัฒนธรรมอีสานชุดหนึ่งๆ ซึ่งถูกผูกโยงเข้าไปเป็นตัวละครหรือผู้แสดงคนหนึ่งในชุดหนึ่งในสนามและเวทีพิธีกรรมมาปนกิจ นับตั้งแต่ผู้วายชนม์ จุดเริ่มต้นของการประกอบสร้างนกกหัสติลิงค์ที่ถูกให้ความหมาย (จากสังคมวัฒนธรรมนั้นๆ) ว่ามิใช่ ร่างศพของสามัญชน หรือคนธรรมดาแต่เป็นคนมีบุญญาบารมี ในที่นี้ก็คือ คนที่มีชั้น หรือ Class ระดับสูงในช่วงที่มีชีวิต ซึ่งมีทั้งระดับสูงด้านอำนาจ ชาดิกำเนิด ในกรณีเชื้อเจ้าหรือ Class ที่เกิดจากการสังสมบ่มเพาะบารมีตามแนวทางของสังคมวัฒนธรรมอีสาน แม้ชาติกำเนิด อาจจะมาจากสามัญชน สำหรับในกรณีหลัง โดยมากหรือเกือบทั้งหมด คือ พระเถระานุเถระชั้นผู้ใหญ่ ผู้เป็นที่เคารพนับถือยิ่งของคนอีสาน ดังนั้น พิธีกรรมเกี่ยวกับการตาย เพื่อทำให้สภาพกายภาพของร่างศพสลายไปจากพิภพ จึงต้องแตกต่างจากสามัญชนทั่วไป เพื่อสร้างความทรงจำถึงท่านเหล่านั้น ให้ลอยอยู่เหนือกว่าสามัญชนทั่วไป ซึ่งเป็นการสร้างความทรงจำทางสังคมอีกแบบหนึ่ง

ประยุทธ์ สารัง (2562) อธิบายว่านกกหัสติลิงค์ในรูปแบบงานมาปนกิจสถานของชาวจังหวัดอุบลราชธานีศิลปกรรมที่สะท้อนกระบวนการทางสังคมพิธีกรรมมาปนกิจของกลุ่มคนที่แตกต่างของ

สังคมและวัฒนธรรมอีสานการเชื่อมโยงสร้างเรื่องราวตัวละครหรือผู้แสดงกลุ่มหนึ่งในสนามการรื้อฟื้นความทรงจำและสร้างความทรงจำทางสังคมอีกแบบหนึ่งการประกอบสร้างนกหัสดีลิงค์ที่ถูกสร้างความหมายจากสังคมว่ามีได้เป็นร่างศพของคนธรรมดาแต่เป็นคนมีบุญบารมีและประกอบคุณความดี ซึ่งมีทั้งระดับสูงด้านชาติกำเนิดและชาติกำเนิดที่มาจากสามัญชนหากแต่สะสมความดีตามแนวทางสังคมวัฒนธรรมอีสาน ผู้เป็นที่เคารพนับถือ นกหัสดีลิงค์เป็นนกใหญ่ มีฤทธิ์มีกำลังมากและเมื่อถูกนำไปใช้ในพิธีกรรมฌาปนกิจแสดงว่าผู้ตายมีบุญบารมีมาก จึงอยู่บนหลังนกได้ นกหัสดีลิงค์สามารถนำดวงวิญญาณของผู้ตายไปสู่สวรรค์ได้เหล่านี้นล้วนเป็นวาทกรรม การสร้างความหมาย ความทรงจำทางสังคมที่ให้เกิดความแตกต่างทางสังคมวัฒนธรรมจึงมีลักษณะของวัฒนธรรมที่แฝงไว้ ซึ่งอำนาจในการควบคุมสังคมกลุ่มหนึ่ง กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษาได้ใช้แนวคิดเรื่องพื้นที่ของ ฮังรี เลอเฟบร (Henri Lefebvre) ซึ่งประกอบไปด้วยพื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ทางจินตนาการและพื้นที่ทางสังคมทำความเข้าใจในกระบวนการสร้าง นกหัสดีลิงค์ในมิติของกระบวนการสร้างและการเชื่อมโยงกับพื้นที่จนทำให้เกิดความหมายพิเศษและความเป็นอัตลักษณ์ของสังคมวัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี

6. ประโยชน์จากงานวิจัย

ได้ข้อมูลสำคัญในการอนุรักษ์และสืบทอดการทำปราสาทศพนกหัสดีลิงค์ในล้านนา เพื่อเข้าใจและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมที่กำลังจะสูญหาย สถาบันการศึกษา โดยเฉพาะสถาบันที่เปิดสอนเกี่ยวกับล้านนาคดี วัฒนธรรม ศิลปะ สถาปัตยกรรม จะได้มีแหล่งความรู้ในการศึกษา อนุรักษ์และสืบทอดต่อไป หน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะได้หาแนวทางในการให้ความรู้และอนุรักษ์สืบทอดไป สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ได้รายงานวิจัยที่มีองค์ความรู้ในด้านมนุษยศาสตร์เพื่อเป็นข้อมูลของชาติต่อไป

7. นวัตกรรมหรือผลงานทางวิชาการที่เกิดจากงานวิจัย

7.1 นวัตกรรม ผลงานที่จัดเป็นนวัตกรรมเชิงสังคมจากงานวิจัยเรื่องนี้ คือ “โมเดลปราสาทศพนกหัสดีลิงค์” แบ่งเป็น 1) ฐานปราสาท 2) ตัวนกหัสดีลิงค์ และ 3) ปราสาท ซึ่งทั้ง 3 ส่วนสามารถเคลื่อนย้าย ประกอบได้ในทุกส่วน เป็นนวัตกรรมที่สามารถเรียนรู้โครงสร้าง องค์ประกอบในแต่ละส่วนของปราสาทนกหัสดีลิงค์ได้สำหรับการถ่ายทอดและเรียนรู้ของสัการุ่นใหม่ หรือคนที่สนใจทั่วไป

7.2 ผลงานทางวิชาการ นอกจากรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์แล้ว ผลผลิตทางวิชาการที่เกิดจากโครงการวิจัยนี้ คณะผู้วิจัยได้จัดทำบทความวิจัย จำนวน 2 บทความ เข้าร่วมประชุมนำเสนองานวิชาการระดับนานาชาติ ครั้งที่ 18 ปี 2020 ขึ้น (18th International Conference on Multidisciplinary and Current Educational Research- 2020) ระหว่างวันที่ 30-31 กรกฎาคม 2563 ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอดอนเจดีย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ดังนี้

1) บทความวิจัยเรื่อง “Funeral Castle Style and Funeral Ceremony of Monks in Northern Thailand” โดยบทความวิจัยนี้ ได้รับรางวัลบทความวิจัยดีเด่นในการประชุมวิชาการระดับนานาชาติครั้งนี้ด้วย (ภาคผนวก)

2) บทความวิจัยเรื่อง “*The Terminal House: Distinctive Architecture in the Funeral Ceremony of Monks in Lanna Culture, Thailand*”

8. เนื้อหาของรายงานการวิจัยโดยสังเขป

รายงานการวิจัยฉบับนี้ ประกอบด้วยเนื้อหาที่เชื่อมโยงต่อเนื่องกันตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัย ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น จำนวน 6 บท ดังนี้

- บทที่ 1 ปัญหาและความสำคัญของการวิจัย ทบทวนสถานภาพองค์ความรู้เดิม
- บทที่ 2 คติและแนวคิดเชิงวัฒนธรรมเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์
- บทที่ 3 ประเพณี วิถีปฏิบัติเกี่ยวกับพิธีศพในล้านนา
- บทที่ 4 รูปแบบปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในล้านนา
- บทที่ 5 การสร้างปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในล้านนา
- บทที่ 6 สรุปผลการวิจัย และข้อคิดเห็นบางประการ

บทที่ 2

คติและแนวคิดเชิงวัฒนธรรมเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์

คติความเชื่อเรื่องนกหัสติลิงค์เกิดขึ้นมาได้อย่างไร และมีพัฒนาการของความเชื่อนั้นอย่างไร ทั้งในประเทศไทย และตลอดจนแนวคิดเชิงวัฒนธรรมเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์ที่ถูกปรับ เสริม ประยุกต์ให้ออกมาในรูปของศิลปกรรม วรรณกรรม และประเพณีต่างๆ เนื้อหาในบทนี้ จึงถูกเขียนขึ้นมาด้วยการศึกษาเอกสารทั้งที่เป็นตำนาน พงศาวดาร วรรณกรรม หนังสือ และงานวิจัยของนักปราชญ์ และนักวิชาการต่างๆ เพื่อแกะรอยและค้นหาคำตอบให้คลายข้อสงสัยดังกล่าว เขียนบรรยายเชิงพรรณนา ทำให้เห็นภาพความเชื่อมโยงของความเชื่อและความสัมพันธ์ทางคติความเชื่อนี้ได้ถูกคนในท้องถิ่นอุษาคเนย์ปรับ เสริม ประยุกต์ให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมจนมาสู่การแปลงศัพทด้วยนกตามคติพิธีเผาศพตามร่องรอยแบบดั้งเดิมของอินเดีย คือให้นางนกแร้ง กา พาวัวและวิญญานสู่ฟ้า เรียกแปลงศพด้วยนก แล้วกลายเป็นผีฟ้า จึงเรียกนางนกแร้ง เรียกกาอย่างยกย่องว่า นางหงส์ บางท้องถิ่นเรียกนกหัสติลิงค์ เวลาเผาศพจะมีการบรรเลงเพลงตามลำดับ ได้แก่ ทูบมะพร้าว แร้งกระพือปีก กาจับปากโลง ชักไฟสามดุ้น ไฟซุม เมื่อจุดไฟเผาให้ทำเพลงบวลอย จะเห็นว่าชื่อเพลงตอนเผาศพจะเกี่ยวกับสัตว์ปีก คือ แร้งกระพือปีก กาจับปากโลง เป็นต้น คติและแนวคิดเชิงวัฒนธรรมเกี่ยวกับการแปลงศพด้วยนกนี้ เป็นที่มาของการแปลงศพด้วยนกหัสติลิงค์ ในบทนี้จะได้นำเสนอความเชื่อเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์ในแง่มุมต่างๆ ดังนี้

2.1 ที่มาของนกหัสติลิงค์

นกหัสติลิงค์นี้เป็นชื่อนกใหญ่ชนิดหนึ่งในเทวนิยายว่า อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์โดยคติความเชื่อนี้ไทยได้รับคติความเชื่อที่เนื่องมาจากพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์อินเดีย มาปรับปรนผสมผสานกัน เรื่องราวของสัตว์ในป่าหิมพานต์จะเป็นสัตว์ในจินตนาการที่มีอยู่หลากหลาย เช่น ราชสีห์ คชสีห์ เหมราชครุ มังกรวิหค สุนทร สุนรี และนกหัสติลิงค์ เป็นต้น นกหัสติลิงค์เป็นที่รู้จักจากประเพณีโบราณ คือเป็นนกที่สร้างขึ้นในงานศพเจ้านายผู้ใหญ่และพระเถระผู้ใหญ่ หรืองานศพท่านผู้มีวาสนาบารมีสูงยิ่งมีคนเคารพนับถือมากมักจัดงานศพโดยสร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์รองรับปราสาทศพ และจะมีการประกอบพิธีกรรมการเผานกหัสติลิงค์ก่อนที่จะประชุมเพลิง

นกหัสติลิงค์ คือ นกที่มีจะงอยปากเป็นวงช้างนี้ ปรากฏในภาษาบาลีว่า หัตติลิงค์สกุโณ (หัตติ คือ ช้าง ลิงค์ แปลว่า เพศ สกุโณ แปลว่านก) ในภาษาสันสกฤต คือ หัสตินลิงคะ แปลอย่างเดียวกัน ไทยเลือกใช้คำว่า หัสติลิงค์ คำนี้ปรากฏในอักขรธานศัพท์ของหมอปรีดเลย์ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2416 หน้า 328 และพจนานุกรมบาลีไทย-อังกฤษ-สันสกฤต ของกรมพระจันทบุรีนฤนาถฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2513 หน้า 887 หรือแม้ในบาลีสยามอภินิหารของนาคะประทีป เรียบเรียงไว้ พ.ศ. 2465 มีปรากฏคำนี้อยู่ แสดงว่าคนไทยเรารู้จักคำนี้มานานแล้ว พจนานุกรมภาคอีสาน ภาคกลาง ฉบับปฏิฐาน สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ดิศโล) ก็ได้อธิบายคำนี้ไว้ด้วยเช่นกัน

คำว่า “นกหัสติลิงค์” นี้เป็นชื่อนกใหญ่ชนิดหนึ่งในเทวนิยายว่า อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์โดยคติความเชื่อนี้ไทยได้รับคติความเชื่อที่เนื่องมาจากพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์อันดุมารับปรับปรนผสมผสานกัน เรื่องราวของสัตว์ในป่าหิมพานต์จะเป็นสัตว์ในจินตนาการที่มีอยู่หลากหลาย เช่น ราชสีห์ คชสีห์ เหมราอัศตร มังกรวิหค สनร สนรี และนกหัสติลิงค์ เป็นต้น และคติความเชื่อนี้มีปรากฏในสังคมไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10-13 (สมชาติ มณีโชติ, 2535)

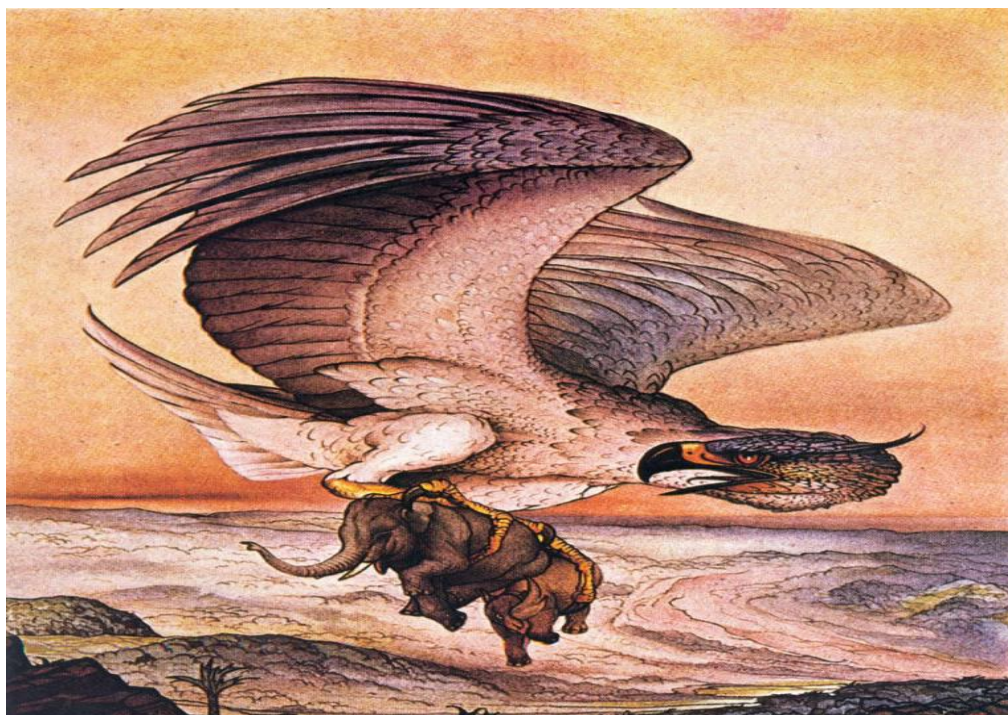
ภาพที่ 2.1 รูปนกหัสติลิงค์ จิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวรารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร

ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่พยายามอธิบายเรื่องราวของจักรวาล และเรื่องของป่าหิมพานต์ รวมทั้งสัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่าแห่งนี้ ซึ่งปรากฏนั้นเป็นการสร้างสรรค์ผสมผสานจินตนาการของช่างทำให้เกิดรูปแบบของนกหัสติลิงค์ที่มีความแตกต่างกันไป ส่วนพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้อธิบายถึงคำที่เกี่ยวข้องกับนกหัสติลิงค์ว่า หัสติน หรือ หัสติ (หัตตะ) น.ช้าง (ส.หสติน. หสตี. ป.หตถิ) หัสติลิงค์เป็นนกในวรรณคดีมีจะงอยปากยาวคล้ายงาช้าง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542) และ

จากแหล่งข้อมูลอื่นอธิบายถึงนกหัสติลิงค์ ว่าเป็นนกที่มีตัวเป็นนก หัวเป็นราชสีห์ แต่มีจุกยื่นออกมาไปเป็นวงคล้ายวงช้าง แต่เขี้ยวหน้าเป็นงา สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ประทานคำอธิบายไว้ว่า นกหัสติลิงค์ หรือหัตติลิงค์ คือนกที่เราเรียนกันว่านกหัสติลิงค์ แปลว่า นกที่มีหัวเป็นช้าง นกหัสติน แปลว่านกช้าง แท้จริงนกหัสตินนั้นมีมาเก่าแก่แต่อินเดียแล้ว เห็นมีในหนังสืออาหารบราตริ ทำเป็นรูปอย่างนกอินทรีข้างไทย เลี้ยวเอาข้างไปหลายตัว เข้าใจได้ว่า เดิมเขาตั้งใจว่าเป็นนกใหญ่ ซึ่งสามารถกินช้างได้ แปลว่า นกกินช้าง (ข้อความนี้คัดตามหนังสือบันทึกความรู้ คำว่า อารับบราตริ ปัจจุบันใช้คำว่า อาหารบราตริ) ในสันสกฤต มีคำว่า หตติลิงคสกุล แปลว่า นกเพศเหมือนช้าง

เรื่องนกกินศพ หรือนกคาบสัตว์ใหญ่เอาไปเป็นอาหาร ซึ่งจะเป็นเรื่องที่มีการผสมผสานความคิดสร้างขึ้นมาเป็นตำนานพื้นบ้าน ดังเช่นที่ ส. พลายน้อย (2520) ได้สรุปว่า “...นอกจากเข้าใจว่า นกร็อค (ROC) ในนิทานเรื่องอาหารบราตริ ซึ่งทำเป็นรูปอย่างนกอินทรีกับนกหัสตินหรือหัตติลิงค์ ก็คือนกตัวเดียวกัน ก็ยังนำเอาเรื่องนกเหาะตามนิยายปรัมปราของจีนมาเปรียบเทียบกับ นกร็อคของอาหรับและนกรู้ค (RUK)

สำหรับ ร็อค (อังกฤษ: Roc; อาหรับ: رخ (ruk); เปอร์เซีย: رخ (ruk) เป็นนกยักษ์ในตำนานของชาวอาหรับ เชื่อกันว่า ร็อคมีลำตัวสีขาว มีขนาดใหญ่โตมากและแข็งแรงถึงขนาดจับช้างทั้งตัว ขึ้นไปจับฉีกกินในอากาศได้ ไซของร็อคมีขนาดใหญ่ ที่มาที่ไปของความเชื่อเกี่ยวกับร็อคยังไม่มีที่ทราบแน่นอน แต่เชื่อกันว่าจะมาจากจักรวรรดิเปอร์เซีย แต่มีบางข้อมูลกล่าวว่าร็อคนั้นมาจากนกที่อยู่ในจริง แต่ได้มีการปั้นเสริมเติมแต่งให้เกินจริง ซึ่งข้อสันนิษฐานที่ใกล้เคียงที่สุดคือนกในช่วงต้นของศตวรรษที่ 8 จากผลงานการประพันธ์ของนักเขียนชาวตะวันออกกลางคนหนึ่ง นอกจากนี้เคยมีรายงานว่ามีผู้พบเห็นนกที่อ้างกล่าวถึงนี้จริงในช่วงศตวรรษที่ 16 โดยนักท่องเที่ยวนอกอังกฤษที่ได้ไปแวะไปเที่ยวในทะเลแคว้นมหาสมุทรอินเดีย เรื่องราวของร็อค ปรากฏอยู่ในนิทานเรื่องต่างๆ ของตะวันออกกลาง เช่น พันหนึ่งราตรี ตอนอะลาติน โดยร็อคนั้นเป็นทาสของจินนี่ในตะเกียงของอะลาติน และในตอนซินแบด ที่ลูกเรือของซินแบดได้เจอไซของร็อค ทั้งๆ ที่ซินแบดห้ามไว้แล้วแต่บรรดาลูกเรือก็ยังทำลายไซของร็อค เมื่อแม่ร็อกลบมาก็โกรธเกรี้ยว ทำลายเรือของซินแบดจนพินาศสิ้น ลูกเรือทุกคนจมน้ำตายหมด ยกเว้นซินแบดคนเดียวที่หนีรอดมาได้

ภาพที่ 2.2 นกรีก วาดโดย Edward Julius Detmold

ที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/>

สำหรับในประเทศศรีลังกานกเอตกันทลีนินยะ ก็น่าจะเป็นความคิดเดียวกัน แต่เมื่อเขียนเป็นรูปก็เขียนไปคนละแบบแล้วแต่จินตนาการของแต่ละคน รูปของนกจึงต่างกันออกไป...”

ภาพที่ 2.3 นก Ath Kanda Lihini ของศรีลังกา

ที่มา: <http://engphysics1.blogspot.com/2009/06/traditional-arts-in-sri-lanka.html>

จากการศึกษาของสมชาติ มณีโชติ (2535) ได้แยกศัพท์ของคำว่านกหัสติลิงค์ออกเป็น 2 คำ คือ หัสติ (หรือหัตดิน) มีความหมายถึงผู้ใช้งวงแทนมือหรือผู้มีมือ และลิงค์ (หรือลิงค์) มีความหมายถึงเครื่องหมายเพศ เมื่อรวมความแล้ว หัสติลิงค์ จึงหมายถึงนกที่มีหัวเป็นข้างเป็นองค์ประกอบสำคัญซึ่งในที่นี้คือ นกที่มีหัวเป็นข้างหรือนกที่มีจะงอยปากเป็นงวงข้างให้เห็นได้อย่างชัดเจน หรือ นกผู้มีงวงเป็นข้าง หรือครึ่งนกครึ่งข้าง และคำว่า “หัสติลิงค์” ตามความหมายในสารานุกรมภาษาอีสาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า หัตดิน หัสติ น. ข้าง ส่วนคำว่าหัสติลิงค์ 1 น. เป็นนกที่มีรูปร่างเหมือนข้าง และเป็นนกขนาดใหญ่ มีกล่าวไว้ในธรรมบทภาค 2 ว่า

“...พระเจ้าปรีดิวันเจ้าเมืองนครโกสัมพีในประเทศอินเดีย พระองค์อยู่บนปราสาทสูงกับพระมเหสี ตัวพระมเหสีมีครรภ์จวนประสูติ ขณะบรรทมห่มผ้าสีแดงนกหัสติลิงค์บินผ่านเข้ามาพบสำคัญว่าเป็นก้อนเนื้อ จึงโอบเอาพระมเหสีไปวางไว้บนคาคบต้นไม้ใหญ่ในป่าหิมพานต์ ตกเวลาจวนจะรุ่ง เกิดลมพายุพัดผ่านฝนตกกระหน่ำลงมา พระนางประสูติพระโอรสบนต้นไม้ใหญ่นั้น จึงขนานนามพระโอรสว่าอุเทน เพราะเมื่อประสูติก็สว่างพอดี คำว่า อุเทน หรือ อุทัย คือเวลาจวนจะสว่าง เมื่อพระอุเทนได้เสวยราชในเมืองโกสัมพีสืบต่อจากพระบิดาแล้วได้นำพระมารดาตามาอยู่ในเมืองนครโกสัมพี เมื่อครั้งพระมารดาสวรรคตได้จัดการพระบรมศพโดยนำเอานกหัสติลิงค์ตัวนั้น มารองพระบรมศพและเผาทิ้งนกและพรานงพร้อมกัน...”

การที่พระเจ้าอุเทนนำนกหัสติลิงค์มาเผา ก็เพราะนกหัสติลิงค์เกี่ยวข้องกับพระมารดาดังกล่าวมา (ปรีชา พิณทอง, 2532) และหัสติลิงค์ 2 น. เป็นธรรมเนียมเจ้าเมืองในภาคอีสานเมื่อถึงแก่กรรมมักจะจัดงานศพเป็นการใหญ่โตมโหฬาร ทำเมรุเป็นรูปนกหัสติลิงค์ คล้ายกับพระเจ้าอุเทนทำแก่พระมารดา นกหัสติลิงค์ คือพระปทุมราชวงศ์ (คำผิง) พระพรหมราชวงศ์ (พรหม) พระปทุมราชวงศ์ (กุทอง) เจ้าเมืองอุบลราชธานีทั้ง 3 ท่านนี้ก็จัดงานศพแบบนกหัสติลิงค์ และต่อมาทางด้านศาสนาที่ได้ที่การยกฐานะของเถระผู้ใหญ่ที่มีความสำคัญกล่าวคือ เมื่อมรณภาพจะมีการจัดทำเมรุเผาศพเป็นรูปนกหัสติลิงค์เช่นกัน เช่น ญาท่านธรรมบาล วัดป่าโนน พระครูวิจิตรรัตนโนบล (บุญรอด) วัดทุ่งศรีเมือง พระศรีธรรมวงศาจารย์ วัดสุปฏิญารามวรวิหาร และพระครูนวกกรรมโกวิท วัดมหาวนาราม ก็จัดทำการปลงศพแบบเมรุนกหัสติลิงค์ทั้งสิ้น

จากความหมายดังกล่าวจึงพอสรุปได้ว่าคติในเรื่องนกหัสติลิงค์นั้น กรอบความคิดเดิมได้อิงอยู่กับธรรมบทของพุทธศาสนาที่กล่าวถึงป่าหิมพานต์และกล่าวถึงสัตว์นิทาน และเมื่อถอดความหมายทางคตินิยมจะมีนัยยะทางสังคมของชุมชนอยู่ นกดังกล่าวจึงต้องมีลักษณะพิเศษ ซึ่งตัวนั้นเป็นกที่มีปีกมีหางคล้ายหงส์ แต่ส่วนหัวกลับเป็นข้างมีงวงและมีงา

2.2 เรื่องราวของนกหัสติลิงค์ในตำนาน

เรื่องราวที่แสดงถึงบทบาทของนกหัสติลิงค์ที่นำมาเกี่ยวข้องกับการเผาศพนั้น ตั้งอยู่บนพื้นฐานของประเพณี และความเชื่อที่ปรากฏอยู่ในทั้งวรรณกรรมคัมภีร์ที่เกี่ยวกับลัทธิความเชื่อทางศาสนา ซึ่งเป็นคติความเชื่อที่มีลักษณะเป็นตำนานและนิทานในเชิงปรัมปราคติ (Mythology) จะเป็นนกในป่าหิมพานต์ที่มีลักษณะพิเศษ ในคัมภีร์พระธัมมปทัญญูภาค 2 ซึ่งเป็นคัมภีร์อรรถกถาในพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงเรื่องนกหัสติลิงค์ว่าเป็น “นกที่มีกำลังมหาศาล” คือ มีกำลังเท่ากับช้างห้าเชือกรวมกัน จะอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ กินเนื้อสัตว์เป็นอาหาร (คณะกรรมการแปลตำรากรมการศาสนา)

ราชวิทยาลัย, 2493) ตำนานนกหัสดีลิงค์ในวรรณกรรมศาสนา คัมภีร์พระธัมปัทมฐกถาแปล ภาคที่ 2 เรื่องพระนางสามาวดี ได้กล่าวถึงเรื่องของนกหัสดีลิงค์ว่า “นกที่กำลังมหาศาล” คือ มีกำลังเท่ากับช้าง ห้าเชือกรวมกันอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ กินเนื้อสัตว์เป็นอาหาร (คณะกรรมการแปลตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2493) มีรายละเอียดเรื่องนกหัสดีลิงค์ ความว่า

“...ในสมัยนั้นในกรุงโกสัมพี มเหสีของพระเจ้าปรีตปะคือพระนางสามาวดี วันหนึ่งขณะที่พระนางสามาวดีกำลังทรงตั้งครรภ์ นางได้ฉลองพระองค์ด้วยภูษาอาภรณ์สีแดง (ห่มผ้ากัมพลแดง) ออกมาประทับสำราญพระราชนกที่ชานชลปราสาท ขณะเดียวกันนั้นมิงกหัสดีลิงค์ได้บินผ่านมา เห็นนางสามาวดีทรงภูษาสีแดงทำให้เข้าใจว่าเป็นก้อนเนื้อ จึงโฉบขึ้นไปหมายว่าจะกินเป็นอาหาร ยังพระนางให้นั่งอยู่ที่ทรงเล็บ บินสู่อากาศ แล้วเชื่อว่าพวกนกนั้นทรงกำลังเท่าช้าง 5 เชือก เมื่อโฉบไปแล้วจึงเห็นว่านางเป็นกษัตริย์ จึงได้พานางสามาวดีไปอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ จนกระทั่งนางสามาวดีมีพระประสูติกาลออกมาเป็นพระราชโอรสพระนามว่า “พระเจ้าอุเทนราชกุมาร” ...”

ในคัมภีร์ปัญญาสนิบาตชาดก ซึ่งเป็นคัมภีร์ชาดกในพระพุทธศาสนามีเรื่องราวเกี่ยวกับพระอดีตชาติของมหาโคตมพุทธเจ้า ก่อนที่จะมาเสวยพระชาติมาเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ซึ่งมีจำนวน 543 ชาติ (Cowell. 1969) และเรื่องราวของนกหัสดีลิงค์ได้มีการกล่าวถึงไว้ในชาดกเรื่องหนึ่งที่มีอยู่ในคัมภีร์ปัญญาสนิบาตชาดก กล่าวถึงนางมโนราห์ได้ฝากผ้ารัตนกัมพล ซึ่งเป็นผ้าแดงไว้แด่พระดาบส เพื่อให้มอบผ้านั้นแก่พระสุธน เมื่อพระสุธนตามนางไปถึงชายป่าหิมพานต์ให้กางผ้าแดงนั้นคลุมวรกายไว้ จะทำให้นกหัสดีลิงค์เข้าใจว่ากองผ้าแดง คือ ก้อนเนื้อที่เป็นอาหารของตน ก็จะโฉบกองผ้าที่หุ้มพระวรกายพระสุธนที่อยู่ภายในนั้นไป ก็จะทำให้พระสุธนเข้าไปสู่เมืองในป่าหิมพานต์ซึ่งเป็นที่อยู่ของนางมโนราห์ได้ในที่สุด

นอกจากนี้วรรณกรรมพุทธศาสนาและนิทานชาดกก็ปรากฏเรื่องราวของนกหัสดีลิงค์ เช่น ในสรรพสิทธิ์คำฉันท์ อันเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาจากเรื่องสรรพสิทธิ์ชาดกเป็นอันดับที่ 40 ในปัญญาสนิบาตชาดกทรงนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อ พ.ศ. 2372 ได้กล่าวถึงนกหัสดีลิงค์ มีใจความว่า

“...แล้วทำนายว่าอีกซักพักจะมีนกหัสดีลิงค์คาบหญิงคนหนึ่งบินมาทางนี้ขอให้ราชกุมารผู้ชำระบุญคุณเตรียมยิงธนูได้ ในขณะนั้นมีนกดังกล่าว...บินผ่านมาทางที่ราชกุมารเหล่านั้นพักอยู่...”

วรรณกรรมพระพุทธศาสนาอีกเรื่องในพระสุตตันตปิฎก พระเวสสันดรชาดก ตอน มหาวนวรรณา (พระเวสสันดรชาดก มหาวนวรรณา พระสุตตันตปิฎก, 2548). บรรยายถึงสัตว์ชนิดต่างๆ ไว้ และปรากฏชื่อของนกหัสดีลิงค์ว่า

“...(1155) อนึ่ง ในป่านั้นมีสัตว์หลายจำพวกคือ ราชสีห์ เสือโคร่ง ยักษ์ฉนิ หน้าผา ช้างพัง หมาจิ้งจอก บ่าง กระรอก จามรี ชะนี ลิงลม ค่าง ลิง ลิงจุ่น กวาง กระตัง หมู วัวเถื่อน มีมาก...มีสกุลชาติมากมายคือ นกกวก นกยูง หงส์ขาว ไก่ฟ้า ไก่ป่า ไก่เถื่อน นกหัสดีลิงค์ ร้าร้อง...สระมุจลินท์เกลื่อนกลาดไปด้วยฝูงนกนานาชนิด กีก้องไปด้วยเสียงสัตว์ต่างๆ...”

“...(1156) อนึ่งที่ไหลสระนั้น มีนกมากมาย มีขนปีกงามวิจิตร มีเสียงไพเราะเสนาะโสตที่สร้อยคอเขียน ส่งเสียงร้องหากันและกัน นางนวล เหยี่ยวดำ เหยี่ยวนกเขา นกกาน้ำ นกแขกเต้า

นกสาลิกา ...ที่ใกล้สระนั้นมีฝูงนกยูง ส่งเสียงร้องไพเราะไม่ขาดสาย อนึ่งที่ใกล้สระนั้นมีนกเป็นมาก *นกหัสติลิงค์* พระยาหงส์ทอง นกกาน้ำ นกแขกเต้า นกคู้หว้า นากอก หงส์ขาว นกช้อยหอย นกเค้าแมว นกต้อนตีวิด นกพิราบ หงส์แดง นกจากพราว นกเป็ดน้ำ นกหัสติลิงค์ ส่งเสียงร้องน่านรื่นรมย์ใจ เหล่ากสุณาร้องกู่ก้องหากันทั้งเช้าและเย็นเป็นนิรันดร์...”

สรรพสิทธิ์ราชกุมารได้ทรงเล่นนิทานให้อำมาตย์และพระราชาธิดาฟังว่า มีโอรส 4 องค์ ทรงเสด็จไปศึกษาเล่าเรียนศิลปศาสตร์ คนหนึ่งเก่งวิชายิงธนู คนหนึ่งเก่งวิชาชุบชีวิตสัตว์ที่ตายแล้วให้กลับขึ้นมาได้อีก คนหนึ่งเรียนวิชาดำน้ำ อีกคนหนึ่งเรียนวิชาโหราศาสตร์ วันนั้นขณะเดินทางกลับจากเรียนวิชา ราชกุมารที่เรียนโหราศาสตร์ได้ทำนายว่าอีกสักพักจะมีนกหัสติลิงค์ตัวหนึ่ง คาบหญิงคนหนึ่งบินมาทางนี้ ขอให้ราชกุมารผู้ชำนาญยิงธนูเตรียมยิงธนูได้ ขณะนั้นก็มีคนดังกล่าวบินโฉบลงจับเอาอัครมเหสีของพระราชาเมืองนั้น โดยเข้าใจว่าเป็นขึ้นเนื้อบินผ่านมาทางที่กุมารทั้ง 4 พักอยู่ ราชกุมารศิลปธนูจึงยิงธนูให้เกิดเสียงดังทำให้คนกลัว จึงปล่อยมเหสีนั้นตกลงไปในมหาสมุทร ราชกุมารผู้สำเร็จวิชาดำน้ำจึงลงไปเอามเหสีนั้นขึ้นมาจากมหาสมุทร ส่วนราชกุมารผู้เชี่ยวชาญวิชาการชุบชีวิตก็ร่ายพระเวท ทำให้พระมเหสีกลับฟื้นขึ้นได้ ราชกุมารทั้ง 4 พระองค์นั้นต่างก็มีความปรารถนาที่จะได้พระราชเทวีองค์นั้นเป็นของตน สรรพสิทธิ์ราชกุมารทรงถามอำมาตย์ว่าใครสมควรได้พระราชเทวีนั้น อำมาตย์ทูลต่อว่าราชกุมารผู้ทรงยิงธนูไปให้นกหัสติลิงค์ปล่อยพระราชเทวีสมควรได้เป็นเจ้าของ พระราชาธิดาทรงกล่าวว่า ราชกุมารที่ดำน้ำลงไปเอาพระราชเทวีขึ้นมาควรได้ เพราะได้พยายามด้วยความลำบาก

ในคัมภีร์ปัญญาสนิบาตชาดก ซึ่งเป็นคัมภีร์ชาดกในพุทธศาสนา มีเรื่องราวเกี่ยวกับพระอดีตชาติของพระมหาโคตมพุทธเจ้า ก่อนที่จะมาเสวยพระชาติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ซึ่งมีจำนวน 543 พระชาติ (Cowell, 1969) และเรื่องราวของนกหัสติลิงค์ได้มีการกล่าวถึงไว้ในชาดกเรื่อง สุนชาดก ซึ่งเป็นชาดกเรื่องหนึ่งที่มีอยู่ในคัมภีร์ปัญญาสนิบาตชาดก

กล่าวถึงนางโนราห์ได้ฝากผ้ารัตนกัมพล ซึ่งเป็นผ้าสีแดงไว้แก่พระดาบส เพื่อให้มอบผ่านนั้นแก่พระสุธน เมื่อพระสุธนตามนางไปถึงชายป่าหิมพานต์ให้กางผ้าแดงนั้นคลุมพระวรกายไว้ ซึ่งทำให้นกหัสติลิงค์เข้าใจว่ากองผ้าสีแดงคือก้อนเนื้อที่เป็นอาหารของตน ก็โฉบกองผ้าที่ห่มพระวรกายพระสุธนอยู่ภายในนั้นไป ก็จะทำให้พระสุธนเข้าไปสู่เมืองในป่าหิมพานต์ซึ่งเป็นที่อยู่ของนางมโนราห์ได้ในที่สุด

วรรณคดีพุทธศาสนา เรื่อง “สรรพสิทธิ์คำฉันท์” เป็นวรรณคดีพุทธศาสนาจากเรื่อง “สรรพสิทธิ์ชาดก” เป็นชาดกลำดับที่ 40 ในปัญญาสนิบาต ทรงแสดงโดย สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อ พ.ศ. 2372 มีใจความว่า

“...แล้วทำนายว่าอีกสักพักจะมีนกหัสติลิงค์ตัวหนึ่งคาบหญิงคนหนึ่งบินมาทางนี้ ขอให้ราชกุมารผู้ชำนาญยิงธนูเตรียมยิงธนูได้ ในขณะนั้นมีคนดังกล่าว...บินผ่านมาทางที่ราชกุมารเหล่านั้นพักอยู่...”

นอกจากนี้ วรรณกรรมในศาสนาพุทธ ดังเช่น ในพระสุตตันตปิฎก พระเวสสันดรชาดก ตอนมหาวนวรรณา (พระเวสสันดรชาดก มหาวนวรรณา พระสุตตันตปิฎก (2548) บรรยายถึงสัตว์ชนิดต่างๆ ไว้และปรากฏชื่อของนกหัสติลิงค์ว่า

“... (1155) อนึ่ง ในป่านั้นมีสัตว์หลายจำพวกคือ ราชสีห์ เสือโคร่ง ยักษ์ฉณี หน้าผา ช้างพัง หมาจิ้งจอก หมาใน บ่าง กระรอก จามรี ชะนี ลิงลม ต่าง ลิง ลิงจุ่น กวาง กระตัง หมู วัวเถื่อน มี

มาก...มีสกุณาชาติมากมายคือ นกกวก นกยูง หงส์ขาว ไก่ฟ้า ไก่ป่า ไก่เถื่อน นกหัสติลิงค์ ร้าร้อง...สระมุจลินท์เกลื่อนกล่นไปด้วยฝูงนาคชนิด กีกก้องไปด้วยเสียงสัตว์ต่างๆ ...”

“... (1156) อนึ่งที่ใกล้สระนั้น มีนกกมากมาย มีชนปิงงามวิจิตร มีเสียงไพเราะเสนาะโสต ที่สร้อยคอเขียน ส่งเสียงร่ำไห้หาทั้งและกัน นางนวล เหยี่ยวดำ เหยี่ยวนกเขา นกกาน้ำ นกแขกเต้า นกสาธิกา ...ที่ใกล้สระนั้นมีฝูงนกยูง ส่งเสียงร่ำไห้เพราะไม่ขาดสาย อนึ่งที่ใกล้สระนั้นมีนกเป็นมาก นกหัสติลิงค์ พระยาหงส์ทอง นกกาน้ำ นกแขกเต้า นกคู้เหว่า นากออก หงส์ขาว นกซ้อนหอย นกเค้าแมว นกต้อยตีวิด นกพิราบ หงส์แดง นกจากพราก นกเป็ดน้ำ นกหัสติลิงค์ ส่งเสียงร้องนารื่นรมย์ใจ เหล่าสกุณา ร้องกู่ก้องหาทั้งเข้าและเย็นเป็นนรินทร์ ...”

และในมหาเวสสันดรชาดก ตอนกัณฐมहाพน (พระเวสสันดรชาดก กัณฐมहाพน.(2548). ตอนที่พระอัครกษัตริย์ขับออกเส้นทางที่จะไปพบพระเวสสันดรแก่ชุก ซึ่งได้อธิบายสภาพของต้นไม้ในป่าเขารวมถึงสัตว์ต่างๆ เช่นกัน

“...อีกประการหนึ่งในป่าใหญ่ย่อมเป็นที่อาศัยแห่งสัตว์หลายจำพวกคือ ราชสีห์ เสือโคร่ง ช้างพัง ช้างพลาย ...ในวารียยังมีนกอีกหลายเหล่า คือ นกทิ้งทุต นกยูง นกหงส์ และไก่เถื่อน อีกทั้งนกเขาไฟ นกหัสติลิงค์ นกยางกรอกอันชอบหาอาหาร...”

ภาพที่ 2.4 แสดงถึงภาพลักษณะของนกหัสติลิงค์ขณะอยู่ในป่าหิมพานต์
ที่มา: www.himmapan.com

ในคัมภีร์จักรวาลทีปนี ซึ่งเป็นคัมภีร์หนึ่งในพุทธศาสนา ที่จัดอยู่ในหมวดโลกศาสตร์มีเนื้อหาว่าด้วยเรื่องภูมิศาสตร์และคติต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องโลกและจักรวาล มีการแบ่งเนื้อเรื่องออกเป็นหกกัณฑ์ เฉพาะกัณฑ์ที่สองที่ได้พรรณนาเรื่องภูเขาต่างๆ รวมทั้งป่าหิมพานต์ไว้ด้วยและได้กล่าวถึงสัตว์ที่มีอยู่ในป่าหิมพานต์ เช่น ราชสีห์ เหมราอัศดง มังกรวิหค คชสีห์ สनร สนรี และนกหัสติลิงค์ จากวรรณกรรมคัมภีร์ทางศาสนาและคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสัตว์หิมพานต์ คือสัตว์ที่อยู่ในป่าที่อยู่ดินแดนห่างไกล เป็นที่อยู่ของผู้มีคุณวิเศษเหนือกว่ามนุษย์ละเป็นที่อยู่ของมวลสรรพชีวิตที่มี

สถานภาพเป็นทิพย์ มนุษย์สามัญไม่สามารถจะเข้าไปถึงและไม่สามารถที่จะเห็นสิ่งมีชีวิตในป่าหิมพานต์นั้นได้

เรื่องพระสุธนคำฉันท์ ก็ได้กล่าวถึง นกหัสดีลิงค์ไว้ว่า เมื่อนางมโนราห์หนีกลับไปยังเขาไกรลาสแล้ว ฝานพระสุธนก็มีชัยแก่ข้าศึก กลับบ้านด้วยความยินดี พอได้ทราบข่าวร้ายว่านางมโนราห์หนีไป จึงออกติดตามหานางโดยไม่อาลัยชีวิต ต้องฟันฝ่าอันตรายอย่างแสนสาหัส ระหกระเหินเดินป่าแต่ผู้เดียวแล้วฆ่ายักษ์ตาย ถึงแม่น้ำมีพิษต้องเดินบนหลังงูใหญ่เป็นสะพานข้ามแม่น้ำ ในที่สุดก็มาถึงเขาไกรลาส พระสุธนต้องเข้าไปในป่าหวายเป็นแอบเข้าไปซ่อนอยู่ใต้ปีกของพญานกใหญ่ ซึ่งรุ่งเช้าจะเข้าไปหาอาหารในเมืองท้าวทรมราช ในที่สุดพระสุธนก็เข้าไปถึงเมืองของนางมโนราห์และได้พบกัน พญานกใหญ่ในเรื่องพระสุธนคำฉันท์ น่าจะหมายถึงนกหัสดีลิงค์นั่นเอง

จากวรรณกรรมศาสนาและตำนานท้องถิ่นที่กล่าวมานั้น แสดงให้เห็นถึงความผูกพันของนกหัสดีลิงค์กับความเชื่ออย่างแนบแน่น กวีจึงถ่ายทอดความคิดดังกล่าวลงสู่วรรณคดีเพื่อสนับสนุนความเชื่อดังกล่าวให้ปรากฏขึ้นในสังคมจนเป็นมรดกมาถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ ยังพบอีกว่าบทบาทของนกหัสดีลิงค์ ยังมีส่วนเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมในการทำศพของมนุษย์อีกด้วย ในคัมภีร์จักรวาทพิณีในส่วนของทิปเทศ โดยกล่าวถึงการทำศพของชาวอุตตรกุรุว่า จะนำศพห่อแล้วนำไปวางยังที่กลางแจ้ง แล้วนกหัสดีลิงค์จะบินมาโฉบด้วยการใช้ปากคาบหรือใช้อุ้งเท้าจิกศพนั้น นำไปไว้ยังบ้านของนกในป่าหิมพานต์หรือนำไปยังเมืองอื่นหรือนำไปทิ้งยังฝั่งทะเล (สมชาติ มณีโชติ, 2535)

วรรณศักดิ์พิจิตร บุญเสริม (2536) ได้อ้างวรรณกรรมศาสนาความเชื่อในเรื่องสวรรค์นรกโลกนี้โลกหน้า อันมีปรากฏในคัมภีร์ศาสนาหลายเล่ม ทั้งนี้เป็นคัมภีร์ของศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ วรรณกรรมที่แสดงออกถึงเรื่องนี้ได้อย่างชัดเจนคือ ไตรภูมิพระร่วงของพระยาสิทธิไทย ซึ่งในไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึง ภูมิทั้งสามอันได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ กามภูมิหมายถึงสถานที่ของ ผู้ท่องเที่ยวอยู่ในกาม ซึ่งหมายถึงทั้งเทวดา มนุษย์ นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉาน รูปภูมิหมายถึงสถานที่ของจำพวกพรหมรูป เรียกว่ารูปพรหม ส่วนอรุณภูมิหมายถึงสถานที่ของจำพวกพรหมรูปไม่มีรูป เรียกว่า อรุณภูมิพรหม

โดยเฉพาะในส่วนที่กล่าวถึงกามภูมิในส่วนที่เป็นอยู่ของมนุษย์ในคัมภีร์ไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึงทวีปต่างๆ อันได้แก่ชมพูทวีป อุตตรกุรุทวีป มีนคชนดิหนึ่ง บางครั้งเรียกว่า นกอินทรีย์ บางครั้งเรียกว่า นกกด บางครั้งเรียกว่า นกหัสดีลิงค์ เป็นสัตว์หิมพานต์ที่มีลักษณะของช้างผสมกับหงส์ โดยให้ส่วนหัวมีลักษณะเป็นหัวช้าง และลำตัวเป็นนกหรือหงส์ นกหัสดีลิงค์ในอุตตรกุรุทวีปนี้มีภาระหน้าที่ในพิธีกรรมทำศพของชาวอุตตรกุรุ โดยกล่าวไว้ในไตรภูมิพระร่วงว่า

“...ผีแลเมื่อเขาและตายจากกัน เขามีได้เป็นทุกข์เป็นโศกแลมีได้ให้รักกันเลย เขาจึงเอาศพนั้นมาอาบน้ำแลแต่งแทภากระแจะจวงจันทร์น้ำมันหอมและนุ่งผ้าห่มผ้าให้แล้วประดับนี้ด้วยเครื่องถนิมอาภรณ์แลทั้งปวงให้แล้วจึงเอาศพไปวางไว้ในที่แจ้ง ยังมีนกสิ่งหนึ่งเที่ยวยอมบินเที่ยวไปทั่วแผ่นดินอุตตรกุรุทวีปนั้น นกนั้นครั้นแลเห็นซากศพแล้ว นกนั้นก็คาบเอาซากศพนั้นไปเป็นกำนัลนกนั้น เพราะว่าบมิให้เป็นอุกรุกในแผ่นดินเขานั้นได้ ลางคาบไปเสียแผ่นดินอื่นก็ว่า ลางคาบๆ ไปเสียฝั่งทะเลว่าชมพูทวีปอันเราอยู่นี้ก็ว่า เหตุให้พันอันตรายในแผ่นดินอุตตรกุรุทวีปนั้นแลฯ

อันว่านกนั้นได้ ลางอาจารย์ว่านกหัสดีลิงค์ ลางอาจารย์ว่านกอินทรีย์ ลางอาจารย์ว่านกกด อันมาคาบเอาศพไปเสียนั้น ลางอาจารย์ว่าเอาตีนคืบไปเสีย ผูกคนอยู่ในอุตตรกุรุทวีปนั้น เมื่อเขาตาย

ไปเข้าบ่อนได้ไปเกิดในจตุรกายทั้ง 4 คือว่านรกแลเปรตแลดิรัจฉาน อสุรกาย ฉะนั้นเลย เขาใส่เทียวย่อมไปเกิดในที่ดี คือสวรรค์ชั้นฟ้าแล เพราะว่าเขานั้นย่อมตั้งอยู่ในปัญญาที่นั้นทุกเมื่อแลบมิให้ขาด...”

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการมีอยู่หรือการปรากฏตัวของนกหัสติลิงค์มักจะเป็นรูปแบบที่มีความแปลกประหลาดและน่าอัศจรรย์ เป็นสัตว์ที่มีความพิเศษ เป็นนกขนาดใหญ่ที่เกิดจากการผสมผสานจากสัตว์มีฤทธิ์หลายประเภท เช่น หงส์ และครุฑ หรือรวมราชสีห์เข้าไว้ด้วยกัน นกชนิดนี้มีอำนาจมากและอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ ความสำคัญของนกหัสติลิงค์คือมีความสามารถและมีผลกำลังในการบินข้ามภพภูมิต่างๆ ไปสู่ดินแดนอันห่างไกลได้ดังปรากฏชื่อนกชนิดนี้จากวรรณกรรมศาสนา และจากตำนานท้องถิ่นที่กล่าวมานั้น แสดงให้เห็นถึงความผูกพันของนกหัสติลิงค์กับความเชื่อเรื่องภพภูมิอย่างแนบแน่น กวีจึงถ่ายทอดความคิดดังกล่าวลงสู่วรรณคดีเพื่อสนับสนุนความเชื่อดังกล่าวให้ปรากฏขึ้นในสังคมจนเป็นมรดกมาถึงปัจจุบัน นอกจากจะปรากฏในวรรณกรรมพื้นบ้าน เรื่องราวที่เกี่ยวกับนกหัสติลิงค์ยังปรากฏในเอกสารอื่นๆ อีกหลายฉบับดังต่อไปนี้ ที่มีการกล่าวถึงนกหัสติลิงค์ (วรรณศักดิ์ พิจิตร บุญเสริม, 2536)

จากหนังสือบันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ประทานแก่พระยาอนุমানราชชน ได้กล่าวถึงเรื่องราวของนกหัสติลิงค์ที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง โดยได้อธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องราวของนกหัสติลิงค์ไว้ว่า เป็นนกที่แปลความหมายได้ว่า นกช่าง หรือ นกที่มีหัวเป็นช่าง อันมีอยู่ในเมืองอุตตรกุรุ ส่วนพระยาอนุমানราชชนนั้น ได้สนัยสนุนแนวความคิดของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์กับการให้คำศัพท์บาลีว่า หตถิลิงคสกโณ แปลว่า “นกที่มีเพศเหมือนช่าง” ในหนังสือเรื่องสาสน์สมเด็จพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้กล่าวถึงสัตว์หิมพานต์ว่ามี 4 จำพวก คือ เป็นสัตว์ตรงๆ พวกหนึ่ง เช่น ช้าง ม้า เป็นสัตว์ลอกเขามาพวกหนึ่ง เช่น สิงห์ สุนัข เป็นสัตว์ที่คิดขึ้นจากคำ เช่น ทักทอสาธ และเป็นสัตว์ที่ผสมตามใจชอบ เช่น เหมราช คชสีห์ นกหัสติลิงค์ เป็นต้น พร้อมกับการอธิบายสาเหตุของการมีสัตว์หิมพานต์ไว้อย่างละเอียด ว่าสัตว์หิมพานต์ก็เป็นสัตว์ที่มีในป่าหิมพานต์ และเป็นของที่ไม่เคยเห็นตัวจริง ช่างจินตนาการ เพื่อให้เกิดภาพสัตว์ขึ้นตามความคิดของตน

2.3 ลักษณะของนกหัสติลิงค์

ลักษณะรูปร่างของนกหัสติลิงค์คือตัวจะเป็นนก แต่จะมีจะงอยปากเป็นวงอย่างวงช้างและมียางด้วย ชื่อของนกหัสติลิงค์ไม่ค่อยปรากฏในทวนิยาย คนส่วนใหญ่จะคุ้นเคยนกขนาดใหญ่ชนิดอื่นในนิยายก็มี เช่น หงส์ พญาครุฑ และนกหัสติน สำหรับนกหัสตินนั้นรูปร่างเป็นนกทั้งตัว มีความใหญ่โต ขนาดโอบเฉียงเอาข้างในไปกินเป็นอาหารได้ ไม่เกี่ยวโดยตรงกับนกหัสติลิงค์ นกหัสติลิงค์ เป็นคำเรียกชื่อสัตว์ ประกอบด้วยคำที่มีความหมายในตัวเองแยกได้สองคำ คือ หัสติ (หรือหัสติน) มีความหมายถึงผู้ใช้งวงแทนมือ หรือผู้มีมือ และคำว่าลิงค์ (หรือลิงค์) มีความหมายถึงเครื่องหมายเพศ ดังนั้น ความหมายของคำว่าหัสติลิงค์ จึงหมายถึงนกที่มีหัวเป็นช้างเป็นองค์ประกอบสำคัญซึ่งในที่นี้ คือ นกที่มีหัวเป็นช้าง หรือนกที่มีจะงอยปากเป็นวงช้างให้เห็นได้อย่างชัดเจน หรือนกผู้มีงวงเป็นช้างหรือครึ่งนกครึ่งช้าง

เนื่องจากนกหัสติลิงค์เป็นสัตว์หิมพานต์ที่มีส่วนผสมของนกกับช้างเข้าไว้ด้วยกัน ดังนั้น ความคิดที่เกี่ยวกับนกหัสติลิงค์น่าจะมีความเกี่ยวข้องกับคติที่เกี่ยวกับนก และคติที่เป็นเกี่ยวกับ

ข้าง เนื่องจากว่านกหัสติลิงค์มีส่วนลำตัวเป็นรูปนก ซึ่งบรรดาสัตว์หิมพานต์ที่เป็นสัตว์ปีกสำคัญมีอยู่สองตัวคือ หงส์และครุฑ ล้วนแต่เป็นสัตว์ที่มีลักษณะของนกของนกหัสติลิงค์จึงน่าจะมีความเกี่ยวข้องผสมผสานอยู่กับคติที่เกี่ยวกับหงส์และครุฑ รวมถึงข้างด้วยดังนี้

คติที่เกี่ยวเนื่องกับหงส์ จากคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์ฮินดูและพุทธศาสนาได้ใช้หงส์เป็นสื่อที่เกี่ยวกับความสูงส่ง ความดีงาม และความเป็นมงคลทั้งปวง หมายถึง ท้องฟ้าหรือสวรรค์ มีความหมายถึงผู้คุ้มครองอยู่เบื้องบน อันเป็นสัญลักษณ์ของบุคคลผู้มีฐานันดรสูง ดังเช่นพระมหากษัตริย์และราชินี (Zimmer, 1947) นอกจากนี้หงส์ยังเป็นพาหนะของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ และหงส์ยังหมายถึงความเกี่ยวพันระหว่างบรรยากาศเบื้องบนที่หงส์ได้เห็นบินขึ้นไปผ่านห้วงมหาสมุทรเบื้องล่างที่หงส์ได้ร่อนลงแหวกว่าย เช่นเดียวกันกับคติความเชื่อในพุทธศาสนา (Burgess, 1965) สิ่งที่เกี่ยวข้องกับลักษณะของนกหัสติลิงค์ที่จำลองจากสัตว์สำคัญตัวนี้คือ การมีปีกและมีหางเป็นหางของหงส์ และการนำเอาฤทธิ์เดชของหงส์มาปรากฏบนตัวนกหัสติลิงค์

ภาพที่ 2.5 ภาพสัตว์ที่เป็นลักษณะรวมของนกหัสติลิงค์ คือ หงส์

ที่มา: www.himmapan.com

คติที่เกี่ยวเนื่องกับครุฑ เป็นสัตว์ประภพหนึ่งที่ส่วนหัวเป็นนก มีลำตัวและแขนเป็นมนุษย์ มีปีกและมีกายท่อนล่างอย่างนก คติความเชื่อของครุฑจะเกี่ยวข้องกับพระอาทิตย์และได้รับการยกย่องว่าพญาสุบรรณ คือนกที่มีปีกงามแห่งสวรรค์ การบินของครุฑเปรียบได้กับการโคจรของพระอาทิตย์ และปีกของครุฑก็มีกำลังมากสามารถบินข้ามทะเลเพื่อไปสู่สวรรค์และปีกบันดาลให้เกิดพายุแรง

ภาพที่ 2.6 ภาพสัตว์ที่เป็นลักษณะรวมของนกหัสติลิงค์ คือ ครุฑ
ที่มา: www.himmapan.com

ส่วนคติที่เกี่ยวข้องเนื่องกับช้าง ตามคติความเชื่อว่า ช้างเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ สามารถนำความมั่นคงมาสู่สังคมได้ การบูชาช้างจะทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ซึ่งเป็นความเชื่อในเชิงปรัมปราคติที่ว่าช้างมีความสัมพันธ์กับเมฆฝน (สมชาติ มณีโชติ, 2524) นอกจากนี้แล้วในคัมภีร์ไตรภูมิโลกวินิจฉัยยังกล่าวเปรียบเทียบถึงกำลังของช้างตระกูลต่างๆ ว่ามีกำลังมหาศาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งช้างในตระกูลฉัททันต์ 10 เชือก นั้นมีกำลังรวมเท่ากับพระพุทธเจ้าหนึ่งพระองค์ (พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), 2520)

ในคัมภีร์จักรวาฬปิณี (บาลี พุทธรักษา, 2523) กล่าวไว้ว่าเป็นช้างที่มีพลังมากที่สุดในช้างสิบประเภทที่บินได้นั้น คือ

“...ช้างฉัททันต์ เชือกหนึ่งมีกำลังเท่ากับ...บุรุษหนึ่งหมื่นบ้านคน และช้างบริวารของช้างฉัททันต์ เป็นพวกเที่ยวไปในอากาศ เข้าไปอาศัยสระฉัททันต์อยู่ในหิมวัตประเทศ เป็นช้างที่มีฤทธิ์ไปในอากาศ”

นอกจากนี้ช้างที่มีส่วนสัมพันธ์กับสวรรค์และเทพเจ้าองค์อินทร์ คือ ช้างเอราวัณ ซึ่งพระอินทร์จะทรงช้างเมื่อออกศึกสงคราม หรือยามต้องเดินทางเพื่อแสดงแสนยานุภาพหรือการที่มีเรื่องราวของช้างเป็นสัตว์พิเศษในคัมภีร์ปฐมภูมิซึ่งแต่งในสมัยนางพระยาราชเทวีหรือนางสุทธิเทวี (พ.ศ. 2093-2107) (อนาโตนโรเจอร์ เป็ลติเยอร์ (ผู้ปริวรรต), 2534) ได้กล่าวถึงการสร้างช้างมโนลีหว่าบนหลังช้างมโนลีหเป็นที่ตั้งของพระสุเมรุและดาวเคราะห์ต่างๆ คือ

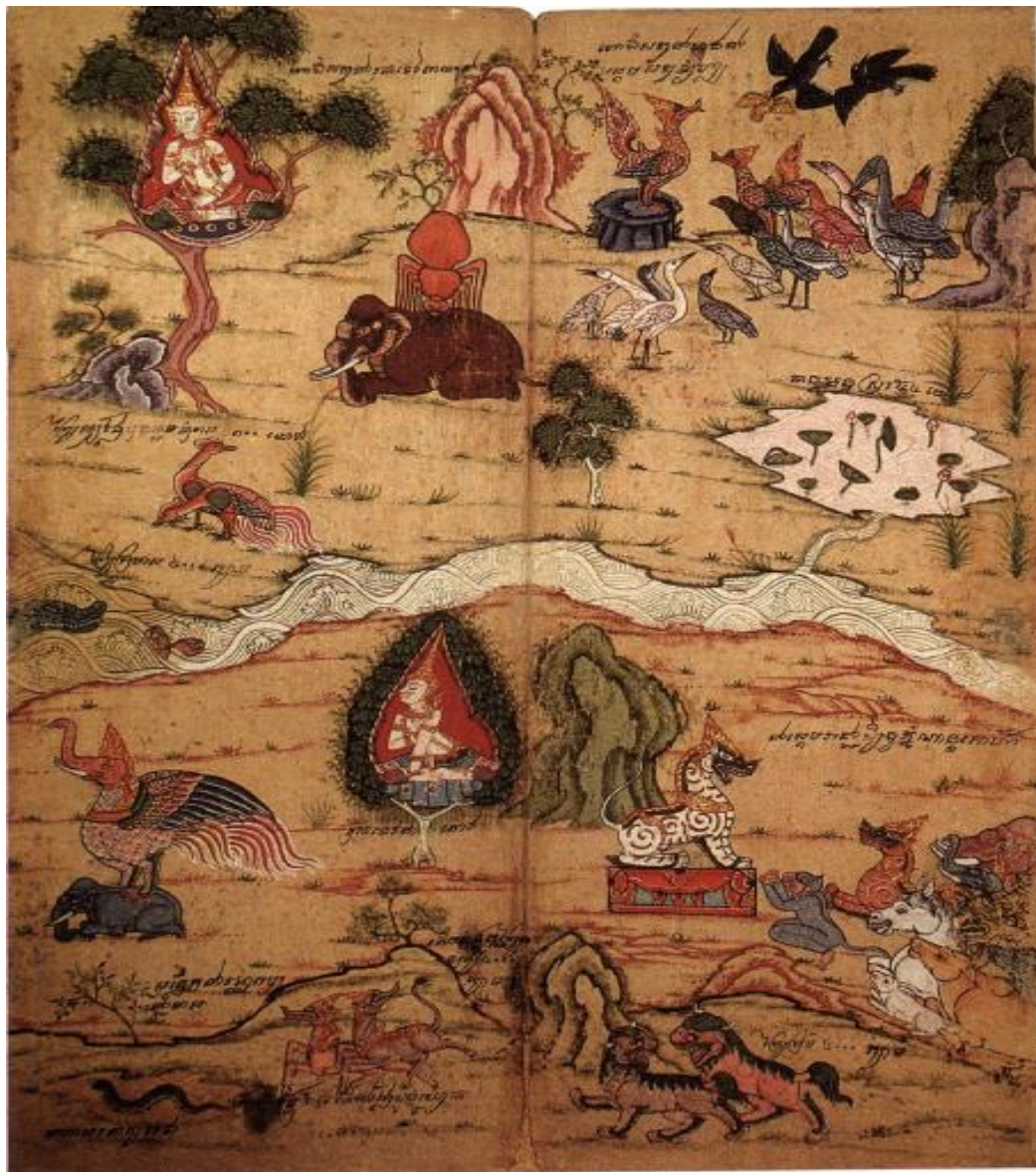
“...ส่วนบุคคลทั้งสองจากกันดังนี้แล้ว ก็กระทำช้างมโนลีหตัวหนึ่งใหญ่มากนัก มีฝ่าตีนกว้างได้แสนปลายหมื่นโยชน์ มีตัวอันเขียวดั่งแก้วมหานิลนั้น มีตีนอันขาวดั่งแก้ววิฑูรย์ มีงาอันแดงดั่งแก้ว มีหัวอันเหลืองดั่งคำ มีเขี้ยวอันดำดั่งแก้วมหานิลนั้น ช้างตัวนั้นแต่งแปลงแล้วแก้วเตโชธาตุ มีน้ำและลมเป็นอาหารแล ส่วนว่าขาทั้งสองนั้นกระทำให้เขาสุเมรุอันหนึ่ง แล้วด้วยหินทั้งมวล แต่ลงกว้าง

2.4 ถิ่นที่อยู่ของนักหัตถ์ศิลป์

ป่าหิมพานต์เป็นเหมือนพื้นที่ในตำนานที่อยู่ในความรับรู้ของคนไทยมาตั้งแต่ครั้งโบราณ ในวรรณคดีหลายๆ เรื่องเวลาพูดถึงเรื่องความมหัศจรรย์ต่างๆ ก็มักจะอ้างอิงเข้าไปในป่าหิมพานต์แห่งนี้ แม้แต่ไม่นานมานี้อดีตดารานักร้องเท้าแดงก็เคยเล่าถึงการพลัดหลงเข้าไปในป่าวิเศษนี้ ป่าหิมพานต์มาจากคติความเชื่อแบบพุทธ ในไทยเราปรากฏอยู่ใน “ไตรภูมิพระร่วง” หรือ “เตภูมิกถา” วรรณกรรมพุทธศาสนาเก่าแก่สมัยสุโขทัย เตภูมิกถาเป็นหนังสือที่พูดถึง “จักรวาลวิทยา” แบบพุทธ จักรวาลวิทยามีความสำคัญคือเป็นคำอธิบายเรื่องความเป็นไปของโลกที่สำคัญคืออธิบายว่าเราอยู่ตรงไหนของโลก และจะไปทางไหน ในไตรภูมิเองพูดถึงภพทั้งสาม คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ อันเป็นภพภูมิที่เราๆ เวียนว่ายอยู่ นอกจากนี้ยังพูดถึงวงจรกำเนิดไปจนถึงการสิ้นสุดของโลก โดยรวมแล้วก็ประมาณว่าโลกเรามีที่พิเศษและแสนสุขแค่ไหน แต่สุดท้ายก็ไม่จีรัง นิพพานจึงเป็นปลายทางที่ควรไป

นอกจากนี้ยังพูดถึงเรื่องการปกครองด้วย เช่น จักรพรรดิราช ที่อธิบายเรื่องบุญญาบารมีและทศพิธราชธรรม เป็นการอธิบายสภาวะปัจจุบันของเราๆ ท่านๆ ของผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองในไตรภูมิ ป่าหิมพานต์ไม่เชิงเป็นป่า แต่เป็นภูเขาว่าเรียกเขาพระหิมพานต์ ถ้าเรามองต้นตอที่มาเขาหิมพานต์รากสันสกฤตมาจากหิมालัย อันแปลว่าสถานที่ที่ถูกปกคลุมด้วยหิมะ ในคัมภีร์บอกว่าเขาพระหิมพานต์ตั้งอยู่ในแผ่นดินชมพูทวีป หนึ่งในสี่ทวีปใหญ่ในจักรวาลวิทยาแบบพุทธ บนเขามีสระน้ำใหญ่ 7 สระ สระสำคัญก็เช่น สระฉัททันตะเป็นที่อยู่ของพญาช้าง และสระอโนดาต ที่เป็นยอดเขาของป่าหิมพานต์ ในป่านี้มีสัตว์และพันธุ์ไม้ประหลาดมากมาย เช่น มีต้นหว่าใหญ่ที่เอามือล้วงเข้าไปสุดแขนจึงจะถึงเมล็ด ยางของต้นหว่าเมื่อตกลงในน้ำจะกลายเป็นทองคำ นกที่กินลูกหว่าก็มีขนาดเท่าบ้านเรือน ป่าหิมพานต์จึงเป็นพื้นที่สำคัญที่จิตรกรและกวีจะสร้างสรรค์เรื่องราวอนาคต รวมไปถึงสัตว์พิเศษพันธุ์ผสมทั้งหลายจากป่าหิมพานต์นี้ อนึ่ง ด้วยความที่ป่าหิมพานต์เป็นเหมือนพื้นที่ที่ไม่สิ้นสุดในการสร้างสรรค์ ข้อมูลเรื่องสัตว์ หิมพานต์จึงขออ้างอิงกับคติแบบพุทธในความเชื่อเรื่องไตรภูมิเป็นหลัก

ในไตรภูมิอรรถกถาเล่าถึงการเผาศพพระยาในอุตตรกุรุทวีปว่า เมื่อมีคนตาย “เขาจึงเอาศพนั้นมาอาบน้ำ แลแต่งแทภากระแจะแลจวงจันทร์น้ำมันอันหอม แลนุ่งผ้าห่มผ้าให้ แล้วประดับด้วยเครื่องถนิมอาภรณ์” แล้วนำศพนั้นไปไว้ที่แจ้งเพื่อให้นก ซึ่ง “นางอาจารย์ว่านกหัตถ์ศิลป์ นางอาจารย์ว่านกอินทรี นางอาจารย์ว่านก กด” บินมาโฉบเอาศพนั้นไปไว้ในแผ่นดินเพื่อไม่ให้แผ่นดินอุตตรกุรุสกปรก นกหัตถ์ศิลป์เป็นนกใหญ่ ตามคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ภาค 2 กล่าวว่า ตัวใหญ่มีกำลังเท่าช้าง 5 เชือก มีกรงเล็บใหญ่ มีวงคล้ายวงช้าง กินเนื้อคนและสัตว์เป็นอาหาร (กาญจนา นาคสกุล, 2547)

ภาพที่ 2.4 ภูมิประเทศในป่าหิมพานต์

ที่มา: อำไพ คำโท. (2530). ไตรภูมิฉบับภาษาเขมร. หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร หน้า 57

ภาพที่ 2.5 นกหัสดีลิงค์ในป่าหิมพานต์

ที่มา: อำไพ คำโท. (2530). ไตรภูมิฉบับภาษาเขมร. หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร หน้า 63

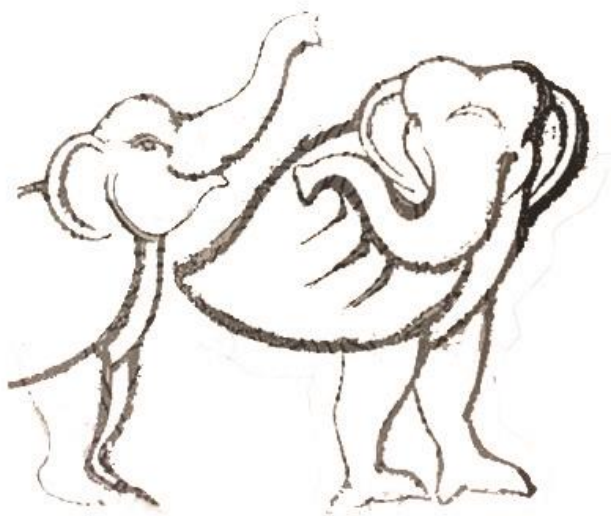
2.5 คติความเชื่อเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์ในสังคมไทย

นกหัสติลิงค์ในรูปแบบศิลปกรรม

ลัทธิความเชื่อที่เนื่องในศาสนา ได้มีอิทธิพลต่อผู้คนที่อยู่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อที่เกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องจักรวาลที่มีการพรรณนาอยู่ทั้งคัมภีร์ของ พราหมณ์ฮินดูและพุทธศาสนา ซึ่งความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาที่มีต้นเค้ามาจากอารยธรรมอินเดีย ได้ถูก ปรับปรุผสมผสานเข้ากับคติความเชื่อแบบพื้นบ้านพื้นเมืองในแต่ละท้องถิ่น กับยังได้นำไปสู่การคิด ประดิษฐ์สร้างสรรค์เป็นผลงานด้านศิลปวัตถุ จิตรกรรม ประติมากรรมและงานสถาปัตยกรรม ภายใต้ แรงบันดาลใจที่เป็นคติความเชื่อวรรณกรรมคัมภีร์เรื่องเล่ามุขปาฐะตลอดจนนิทานและตำนานของแต่ละท้องถิ่น ดังการศึกษาของสมชาติ มณีโชติ (2535) ในเรื่อง คติเรื่องนกหัสติลิงค์และรูปแบบทาง ศิลปกรรม การปรากฏของศิลปะโบราณวัตถุรูปนกหัสติลิงค์ซึ่งเป็นสัตว์ผสมตามคติเรื่องสัตว์หิมพานต์ ที่ปรากฏในสังคมไทยนั้น มีประวัติการรับมาจากชาวกรีกและอัสซีเรียนและมีความนิยมมาสู่ประเทศ อินเดีย โดยมีการปรับให้เข้ากับคติความเชื่อที่เกี่ยวกับเรื่องไตรภูมิ เรื่องจักรวาล และเรื่องป่าหิมพานต์ ที่มีการนำไปใช้เป็นประติมากรรมตกแต่งอาคารศาสนสถานอย่างแพร่หลาย ในราวพุทธศตวรรษที่ 6 แล้วมีการแพร่กระจายมายังสังคมอื่นในเอเชีย เช่น มีการค้นพบศิลปกรรมรูปนกหัสติลิงค์ที่ประเทศ ศรีลังกาที่มีจะงอยปากเป็นวงช้าง ลำตัวเป็นนกอยู่ในท่าบิน ในอุ้งเท้าจับช้างไว้ในข้างละเชือก และ ศิลปะเวียตนามได้พบสลักรูปนกหัสติลิงค์บนราวบันได ซึ่งทำเป็นรูปนกกางปีกมรทงยาวคล้ายหาง นกยูงมีหัวเป็นนกและมีจะงอยปากเป็นวงช้างอยู่ท่ามกลางลายก้อนเมฆ ส่วนในศิลปะของลาวนั้นได้ พบลวดลายปูนปั้นประดับเสาวัดแก้งกอก แขวงสะหวันนะเขต โดยทำเป็นรูปนกคล้ายหงส์แต่จะมี จะงอยปากเป็นวงช้าง

ส่วนศิลปะโบราณวัตถุที่เป็นรูปนกหัสติลิงค์ที่พบในประเทศไทย สามารถย้อนหลังไปได้ถึง พุทธศตวรรษที่ 10-13 โดยอิงหลักฐานจากศิลปะโบราณคดีวัตถุรูปนกหัสติลิงค์ ทั้งที่เป็นงาน ประติมากรรมและภาพจิตรกรรม โดยเฉพาะประติมากรรมรูปนกหัสติลิงค์ที่เป็นประติมากรรมปูนปั้น และประติมากรรมเครื่องปั้นดินเผา ประติมากรรมที่แกะสลักด้วยหินทราย และประติมากรรมหล่อ โลหะ ลักษณะรูปแบบของนกหัสติลิงค์ที่สร้างขึ้นตามแบบแผนของศิลปะไทยมีอายุอยู่ในรุ่นแรกๆ ยังคงแสดงถึงองค์ประกอบหลักของความเป็นนกหัสติลิงค์ไว้อย่างเด่นชัด คือ มีลักษณะเป็นสัตว์ที่มี ส่วนลำตัวเป็นตัวนก มีปีก มีขา อย่างนก และส่วนของศีรษะเป็นช้างมีจะงอยปากยื่นออกเป็นวงช้าง

จากหลักฐานที่พบเกี่ยวกับรูปนกหัสติลิงค์ที่เก่าแก่ที่สุดมีอายุราว 1,200 ปี คือ รูปนกหัสติ ลิงค์ที่ทำเป็นประติมากรรมปูนปั้นประดับฐานเจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม ซึ่งเป็นศิลปะแบบ ทวาราวดีซึ่งแสดงให้เห็นว่าเป็นฐานของเจดีย์เปรียบเสมือนเชิงเขาพระสุเมรุ โดยมีนกหัสติลิงค์และ สัตว์อื่นๆ อยู่ที่ป่าหิมพานต์เชิงเขาพระสุเมรุนั้น

ภาพที่ 2.6 ประติมากรรมปูนปั้นรูปนกหัสติลิงค์ศิลปะแบบทวารวดี ประดิษฐานเจดีย์จุลประโทน
จังหวัดนครปฐม
ที่มา: สมชาติ มณีโชติ, 2535

นอกจากนี้ยังมีการค้นพบประติมากรรมรูปนกหัสติลิงค์หล่อด้วยโลหะประดับที่ฐานพระพุทธรูปในศิลปะแบบเชียงแสนมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18 โดยทำเป็นรูปนกหัสติลิงค์ที่มีส่วนของศีรษะกึ่งราชสีห์ มีวง มีงา และมีหูกางแบบช้าง ที่ลำตัวเป็นตัวนกคือมีปีกและขาแบบนก อีกทั้งยังทำลวดลายให้แลดูคล้ายขนนกอีกด้วย การทำรูปแบบนกหัสติลิงค์ประดับไว้ที่ฐานของพระพุทธรูปและประติมากรรมเครื่องปั้นดินเผาปูนกหัสติลิงค์ในศิลปะสมัยสุโขทัย มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 ซึ่งมีลักษณะเป็นเครื่องสังคโลกเครื่องปั้นดินเผาที่มีชื่อเสียงของสุโขทัย โดยทำเป็นประปุกรูปนกหัสติลิงค์ขนาดเล็ก มีส่วนของศีรษะเป็นช้างมีวง มีงาและมีหูอย่างหูช้างส่วนของลำตัวทำเป็นตัวนกมีปีกและมีหางอย่างนก กระปุกสังคโลกรูปนกหัสติลิงค์นี้แค่เดิมอาจใช้ในกิจพิธีทางศาสนาซึ่งการทำรูปนกหัสติลิงค์ประดับไว้ที่ฐานของพระพุทธรูปทำให้อุปการะหนึ่งว่า นกหัสติลิงค์ได้ทำหน้าที่เป็นพุทธบัลลังก์หรือได้ถวายตัวเป็นอาสนะเพื่อเป็นพุทธบูชา หรืออาจกล่าวได้ว่านกหัสติลิงค์มีความยิ่งใหญ่ที่ควรค่าแก่การรองรับฐานพุทธบัลลังก์แห่งองค์สัมมาสัมพุทธเจ้า

พระพุทธรูปประทับเหนือนกหัสติลิงค์ (นกที่มีหัวเป็นช้าง โดยมีความเชื่อกันว่า นกหัสติลิงค์จะพาดวงวิญญานของผู้กระทำความดีขึ้นสู่สวรรค์ อันเป็นแนวคิดในวัฒนธรรมล้านนา ล้านช้าง รวมทั้งภาคอีสานของไทย (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2546) ซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ลักษณะพระพุทธรูปนิยมทำฐานสูง จากหลักฐานที่พบในช่วงเวลานั้น การสร้างพระพุทธรูปได้รับอิทธิพลของศิลปกรรมของสุโขทัย ลาวในยุคต้นที่เริ่มเข้ามาในดินแดนล้านนาแล้ว ดังภาพที่

ภาพที่ 2.7 พระพุทธรูปประทับเหนือนกหัสดีลิงค์

ภาพที่ 2.8 ด้านข้างของพระพุทธรูปประทับเหนือนกหัสดีลิงค์

รวมถึงการค้นพบแผ่นทองคำดุนลวดลายให้เป็นรูปนกหัสติลิงค์ ซึ่งเป็นศิลปะแบบอยุธยาราวพุทธศตวรรษที่ 20 โดยดุนเป็นรูปนกหัสติลิงค์มีส่วนของศีรษะข้าง มังวงและมิงา มีลำตัว ปีก ขา และหางแบบนก อีกทั้งยังดุนให้เป็นลวดลายที่มีลักษณะเป็นเครื่องทรงแบบศิลาภรณ์อีกด้วย แผ่นทองคำรูปนกหัสติลิงค์เดิมพบอยู่ในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเจ้าสามพระยาได้สร้างอุทิศถวายเป็นพระพุทธรูปฯ แผ่นส่วนกุศลไปให้เจ้าอ้ายพระยาและเจ้ายี่พระยาผู้เสด็จสวรรคตไปแล้ว นอกจากนี้แผ่นทองคำรูปนกหัสติลิงค์แล้วยังพบแผ่นทองคำรูปสัตว์หิมพานต์อื่นๆ อีกด้วย เช่น หงส์ คชปักษี รวมทั้งรูปเต่า ช้าง ม้าดอกจันทน์ และใบโพธิ์ ซึ่งเป็นการจัดทำขึ้นตามคติเรื่องเครื่องอุทิศ อีกทั้งยังอาจหมายถึงว่าสัตว์หิมพานต์ และสัตว์ต่าง ๆ รวมทั้งนกหัสติลิงค์นั้น ได้ทำหน้าที่เป็นทวารบาลช่วยพิทักษ์ดูแลพุทธเจดีย์แห่งนั้น

ภาพที่ 2.9 แผ่นทองคำรูปนกหัสติลิงค์

กลุ่มที่สองคือ นกหัสติลิงค์ที่หัวเป็นนกและมีจะงอยปากเป็นวงข้างมิงาประกอบลักษณะเฉพาะทางศิลปกรรมของรูปนกหัสติลิงค์ ที่จัดให้อยู่ในกลุ่มที่สองนี้ คือรูปนกหัสติลิงค์ที่มีลักษณะโดยรวมของส่วนศีรษะที่ยังเป็นศีรษะของนกค่อนข้างชัดเจน แต่มีส่วนของจะงอยปากยื่นยาวออกไป อันเป็นลักษณะของวงข้าง และอาจมีงาประกอบด้วย ส่วนของลำตัวมีลักษณะเป็นตัวนก มีปีก มีขาและมีหางอย่างนก อย่างไรก็ตามลักษณะรูปแบบของนกหัสติลิงค์ที่มีส่วนของศีรษะเป็นนก และมีจะงอยปากเป็นวงข้าง ก็ยังมีรายละเอียดทางด้านลักษณะรูปแบบทางศิลปกรรมที่แตกต่างกันอยู่บ้างในแต่ละยุคสมัยและมีปรากฏอยู่ตามที่แตกต่างกัน ดังนี้

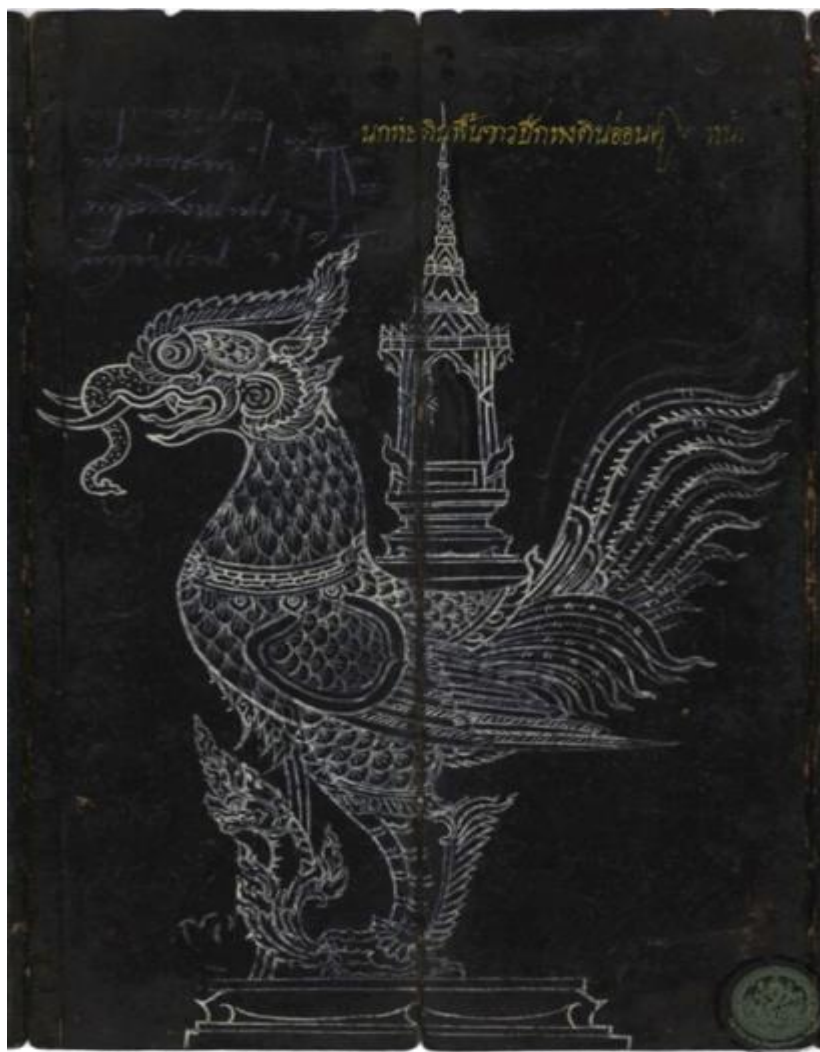
ภาพที่ 2.10 ทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ ปราสาทหินพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์
ที่มา: กรมศิลปากร. (2548). อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ

สำหรับพระพรหมซึ่งประทับนั่งเหนือดอกบัวนั้น มีสี่พักตร์ สี่กร ถัดจากองค์พระนารายณ์มาทางซ้ายบริเวณเสี้ยวของทับหลัง มีรูปหน้ากาลคายพวงอุษณาขนาดใหญ่ เหนือหน้ากาลมีรูปครุฑมียอดนาควัฒนาลงดิน นอกจากนี้ยังปรากฏรูปสัตว์อื่นๆ ได้แก่ นกแก้ว ลิง และนกหัสดีลิงค์คาบข้างอยู่ด้วย ภาพสลักศิลาทรายรูปนกหัสดีลิงค์ปราสาทเขาพนมรุ้งอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์บริเวณบนทับหลังเหนือประตูทางเข้ามณฑปทางทิศตะวันออกของปราสาทประธานปราสาทเขาพนมรุ้ง สลักภาพเล่าเรื่องวิษณุอนันตศายินปัทมานาถหรือนารายณ์บรรทมสินธุ์ ซึ่งเป็นศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทยแบบนครวัดมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 และรูปนกหัสดีลิงค์บนทับหลังสลักภาพเล่าเรื่องเหตุการณ์จากเรื่องรามเกียรติ์หรือเรื่องกฤษณาวตาร อยู่เหนือประตูทางด้านทิศตะวันออกของปราสาทประธานปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งเป็นศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทยแบบปาปวนนครวัดมีอายุราวประมาณพุทธศตวรรษที่ 17

ลักษณะรูปแบบของนกหัสดีลิงค์ที่มีปรากฏอยู่บนทับหลังที่ปราสาทหินพนมรุ้งนั้นมี 2 ตัวอยู่ระหว่างเสี้ยวของทับหลัง ทั้งด้านซ้ายและด้านขวา นกหัสดีลิงค์ทั้งสองตัวนั้นใช้จะงอยปากจิกข้างอยู่ทั้งคู่ ส่วนนกหัสดีลิงค์ที่ปรากฏอยู่บนทับหลังที่ปราสาทหินพิมายก็มีอยู่ 2 ตัวเช่นกัน โดยอยู่ที่กึ่งกลางตอนบนของทับหลัง ลักษณะของนกหัสดีลิงค์หันหน้าออกจากกันนกหัสดีลิงค์ทั้ง 2 ตัวนี้ใช้จะงอยปากจิกขาหลังของข้างเช่นเดียวกัน ลักษณะทางศิลปกรรมของนกหัสดีลิงค์ซึ่งสร้างขึ้น เนื่องในศิลปะแบบเขมรทั้งหมดดังกล่าวนี้ มีองค์ประกอบทางรูปแบบที่เหมือนกันคือเป็นนกหัสดีลิงค์ที่มีหัวเป็นนก มีจะงอยปากค่อนข้างยาวคล้ายงวงช้าง มีลำตัว ปีกขา และหาง ซึ่งทำเป็นริ้วยาวแบบนกหรือหงส์ ประกอบกับนกหัสดีลิงค์เหล่านี้ มีการสลักเป็นแผ่นแบน มีอุ้งเป็นตุ้มแหลมสั้นๆ ติดประดับโดยรอบ ซึ่งเป็นลักษณะของลวดลายในศิลปะแบบเขมร แบบนครวัด

เนื่องจากภาพสลักเล่าเรื่องวิชณุนันตศายินปัทมานาภะหรือนารายณ์บรรทมสินธุ์และภาพสลักเล่าเรื่องจาการามเกียรติ์หรือกฤษณาวตาร ตามที่ปรากฏอยู่นี้ มีลวดลายพันธุ์พฤกษาประกอบอยู่โดยรอบ ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ คือลักษณะที่จะทำให้ทราบว่าภาพเล่าเรื่องทั้งหมดนี้เป็นเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องอยู่กับเรื่องของปา ด้วยลวดลายพันธุ์พฤกษามีความหมายถึงปา ดังนั้นการที่รูปนกหัสติลิงค์เข้าประกอบอยู่ในภาพสลักด้วย จึงเป็นการย้ำให้เห็นว่าปาในภาพสลักนั้นคือป้าหิมพานต์อันสอดคล้องกับความสำคัญของรูปบุคคลที่ปรากฏอยู่ในภาพคือ พระนารายณ์ พระราม และพระกฤษณะ ที่ล้วนแต่เป็นเทพที่สำคัญทั้งสิ้น นอกจากนี้การที่ช่างได้ทำรูปนกหัสติลิงค์ในลักษณะที่กำลังจิกข้าง จึงเป็นการชี้ให้เห็นถึงคติความเชื่อที่ว่านกหัสติลิงค์เป็นนกที่มีกำลังมหาศาล ซึ่งแม้แต่ช่างที่เป็นสัตว์สี่เท้าขนาดใหญ่ก็ยังเป็นอาหารของนกหัสติลิงค์

สมัยรัตนโกสินทร์มีภาพรูปนกหัสติลิงค์ ปรากฏในลักษณะของภาพจิตรกรรมเขียนในสมุดไทยโบราณ เพื่อใช้เป็นยันต์ที่เขียนกำกับกระวินในพิธีจับข้างที่มีอยู่ในตำราชี้ข้างฉบับสมุดไทย หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่านกคันทกรูณต์ ที่มีลักษณะส่วนหัวเป็นหัวนกมีจะงอยปากเป็นวงข้างและมีงาสั้นลำตัวนั้นมีปีกมีขาและมีขนอย่างนก นอกจากนี้ในภาพยังแสดงให้เห็นว่านกตัวนี้กำลังคาบข้างไว้ในปากหนึ่งเชือก และใช้อุ้งเท้าจับข้างไว้อีกข้างละสามเชือก ซึ่งก็สอดคล้องกับการเขียนภาพเพื่อเป็นยันต์ประกอบพิธีในการจับข้างที่แสดงให้เห็นถึงอำนาจด้านพลังกำลัง ซึ่งเป็นสัตว์ที่ผสมกันระหว่างนกกับข้างว่ามีกำลังมาก เป็นสัตว์วิเศษที่สามารถจับข้างได้ครั้งละหลายเชือก (ข้างพาหนะ, 2542) นอกจากนี้ นกหัสติลิงค์ปรากฏเป็นภาพจิตรกรรมรูปนกหัสติลิงค์ ร่างในสมุดไทยดำเพื่อใช้ในการผูกหุ่นรูปสัตว์หิมพานต์ เพื่อใช้ตั้งบูชาบนไตรสังเค็ดเข้ากระบวนแห่พระบรมศพและพระศพเจ้านายบางพระองค์ เช่น งานพระเมรุมาศพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 มีการเขียนรูปนกหัสติลิงค์โดยมีรูปมณฑปสำหรับวางผ้าไตรและเครื่องไทยทานไว้บนหลังนก ลักษณะรูปแบบของนกหัสติลิงค์จากสมุดไทยดำได้เขียนร่างเป็นภาพนกหัสติลิงค์ที่ส่วนของศีรษะคล้ายศีรษะนก แต่มีจะงอยปากบนยื่นออกมาเป็นวงข้างและมีงา ส่วนของลำตัวมีปีก มีขา มีหางเป็นอย่างนก

ภาพที่ 2.11 หัตถ์ศิลป์ในสมุดไทยดำ

ซึ่งเป็นศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทยมีอายุพุทธศตวรรษที่ 17 นอกจากนี้ยังพบเป็นกระปุกสังคโลกรูปนกหัสติลิงค์ศิลปะแบบสุโขทัย ซึ่งมีอายุราวศตวรรษที่ 19 นอกจากนั้นยังพบเป็นแผ่นทองคำในกรุพระปรางค์ วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อายุราวศตวรรษที่ 20 รูปนกหัสติลิงค์ดังกล่าวมีหัวเป็นช้าง มีตัวเป็นนกในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่างหลวงได้ทำการสร้างรูปนกหัสติลิงค์ลงบนสมุดไทยดำ เพื่อใช้เป็นแบบประกอบผูกหุ่นสัตว์หิมพานต์ในกระบวนแห่พระเมรุมาศในสมัยรัชการที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ส่วนทางด้านคติความเชื่อที่เกี่ยวกับเรื่องนกหัสติลิงค์ ยังคงมีความสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันโดยเฉพาะความเชื่อที่ว่านกหัสติลิงค์เป็นสัตว์ที่อยู่ในป่าหิมพานต์ เป็นสัตว์ที่มีกำลังมากมหาศาล (สมชาติ มณีโชติ, 2535)

ลักษณะรายละเอียดของศิลปกรรมรูปนกหัสติลิงค์ ที่มีการสร้างสรรค์ขึ้นเนื่องในศิลปะไทยที่พบอยู่ในที่ต่างๆ ตามที่ได้กล่าวผ่านมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่ารูปนกหัสติลิงค์ที่มีอายุอยู่ในแต่ละสมัยส่วนใหญ่จะมีลักษณะองค์ประกอบหลักทางด้านศิลปกรรมที่เป็นไปในแนวทางเดียวกัน คือ ได้สร้างรูป

นกที่มีศีรษะเป็นช้างและมีส่วนของลำตัวเป็นนก ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ จัดเป็นลักษณะรูปแบบสำคัญของความเป็นนกหัสติลิงค์ แต่ทั้งนี้บางครั้งช่างได้สร้างรูปลักษณะของนกหัสติลิงค์ที่แตกต่างไปจากแบบดั้งเดิมอยู่บ้าง ที่มีพบได้เสมอๆ คือการทำรูปนกหัสติลิงค์ให้มีส่วนของศีรษะยังคงเป็นศีรษะของนก แต่ทั้งนี้ในส่วนนี้จะงอปากนกนั้นได้ทำให้ยื่นยาวออกไปหมดจนแลดูคล้ายงวงช้าง และบางครั้งก็ยังมีมาประกอบด้วย ลักษณะดังกล่าวอาจถือว่าเป็นความอิสระของช่างผู้สร้างสรรค์รูปนกหัสติลิงค์ แต่ก็ยังคงความเป็นเอกลักษณ์ของนกหัสติลิงค์ด้วยการแสดงให้เห็นว่านกนั้นมีงวงช้างประกอบอยู่ที่จะงอปากอยู่เสมอ

ศิลปะรูปแบบของนกหัสติลิงค์ของไทย พบภาพนกหัสติลิงค์ในทักหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ที่ปราสาทเขาพนมรุ้ง ซึ่งให้เห็นความเชื่อเรื่องเกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์ โดยภาพบรรยายให้เห็นถึงนกหัสติลิงค์กำลังจิกช้าง อายุของหลักฐานราวพุทธศตวรรษที่ 17 นอกจากนั้นที่ปราสาทหินพิมายก็พบในลักษณะเดียวกันที่ปราสาทเขาพนมรุ้ง คือลักษณะกำลังจิกช้างเช่นเดียวกัน นอกจากนั้นในภาคอีสานยังพบเรื่องของนกหัสติลิงค์ในวัด โดยเฉพาะในเรื่องของรูปแต้ม หรือจิตรกรรมฝาผนัง เช่น มีภาพของนกหัสติลิงค์จิตรกรรมฝาผนัง วัดโพธาราม บ้านดงบัง อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม และวัดสระแก้ว บ้านวังคู อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น ซึ่งแสดงภาพให้เห็นในจินตนาการของป่าหิมพานต์ตามความเชื่อของชาวบ้าน โดยเฉพาะภาพรูปแต้มวัดโพธาราม บ้านดงบัง อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม ได้แสดงให้เห็นถึงเรื่องราวของป่าหิมพานต์และงานพระศพระพุทธเจ้าซึ่งมีรูปนกหัสติลิงค์รองรับพระศพออยู่ จากข้อมูลดังกล่าวน่าจะเป็นหลักฐานสำคัญส่วนหนึ่งในการชี้ชัดถึงความเชื่อเรื่องเมรุนกหัสติลิงค์ในพิธีศพเจ้านายและพระเถระชั้นผู้ใหญ่ ที่ปรากฏเป็นวัฒนธรรมที่ได้สืบทอดให้เห็นมาจนทุกวันนี้ (วรรณศักดิ์พิจิตร บุญเสริม, 2536)

ภาพที่ 2.12 ศิลปกรรมนกหัสติลิงค์ วัดเด่นสะเหลีศรีเมืองแก่น วัดบ้านเด่น จังหวัดเชียงใหม่

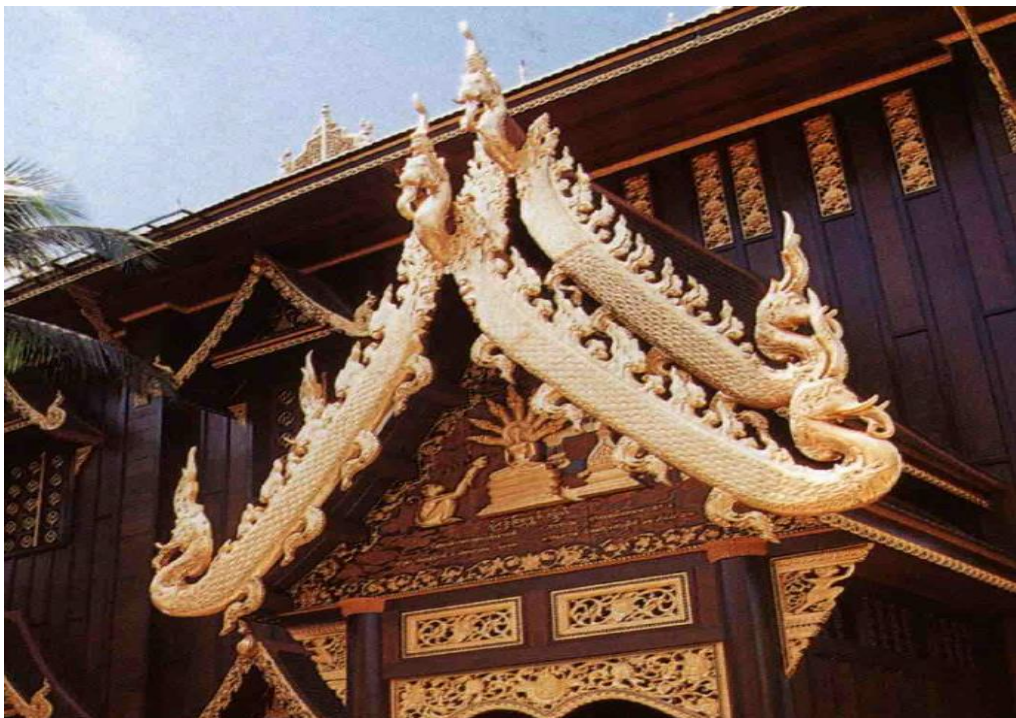
ภาพที่ 2.13 ศิลปกรรมนกหัสติลิงค์ วัดเด่นสะเหลีศรีเมืองแก่น วัดบ้านเด่น จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 2.14 ศิลปกรรมนกหัสติลิงค์ วัดเด่นสะเหลีศรีเมืองแก่น วัดบ้านเด่น จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 2.15 ศิลปกรรมนทหัตถิลึงค์ วัดเด่นสะเหลีศรีเมืองแก่น วัดบ้านเด่น จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 2.16 พิศิธภัณฑ์วัดพระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย
ที่มา: วารสารปกิณกะวัฒนธรรม เล่มที่ 7

2.6 ความเชื่อเรื่องนกหัสติลิงค์ในภูมิภาค

สำหรับความเชื่อเรื่องนกหัสติลิงค์ไม่ปรากฏหลักฐานอย่างชัดเจนว่าเกิดและเริ่มต้นจากที่ใดมาก่อน แต่หลายภูมิภาคของประเทศไทยและกลุ่มประเทศอาเซียนได้มีความเชื่อร่วมกันเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์มาอย่างช้านาน แต่เรียกชื่อแตกต่างกันไป และมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องแตกต่างกันออกไปเช่นกัน ในส่วนนี้จะขอนำเสนอความเชื่อเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์ในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศไทยดังนี้

นกหัสติลิงค์ในประเพณีพิธีกรรมของภาคใต้

จินตนาการของมนุษย์ที่นำเอาสัตว์ในเทพนิยายหรือสัตว์ที่มีลักษณะพิเศษมาสร้างเป็นประเพณีพิธีกรรมของชาวใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตของจังหวัดชายแดนภายใต้ ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส และนิยมกันแพร่หลายในประเทศใกล้เคียงคือ อินโดนีเซีย มาเลเซีย และคงรับมาก่อนที่ศาสนาอิสลามจะเข้ามายังดินแดนแถบนี้ ซึ่งได้นำเอานกในตำนานท้องถิ่นที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับนกหัสติลิงค์มาประกอบพิธีกรรม แต่จะแตกต่างไปจากภาคอื่นๆ คือ เป็นประเพณีตามนักชดถุกซ์แต่ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับนกจะเป็นการแสดงออกเกี่ยวกับความคิดริเริ่มในการสร้างสรรค์ในศิลปะจัดขึ้นในโอกาสเพื่อเป็นการคารวะและแสดงความจงรักภักดีแก่ชั้นเจ้านายผู้ใหญ่ที่ควรเคารพนับถือ หรือในโอกาสต้อนรับอาคันตุกะแขกบ้านแขกเมืองพิธีกรรมที่ว่านี้ คือ ประเพณีการแห่ (ศิริศักดิ์ ชาทอง และอนันต์ วัฒนานิก, 2542)

ความเป็นมาของประเพณีการแห่ จะมีการอ้างอิงจากตำนานคำบอกกล่าวหลายแหล่ง เช่น เกิดที่ยาวอ (ขวา) มีเจ้าผู้ครองนครผู้หนึ่งมีพระราชธิดาเป็นที่รักยิ่ง พระบิดาจึงได้มีการจัดทำนกกและมี การจัดขบวนแห่เพื่อให้พระราชธิดาพอพระทัย และอีกตำนานหนึ่งเล่าถึงเจ้าผู้ครองนครแห่งหนึ่งมีราชโอรสเป็นที่รักใคร่ยิ่งนักของพระบิดา วันหนึ่งกลุ่มชาวประมงได้เห็นเหตุมหัศจรรย์ คือ เห็นนางพญานกตัวหนึ่งสวยงามมากผุดจากท้องทะเลบินไปในท้องฟ้าพระยาเมืองจึงซักถามถึงรูปลักษณะของนกซึ่งเป็นนกสวรรค์ และให้ช่างฝีมือหลายคนประดิษฐ์รูปนกตามคำบอกเล่า ร่วมกันสร้างนกขึ้น 4 ตัว นกแต่ละตัวมีความสวยงามจึงมีพิธีจัดขบวนแห่อย่างมโหฬาร จัดขบวนหญิงสาวถือพานดอกไม้ “บุหงาซีเร” คล้ายขันหมาก เครื่องบายศรี แล้วแห่ไปรอบ ๆ เมือง และเชื่อว่าตำนานนี้คือจุดเริ่มต้นของประเพณีแห่ เพื่อแสดงความจงรักภักดีแก่พระยาเมืองตามจินตนาการ

นกที่สร้างขึ้นมาใช้แห่จะมี 4 ตัว คือ นกกาเหาะสุร หรือ นกกาเกสรธะ ถือว่าเป็นนกสวรรค์ที่สวยงามและบินสูงเทียมเมฆ การประดิษฐ์นกชนิดนี้จะมีการตกแต่งให้มีหางอนสูงแตกเป็น 4 แฉก มีงายื่นออกมาจากปากคล้ายงวงช้าง นกกรูดา หรือ นกครุฑ เชื่อว่ามีความน่าเกรงขาม และเชื่อว่ามีความอภินิหาร ผู้ทำมักเกิดอาเพศเจ็บไข้ได้ป่วยถ้าขาดผู้จริงจะไม่สามารถปัดเป่ารังควานได้ จึงไม่ค่อยนิยมนำนกตัวนี้เข้าขบวนแห่ นกบือเหาะมาศ หรือ นกนกยูงทอง มีลักษณะคล้ายกับนกกาเหาะสุร มีหางอนสวยงาม การประดิษฐ์ตกแต่งรูปนกพญายูงทองนั้นต้องทำกันอย่างประณีตบรรจง และนกบุหงาซีเร หรือนกสิงค์ มีรูปร่างคล้ายราชสีห์ ตามคติชนที่หัวเป็นนกแต่ตัวเป็นราชสีห์ ตามนิทานเล่าว่ามีฤทธิ์มาก ทั้งเหาะเหินเดินอากาศและดำน้ำได้ ปากมีเขี้ยวงาที่น่าเกรงขาม

ในการประดิษฐ์นก แต่เดิมการทำหัวนกจะใช้ไม้เนื้อเหนียว เช่น ไม้ตะเคียน มาแกะเป็นหัวนก ซึ่งใช้เวลาในการแกะสลักนาน 1-2 เดือน ภายหลังมีการวิธีการนำหัวนกมาเป็นการสานด้วยไม้ไผ่แล้วหุ้มด้วยกระดาษสีเป็นส่วนใหญ่ สำหรับตัวนกจะใช้ไม้ไผ่ผูกเป็นโครงติดตามหามแล้วนำกระดาษ

มาติดรองพื้น ต่อจากนั้นก็ตัดกระดาษสีเป็นชนประดับส่วนต่าง ๆ สีที่นิยมได้แก่ สีเขียว สีทอง และสีอื่น ๆ ที่จะนำมาใช้ประดับตกแต่งเพื่อให้สีตัดกันแลดูตัวนกมีความเด่นชัดขึ้น ทั้งนี้ก่อนจะสวมหัวนกจะมีการทำพิธีกรรม อุปกรณ์ที่ใช้ในพิธีประกอบด้วยผ้าแพดานสำหรับชิงตรงหัวนก 1 ผืน ขนาก 1 ตารางเมตร ข้าวเหนียวสมำงัด 1 พาน (ข้าวเหนียว สีเหลือง แดง และขาว) ขนมหอดอย 1 จาน ข้าวสาร 1 จาน แป้งหอม กายาน เทียน ทอง เงิน เงินค่าบูชาครู 12 บาท และใบอ่อนของมะพร้าว 2-3 ใบ จากนั้นจะนำเครื่องเช่นบวงสรวงไปวางเบื้องหน้าหัวนก ผู้ประกอบพิธีจุดเทียน เผากายาน แล้วกล่าวคาถาบูชาเป็นอันเสร็จพิธี

การจัดขบวนแห่ในโบราณเช่นนี้ จะจัดขึ้นเมื่อต้อนรับบุคคลสำคัญ ดังเช่น การถวายการต้อนรับด้วยการแห่ในคราวพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลปัตตานี พ.ศ. 2458 การแห่ในพระราชพิธีรับเสด็จสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ที่เมืองปัตตานีเมื่อ พ.ศ. 2502 การแห่ในราชพิธีขึ้นระวางสมโภชพระเศวตคชาธารฯ ช้างเผือกคู่บารมี พ.ศ. 2511 หรือในรัฐพิธี เช่น การแห่ในพิธีเปิดการแข่งขันกีฬาเขตครั้งที่ 14 ที่จังหวัดปัตตานี พ.ศ. 2524 เป็นต้น

เหตุที่การจัดขบวนแห่นกนี้เป็นพิธีกรรมที่จัดขึ้นมายาว เพราะต้องอาศัยกำลังคนและอุปกรณ์มาก ได้แก่ เครื่องประโคมดนตรี คนเป่าปี่ชวา (สุโน) กลองแขก (คันทัง) 1 คู่ ช้องใหญ่ 1 ใบ นำหน้าขบวนนกอไปจนจุดหมายและบรรเลงในเวลามรณการแสดงศิลปะและรำกริขขบวนถัดจากดนตรี คือ ขบวนบุหงาสีรี (บายศรี) ใช้พานทองเหลือง เป็นจำนวนคือ 3 5 7 หรือ 9 พาน โดยผู้ถือพานจะเป็นหญิงสาวที่มีหน้าตาและรูปร่างดี จัดเป็นขบวนสวยงาม ลำดับต่อมาเป็นผู้ดูแลนกจำนวน 2 คน แต่งกายแบบนักรบ มือถือกริชเดินนำหน้านก ผู้ดูแลนกจะคัดเลือกมาจากผู้ชำนาญการร้ายรำสิดะ รำกริข รำหอก และมาถึงขบวนนกอโบราณซึ่งแต่ละตัวมีการประดิษฐ์อย่างสวยงาม แต่ละตัวมีรูปร่างแปลกตา วิจิตรงดงาม เป็นการจำลองนกในสวรรค์ เช่น พญาครุฑ นกหัสดีลิงค์ในนิยายปรัมปรา ที่มีความขลังและความศักดิ์สิทธิ์ ต่อจากขบวนแห่เป็นขบวนพลกริข พลหอก เดินตาม ตัวนกกยังมีจำนวนมากเท่าใดก็ยิ่งทำให้ขบวนแห่มีความน่าเกรงขามมากขึ้น

เช่นเดียวกันกับการศึกษาของวรรณคดีพิจิตร บุญเสริม เขียนไว้ในวารสารอีสานศึกษา ฉบับอนุรักษมรดกไทยปีที่ 5 ฉบับที่ 1 เมษายน-กันยายน 2536 หน้า 109-110 เรื่องนกหัสดีลิงค์ในภาคใต้ แม้ว่าประชาชนส่วนใหญ่โดยเฉพาะใน 4 จังหวัดชายแดนจะนับถือศาสนาอิสลาม แต่ก็มีเรื่องราวเกี่ยวกับนกหัสดีลิงค์ปรากฏเช่นกัน โดยเฉพาะในพิธีกรรมที่เรียกว่า “ประเพณีแห่นก” เพื่อเป็นเครื่องต้อนรับอาคันตุกะผู้เป็นแขกบ้านแขกเมืองสำคัญ โดยมีการประดิษฐ์นกพิเศษ หรือนกสวรรค์ที่เข้าขบวนแห่ 4 ตัว คือ ลักษณะนอ กาเหาะสุร่อ การุค่อ และชิงอ โดยเฉพาะชิงอนั้น ตรงกับความเชื่อของไทยว่านกสิงห์ หรือนกหัสดีลิงค์ เพราะมีงวง มีงา

หรือบางครั้งการแห่นกก็จัดเพื่อความรื่นเริงในพิธีการเข้าสู่หนัดของชาวไทยมุสลิมเรียกว่า “มาโชะยารี” (พิธีรับหนังหุ้มปลายองคชาตตามแบบศาสนาอิสลาม) ดังเช่น ประเพณีการแห่นก ในพิธีเข้าสู่หนัดนวกะจี น้องชายของพระยารัษฏีกิติ (ตนกูอับลูกาเดร์) อดีตเจ้าเมืองปัตตานี ในการแห่นกนี้จะใช้นกเพียงตัวเดียวแล้วจะมีการแห่ในวันที่ทำพิธีเข้าสู่หนัดขบวนแห่จะมีผู้เบิกทาง ผู้ถือพาน บายศรี ขบวนอาวุธ กริขและหอก และจะมีผู้ประโคมดนตรีและร้ายรำสิดะสุดขบวนเป็นตัวแทนที่มีคานหามหรือลากด้วยล้อเลื่อน ก่อนจะเริ่มแห่นกผู้ทำหน้าที่โตะมูเต็ง (ผู้ขับหนังหุ้มปลายอวัยวะเพศ) จะ

จุดเทียนและร่ายคาถาอาคม แล้วเดินเวียนซ้ายรอบนก 3 รอบ แล้วเดินย้อนกลับมาอีก 1 รอบ จึงให้ผู้ที่จะเข้าพิธีสูหนัตขึ้นนั่งบนหลังนกทางขวา จากนั้น โต๊ะมูเต้งจะร่ายคาถาอาคมและทำพิธีเชือดคอนกเป็นอันเสร็จพิธี ในการแห่ยกประกอบพิธีดังกล่าวจะมีความเชื่ออยู่หลายประการ เช่น เมื่อนกวางอยู่ก่อนจะเริ่มขบวนแห่ห้ามมิให้ผู้ใดเดินผ่านหน้านกเป็นอันขาด มิฉะนั้นจะเกิดเภทภัยต่าง ๆ นานา จึงต้องมีการปักไม้ไผ่ข้างหน้านกให้เป็นที่สังเกต เมื่อผู้จะเข้าพิธีสูหนัตนั่งบนหลังนกจะต้องมีพี่เลี้ยงขึ้นไปนั่งด้วย และกรณีที่ชาวบ้านจัดกันเองจะต้องให้ผู้ที่มีเชื้อสายเจ้าเมืองขึ้นไปนั่งด้วยอีกคนหนึ่ง เมื่อโต๊ะมูเต้งทำพิธีเชือดคอนกแล้ว ต้องนำหัวนกไปเก็บไว้ในที่สมควร

หรือการที่นำเอาลักษณะของนกในตำนานที่มีลักษณะแปลกน่าเกรงขามและมีพลังอำนาจมาสร้างจำลองในอาวุธประจำกายของชาวบ้าน เช่นการสร้างกริชซึ่งเป็นอาวุธประจำตัวที่เคยนิยมกันในภาคใต้ประเทศไทย ประเทศมาเลเซีย ประเทศอินโดนีเซียและประเทศไต้หวัน กริชเป็นเครื่องหมายบ่งบอกถึงความเป็นชายชาติวีร ฐานะทางสังคม ฐานะทางเศรษฐกิจและยศถาบรรดาศักดิ์ของเจ้าของหรือสายตระกูล กริชแบบที่มีลักษณะเป็นรูปหัวนกพังกะ (ulu pekaka) เป็นรูปหัวนกในเทพนิยายอันเป็นลักษณะเด่นของช่างกริชตระกูลปัตตานี จะมีลักษณะเป็นนกที่มีตัวสีเขียว ปากสีแดงอมเหลือง ถือว่ามีความขลังและป้องกันภัยให้กับเจ้าของ

อาจจะกล่าวได้ว่า หากเปรียบเทียบจากคติความเชื่อของชาวพื้นเมืองในภาคใต้ของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวไทยมุสลิมใน 3 จังหวัดชายแดน ยะลา นราธิวาส และปัตตานี กลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าวมีความเชื่อที่เชื่อมโยงกับนกสวรรค์ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับนกหัสติลิงค์ของภาคเหนือและภาคอีสาน คือ เป็นนกที่มีความพิเศษ มาจากสรรพสัตว์ มีลักษณะร่างกายแตกต่างจากนกทั่วไป มีรูปร่างใหญ่โต สวยงาม และน่าเกรงขาม มีลักษณะทรงพลังและมีความขลังตามพลังของการอธิบายในตำนานต่างๆ เช่น นกกาเหาะชуро หรือ นกกาเหาะสุระ เป็นต้น

นกโบราณเหล่านี้ปรากฏในรูปธรรมตามธรรมเนียม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดขึ้นเพื่อบุคคลสำคัญในสังคมนั้นๆ เช่นผู้ปกครอง เจ้าฟ้าแผ่นดิน เจ้าเมือง หรือในงานรัฐพิธีต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง ซึ่งจะมีการจัดขบวนแห่ยกเป็นการเฉลิมฉลอง หรือเป็นการปรากฏตัวของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่จะต้องมีการจัดเตรียมขั้นตอนและพิธีการต่างๆ มากมาย การประกอบพิธีเกี่ยวกับนกศักดิ์สิทธิ์นี้จะมีความขลัง และมีความซับซ้อนของขั้นตอน รวมทั้งมีข้อปฏิบัติหรือข้อห้ามเป็นการเฉพาะ รวมถึงการบวงสรวงทุกครั้งที่จะเชิญมาร่วมพิธีหรือการที่จะต้องมีชนชั้นเชื้อสายเจ้านายมาร่วมพิธีกรรมในกรณีที่เป็นการแห่ยกของชนชั้นสามัญชนในงานเข้าพิธีสูหนัต และการที่มีการประดิษฐ์กริชที่มีหัวนกเป็นสัญลักษณ์บนอาวุธที่มีความสำคัญยิ่งของชาวไทยมุสลิมสิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนตอกย้ำความสำคัญหรือโลกทัศน์ที่มีต่อกวีพิเศษที่มีพลังในการคุ้มครองปกป้องรักษานั้นเอง

นกหัสติลิงค์ในตำนานอีสาน-จำปาสัก

คำอธิบายเกี่ยวกับตำนานนกหัสติลิงค์ของชาวบ้านนั้น โดยปกติมักจะตั้งอยู่บนความเชื่อพื้นฐานของสังคมซึ่งบางครั้งก็เป็นพฤติกรรมที่หาคำตอบไม่ได้ ว่าทำขึ้นมาเพื่ออะไร นอกจากเหตุผลกว้าง ๆ มาอธิบายว่าอย่างน้อยที่สุดจะเป็นการสร้างมั่นใจให้กับชุมชนว่าสามารถที่จะมีชีวิตที่สงบสุขต่อไป เมื่อใดชุมชนเกิดอาเพศอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นตำนานความเชื่อย่อมตามมาอย่าง

หลักเลียงไม้พัน โดยตำนานดังกล่าวอาจจะมีหลายสำนวนทั้งนี้ก็แล้วแต่ใครจะรักษาและปรับเปลี่ยนได้ดีกว่ากันเท่านั้น

เช่นเดียวกับในส่วนของตำนานนกหัสติลิงค์นี้ มักจะผูกโยงกับเรื่องของบรรพบุรุษของกลุ่มชาติพันธุ์ ไท-ไต-ลื้อ-ลาว-ยาว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลุ่มชาติพันธุ์ลาวที่เป็นกลุ่มเชียงรุ่งแสนหวีฟ้า ที่มีเชื้อสายสัมพันธ์กับบรรพบุรุษของกลุ่ม ไท-ลาว ระหว่างสองฝากฝั่งแม่น้ำโขงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านายฝั่งจำปาสักและเมืองอุบลราชธานี (อรรถ นันทจักร, 2533) ที่ว่าตามธรรมเนียมของเจ้านายเมืองอุบลราชธานีเมื่อถึงแก่อสัญกรรม จะมีการสร้างเมรุเป็นรูปนกสีกะโด้งคัง หรือนกหัสติลิงค์ ตามโบราณราชประเพณีของเมืองเชียงรุ่งแสนหวีฟ้า สืบมาถึงยุคเมืองอุบลราชธานี ตำแหน่งหรือสถานภาพของบุคคลที่จะสามารถขึ้นเมรุนกหัสติลิงค์ คือ เจ้านายอัญญา 4 (อาชญา 4) และภายหลังมีอีกกลุ่มหนึ่งที่สามารถขึ้นเมรุนกหัสติลิงค์ได้ คือ พระสงฆ์พระเถระผู้ใหญ่เท่านั้น

และข้อมูลดังกล่าวนี้สอดคล้องกับสมชาติ มณีโชติ ซึ่งได้กล่าวไว้ในมรดกอีสานเกี่ยวกับบทบาทของนกหัสติลิงค์ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการปลงศพนั้น ได้มีปรากฏในตำนานโบราณ ซึ่งชาวจังหวัดอุบลราชธานีมีความเชื่อถือ และสืบทอดเป็นงานศิลปะและวัฒนธรรมโดยอ้างถึงตำนาน

“...ราชเทวีได้ไปประกอบพิธีถวายพระเพลิงบรมศพขององค์พระมหากษัตริย์ พระราชสวามีของพระองค์ ผู้สืบเชื้อสายบรรพบุรุษชาวเชียงรุ่งแสนหวีฟ้า หรือเมืองตักกะศิลา ในระหว่างพิธีศพมีนกหัสติลิงค์บินผ่านมาและคิดว่าพระบรมศพนั้นเป็นอาหารของตนจึงโฉบลงมาและใช้วงจับพระศพบินหนีขึ้นไป ต่อมาเจ้านางสีดาพระธิดาของพญาดักกะศิลาได้อาสาไปทำพิธีปราบนกหัสติลิงค์โดยการยิงด้วยธนูลูกศรเสียบอกจนนกหัสติลิงค์นั้นตาย และนำพระบรมศพกลับมาประกอบพิธีถวายพระเพลิงได้สำเร็จ ในการประกอบพิธีพระราชทานเพลิงพระบรมศพนั้น พระราชเทวีโปรดให้สร้างหอปราสาทเทินบนหลังนกหัสติลิงค์ประดิษฐานพระบรมศพนั้น แล้วเผาพระศพพร้อมๆ กับนกหัสติลิงค์...”

จากคติความเชื่อดังกล่าวจึงน่าจะเป็นต้นเค้าของประเพณีการสร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์ เพื่อใช้ในการประกอบพิธีการปลงศพของเจ้านายชั้นสูงในเวลาต่อมา (สมชาติ มณีโชติ, 2535)

สุกัญญา ภัทรราชย์ เขียนไว้ในมรดกอีสานสรุปได้ว่า พิธีกรรมงานศพที่มีการสร้างเมรุนกหัสติลิงค์ มีกล่าวเป็นหลักฐานครั้งแรกในสมัยพระนางวิสุทธิเทวีเจ้านครเชียงใหม่ เมื่อพระนางวิสุทธิเทวีถึงแก่พิราลัยในปี ค.ศ. 940 (พ.ศ. 2121) พระยาแสนหลวงได้แต่งการศพทำเป็นพิมานบุษบกตั้งบนหลังนกหัสติลิงค์ขนาดใหญ่ แล้วทำการเผาทั้งนกหัสติลิงค์และพิมานบุษบกที่มีศพด้วย และถือเป็นธรรมเนียมในการเผาศพเจ้าผู้ครองนครสืบมา และสุกัญญา ภัทรราชย์ ได้กล่าวถึงทางด้านล้านนามีการตั้งเมรุนกหัสติลิงค์แต่มีหลักฐานว่าใช้กับศพพระผู้ใหญ่ ส่วนทางล้านช้างตั้งเมรุนกหัสติลิงค์กับศพพระและศพเจ้า ดังปรากฏว่าธรรมเนียมนี้ได้มีการทำในหลวงพระบางและอุบลราชธานี ซึ่งได้สร้างเมรุนกหัสติลิงค์กับพระเถระผู้ใหญ่และศพเจ้านาย และที่พิเศษต่างไปจากถิ่นอื่นก็คือมีพิธีกรรมการฆ่านก (สุกัญญา ภัทรราชย์, 2535)

การสร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์ซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วไปอย่างกว้างขวางว่า จังหวัดอุบลราชธานีเป็นต้นตำรับหรือเป็นต้นแบบในภาคอีสาน ซึ่งสอดคล้องกับที่สุกัญญา ภัทรราชย์ ที่เขียนไว้ในมรดกอีสานและวารสารเมืองโบราณ ปีที่ 16 ฉบับที่ 3 กรกฎาคม-กันยายน 2533 กล่าวถึง ความสัมพันธ์ระหว่างชาวเชียงรุ่งแสนหวีฟ้ากับกลุ่มเจ้านายเมืองอุบลราชธานี โดยอ้างตำนานเรื่องนกหัสติลิงค์ บ่งชี้ว่า

บรรพบุรุษของกลุ่มเจ้านายเมืองอุบลราชธานีสืบทอดมาจากกลุ่มของชาวเชียงรุ่งสืบสิงปันนา ซึ่งเป็นอาณาจักรของชาวไทลื้อ มีการปลงศพโดยใช้เมรุรูปนกหัสดีลิงค์นั้น สำหรับเจ้านาย มีเฉพาะบางตระกูลเท่านั้น ได้แก่ ตระกูลหลวงพระบาง และตระกูลเมืองอุบลราชธานี (สุกัญญา ภัทรราชย์, 2535)

บำเพ็ญ ณ อุบล (2535) กล่าวไว้ในมรดกอีสาน สรุปได้ว่า เมืองอุบลราชธานีหากเจ้านายผู้ใหญ่เป็นเชื้อแถวแนวพันธุ์ในอัญญาทั้งปวงที่สืบมาแต่เจ้าครองเมือง อุปฮาดเจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตรนั้น หากถึงแก่กรรมลงก็ต้องเก็บศพไว้สามเดือน มีการบำเพ็ญกุศลพร้อมทั้งร่วมกันวางแผนสร้างเมรุรูปนกแบบนกสีกกะไคลิงค์ (หรือนกหัสดีลิงค์) นกหัสดีลิงค์ที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อพิธีกรรม คือ พิธีกรรมการผ่านก ซึ่งความเชื่อตามคติที่ผูกขึ้นในตำนานเชื่อว่านกหัสดีลิงค์นั้นจะถูกนำมาเป็นพาหนะรับวิญญาณของผู้ตายไปสู่สุรวงสวรรค์

นอกจากนี้ข้อมูลที่ได้จากพระราชสารสุธี เจ้าอาวาสวัดบึงพลานุชัยพระอารามหลวงจากการสัมภาษณ์ของวีรศักดิ์ กลิ่นถาวร กล่าวว่านกหัสดีลิงค์เป็นนกจากป่าหิมพานต์มีความแข็งแรงมาก ประดุจช้าง 5 เชือก ชอบกินสัตว์ใหญ่เป็นอาหาร เช่น ช้าง และคน จนกระทั่งหาผู้ปราบนกได้ จึงทำการเผาทั้งนกทั้งคนไปพร้อมกัน จึงเป็นสาเหตุสืบต่อมาตามพิธีกรรมทางเขมรที่เชื่อว่าวิญญาณของนกจะสามารถนำดวงวิญญาณของผู้ตายขึ้นสู่สุรวงสวรรค์ ฉะนั้นก่อนที่จะทำการเผาศพแบบปกติทั่วไปจะต้องประกอบพิธีกรรมการผ่านกก่อน (วีรศักดิ์ กลิ่นถาวร, 2538)

เมธา คำบุศย์ อาจารย์โรงเรียนร้อยเอ็ดวิทยาลัย ผู้มีความรู้และประสบการณ์การจัดทำศพลักษณะต่างๆ สรุปได้ว่า นกหัสดีลิงค์เป็นนกที่มีความเชื่อที่สืบทอดจากวรรณกรรมต่าง ๆ และเชื่อกันว่านกนั้นเป็นนกจากป่าหิมพานต์เป็นพญานกที่ฤทธิ์ และมีความแข็งแรงมากเปรียบได้เท่ากับ ช้างสาร 5 เชือก เป็นสัตว์เลื้อยคดผสมระหว่างพญาช้างสารและพญานกอินทรี นกหัสดีลิงค์ชอบกินสัตว์ใหญ่เป็นอาหาร เช่น เสือ ควาย กระต่าย (วีรศักดิ์ กลิ่นถาวร, 2538)

นอกจากนี้ อรรถ นันทจักร ได้สรุปที่มาหรือเรื่องราวของนกหัสดีลิงค์ที่ปรากฏในตำนานปรัมปราพื้นถิ่นในหนังสือรวมบทความว่าด้วยนกหัสดีลิงค์ เนื่องจากในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าคุณอาริยานุวัตร (เขมจารี) พอสรุปได้เป็น 3 กระแสดังนี้คือ (อรรถ นันทจักร, 2536)

ตำนานนกหัสดีลิงค์กระแสที่ 1 กล่าวไว้ว่า

“...นกหัสดีลิงค์นั้นจะมีหัวเป็นช้าง ตัวเป็นนก จะชอบกินช้างหรือสัตว์ใหญ่เป็นอาหาร เช่น คน เสือ ความ เป็นต้น ครั้นอยู่มาวันหนึ่ง เมื่อนกหัสดีลิงค์ได้จับลูกสาวเจ้าเมืองหลายต่อหลายเมืองมากินเป็นอาหาร แล้วได้มาหยุดพักที่ทุ่งหลวงปาง เมืองสุวรรณภูมิ เพื่อรอโอกาสที่จะจับลูกสาวของเจ้าเมืองดังกล่าวเป็นอาหาร ครั้นเจ้าเมืองทราบข่าวจึงได้จัดไพร่พลออกไปสืบเสาะหาบุคคลที่มีความสามารถที่จะฆ่านกหัสดีลิงค์ดังกล่าว จนมาถึงเมืองดักกะศิลาและลูกสาวเจ้าเมืองนั้น ชื่อว่า “เจ้านางสีดา” ซึ่งได้รับศรจากพระราชบิดาเพื่อที่จะนำไปฆ่านกหัสดีลิงค์ และในที่สุดเจ้านางสีดาก็สามารถฆ่านกหัสดีลิงค์ได้ถึงแก่ความตายได้...”

ตำนานนกหัสดีลิงค์กระแสที่ 2 กล่าวไว้ว่า

“...ในกาลครั้งหนึ่งมีเมืองๆ หนึ่งเกิดอาเพศ เพราะมีนกหัสดีลิงค์เที่ยวบินร่อนคอยจับผู้คนในเมืองกินเป็นอาหาร ทำให้ผู้คนบาดเจ็บและล้มตายไปมากมาย แม้แต่เจ้าเมืองยังต้องเสียชีวิต ฝ่ายมเหสีมีความเสียใจและเศร้าใจอย่างมากและคิดหาทางที่จะแก้แค้นหุ่นกระดาษรูปสัตว์หน้าตาประหลาด มีลำตัวเป็นนก มีหัวเป็นช้าง ขนาดมหึมา ทั้งตัวแต่งแต้มลวดลายอย่างวิจิตรบรรจง ใบหู

และปลายวงกว้างเบาๆ เมื่อลมพัด มองดูเหมือนเป็นสิ่งมีชีวิตที่นั่งสงบนิ่งอย่างนอบน้อมอยู่เคียงมหาเจดีย์ ของเมืองเชียงใหม่ มันกำลังนั่งสงบ รอเวลาที่จะนำพาดวงวิญญาณของผู้มากบุญไปส่งสู่สรวงสวรรค์ในอีกไม่ช้า

นกหัสติลิงค์ในล้านนา

ในจามเทวีวงศ์ ซึ่งรจนาเป็นภาษาบาลีโดยพระโพธิ์รังสี ภิกษุชาวเชียงใหม่ เนื้อเรื่องกล่าวถึงกำเนิดนครหริภุญไชย(หริภุญชัย) และเรื่องลำดับกษัตริย์ที่ปกครองนครหริภุญไชย ตลอดจนเหตุการณ์สำคัญของนครนี้ แปลเป็นภาษาไทยไว้โดยพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) และพระญาณวิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์) ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2463 ได้กล่าวถึงนกหัสติลิงค์ แต่ใช้คำว่า “นกหัสติลิงค์” ความโดยย่อว่า นกหัสติลิงค์อันเป็นนกพิราบเกิดแต่ฟองไข่ นั้น เป็นนกมีอิทธิพล ได้นำน้ำให้แยกเป็นสองภาคด้วยลมปีกโดยกำลังอิทธิมาณของพระฤาษีสัชชนาโลย แล้วโฉบลงไปคาบเอาสังขปัตรอันตายแล้วนานด้วยจะงอยปากได้แล้ว ก็มาด้วยฤทธิ์โดยทางอากาศ ครั้นถึงแล้วจึงได้ถวายแก่พระฤาษี (พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์), 2463)

ส่วนเรื่องของนกหัสติลิงค์ที่ ปรากฏอยู่ในพงศาวดารโยนกในการสร้างเมืองหริภุญชัยว่า... “พระวสุเทพดาบสถึง กล่าวว่า เราควรสร้างนครในสถานที่นี้..แต่นครอันเราจักสร้างนี้จักควรตั้งเป็นรูปทรง สันฐานดังใดฤาจะดี พระสุกทันตฤาษีจึงกล่าวว่า เมื่อครั้งอนุสิษฏฤาษีสหายแห่งเราสร้างเมืองหิวัลลী (เมืองสัชชนาลัยสวรรคโลก) นั้นวางสันฐานเมืองดังรูปเกล็ดหอย..เมืองนั้นคนทั้งหลายอยู่เป็นสุขเกษม สำราญยิ่งนัก เราจะสร้างนครครั้งนี้ควรจะทำเยี่ยงนั้น พระวสุเทพดาบสจึงว่า ทำไฉนจึงจักได้เกล็ดหอย” ในตำนานลำพูนว่า พระดาบสทั้งสองไปเองสู่สำนักพระอนุสิษฏฤาษีๆ ปฏิสนธิ์การต้อนรับกันแล้ว พระดาบสทั้งสองก็แจ้งยุบลเหตุอันมีประสงค์นั้นแก่พระอนุสิษฏสหายแห่งตน พระอนุสิษฏดาบสก็รับจะจัดหาหอยสังข์หรือเกล็ดหอยส่งไปให้ ครั้นพระดาบสทั้งสองลากลับไปแล้ว พระอนุสิษฏดาบสจึงให้นกหัสติลิงค์ไปยืมมาหาสมุทรนำเอาหอยสังข์ขนาดใหญ่มาได้ แล้วก็ให้นำหอยนั้นไปส่งแก่พระดาบสทั้งสองยังสถานที่อันจะสร้างนครนั้น.. จากพงศาวดารการสร้างเมืองลำพูนจะเห็นได้ว่า นกหัสติลิงค์ก็มีส่วนช่วยในการสร้างแก่ฤาษีทั้ง 2

ทั้งนี้เนื่องด้วยเป็นนกที่มีขนาดลำตัวที่ใหญ่มีกำลังมากมายสามารถนำเอาสิ่งที่เกินวิสัยของสัตว์ทั่วไปจะพึงกระทำได้นำมาให้แก่ฤาษีทั้ง 2 การรับรู้เรื่องสัตว์หิมพานต์เป็นสิ่งที่อยู่ในความเชื่อของคนล้านนามาแต่ โบราณบางที่อาจจะมาก่อนที่จะยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาก็อาจเป็นไปได้ เมื่อ ได้หันมานับถือพุทธศาสนาแล้วก็แปลงความเชื่อที่มีต่อสัตว์ศักดิ์สิทธิ์นั้น เข้ามารับใช้คติในทางพุทธศาสนา แล้วในประวัติพุทธศาสนาเองก็ดี วรรณกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนาเองก็ดีก็เอ่ยถึงสัตว์เหล่านั้นด้วยที่บางครั้ง ก็มาช่วยเหลือพระพุทธเจ้า ช่วยเหลือเหล่าพระสาวก จึงไม่แปลกที่จะเราจะเห็นสัตว์ประเภทต่างๆ ที่มีรูปร่างไม่เหมือนกับสัตว์ที่มีอยู่ในโลกแห่งความเป็นจริงปรากฏอยู่ตามศาสนสถาน ไม่เว้นแม้แต่จะนำเข้ามาใช้ในพิธีกรรมแห่งความตาย อย่างนกหัสติลิงค์นั้นถ้าหากจะกล่าวว่าจริงๆ แล้วในตำนานก็ดีในหนังสือทางศาสนาก็ต่างก็บอกถึงที่อยู่ลักษณะของนกหัสติลิงค์ไว้ดังนี้ว่า นกชนิดนี้มีถิ่นที่อยู่ ณ เจริงเขาพระสุเมรุ ณ สถานที่นั้นเองเป็นป่าไม้ที่ชื่อว่า หิมพานต์ นิสัยของนกหัสติลิงค์ชอบที่จะกินของสดๆ เป็นอาหาร

ภาพที่ 2.17 ภาพวาดนกหัสดีลิงค์คาบสังขปัตรมาให้อาสุเทพฤาษีและสุกกทันต์ฤาษี
สร้างเมืองหริภุญไชย

ที่มา: http://www.naiboran.com/article/article13/story_08.JPG

คติความเชื่อที่เกี่ยวกับนกหัสดีลิงค์ในสังคมล้านนาที่มีการสืบทอดมาตั้งแต่ยุคโบราณโดยผ่านการถ่ายทอดจากทั้งทางคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ฮินดู และพุทธศาสนาทั้งมาจากอินเดียและรับมาโดยผ่านทางศิลปะเขมร รวมทั้งปรากฏรูปแบบศิลปะของนกหัสดีลิงค์ในยุคสุโขทัย อโยธยา และยุครัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อที่ว่านกหัสดีลิงค์เป็นสัตว์มีคุณสมบัติพิเศษที่เกิดจากการรวมระหว่างสัตว์ปีก (นกและหงส์) และสัตว์สี่เท้า (ช้าง) นกหัสดีลิงค์เป็นสัตว์มงคลของชาวบ้านชาวไทยลื้อสิบสองปันนา ภาษาลื้อเรียกว่า “โหง” หรือ “หงส์” เป็นสัตว์หิมะพาน (หิมพานต์) หากจะสังเกตได้จากวัด ตัววิหาร หรือกุฏิพระสงฆ์หรือแม้แต่บ้านเรือนโบราณของชาวลื้อสิบสองปันนา หรือชาวลื้อที่อยู่ในจังหวัดน่าน จะเห็นว่ามีรูปปั้นนกชนิดนี้อยู่บนหลังคาบ้านเสมอ นกหัสดีลิงค์มีความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมในงานศพ ตามความเชื่อและประเพณีเผาศพของชาวไทยภาคเหนือหรือชาวล้านนา นิยมบรรจุโลงศพลงในปราสาทจำลอง ซึ่งมีการประดับตกแต่งให้สวยงาม โดยเชื่อว่าการบรรจุโลงศพไว้ในปราสาทแล้วเผาไปพร้อมกันนั้น จะส่งดวงวิญญาณของผู้ตายไปสู่สรวงสวรรค์และสู่สุคติภพ ดังหลักฐานตุ้มถ่วงน้ำหนักสำริดหนัก 7 กิโลกรัม รูปนกหัสดีลิงค์คาบช้าง บ้านผืนมัวเขมสามเหลี่ยมทองคำ อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย

ภาพที่ 2.18 ตุ่มถ่วงน้ำหนักสำริดนกหัสติลิงค์คาบช้าง
ที่มา: ก้องกิจ ประเสริฐ

ขณะที่ประเพณีและพิธีกรรมเผาศพพระสงฆ์จะมีความพิเศษกว่า โดยการตกแต่งโลงศพให้มีความวิจิตรงดงามเพราะถือว่าเป็นการทำบุญกุศลศพสังขารพระสงฆ์เป็นพุทธานุชาอย่างหนึ่งโดยเฉพาะพระสงฆ์ที่มีฐานะเป็นพระเถระผู้ใหญ่จะมีการตกแต่งโลงศพและปราสาทศพที่มีความวิจิตรสวยงามและแปลกตากว่าศพพระสงฆ์ทั่วไป ความพิเศษที่ว่านี้คือการสร้างเมรุชั่วคราวขึ้นมาสำหรับพิธีประชุมเพลิงซึ่งจะมีการก่อสร้างปราสาทขนาดใหญ่ มีรูปร่างฐานปราสาทจะเป็นการสร้างรูปจำลองเป็นสัตว์หิมพานต์ ชื่อนกหัสติลิงค์ ที่มีลักษณะหัวเป็นช้างตัวเป็นนกและมีหางเป็นหงส์ เพื่อเป็นฐานรองรับบรรจุโลงศพ เหนือโลงศพก็จะสร้างเป็นปราสาทขนาดใหญ่ครอบไว้ตกแต่งด้วยกระดาดสีฉลุลายล้านนา มีผ้าแพรตกแต่งรอบปราสาท คูยิ่งใหญ่อลังการกว่าปราสาทศพทั่วไป

นกหัสติลิงค์ หรือมักพบว่าเขียนเป็น นกหัส นกหัส หรือนกหัสติลิงค์นี้เป็นนกในนิยายที่พบทั่วไปในวรรณกรรมล้านนา ตามประวัติศาสตร์ล้านนาที่เล่าขานต่อกันมาว่า นกหัสติลิงค์เป็นสัตว์ในป่า หิมพานต์ที่มีความพิเศษคือมีเพศเพียงดั่งช้าง เป็นนกที่มีหัวเป็นช้าง มีหางเป็นหงส์ ความสง่างาม สมฐานะบารมี และเป็นการส่งดวงวิญญาณไปสู่ชาติสรวงสวรรค์ชั้นพรหมโลก เทวโลก แต่ในปัจจุบันปราสาทนกหัสติลิงค์นิยมใช้ในพิธีศพของพระเถระชั้นผู้ใหญ่เท่านั้น

ทิว วิชัยขัทคะ (2531) เสนอไว้ว่า “...นกหัสดีลิงค์หรือหส์ดิน ทางชาวล้านนาเรียกว่า นกหัต มีคำว่าบาลี “หตถิลิงคสกุลโณ” แปลว่า นกมีเพศเหมือนช้าง และในพงศาวดารเมืองหริภุญชัยเรียก นกหัสดีลิงค์ ซึ่งเรื่องราวของนกหัสดีลิงค์ ไม่ปรากฏเด่นชัดเฉพาะเรื่องแต่พอประมาณได้จากนิทาน ชาดกบ้าง ตำราสัตว์ป่าหิมพานต์บ้าง ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นสัตว์ที่มีลักษณะรูปร่างลำตัวเป็นนก มีปีก มีหางอย่างนก แต่มีหัวเป็นช้าง มีพลังเทียบเท่า 5 ช้างสาร...”

นกหัสดีลิงค์เป็นนกที่มีพละนาภาพมาก “...เรื่องกำลังและพละนาภาพของนกหัสดีลิงค์เป็น อย่างไร มีกล่าวอยู่ในตำนานจามเทวีตอนฤๅษีสร้างเมืองหริภุญชัย ซึ่งฤๅษีได้ให้นกหัสดีลิงค์ไปเอามหา สังข์ใหญ่เพื่อประกอบพิธีสร้างเมือง นกหัสดีลิงค์ใช้สมปีกทั้งสองข้างพัดแหวกทะเลและนำเอามหา หาสังขปัตรมาให้ฤๅษี...”

ในตำนานมูลศาสนา ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติการประดิษฐานพุทธศาสนา และการสร้าง บ้านแปงเมืองในแถบภาคเหนือของประเทศไทย ในตำนานฉบับนี้ได้กล่าวถึงบทบาทของนกหัสดีลิงค์ที่ อาศัยอยู่ในป่าบนยอดดอยจิบา ได้บินไปนำเกล็ดหอยมาจากมหาสมุทรตามคำขอของอนุสสุทฺธิ เพื่อที่จะได้ใช้เกล็ดหอยที่นกหัสดีลิงค์นำมามอบให้แก่वासเทพฤๅษีใช้ประกอบพิธีกรรมในการเสี่ยงทาย เพื่อหาทำเลที่ตั้งเมืองลพูน (กรมศิลปากร, 2519) หรือลำพูนในปัจจุบัน

ซึ่งก็ตรงกับความจริงจากพงศาวดารโยนก ในเรื่องที่ได้กล่าวถึงการสร้างเมืองหริภุญชัยก็มีนกหัสดี ลิงค์เป็นส่วนประกอบ กล่าวคือ เมื่อครั้งที่ฤๅษีवासเทพดาบส (แห่งดอยสุเทพ) หารือกับสูกกทันตฤๅษี (เมืองละโว้) ว่าจะสร้างเมืองหริภุญชัยให้มีสัณฐานอย่างไรดี และทั้งสองได้หารือกับอนุสสุทฺธิแห่ง เมืองศรีสัชนาลัยอีกด้วย ครั้นนั้นดาบสทั้งสามให้นกหัสดีลิงค์ นำหอยสังข์จากทะเลไปให้ จากนั้นจึงใช้ ไม้เท้าขีดแผ่นดินเป็นวงตามสัณฐานของหอยและบังเกิดเป็นคูและปราการนครขึ้นตามรอยไม้เท้าพระ ฤๅษีที่ขีดไปนั้น (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2542)

แบบอย่างของธรรมเนียมการทำเมรุศพพูนกหัสดีลิงค์ของชาวล้านนาได้เอาแบบอย่างมาจาก ที่ใดนั้น คำอธิบายจากนักปราชญ์ 2 ท่าน คือ เมื่อ พ.ศ. 2482 พระยาอนุমানราชชน(เสถียรโกเศศ) เคยทำหนังสือถวายสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ใจความว่าชาวเชียงใหม่ทำศพโดยทำรูป นกหัสดีลิงค์นั้น

“...นำจะเอาอย่างมาจากอุดรตรกูรุ (คืออินเดีย) ที่เอาศพห่อแล้วนำไปวางไว้ยังกลางแจ้งและ มีนกชนิดหนึ่งซึ่งมีชุกชุมในแดนอุดรตรกูรุบินมาคาบเอาศพไป นกที่ว่าในไตรภูมิว่าเป็นหส์ดีลิงค์บ้าง นกอินทรีบ้าง นกคดบ้าง กลางเป็น 3 นัยนี้ชะรอยจะไม่แน่ใจว่าเป็นนกอะไร คาบศพไปไหน...” และ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ประทานคำตอบตอนหนึ่งว่า “...เรื่องนกหัสดีลิงค์ นั้นรู้สึก เห็นชอบกล ชื่อนั้นมาแต่ไหน เราเรียกกันว่า นกหส์ดินต่างหากสงสัยว่ามาทางเขมร เพราะลิงค์เป็น ลิงค์ ที่จะเข้ามาทางอีสานก่อนแล้วทางพายัพจึงเอาออกไป...” ซึ่งประเพณีนี้จะมีการแพร่ความคิด จากอินเดียมาสู่เขมร จากเขมรเข้ามาในไทยภาคอีสานแล้วทางพายัพจึงเอาอย่างจากภาคอีสานไป จากการศึกษาวิธีทำศพแบบนี้ เขาทำรูปนกหัสดีลิงค์ขึ้นก่อน บนหลังนกทำเป็นเรือน หรือ วอ หรือ บุซบก เรียกว่า พนมศพ

จากหลักฐานเก่าแก่ที่สุดอ้างในหนังสือพงศาวดารโยนก (พระยาประชาภิจักรจักร, 2515) ได้ กล่าวไว้ว่า

*... ลุศักราช 940 ปีชาล สัมฤทธิศก เดือนอ้าย ขึ้น 12 ค่ำ นางพระบาวิสุทธิราชเทวีผู้ครองนครพิงค์เชียงใหม่ถึงพิราลัย พระยาแสนหลวงแต่งการศพทำเป็นพิมานบุษบก ตั้งบนหลังนกหัสติลิงค์ขนาดใหญ่ รองด้วยเลื่อนแม่สะดิง เชิงหีบพระศพขึ้นไว้ในบุษบกนั้น แล้วฉุดชักไปด้วยแรงคชสาร เจาะพังกำแพงเมืองออกไปถึงทุ่งวัดโลก ก็กระทำฌาปนกิจถวายเพลิง ณ ที่นั้น เเผาพร้อมทั้งรูปสัตว์และวิมานที่ทรงศพนั้นด้วย จึงเป็นธรรมเนียมมาในการปลงศพเจ้าผู้ครองนครทำเช่นนี้ สืบกันมา...”

ความสอดคล้องกับหลักฐานที่ สุกัญญา ภัทรราชย์ (2535) เขียนไว้ในมรดกอีสานสรุปได้ว่า พิธีกรรมงานศพที่มีการสร้างนกหัสติลิงค์ มีกล่าวเป็นหลักฐานครั้งแรกในสมัยพระนางวิสุทธเทวีเจ้านครเชียงใหม่ ถึงแก่พิราลัยในปี ค.ศ. 940 (พ.ศ. 2121) พระยาแสนหลวงได้แต่งการศพทำเป็นพิมานบุษบกตั้งบนหลังนกหัสติลิงค์ขนาดใหญ่ แล้วทำการเผาทั้งนกหัสติลิงค์และพิมานบุษบกที่มีศพด้วย และถือเป็นธรรมเนียมในการเผาศพเจ้าผู้ครองนครสืบมาและได้กล่าวถึงประเพณีล้านนามีการตั้งเมรุนกหัสติลิงค์แต่มีหลักฐานว่าใช้กับศพพระผู้ใหญ่ ส่วนทางล้านช้างตั้งเมรุนกหัสติลิงค์กับศพพระและศพเจ้า ดังปรากฏว่าธรรมเนียมนี้ได้มีการทำในหลวงพระบางและเมืองอุบลราชธานีด้วย ซึ่งได้สร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์กับพระเถระผู้ใหญ่และศพเจ้านาย และที่พิเศษต่างไปจากถิ่นอื่นก็คือมีพิธีกรรมการฆ่านกก่อนที่จะทำการเผาเมรุนกหัสติลิงค์

นอกจากนี้ในตำนานพื้นเมืองเชียงแสน รวมอยู่ในตำนานสิงหนวัติ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 มีการกล่าวถึงพิธีงานศพของราชวงศ์และพระเถระผู้ใหญ่ ที่มีนกหัสติลิงค์และสัตว์หิมพานต์ชนิดอื่นๆ เช่น ช้างเอราวัณ ประดับปราสาทศพด้วยคือ

“...1. ศักราชได้ 1044 ตัว ราชครูเจ้าหลวงอนิจกรรมไปแล้ว ใส่ปราสาทต่าง ลูกนกหัสติลิงค์ส่งสักการด้วยเรือพ่วงกลางแม่น้ำของ

2. ศักราชได้ 1050 ตัว มหาป้าเจ้าวัดศรีไชย ตนหลวง อนิจกรรมไปแล้วใส่ปราสาทต่าง ลูกนกหัสติลิงค์ ส่งสักการด้วยพ่วงแพ

3. ศักราชได้ 1058 ตัว สมเด็จมหาปาลเจ้า วัดเซตวัน ถึงอนิจกรรมไปแล้วใส่ปราสาทลูกช้างเอราวัณ ส่งสักการด้วยเรือพ่วงกลางแม่น้ำของที่มาหลวงนั้น

4. ศักราชได้ 1079 ตัว ปีเม็งเล่า เดือน 4 มหาป้าวัดศรีไชยตันน้อย อนิจกรรมไปแล้วใส่ปราสาทต่าง ลูกนกหัสติลิงค์ ส่งสักการแล

5. ศักราชได้ 1086 ตัว มหาสังฆราชเจ้า วัดป่าแก่งหลวงตันใหญ่ อนิจกรรมไปแล้วใส่ปราสาทต่าง ลูกช้างเอราวัณ ส่งสักการ

6. ศักราชได้ 1090 ตัว ปีเปิดสัน เจ้าฟ้ายอดคำเมือง กินเมืองได้ 45 ปี อายุ 25 ปี ก็จุติไปแล้วสร้างปราสาทใส่รูป นกหัสติลิงค์ แล้วส่งสักการเสีย...”

และสมเด็จพระเจ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงอธิบายไว้ในหนังสือบันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ ประทานแก่พระยาอนุমানราชชน ตอนหนึ่งว่า

“...ได้ยินมาว่า ประเพณีทางเชียงใหม่ ถ้าเป็นศพไพร่ เขาเอาศพตัวเปล่าวางบนกองฟืนอันสูงกันอยู่จนสูง แล้วจุดไฟเผา ว่าไม่มีกลิ่นเพราะไฟแรงมาก ทางหนองคายก็เห็นจะทำอย่างเดียวกัน... ทางเชียงใหม่ ถ้าเป็นผู้มีเงินมากพอ เขามีตะเฆ่ตัวหนึ่ง จัดฟืนบนตะเฆ่แต่งหุ้มกองฟืนเป็นอะไรามๆ และบนกองฟืนนั้นผูกเป็นรูปนกหัสติลิงค์ (ตรงกับที่เราเรียกว่านกหัสติน) บนหลังนกทำเป็นเรือนครจะเรียกว่าวอเหมือนบุษบกอะไรอย่างหนึ่ง ในนั้นตั้งศพบนหลังคาเรือนแต่งดอกไม้ไฟลั่นจนลง

มาถึงกองพื้นฐานนก ในลิลิตพระลอก็มีกล่าวถึงแต่ไม่ได้กล่าวละเอียดว่าทำอะไร สันนิษฐานว่าจะเป็นอย่างเดียวกัน เรียกว่า พนมศพเมื่อแต่งเสร็จแล้วก็ชักตะเฆ่เข้าเมรุซึ่งปลูกไว้ในทุ่ง คำว่าทุ่งเมรุก็เห็นจะเกิดแต่แบบนี้...ประเพณีต่างๆ นั้น สังเกตยากย่อมเปลี่ยนแปลงไปเสมอ ด้วยเอาอย่างกัน ศพเจ้านายเชียงใหม่รุ่นหลังนี้เห็นรูปทำเป็นรถรับศพไปสู่เมรุเสียแล้ว เข้าใจว่าเอาอย่างมาจากกรุงเทพฯ ...”

นอกจากนี้ในวรรณกรรมล้านนาเรื่องหงส์มาคำ ก็ได้บรรยายว่า นกพิเศษซึ่งเป็นพาหนะของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นหินที่พระอินทร์มอบให้นั้นเมื่อไม่ได้ใช้งาน นกนั้นก็จะเป็นก้อนหินธรรมดา แต่เมื่อประสงค์จะเดินทางแล้วพาหนะของเจ้าทุกคชัตตวิงสาสดังกล่าวก็จะกลายเป็นนกหัสติลิงค์ หรือ นกหัตถ์

ในเชิงศิลปกรรมของชาวล้านนาแล้ว ปรากฏว่ามีการใช้นกหัตถ์หรือนกหัสติลิงค์เป็นการเขียนภาพประดับแต้มฝาผนังวัดเก่าๆ หรือใช้เป็นลวดลายทอประดับบนทุ่ง (อ่านว่า ตุง) ผ้าทอ คือ ธงตะขาบบนล้านนา ดังที่พบในวัดพระธาตุลำปางหลวง และมีปรากฏลวดลายชนิดนี้บนผืนผ้าเช็ดน้อยไว้ไปวัดเท่านั้น ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อน้อมรำลึกถึงบุญธรรม เตือนให้ผู้คนประพฤติปฏิบัติ เพื่อว่าเมื่อตายไปแล้วถึงแม้จะไม่มีผู้ใดสร้างนกหัสติลิงค์ให้แบบปราสาทศพบนโลกแต่ก็ขอให้ “นกหัตถ์” มารับวิญญาณไปสู่สวรรค์ตามกรรมดีที่ได้ทำไว้ นอกจากนี้ยังปรากฏรูปนกหัสติลิงค์ในรูปแบบอื่นๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับงานศพอีกเช่น การนำสัญลักษณ์ของนกหัสติลิงค์เป็นพาหนะบัลลังก์ของพระพุทธรูป ตั้งอยู่บนฐานบัวคว่ำ บัวหงาย ศิลปะเชียงแสน และการสร้างคันห้วยค่ายันช่วยค้าโบสถ์และวิหารตามวัดวาอารามต่างๆ รวมไปถึงมีการทำปลายคันของเปี๊ยะซึ่ง เครื่องดนตรีของล้านนาเป็นรูปนกหัสติลิงค์ด้วย และจากการศึกษาของ มณี พยอมยงค์ บันทึกเกี่ยวกับงานศพเรื่องนี้ไว้ว่า

“...การลากปราสาทศพ ทำแก่ผู้ใหญ่ในแผ่นดิน เช่น เจ้าผู้ครองนคร เจ้านายในราชวงศ์สำหรับในพุทธศาสนากำหนดเอาพระสงฆ์ผู้ใหญ่ชั้นเถระ หรือพระผู้อาวุโสมีพรรษามากเป็นที่เคารพยกย่องของลูกศิษย์และประชาชนทั่วไป...” (มณี พยอมยงค์, 2529)

ทิว วิชัยชิตะ (2531) ให้ความคิดเห็นเพิ่มเติมว่า “...เมื่อผู้เขียนมาอยู่เชียงใหม่ตั้งแต่ พ.ศ. 2489 ไม่เคยเห็นหรือทราบข่าวว่ามีพิธีศพเจ้านายฝ่ายเหนือโดยใช้นกหัสติลิงค์เลย อย่างไรก็ตามงานศพของคนทั่วไปที่มีฐานะดี จะมีการวางหีบไว้บนปราสาทแล้วลากลงไป ส่วนการแห่ศพโดยการนำหีบศพวางไว้บนปราสาทซึ่งตั้งอยู่บนหลังนกหัสติลิงค์นั้น คงมีอยู่เฉพาะแต่ศพผู้ใหญ่ที่มีคนนับถือมากเท่านั้น...”

ทั้งนี้การลากศพปราสาทเมรุนกหัสติลิงค์นั้น นิยมแก่เจ้านายในแผ่นดินล้านนา เจ้าผู้ครองนคร...เจ้านายบุตรหลาน...และพระเถระผู้ใหญ่แก่พรรษาที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ (นกหัสติลิงค์ พาหนะสู่สวรรค์ ประเพณีลากปราสาทล้านนา, 2549)

ดังเช่นนี้พิธีพระราชทานเพลิงศพของครูบาพรหมา วัดพระบาทตากผ้า อำเภอเมืองลำพูน พ.ศ. 2539 ซึ่งมีประชาชนชาวบ้านจำนวนมากเดินทางมาเพื่อร่วมปลงศพของครูบาพระเถระผู้ประพฤติปฏิบัติดีมาตลอดสมณศักดิ์ และได้ร่วมมือร่วมใจส่งสังขารท่านกับพาหนะที่จะต้องเป็นสัตว์ที่มีกำลังข้างสารบินไกลกว่าหมื่นกว่าแสนโยชน์ สามารถข้ามทะเลแห่งวิญญูสงสารได้ คือ ต้องสร้างเป็นรูป “นกหัสติลิงค์” หรือ “นกหัตถ์ตัวใหญ่ตัวหลวง” นกหัตถ์ของชาวล้านนาที่มีปีกกว้างแข็งแรง เคียงวงงเป็นคชสารเท่านั้น จึงเหมาะสมกับพิธีกรรมอันยิ่งใหญ่นี้ ซึ่งเป็นความเชื่อที่ว่าหากไม่มีบุญแล้ว ก็

ไม่มีผู้ใดสร้างนกชนิดนี้ให้ส่งสาร ในวันปลงศพต้องเชิญวงสละล้อขอซึ่งมาบรรเลงเพลงเวลาเคลื่อน ขบวนศพบนเมรุนกหัสติลิงค์ไปจนถึงจุดเผา

ในการสร้างนกหัสติลิงค์ของชาวเหนือ จะมีการตั้งเสาไม้ใหญ่หรือที่เรียกว่าไม้แม่เรือหรือแม่ ตะเฆ่ แล้วจะสร้างตัวนกด้วยโครงไม้ไผ่ และสร้างเป็นปราสาทศพบนตัวนกอีกชั้นหนึ่ง มีการตกแต่ง ด้วยลวดลายอันสวยงามแบบล้านนาจากฝีมือสล่าผู้มีความสามารถ และบรรจุประดิษฐ์นกหัสติลิงค์ ให้มีหูข้าง งวงงาม ขยับเขยื้อนเหมือนดั่งนกเตรียมตัวจะบินไปสู่สวรรค์ จากนั้นชาวบ้านชาวเมืองก็จะ ช่วยกันลากเชือกจูงเมรุรูปนกหัสติลิงค์ไปตั้งไว้ที่ปลงศพ จะมีการจุดฝักแคบอกไปลูกหนูวิ่งตามสายไป ถึงตัวนกกลามจากปีกหางจนหมดทั้งเมรุและสังขารของพระสงฆ์อันเป็นที่เคารพ (จงกลนี คงชนะ, 2539) และในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่หลวงกตปุญโญ หรือ พระครูการุณธรรมนิवास เจ้า อาวาสวัดป่าสำราญนิवास อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ครูบาเจ้าบุญปัน ธัมมปัญโญ เจ้าอาวาสวัด ร้องขุ้ม อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ครูบามงคลรังสี (หลวงปู่ครูบากัง) บ้านก่ง ตำบลยม อำเภอ ท่าวังผา จังหวัดน่าน และครูวรธรรมโชติ หรือท่านครูบาอินตา อายุ 61 ปี 41 พรรษา เจ้าอาวาสวัด ตองกาย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 12 มีนาคม 2549 เป็นต้น ซึ่งบรรดาลูกศิษยานุศิษย์ ได้ร่วมแรงร่วมใจกันสร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์ เพื่อเป็นพาหนะรองรับบรรจุศพของพระสงฆ์ เพื่อเป็น การส่งดวงวิญญาณของผู้ตายไปสู่สรวงสวรรค์ โดยใช้สัญลักษณ์ของสัตว์หิมพานต์ คือ นกหัสติลิงค์ อัน แสดงถึงความสง่างามและส่งเสริมบุญบารมีของผู้ตาย รูปแบบของเมรุนกหัสติลิงค์จะมีเฉพาะดินนั้น สร้างไว้สำหรับเจ้าเมืองและพระเถระผู้ใหญ่เท่านั้น เพราะจะต้องระดมสิ่งของและช่างสล่าฝีมือชั้น เยี่ยมซึ่ง ได้แก่ ช่างพระสงฆ์และฆราวาสรวมทั้งจะต้องใช้ปัจจัย ทุนทรัพย์ไม่น้อย การเตรียมการใช้ ระยะเวลาานานข้ามพรรษา

งานพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่หลวงกตปุญโญ หรือพระครูการุณธรรมนิवास เจ้าอาวาสวัด ป่าสำราญนิवास อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ซึ่งจัดพิธี ณ บริเวณสำนักสงฆ์คีรีสุบรรพต ตำบลพระ บาท อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง มีการสร้างเมรุปราสาทนกหัสติลิงค์ เพื่อใช้ในพิธีดังกล่าว ให้คนรุ่น หลังได้มีโอกาสเห็นผลงานเชิงศิลปะบนความเชื่อของชาวล้านนาในรูปแบบของพิธีพุทธบูชาอันยิ่งใหญ่ อีกครั้ง (ศษากานท์ แก้วแพร่, 2548)

ทั้งนี้จะมีช่างฆราวาสคือ อาจารย์นิพนธ์ ยุคุณธร หรือ ครูอ้วนผู้ดำเนินการสร้างเมรุนกหัสติ ลิงค์เพื่อประกอบพิธีทางศาสนาในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่กตปุญโญ เล่าว่าตาม ประวัติศาสตร์ล้านนาที่เล่าขานต่อกันมาว่านกหัสติลิงค์เป็นสัตว์ในป่าหิมพานต์ที่มีความพิเศษ คือ มีเพศเพียงดั่งช้าง เป็นนกที่มีหัวเป็นช้าง มีหางเป็นหงส์ มีพละกำลังดั่งช้างเอราวัณ 3-4 เชือกรวมกัน ซึ่งเป็นสัตว์คู่บารมีของกษัตริย์ หรือเจ้าเมืองผู้มีอำนาจบารมีสูง โดยความเชื่อของชาวล้านนาแต่ อดีต จึงนิยมสร้างปราสาทนกหัสติลิงค์เพื่อบรรจุศพของกษัตริย์เจ้านายฝ่ายเหนือ รวมถึงพระมหา เถระชั้นผู้ใหญ่ที่มรณภาพ เพื่อให้พิธีศพมีความสง่างาม สมฐานะบารมี และเป็นการส่งดวงวิญญาณ ไปสู่ชาติสรวงสวรรค์ชั้นพรหมโลก เทวโลกแต่ในปัจจุบันปราสาทนกหัสติลิงค์นิยมใช้ในพิธีศพของพระ เถระชั้นผู้ใหญ่เท่านั้น

สล่า (ช่าง) นิพนธ์ โกฎแก้ว อายุ 44 ปี ชาวอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ผู้ออกแบบและ ควบคุมการก่อสร้างเมรุมาศปราสาทนกหัสติลิงค์ กล่าวว่า ในภาคเหนือ นั้น นิยมสร้างปราสาทนกหัสติ ลิงค์ในงานพิธีประชุมเพลิง หรือพระราชทานเพลิงศพพระมหาเถระชั้นผู้ใหญ่ โดยการก่อสร้างเมรุและ

ปราสาทนักษัตรลึงค์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่หลวงครั้งนี้ มีการเตรียมงานล่วงหน้ากว่า 4 เดือน ใช้กำลังคนกว่า 20 คน

โดยแยกส่วนการทำงานระหว่างส่วนการก่อปูน สร้างฐานเมรุมาศ และโครงสร้างปราสาทนักษัตรลึงค์ โดยฝ่ายก่อสร้างฐานเมรุใช้กำลังคน 8-10 คน และฝ่ายก่อสร้างปราสาทนักษัตรลึงค์ใช้กำลังคน 16 คน แบ่งเป็นฝ่ายโครงสร้างตัวนกและปราสาท 10 คน ฝ่ายประดิษฐ์ ตัดแต่งกระดาดสำหรับตกแต่งตัวนกและปราสาทอีกประมาณ 7 คน

ขนาดฐานเมรุมาศเป็นฐานชั้นบันได 2 ชั้น มีความสูง 2.25 เมตร ความยาวของเส้นผ่าศูนย์กลาง 10 เมตร ส่วนตัวปราสาทนั้นเป็นปราสาทแบบมีฐาน 2 ชั้น มีหลังคา 2 ชั้น มียอด 6 ชั้น มีฐานฉัตรแบบประฆังคว่ำ ยอดฉัตรแบบเบญจา มีความสูงจากฐานถึงปลายยอดรวม 15 เมตร สำหรับฐานปราสาทซึ่งมีรูปร่างเป็นนักษัตรลึงค์นั้น มีความกว้าง 2.5 เมตร ยาวตั้งแต่หัวจรดหางรวม 5.5 เมตร

โดยรูปลักษณะของตัวนักษัตรลึงค์นั้น มีรูปร่างโครงสร้างส่วนหัวและลำตัวทำจากโครงไม้ไผ่ ปะด้วยเสื่อไม้ไผ่ ทาพื้นด้วยสีอะคลิกลีทั้งตัว ตัดแต่งกระดาดเป็นลวดลายทำเป็นเกล็ดทั้งตัว

ส่วนหัวข้างจะมีรายละเอียดที่ต้องใช้ความเชี่ยวชาญ เพราะมีความพิเศษของการเคลื่อนไหวไปมาได้ โดยขึ้นส่วนคอและหัวต้องเคลื่อนไหวหมุนไปมาได้ใบหูทำจากเสื่อ ทากาวเคลือบสีติด เป็นส่วนประกอบเพื่อให้พับกระพือได้ ส่วนงวงทำจากผ้าเย็บเป็นทรงกระบอกเลียนแบบขนาดงวงช้าง มีเชือกร้อยอยู่ด้านในสำหรับดึงเคลื่อนไหวได้ นอกจากนี้ภายในยังมีชิ้นเล็กๆ บรรจุข้าวตอกไว้โปรยลักษณะเหมือนช้างใช้วงโปรยข้าวตอกเพื่อเป็นสิริมงคล

ส่วนหางทำจากเสื่อไม้ไผ่ ตัดเป็นรูปหางหงส์ มีลวดลายสวยงาม โดยส่วนนี้จะติดตั้งคนละส่วนกับลำตัว มีกลไกใช้เชือกชักให้เคลื่อนไหวได้

ทั้งนี้โครงสร้างทั้งหมดจะมีพื้นที่ด้านในกลวง มีประตูเข้าออกบริเวณหาง ซึ่งในพิธีจะมีคนนั่งอยู่ภายใน เพื่อชักกลไกภายในตัวนกให้ส่วนหัว ตา หู และหางเคลื่อนไหวได้สมจริง ซึ่งการสร้างเมรุมาศปราสาทนักษัตรลึงค์ทั้งหมดใช้งบประมาณถึง 200,000 บาท

ในบริเวณพิธีนอกจากจะมีเมรุมาศปราสาทนักษัตรลึงค์แล้ว รอบๆ ฐานเมรุมาศจะมีเครื่องประกอบหลายอย่าง เช่น ฉัตรเบญจา 5 ชั้น บังสุริย์เครื่องประกอบศพครุฑบามหาเถระตามสมณศักดิ์ของพระมหาเถระผู้นั้น

นอกจากนี้รอบปราสาท 4 ทิศ จะมีเสาไม้ไผ่สูงสุดลำ ซึ่งผ้าสังฆาฏิ (ผ้าพาดบ่า) ของพระสงฆ์ผู้มรณภาพ มีความหมายแทนศีลของพระสงฆ์ เรียกว่า จตุปาริสุทธิศีล

เสาต้นที่ 1 หมายถึง ศีลข้อที่ 1 คือ ปาติโมกข์สังวร เป็นพระสงฆ์ต้องมีความสำรวม ระวัง ปาติโมกข์สังวร คือ ศีล สมาธิปัญญา จุลศีล มัชฌิมา มหาศีล

เสาต้นที่ 2 หมายถึง ศีลข้อ 2 อินทริยสังวร พระสงฆ์ต้องมีความสำรวมระวังกายตนภายในและภายนอก หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

เสาต้นที่ 3 หมายถึง ศีลข้อที่ 3 อาชีวะปาริสุทธิศีล พระสงฆ์ต้องหมั่นนอกกบิณบาตร กวาดวิหาร ล้างเจดีย์ ปลงอาบัติ ทำวัตรเช้า เย็น ทำกิจของสงฆ์ให้สม่ำเสมอ

เสาต้นที่ 4 หมายถึง ศีลข้อที่ 4 ปัจจัยสังคีล ต้องพิจารณาที่อยู่ ที่กิน ที่หลับ ที่นอน ให้เหมาะสมแก่สมณสารูป ฉัตรเบญจา 5 ชั้น เป็นเครื่องประดับเกียรติยศของพระมหาเถระ

ส่วนที่ประกอบตกแต่งอื่นๆ รอบเมรุนั้นจะประดับตกแต่งไปด้วยตุ๊ก 12 ราศี ฉัตรเบญจา บังสุริย์ และซุ้มดอกไม้จันทร์

หลังจากสร้างเมรุมาศปราสาทนกหัสติลิงค์แล้วเสร็จ ก่อนพิธีพระราชทานเพลิงศพหรือ ประชุมเพลิง 3 วัน จะมีพิธีอาราธนาศพออกจากโบสถ์ วิหาร หรือศาลาธรรม แล้วอาราธนาศพขึ้นไว้ บนปราสาท มีพิธีกล่าวขอขมาลาโทษ จากนั้นอีก 3 วัน จึงเป็นพิธีประชุมเพลิง

ขบวนลากปราสาทศพนกหัสติลิงค์ ในงานปลงศพเมรุนกหัสติลิงค์นี้จะมีทั้งการสร้างเมรุแบบ ตั้งอยู่บนช่วงหรือลานที่จะเผาศพเลยกับแบบที่มีการลากเมรุไปเผาบริเวณนอกเมือง ซึ่งถ้าเป็นกรณี หลังจะต้องมีการเชิญศพบนเมรุนกหัสติลิงค์แห่แหนไปรอบเมือง เช่น การลากปราสาทศพเมรุนกหัสติลิงค์พระครูวรธรรมโชติ หรือท่านครูบาอินตา อายุ 61 ปี 41 พรรษา เจ้าอาวาสวัดตองกาย อำเภอหาง ดง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 12 มีนาคม 2549 (นกหัสติลิงค์ พาหนะสู่สวรรค์ ประเพณีปราสาท ล้านนา, 2549)

ในการลากปราสาทศพนกหัสติลิงค์โดนขั้นตอนดังนี้คือ มีการจัดขบวนแห่ โดยให้เจ้าหน้าที่ ถอดส่วนยอดของปราสาท เพื่อความสะดวกในการลากปราสาทซึ่งมีขนาดยอดสูงเพื่อมิให้ขัดกับสาย ไปตามท้องถนนจนลากไปสู่สุสาน ในการลากปราสาทนกหัสติลิงค์นี้จะเป็นภูมิปัญญาของล้านนา ด้านล่างของปราสาทไม่มีล้อและกลไกขับเคลื่อน แต่จะใช้แรงคนลากด้วยพิธีแบบโบราณ โดยใช้เชือก เส้นใดๆ หลายเส้นขนานกันลากไป ถ้าเป็นศพเจ้าเมืองหรือพระเถระผู้ใหญ่ ผู้คนจะเข้ามาร่วมพิธีกรรม เป็นหมื่นๆ คน การลากจะใช้เชือกโยงกับส่วนฐานเรียกว่าแม่เรือตะเฒ่า โดยใช้ต้นมะพร้าวสองต้น ลาก แห่นล่อรถในการขับเคลื่อนเมรุนกหัสติลิงค์ การบังคับการเลี้ยวทำได้โดยใช้แรงคนและไม้พลองในการ จัดฐานที่เป็นต้นมะพร้าวให้ไปตามทิศทาง ในการเลี้ยวซ้ายและเลี้ยวขวา ซึ่งทำได้ลำบากมาก แต่เป็น การแสดงออกถึงความร่วมมือร่วมใจชิงช้าชาวบ้านอย่างแท้จริง เพราะถือว่าเป็นบุญกุศลสำคัญ เพราะมี ความเชื่อที่ว่าหากผู้ใดไปลากปราสาทจะมีอายุยืนยาว ในขบวนแห่นี้จะมีดนตรีพื้นเมือง ประโคมแห่ ตามขบวน ในบางงานการลากปราสาทจะกินเวลานานมากกว่า 4 ชั่วโมง และเมื่อก่อนเข้าสู่สถานที่ที่จะ ทำการปลงศพ เจ้าหน้าที่จะต้องทำการตอยอดปราสาทให้สมบูรณ์ มีฉัตรเบญจา 5 ชั้น เป็น เครื่องประดับเกียรติยศของพระมหาเถระตามสมณศักดิ์ของพระมหาเถระผู้นั้น ตามความเชื่อมาแต่ โบราณ

ในพิธีประชุมเพลิงพระมหาเถระเป็นวันที่ประชาชนญาติโยมรอคอยเป็นพิเศษ เพราะถือว่าได้ ร่วมกันทำบุญส่งสังขารพระสงฆ์ที่ตนศรัทธา ยังมีสิ่งที่สำคัญและขาดไม่ได้ คือ เสาไม้ไผ่ สี่มุมของ ปราสาทใช้ชิงผ้าเพดานซึ่งจะมีเป็นผ้าสังฆาฏิพระสงฆ์ ตามความเชื่อมาแต่โบราณหลังจุดไฟประชุม เพลิงเผาปราสาทนกหัสติลิงค์แล้ว บรรดาญาติโยมรวมทั้งลูกศิษย์ลูกหาของพระมหาเถระที่ มรณภาพจะรอแย่งผ้าเพดานที่ขาดปลิวลงมาถึงพื้น เพื่อเก็บเป็นเครื่องสักการบูชา ถือว่าเป็นวัตถุ มงคลไว้ติดตัว

ในงานพระราชพิธีเพลิงศพด้วยเมรุปราสาทนกหัสติลิงค์ นอกจากจะเป็นการมาร่วมทำบุญ เป็นพุทธบูชาแล้ว ยังเป็นการเดินทางพาลูกหลานมาชมความงามของปราสาทนกหัสติลิงค์อีกด้วย ปราสาทนกหัสติลิงค์จึงเป็นเสมือนอีกหนึ่งผลงานทางศิลปะจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่สืบทอดกันมาเป็น ประเพณีให้คนรุ่นหลังได้ดูชม และแสดงให้เห็นถึงตำนาน พลังความเชื่อ และศรัทธาทางพุทธศาสนา

แต่ก็มีในบางงานของงานศพพระเถระผู้ใหญ่ลำนานาบางรูป ที่ไม่ได้มีการเผาปราสาทนกหัสดีลิงค์ไปพร้อมๆ กับการปลงศพ เช่น ในงานพิธีพระราชทานเพลิงศพพระสุพรหมยานเถร (พรหมพรมจโก) อดีตเจ้าอาวาสวัดพระบาทตากผ้า ณ เมรุชั่วคราว วัดพระบาทตากผ้า อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน ณ วันที่ 31 มกราคม 2531 เวลา 16.00 น. หุ่นนกหัสดีลิงค์และปราสาทนี้มีได้นำไปเผาพร้อมกับศพเข้าวางที่เชิงตะกอนภายในเมรุชั่วคราว คงจะเป็นว่าไม่เหมาะสมกับกำหนดพิธีพระราชทานเพลิงศพหุ่นนกหัสดีลิงค์ และปราสาทนี้เมื่อเสร็จพิธีแล้วก็รื้อและถอดเก็บไว้

ความเชื่อเรื่องนกหัสดีลิงค์พาหนะที่สามารถพาดวงวิญญาณของผู้ตายไปสู่สรวงสวรรค์นั้นนับถือและปฏิบัติกันทั้งภาคเหนือและภาคอีสาน ซึ่งมีการสร้างรูปนกหัสดีลิงค์รองรับศพของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ เจ้าเมืองและพระเถระผู้ใหญ่ที่ทรงคุณธรรม พิธีกรรมการเผาศพด้วยเมรุนกหัสดีลิงค์ทั้งสองดินแดนนี้จึงมีข้อแตกต่างกัน คือ ในการสร้างนกหัสดีลิงค์ในภาคเหนือจะมีการสร้างบนแม่ตะเฒ่าหรือแม่เรือที่ทำจากต้นมะพร้าวสองต้นขนานด้านซ้ายและขวา เพื่อใช้เป็นฐานในการลากนกและสร้างปราสาทบุษบกไว้รองรับศพ ซึ่งเมื่อสร้างเมรุนกหัสดีลิงค์เรียบร้อยแล้วชาวบ้านจะพากันช่วยกันชักลากด้วยเชือกเพื่อไปประชุมเพลิงบริเวณนอกเมือง (อภิปรักษ์ คินติ, 2548) ซึ่งชาวอีสานนั้น ในอดีตก็จะทำการสร้างเมรุนกหัสดีลิงค์ หรือเรียกว่านกสกกะโดลิงค์บนแม่ตะเฒ่าในการชักลากเช่นกัน แต่ภายหลังจากที่ได้มีการยกเลิกให้มีการประชุมเพลิง ณ บริเวณทุ่งศรีเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงมีเพียงแต่การลากจากบริเวณคุ้มบ้านเจ้านายอัญญาสี่ ไปยังบริเวณวัดที่จะประชุมเพลิง และปัจจุบันการสร้างเมรุแบบนกหัสดีลิงค์ของเมืองอุบลราชธานี ไม่มีการสร้างบนแม่ตะเฒ่าเพื่อใช้ในการลากขบวนแห่ศพไปยังบริเวณที่เผาแบบเดิม แต่จะสร้างเมรุนกหัสดีลิงค์บริเวณที่จะทำการประชุมเพลิงเลย

ลักษณะรูปแบบของพิธีกรรมที่แตกต่างกันอีกประการหนึ่ง คือ ภาคเหนือจะไม่มีการทำพิธีกรรมการขำนกหัสดีลิงค์ก่อนที่จะประชุมเพลิง คือ เมื่อทำพิธีทางสงฆ์แล้วจะทำการจุดลูกหนู หรือจุดไฟเผาเมรุนกหัสดีลิงค์ไปพร้อมกับศพของพระสงฆ์ แต่ตำนานของภาคอีสานเกี่ยวกับนกหัสดีลิงค์จะมีความเกี่ยวข้องกับเจ้านางสีดาที่เป็นหญิงจากตระกูลที่สืบหน้าที่นี้ มาทำการขำนกหัสดีลิงค์เสียก่อน จึงจะทำพิธีสงฆ์และประชุมเพลิงต่อไป โดยมีความเชื่อหากสร้างนกหัสดีลิงค์แล้วไม่ทำการเผาถือว่า “ชะล่า” หรือผิดต่อบ้านเมืองและการสร้างเมรุนกหัสดีลิงค์ของเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานีจะมีการสร้างเป็นสัตว์หิมพานต์ที่แตกต่างไปจากนกหัสดีลิงค์ เช่น มีการสร้างเป็นเมรุรูปคชสีห์ในเชื้อสายชั้นรองลงไป

บทที่ 3

ความเชื่อและพิธีศพในล้านนา

พุทธศาสนามีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อวิถีชีวิตของคนไทยและเป็นบ่อเกิดที่สำคัญของวัฒนธรรมไทย พุทธศาสนาเป็นบ่อเกิดสำคัญประการหนึ่งของขนบธรรมเนียมประเพณี กฎเกณฑ์ กฎหมาย ค่านิยม และวิถีชีวิต พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันสำคัญที่เป็นเสมือนจตุรรวมจิตใจของคนไทยอย่างแน่นแฟ้น การยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาได้แผ่ขยายไปทั่วประเทศ ตั้งแต่เหนือจดใต้ ตะวันออกถึงตะวันตก ภาคเหนือหรือเรียกกันว่าล้านนา นั้นก็ปรากฏว่าได้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนามาเป็นเวลานานนับพันปีแล้ว และนับตั้งแต่พระพุทธศาสนาได้เข้ามามีอิทธิพลกับชาวล้านนา เจ้าผู้ครองนครในดินแดนแห่งนี้ล้วนเอาใจใส่ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ยังผลให้ดินแดนล้านนามีศาสนวัตถุและศาสนสถานที่สำคัญให้พุทธศาสนิกชนได้สักการบูชาเป็นจำนวนมาก และไม่อาจจะปฏิเสธได้ว่าพระพุทธศาสนามีอิทธิพลเป็นอย่างยิ่งต่อขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมของคนล้านนาตั้งแต่เกิดจนตาย ก่อเกิดเป็นประเพณีที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว และยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน (สิงหะวรรณวิสัย, 2542) มนุษย์มีการเกิด เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นวัฏจักรตามความเชื่อของพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ ความเชื่อหลังการตาย โดยมีความเชื่อว่าจะได้ไปเกิดในนรกหรือสวรรค์สุดแต่แต่ผลกรรมเมื่อยังเป็นมนุษย์ โดยมีความกลัวจะได้ไปเกิดหรือจุติในแดนทุกข์ คือ นรก จึงเกิดพิธีกรรมต่างๆ อันเชื่อว่าจะทำให้ผู้ตายได้ไปเกิดในดินแดนสุคติภาพ

แสง จันทรงาม ได้ให้ความเห็นว่า ความเชื่อดั้งเดิมของคนล้านนาเกี่ยวกับโลกคนเป็น และโลกของคนตายนั้นไม่ได้แยกออกจากกันโดยเด็ดขาด แต่กลับมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันผ่านพิธีกรรมต่างๆ เช่น การเลี้ยงผีปู่ย่า เพื่อเป็นสัญลักษณ์ในการแสดงความกตัญญูตเวทิตาแก่ดวงวิญญาณบรรพบุรุษ ความเชื่อดังกล่าวมีรากฐานจากกลุ่มชนในวัฒนธรรมไท ลาว เมื่อพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองเข้าสู่ชุมชนชาวล้านนาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ปรากฏให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างนิกายเถรวาท นิกายมหายานและศาสนาพราหมณ์ฮินดู ความเชื่อเรื่องโชคกลาง ไสยศาสตร์ต่างๆ จึงไม่แปลกใจหากจะพบเห็นชุมชนล้านนาที่มีการเลี้ยงผีปู่ย่าที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่พักอาศัย (อ๋างโนอิกาน สมใจ, 2541)

พระมหาอาทิตย์ อาทิจโจ (2553) ได้ให้อธิบายว่า ความเชื่อของชนชาวล้านนาที่เกี่ยวข้องกันระหว่างผลของการทำความดีกับการไปสู่ปรโลกของมนุษย์ของบุคคลชนชั้นระดับผู้ปกครองเช่นพระมหากษัตริย์และพระสงฆ์ที่ยึดถือมาตั้งแต่โบราณ โดยจัดพิธีตลอดถึงเครื่องสักการะปฏิบัติต่อสรีระร่าง ผู้วายชนม์อย่างยิ่งใหญ่นิยมเรียกว่าพิธีส่งสการ โดยมีนกหัสติลิงค์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงออกถึงคุณงามความดีที่จะเป็นเครื่องนำดวงวิญญาณผู้วายชนม์ไปสู่สุคติ

ส่วนอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2546) ได้ให้อธิบายว่า การนับถือผีมีมาก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามาสู่ชุมชนล้านนา โดยความเชื่อดั้งเดิมของคนล้านนานั้นมีความเชื่อในความหมายโลกแห่งคนเป็น และคนตายว่าเป็นสิ่งที่ซ้อนทับกันอยู่

สำหรับอานันท์ กาญจนพันธ์ (2532) ได้กล่าวว่า ความเชื่อและพิธีกรรมที่ปลูกฝังให้ลูกหลานภายในตระกูลเพื่อให้เกิดความรักและสามัคคี แสดงความเคารพและสักการะต่อบรรพบุรุษผู้ล่วงลับ

นั้น อาศัยความเชื่อเกี่ยวกับการผีหรือผู้ที่ล่วงลับไป โดยแต่ละเชื้อชาติจะยอมรับและเคารพต่อเชื้อสายผิตนเอง เช่น ผีผด ผีเม้ง จะเรียกผีต้นตระกูลของตนเองที่นับถืออยู่ว่าผีปู่ย่าหรือผีบรรพบุรุษ

ในเรื่องนี้อภินัน สมใจ (2541) ได้แสดงความเห็นว่า ความเชื่อชาวล้านนาเกี่ยวกับผีหรือผู้วายชนม์นั้นจะมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องผี โดยส่วนมากผีนั่นมักเป็นผีร้ายจึงทำให้ชาวล้านนาต้องระมัดระวังในการปฏิบัติตนเพื่อมิให้เกิดความไม่พอใจแก่ผี ซึ่งจะส่งผลต่อตนเองตลอดจนครอบครัวและจนถึงหมู่บ้านที่อาศัย

สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนามีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนถึงตายของชาวล้านนา โดยอาศัยความเชื่อว่าโลกของคนเป็นและโลกของคนตายไม่สามารถตัดขาดหรือแยกออกจากกันได้อย่างสิ้นเชิง โดยอาศัยการสื่อสารผ่านพิธีกรรมต่างๆ เพื่อแสดงความเคารพและสักการะต่อบรรพบุรุษผู้ล่วงลับ เช่น การเลี้ยงผีปู่ย่า การเลี้ยงผีบรรพบุรุษ ฯลฯ ดังนั้น การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการตายจึงมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตชาวล้านนาที่แฝงไปด้วยมิติด้านความเชื่อ ศาสนาและชุมชนในล้านนาที่ยึดถือและปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

3.1 ความเชื่อและพิธีกรรมงานศพในล้านนา

มนุษย์ไม่สามารถหลีกเลี่ยงความตายได้พ้น ตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่เป็นพื้นฐานแนวคิดของสังคมไทยได้สอนให้เข้าสู่ธรรมแห่งชีวิต เรื่องของความตาย แต่คนทั่วไปไม่ได้พิจารณาถึงความตายด้วยสติ จึงเกิดความกลัวในความตาย และนอกจากนี้ยังมีความเชื่อหลังการตาย จึงเกิดพิธีกรรมในงานศพขึ้น (ศรัณย์ ไผ่ตรีเวช (ดังตฤณ), 2548)

พิธีกรรมงานศพที่เกิดขึ้นเป็นความเชื่อที่ว่าความตายมิได้หมายถึงการจบชีวิตที่สมบูรณ์เท่านั้น แต่พิธีกรรมมีรูปแบบที่ปฏิบัติต่างกัน ในพุทธกาลจึงมีทั้งปาชาผิดับและปาชาที่นำศพมาเผา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเหตุและปัจจัยตามยุคสมัยหรือคติความเชื่อของท้องถิ่นนั้น โดยมีความเชื่อเกี่ยวกับการตายว่า โลกหลังความตายมีความเป็นอยู่เช่นเดียวกับมนุษย์ทั่วไปเพียงแต่อยู่คนละโลก จึงเกิดพิธีกรรมในการเซ่นไหว้ อุทิศอาหาร และเกิดจากความเชื่อว่าคุณคนตายแล้วเปลี่ยนสภาพเป็นผี หรือวิญญาณ อาจจะกลับมารังควานหรือทำร้ายคนที่ยังอยู่ ตลอดจนความเชื่อที่เกิดจากความรักความห่วงหาอาทรในผู้วายชนม์ และความกตัญญูกตเวที (ปราณี วงศ์เทศ, 2534) จึงมีการอุทิศส่วนกุศลไปให้ แต่ละความเชื่อก็มีพิธีกรรมในการปฏิบัติแตกต่างกันไป โดยเกิดประโยชน์ทั้งแก่ผู้ที่ละจากโลกนี้ไปแล้วและแก่นมนุษย์เอง ในที่นี้ ผู้วิจัยได้แบ่งลักษณะของคติ ความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพในล้านนาไว้ 2 ลักษณะ ดังนี้

3.1.1 พิธีกรรมก่อนตายหรือเตรียมพร้อมรับกับความตาย

คนเราจะทำอะไรก็ต้องเตรียมพร้อม ชีวิตก็เหมือนกันต้องเตรียมพร้อมทุกขณะ ไม่ว่าเรื่องเกิด เรื่องตาย เรื่องร้ายหรือว่าเรื่องดี เราไม่ควรประมาทต้องควรที่จะมีสติอยู่ทุกกลมหายใจเข้าออก ในสมัยที่วิทยาการทางการแพทย์ยังไม่เจริญ ชาวบ้านนิยมที่จะรักษาด้วยหมอพื้นบ้านและรักษาด้วยยาสมุนไพร ซึ่งถือว่าเป็นภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น นอกจากนั้นแล้วยังมีการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าการรักษาทางใจ เชื่อว่าถ้าประกอบพิธีกรรมแล้ว จะหายหรือไม่นั้นก็ขึ้นอยู่กับกรรมหรือบุญของผู้ป่วย เชื่อกันว่าอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์และคุณของพระรัตนตรัยจะช่วยบำบัด

ระงับภัยได้ถ้าหายได้ ถือว่าเป็นการทำบุญกุศลก่อนตาย การประกอบพิธีกรรมเตรียมพร้อมรับกับความตายอันเป็นปรัชญาชาวบ้านที่ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ดังรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) พิธีกรรมเทศน์ธรรมหาวิบาก

เมื่อผู้ป่วยมีอาการทรุดหนัก ทรมาน เยียวยารักษาไม่หาย จะตายก็ไม่ตายจะหายก็ไม่หายญาติพี่น้องลูกหลานก็จะตกลงกัน ไปนิมนต์พระสงฆ์มาเทศน์ธรรมหาวิบากให้คนป่วยฟัง เพราะเชื่อว่าเป็นเพราะวิบากกรรมที่ผู้ป่วยเคยทำไว้ เจ้ากรรมนายเวรกำลังติดตามคอยอาฆาต การเทศน์คัมภีร์มหาวิบากนี้ส่วนมากนิยมประกอบพิธีในช่วงตอนเย็นเวลาประมาณ 16 .00 น. เป็นต้นไป หรือตามความเหมาะสมของเหตุการณ์ ซึ่งมีขั้นตอนในการประกอบพิธี ดังนี้

- 1) เจ้าภาพนิมนต์พระสงฆ์ให้มาเทศน์คัมภีร์มหาวิบาก
- 2) จัดเตรียมเครื่องประกอบพิธี
- 3) กล่าวคำบูชาพระรัตนตรัย สมาทานศีล อาราธนาธรรม
- 4) พระสงฆ์เทศนาธรรมพื้นเมืองมหาวิบากให้คนป่วยฟัง
- 5) ประเคนภัตตาหารเทศน์ และรับพร

สำหรับพิธีกรรมในการเทศน์ธรรมหาวิบากนี้เป็นพิธีกรรมที่ทำงานไม่ยุ่งยาก แต่ให้ผลทางด้านจิตใจ พิธีกรรมบางครั้งก็เป็นความสมัครใจของผู้ป่วยเอง ที่ต้องการฟังเพราะความเจ็บป่วยมันทรมานร่างกายและจิตใจ จึงขอร้องให้ลูกหลานไปนิมนต์พระมาเทศนาให้ฟังเพื่อว่าวิบากกรรมเวรหมดก็จะได้หาย หากถึงเวลาตายก็จะได้ตายอย่างสงบ เพราะไม่ยากที่จะทรมานตัวเองและลูกหลานผู้ดูแลใช้ ที่ต้องคอยพยาบาล การเทศน์ธรรมหาวิบากนี้เป็นกุสโลบายอย่างหนึ่งที่แยบยลของคนโบราณที่ต้องการให้คนป่วยมีจิตใจที่สงบ ไม่ให้จิตฟุ้งซ่าน คิดไปในทางที่เป็นอกุศล เพราะเมื่อจิตที่มัวหมองย่อมมีทุกคิดเป็นที่หวัง ถ้าหากมีจิตใจที่ดีเป็นสมาธิปราศจากความห่วงหาอาลัยยึดติดในสิ่งต่างๆ หรือหลงใหลในสมบัติหรือมัวแต่พยาบาลทวงเวอร์ เมื่อดับจิตหรือหมดลมหายใจ ก็จะไปเกิดในทุกคติภูมิ (มณี พะยอมยงค์, 2547)

2) การสุมานขันแก้วตั้งสาม*

เมื่อมีคนป่วยในระยะสุดท้ายที่คาดการณ์ว่าต้องเสียชีวิตแน่นอน เพราะชาวบ้านญาติพี่น้องจะไปเฝ้าไข้ดูอาการ คอยอยู่เป็นเพื่อนกันที่บ้านของคนป่วยหรือไปเยี่ยมที่โรงพยาบาล เมื่อเห็นว่ามีอาการไม่ดีแล้ว ก็จะปรึกษากันว่าสมควรที่จะไปขมาแก้วทั้งสามเสีย เพราะวาระที่คนป่วยยังมีกำลัง หรือระหว่างที่ดำเนินชีวิตที่ผ่านมาอาจเลวล่วงเกินต่อพระรัตนตรัย หากเสียชีวิตไปก็กลัวว่าจะเป็นบาปติดตัวไปข้ามภพข้ามชาติ หรือที่ป่วยและทรมานอยู่ในขณะนี้ก็อาจจะเป็นเพราะประมาทหรือล่วงเกินต่อพระรัตนตรัยก็ได้ สมควรที่จะไปขอขมาต่อพระรัตนตรัยที่วัด ในพิธีกรรมนี้ไม่ต้องเตรียมสิ่งของอะไรมากมาย และไม่ได้เสียค่าใช้จ่ายอย่างแต่อย่างใด เพียงแต่หาดอกไม้รูปเทียน น้ำมันส้มป่อย (น้ำอบน้ำหอม) และให้ภักคณายกหรือผู้ที่สามารถกล่าวคำขอขมาพระรัตนตรัยได้ เมื่อทุกสิ่งพร้อมก็ประกอบพิธีกรรมได้ทันที ผลที่ได้รับจากการขอขมาพระรัตนตรัยนี้ ส่วนมากจะเห็นได้

* สุมานขันแก้วตั้งสาม หมายถึง การนำพานที่ประกอบไปด้วยเครื่องสักการะคือ ข้าวตอกดอกไม้ไปที่วัดเพื่อขอขมาต่อพระรัตนตรัย เปรียบเสมือนเป็นตัวแทนผู้ป่วยไปขอขมาพระรัตนตรัยแก้ว คุณค่าของการประกอบพิธีกรรมเพื่อเครื่องชี้ว่าคนป่วยเป็นผู้ป่วยมีศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนา นับถือในพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง

จากญาติพี่น้องลูกหลานที่สามารถปลงได้และทำใจรับกับเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตอันใกล้ข้างหน้าได้ (อนุ เนินหาด, 2547)

(3) พิธีกรรมบูชาข้าวพระเมืองแก้ว

การประกอบพิธีกรรมบูชาข้าวพระเมืองแก้ว เพื่อต้องการให้คนป่วยได้หายจากอาการป่วยไข้ที่เป็นอยู่ เพราะว่าไปรักษาด้วยวิทยาการทางการแพทย์สมัยใหม่หรือรักษากับหมอพื้นบ้านอื่นหรือประกอบพิธีกรรมบางอย่างตามความเชื่อแล้วก็ยังไม่หายหรือไม่ทุเลา ก็จะนิยมประกอบพิธีบูชาข้าวฟ้าเมืองแก้ว เพราะว่าถ้าหายก็จะหายทันทีหรือจะตายก็จะได้ตายโดยไม่ต้องทรมาน การบูชาข้าวพระเมืองแก้วนี้ได้มีการปฏิบัติสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ประกอบขึ้นแล้วส่วนใหญ่ก็สัมฤทธิ์ผลตามความประสงค์ จึงนิยมปฏิบัติสืบทอดมาจนทุกวันนี้ ในหนังสือตำราพิธีกรรมโบราณกล่าวถึงประวัติความเป็นมา ดังนี้

ในสมัยพระเมืองแก้ว เจ้าผู้ครองนครพิงค์เชียงใหม่ ในสมัยนั้นเกิดโรคระบาดขึ้นในเมืองเชียงใหม่ และมีมหาเอระรูปหนึ่งไม่ปรากฏนาม ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของพระเมืองแก้วเป็นอย่างยิ่ง พระมหาเอระรูปนี้มีความเชี่ยวชาญในด้านไสยศาสตร์ได้เขียนคาถา และพิธีกรรมที่ประกอบขึ้นแล้วสามารถช่วยขจัดโรคภัยต่างๆ ให้หมดจากเมืองได้ พระเมืองแก้วได้รับพระคานานั้นแล้วจึงประกาศให้ชาวเมืองได้รับทราบว่ามีใครประสบโรคภัยสามารถประกอบพิธีกรรมนี้ได้ ปรากฏว่าเมืองชาวเมืองจัดประกอบพิธีกรรมนี้โรคภัยไข้เจ็บนั้นก็หาย และต่อมาชาวบ้านก็เรียกพิธีกรรมนี้ว่า บูชาข้าวพระเมืองแก้วสืบทอดกันมาจนทุกวันนี้ โดยเครื่องประกอบพิธีบูชาข้าวพระเมืองแก้วประกอบไปด้วย

- 1) ไม้ก้าสะหลี (ไม้ค้ำตันโพธิ์) ซึ่งมีความยาวยาวเท่าตัวคนป่วย จำนวน 7 เล่ม
- 2) กังเงิน กังคำ กังเปี้ย กังหมาก พลุ บุหรี่ เหมียง อย่างละ 1 อัน
- 3) ข้าวเงิน ข้าวคำ (สะพาน) อย่างละ 1 เล่ม
- 4) กระบอกใส่น้ำ ทราย ข้าวเปลือก ข้าวสาร ตะกั่ว 1 เล่ม
- 5) หน่อกล้วย หน่ออ้อย หน่อหมาก หน่อมะพร้าว อย่างละ 1 หน่อ
- 6) กล้วย 1 เครือ มะพร้าว 1 ทะลาย
- 7) เสื่อใหม่ หมอนใหม่ ชันหมาก โคนโท
- 8) สะตวงเพื่อใส่เครื่องสังเวยโดยทำเป็น 12 ช่อง บรรจุอาหาร ผลไม้ ขนม อย่างละ 49 ชิ้น
- 9) ฝ้ายตีนกา 9 ชิ้น
- 10) ช่อกระดาษ 12 ตัว
- 11) ตุ๊กตาคิง 1 ตัว ยาวเท่าความสูงของผู้ป่วย
- 12) เทียนคาคิง 1 เล่ม เป็นเทียนที่มีเท่าความสูงของผู้ป่วย

โดยเครื่องประกอบพิธีทั้งหมดจะต้องเตรียมก่อนหนึ่งวัน พอในวันรุ่งขึ้น ประมาณ 03.00 – 05.00 น. คนโบราณว่าไปก่อนมาก่อนไก่ ก็จะนำเอาของบูชาที่เตรียมไว้ไปบูชาพระที่ในวิหาร ศาลา หรือ ใต้ต้นโพธิ์ แล้วนิมนต์พระสงฆ์มาเป็นผู้โอกาส กล่าวคำถวายหรือกล่าวคำบูชา โดยพิธีกรรมก็จะเริ่มจากการจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย กล่าวคำบูชาพระรัตนตรัย สมาทานศีลแล้วพระสงฆ์ก็จะโอกาสกล่าวคำถวาย เครื่องบูชาข้าวพระเมืองแก้วต่อพระรัตนตรัย เสร็จพิธีแล้วก็ถวายจตุปัจจัยแด่พระสงฆ์ พระสงฆ์ให้อนุโมทนาให้พร เจ้าภาพลูกหลานก็กรวดน้ำอุทิศกุศล โดยคนป่วย

ไม่จำเป็นต้องไปร่วมพิธีก็ได้ เพียงแค่นำเอาเสื้อผ้าและด้ายสำหรับผูกข้อมือไปก็ถือว่าใช้ได้ จุดประสงค์ของการประกอบพิธีบูชาพระเมืองแก้วนั้น ก็เหมือนกับการเทศน์คัมภีร์มหาวิบาก แต่การบูชาข้าวพระเมืองแก้ว นี้ส่วนมากจะนิยมทำหลังจากประกอบพิธีกรรมเทศน์คัมภีร์มหาวิบากเนื่องจากอาการของผู้ป่วยไม่ดีขึ้น จึงประกอบพิธีกรรมนี้ขึ้นอีกเพื่อผู้ป่วยในระยะสุดท้ายจะได้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับเจ้ากรรมนายเวร พ่อเกิดแม่เกิด และสร้างบุญกุศลก่อนวาระสุดท้าย (นิรันดร์ ชัยนาม, 2512)

(4) พิธีตานข้าว (ถวายสะพาน)

ผู้ป่วยมีอาการที่หนักมาก แพทย์ไม่สามารถที่จะรักษาให้หายได้มีคำวินิจฉัยและอนุญาตให้นำมารักษาอาการที่บ้านต่อ คือไม่มีความรู้สึก ไม่สามารถตอบสนองได้แต่ยังหายใจอยู่ คนโบราณมีความเชื่อว่าคนป่วยไม่สามารถที่จะข้ามแม่น้ำคือฝั่งที่จะข้ามไปในภพหน้าได้ เพราะว่าไม่มีข้าวหรือสะพานข้ามไปได้ จึงจะต้องทำบุญถวายสะพานเสียก่อนหากทำบุญแล้วคนป่วยก็จะถอดจิตหรือดับจิตได้ โดยที่การถวายขี้ข้าก็เหมือนเราทำบุญถวายสิ่งของทั่วไป เพียงแต่หาไม้สำหรับทำสะพานจำนวน 2 เล่ม หรือจะเป็นไม้แผ่นก็ได้ แล้วนำไปพาดกับลำเหมืองหรือหนองน้ำที่คนข้ามไปมาและให้หาทรายมาก่อเป็นเจดีย์ทรายข้างละ 1 หลัง สมมติว่าเป็นบ้านเมือง พร้อมกับมีไทยธรรม 1 สำหรับ เพื่อถวายพระสงฆ์ เมื่อทุกสิ่งพร้อมก็ประกอบพิธี เริ่มต้นจากการจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย กล่าวคำบูชาพระรัตนตรัย สมาทานศีล และกล่าวคำถวายสะพาน จากนั้นพระสงฆ์อนุโมทนาให้พรเป็นเสร็จพิธี (อัมพร เทพปินตา, 2555)

(5) สิ่งบอกเหตุ ในช่วงที่ลำบากนี้ไม่ว่ากลางวันหรือกลางคืน ถ้ามีกาหรือนกแต่ร้องผ่านเข้ามาในบริเวณนั้น เป็นอันเชื่อได้ว่าคนลำบากจะต้องตายในเวลาอันใกล้นี้ บางคนนอนชมป่วยอยู่ เมื่อได้ยินเสียงนกร้องผ่านก็กลัวว่าตัวเองจะตาย จึงรีบลุกขึ้นมาพยายามกินข้าวก็มี เชื่อกันว่ากาเป็นสัตว์ที่ชอบกินซากศพเป็นอาหาร ไม่ว่าจะเป็นซากของคนหรือสัตว์ เมื่อจะมีการตายเกิดขึ้น กามักจะรู้ล่วงหน้าและหวังว่าจะได้กินซากศพ จึงดีใจร้องผ่านเข้ามาในบริเวณที่จะมีคนตาย สวรรณกแต่เป็นนกที่สร้างลางสังหรณ์ให้กับคนที่มีเคราะห์กรรมและความตาย (ศรีเลา เกษพรหม, 2544)

(6) คนพยาธิ ในสมัยก่อนตั้งแต่ปี 2500 ลงไป เมื่อมีการเจ็บป่วยเกิดขึ้นหรือคนแก่ที่ป่วยเป็นโรคชราหรือด้วยการเจ็บไข้ขนาดคนที่ป่วยนั้น ต้องนอนอยู่กับที่ลุกไปไหนมาไหนไม่ได้กินอาหารก็ตอมบ่อน บางคนป่วยเป็นเวลานานหลายเดือนกว่าจะหาย หรือเสียชีวิตลง การเฝ้าไข้คนเมืองเรียกกันว่าเฝ้าคนพยาธิกลางคืนจะมีลูกหลานและเครือญาติผลัดเปลี่ยนกันเฝ้าทุกคืน

(7) คนลำบาก ถ้าหากว่าผู้ป่วยมีอาการหนักจนที่จะไม่สามารถจะอยู่ต่อไปได้แล้วชาวบ้านก็จะบอกต่อกันไป การเฝ้าคนลำบากจะมีคนที่บ้านใกล้เรือนเคียงมาร่วมเฝ้า นอกเหนือจากญาติแล้ว โดยเฉพาะในเวลากลางคืนมีจำนวนมากขึ้นกว่าการเฝ้าคนพยาธิ การเฝ้าคนลำบากใช้ว่า นั่งเฝ้าเปล่า ต้องคอยเรียกชื่อคนลำบาก พยายามถามว่ารู้จักคนนั้นคนนี้ไหม อยากกินอะไร เพื่อเป็นการสังเกตว่าผู้ป่วยยังมีชีวิตอยู่หรือเปล่า

(8) รุมพราย มีคนลำบากอีกชนิดหนึ่ง ที่นอนป่วยอยู่แต่กินข้าวได้มากผิดปกติ บางคนชอบกินอาหารสดอาหารคาว ตอนกลางวันจะนอนชมอยู่ เมื่อถึงตอนเย็นและเวลากลางคืนจะมีอาการสดขึ้นเบิกตาโพล่งเป็นคราวๆ เมื่อมีคนเฝ้าหลายคนจะไม่แสดงอาการ แต่เมื่อไม่มีคนเฝ้าน้อยหรือไม่มีคนเฝ้า จะแสดงอาการออกมา คนโบราณเชื่อกันว่ามีผีหรือมีพรายมาแอบกินอยู่ข้างใน โดยยืมเอาร่างกาย

ของผู้ป่วยเป็นที่หลบซ่อนวิญญาณของเจของร่างจริงได้ตายไปแล้ว จึงได้มีการแนะนำให้ลูกหลานทำพิธีมรพรายเพื่อให้วิญญาณผิออกจากร่างไป เมื่อลูกหลานไปหาหมอบางครั้งหมอมักจะทำให้ บางครั้งจะให้ยาและบอกวิธีใช้ให้ลูกหลานไปทำเอง ดังนี้ สุมไฟในหม้อเก่า แล้วยุยยาสมุนไพรรและพริกแห้งลงในหม้อไฟนั้นนำไปตั้งที่ไต้ถุนเรือนในกรณีที่เรือนต่ำ แต่ถ้าเรือนสูงประมาณตั้งแต่ 1.50 เมตรขึ้นไปก็นำหม้อไฟเข้าไปตั้งในเรือนที่คนป่วยนอนอยู่ ควันที่เหม็นฉุนจากตัวยาและความเหม็นจากพริกแห้งเผาจทำให้คนป่วยสำลักและหายใจไม่ออกจึงต้องตายลงในที่สุด ไม่ต้องถึงกับคนป่วย แม้แต่คนดีก็ถึงตายได้เหมือนกัน (อภิธาน สมใจ, 2541)

(9) วิญญาณออกเที่ยว การที่ต้องคอยเรียกชื่อคนลำบากมีสาเหตุมาจากความเชื่ออย่างหนึ่ง คือขวัญหรือวิญญาณของคนลำบากจะออกเที่ยวไปหรือถูกพญามัจจุราชพาไป เมื่อมีคนร้องเรียกชื่อ เรียกชื่อวิญญาณที่ออกไปเที่ยวนั้นจะรู้สึกตัวแล้วจึงกลับมาเข้าร่างตามเดิม คนล้านนาเชื่อว่าการตายคือการที่วิญญาณหรือขวัญออกจากร่างกาย จะมีอีกสิ่งหนึ่งออกจากร่างกายคือ ขวัญ การที่นอนหลับฝันไปก็ดี การนอนลำบากอยู่ก็ดีขวัญจะท่องเที่ยวไป เรียกว่าขวัญออกเล่าไป หรือถูกพญามัจจุราชพาไป เชื่อกันว่า การที่ญาติผู้อยู่ห่างไกลไกลเห็นคนลำบากมาเยี่ยมมาหา แล้วจึงทราบข่าวการตายเมื่อภายหลัง เป็นเพราะคนตายนั้นขวัญไปก่อน เคยมีหลายรายที่คนป่วยเข้าชั้นลำบากแต่รอดตายได้กลับมา เล่าถึงขณะที่นอนลำบากอยู่ว่าได้ไปเที่ยวในสถานที่ที่ไม่เคยไป มีความสนุกเพลิดเพลินจนเดินไปถึงแม่น้ำแห่งหนึ่ง มีสะพานข้ามฝั่งข้างหน้ามีคนยืนกวักมือเรียกให้เขาข้ามสะพานไป ระหว่างที่กำลังตัดสินใจว่าจะข้ามไปได้หรือไม่ พลันได้ยินเสียงคนเรียกชื่ออยู่ข้างหลังจึงได้หันหลังกลับมา เมื่อคนลำบากหายป่วยแล้วเล่าให้ชาวบ้านฟัง ถึงตอนนั้นชาวบ้านจะพูดว่า “ดีแล้ว” ถ้าตอนนั้นข้ามสะพานไปก็คงตายไปแล้ว เพราะเชื่อกันว่า คนที่กวักมือเรียกอยู่อีกฝั่งคือพญามัจจุราชคนที่เฝ้าคนลำบาก ต้องช่วยกันเปลี่ยนท่านอนของคนลำบากจากหงายเป็นตะแคงจากตะแคงเป็นหงาย ถ้าให้นอนในท่าเดียวนั้น คนลำบากจะร้อนหลัง (อนุ เนินหาด, 2547)

นอกจากความเชื่อเกี่ยวกับความตายใน 2 ลักษณะข้างต้นนั้น ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับการตายอื่นดังนี้

1. เรือนหลังคาเดียวกันมีคนลำบาก 2 คน ในกรณีที่มีคนป่วยหนักซึ่งเรียกว่า คนลำบากอยู่ในเรือนหลังคาเดียวกัน หากคนหนึ่งตายลงก่อนไม่ให้เก็บศพค้างคืน ให้นำไปฝังได้อย่างเดียวโดยไม่ให้รับของบริจาคและไม่ให้ทานขันข้าวแก่พระสงฆ์

2. เรือนหลังคาเดียวกันตายซ้อนกัน 2 ศพ ให้เผาหรือฝังศพที่ตายทีหลังก่อน ห้ามนำศพค้างคืน ให้ทำฌาปนกิจศพคนที่ตายก่อนในภายหลัง

3. ตายด้วยโรคท้องร่วง ซึ่งเรียกว่าโรคห่า ห้ามเก็บศพค้างคืนให้ปฏิบัติเหมือนศพตายโหง คือไม่มีพิธีสงฆ์ ห้ามเลี้ยงอาหารชาวบ้าน หากภายในหมู่บ้านนั้นตายด้วยโรคห่าติดกัน 3 ศพ ศพที่ตายเป็นลำดับที่ 3 นั้น ห้ามเผาให้ฝังเพียงอย่างเดียว ส่วนชาวบ้านที่มีบ้านเรือนติดกับเรือนคนตายนั้น ให้ทำพิธีไล่พยาธิ โดยนำขี้เถ้ามาโปรยรอบบริเวณบ้านของตัวเอง แล้วกล่าวคำไล่โรคทำให้ลืกลหนีไปให้ไกล อย่าล่องล่ำเข้ามาสู่บ้านของตนเอง (มณี พะยอมยงค์, 2547)

3.1.2 คติ ความเชื่อในพิธีกรรมหลังความตาย

1) การแจ้งข่าวการตาย เมื่อลูกหลานญาติพี่น้องทราบแน่ชัดแล้วว่าคนป่วยเสียชีวิต ก็จะเกิดอาการโศกเศร้าเสียใจในการจากไปของญาติพี่น้องและร้องไห้อย่างโหยหวนจากความเสียใจ นอกจากการส่งเสียงร้องไห้ที่เสียงดังแล้ว ยังมีเสียงตะโกนร้องเรียกชื่อของผู้ตายด้วย คือลูกหลานที่เป็นผู้ชายจะขึ้นไปบนหลังคาบ้านแล้ว ตะโกนเรียกชื่อของคนที่ยายให้ดัง โดยที่มีความเชื่อว่าวิญญาณของผู้ตายจะกลับมาเข้าร่างเดิม และยังถือว่าเป็นการส่งสัญญาณให้บ้านใกล้เคียงตลอดถึงคนในชุมชนได้ทราบถึงการเสียชีวิตของญาติที่ป่วย และในวันรุ่งขึ้นญาติพี่น้องก็จะหาหมากกับพลูไปวางไว้ตามบันไดบ้านของคนในหมู่บ้านทุกหลังคา ซึ่งถือว่าเป็นการบอกกล่าวให้ได้รับรู้ว่ามีศพเกิดขึ้นในหมู่บ้าน และถือเป็นการเชิญให้ไปร่วมงานศพ เนื่องจากในสมัยก่อนไม่เครื่องขยายเสียง และไม่นิยมในการเคาะเกราะ แต่จะใช้วิธีบอกต่อกันและใช้หมากกับใบพลูไปวางไว้ที่บันไดบ้านแทน (สุเมธ เมธาวิทยากุล, 2532)

2) การอาบน้ำศพ เป็นการทำความสะอาดให้ศพก่อนที่จะนำไปบรรจุในหีบศพหรือนำไปห้างลอย การอาบน้ำศพนั้นต้องต้มน้ำให้ร้อนเสียก่อน เมื่อน้ำร้อนแล้วก็ยกลงมารอให้น้ำอุ่น แล้วนำส้มป่อยและฝนหัวขมิ้นผสมลงไปใต้น้ำนั้น โดยคติ ความเชื่อว่า การอาบน้ำขมิ้นส้มป่อยให้กับศพนี้ ถือเป็นการขอขมาโทษกับศพด้วยที่เคยล่วงเกินกันในขณะที่มีชีวิตอยู่ พร้อมกับขจัดทุกข์ทำความสะอาดศพให้เรียบร้อย ขจัดสิ่งสกปรกเหงื่อไคลอันเป็นสิ่งปฏิกูลเศร้าหมองให้หมดสิ้น หลังจากนั้นเป็นการนุ่งผ้าให้กับศพซึ่งนิยมให้ใช้ผ้าขาวนุ่งสองชั้น ชั้นในเอาชายพกไว้ข้างหลัง แล้วนุ่งทับอีกชั้นหนึ่งให้ชายพกอยู่ข้างหน้า แล้วใส่เสื้อกลับหน้าคือให้เอาด้านหน้ามาไว้ข้างหลัง โดยมีความเชื่อว่าหากไม่ทำดังนี้คนตายจะไม่ได้นุ่ง เพราะฉะนั้นคนโบราณจึงห้ามมิให้ใครใส่เสื้อกลับด้านถือเป็นเรื่องอัปมงคลไม่ดี (บุรินทร์ คำทองแก้ว, ม.ป.ป.)

3) การห้างลอย คือการนำศพมานอนเหยียดกับเสื้อที่ปูเตรียมไว้ตรงกับชื่อบ้าน โดยจะทำการมัดมือศพในรูปของการประนมมือเรียกว่าการตราสังเอาเงินใส่ในมือพร้อมกับดอกไม้ ธูปเทียน การตราสังศพนั้น ก็เพื่อไม่ให้ศพพองขึ้นจนดันโลงแตกเมื่อตอนขึ้นอืด จึงต้องมีการมัดให้แน่น และจัดให้ศพนอนตะแคงในโลงส่วนการปล่อยเชือกมัดออกมานอกโลงนั้น ก็เพื่อผูกผ้าโยงให้พระบังสุกุล บุญจะได้เล่นเข้าถึงตัวศพ นอกจากนี้ ยังเป็นความเชื่อว่าการตราสังนั้นก็เพราะกลัวผีจะมารังควาน จึงมัดเสี้ยนหนาไม่ต้องการให้ผีเดินมาได้ แล้วหาตะเกียงน้ำมันมาจุดวางไว้ใกล้บนหัวศพ เรียกไฟที่จุดนี้ว่า ไฟยาม การที่จุดตะเกียงน้ำมันนี้ก็เพื่อจุดประสงค์ คือ

1. เพื่อให้เกิดแสงสว่างในบริเวณที่ตั้งศพนั้น เพราะว่าในสมัยก่อนไม่มีไฟฟ้าใช้
2. เพื่อป้องกันแมวมาน่าเฟ้นผ่านอยู่บริเวณใกล้ศพนอน โดยเฉพาะแมวดำ เชื่อกันว่าหากแมวดำข้ามศพศพนั้นจะลุกนั่งและศพนั้นผีจะดุร้าย
3. เพื่อเป็นแสงสว่างให้กับวิญญาณผู้ตายได้ข้ามไปสู่ปรโลกเบื้องหน้าจึงต้องอาศัยแสงสว่างนำทาง
4. เพื่อต้องการทำเป็นปริศนาธรรมอธิบายว่าคนเราประกอบด้วยธาตุ 4 เมื่อธาตุ 4 ดับชีวิตก็ดับตามไปด้วย ดังไฟที่ใช้ น้ำมันเป็นเครื่องจุด เมื่อน้ำมันหมดไฟก็ดับเช่นเดียวกัน (ศรีเลา เกษพรหม, 2544)

4) เครื่องสักการะในมือศพ ตามความเชื่อของชาวล้านนา เชื่อว่าเพื่อให้ผู้ตายนั้นนำไปบูชา พระเกตุแก้วจุฬามณีบนสววรรค์ โดยเหตุที่คนตายต้องไปไหว้พระจุฬามณีเจดีย์นั้น ก็เพื่อที่จะได้ไหว้ พระศรีอารยต์ด้วย (เสถียรโกเศศ, 2531)

5) การนำศพใส่โลง หรือใส่หีบศพนั้นไม่ได้สะดวกเหมือนปัจจุบัน จะได้ใส่โลงไม้ก็เฉพาะ คนที่มีฐานะดีเท่านั้นแต่ก็ต้องรอช่างหรือส่ล่ามาประกอบก่อน ส่วนมากไม่ได้ใส่หีบไม้จะใส่หีบที่ทำจาก กะลาหรือเสื่อกะลาที่ใช้ปูสำหรับตีข้าวในฤดูเก็บเกี่ยวข้าว นำมาตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าแล้วมัดติดกับ โครงไม้ไผ่ที่ขึ้นรูปเป็นรูปโลง นำเอาเกลือ ขี้เถ้า ยาสีฟัน ใส่เพื่อป้องกันน้ำเหลืองที่จะไหลออกมานอก โลงศพ เพราะไม่มีการฉีดยารักษาศพหรือป้องกันศพเน่า แล้วทำการปิดโลงหรือเบิกโลง สัปเหร่อ เป็นผู้ประกอบพิธีโดยใช้ใบหนาดปิดในโลง 3 ที พร้อมกับกล่าวว่า ขวัญคนหนี ขวัญผีอยู่ แล้วจึงนำศพ ลงใส่ ถ้าหากเก็บศพไว้หลายวัน ก็จะมีการบายอากาศโดยใช้ไม้ไผ่เย็บรูปล่องออก แล้วเจาะฝาโลงให้ เป็นรูนำไม้ที่เตรียมไว้สอดเข้าไปข้างในโลงศพแล้วเอาปลายไม้สอดขึ้นบนหลังคา เพื่อระบาย กลิ่นเหม็นของศพ บางแห่งนั้นมีพิธีในการแก้เคล็ดโดยพูดในทำนองว่า ให้พ่อแค้นต่อไปไม่มีใคร มาล้มมาตายอีก โดยนัยยะว่าเป็นการปลอบขวัญไม่ให้คนเป็นใจเสียที่เห็นคนล้มหายตายจากติดต่อกัน (สง่า ไชยวงศ์, 2543)

6) การกำหนดวันฌาปนกิจศพ วันที่จะปลงศพหรือวันเผาศพนั้นต้องหาวันที่ดี การหาวันเผาศพมักจะถามจาก เจ้าอาวาสหรือหมคนายกวัดเป็นผู้หาวันให้ ในส่วนของความเชื่อ ในการห้ามเผาศพในวันเก้าก่องห้ามเผา เพราะเชื่อว่าหากเผาศพตรงกับวันที่ไม่ดีจะทำให้ลูกหลาน ไม่มีความเจริญ ตลอดถึงชาวบ้านจะเดือดร้อน อยู่ไม่เป็นสุขจะมีคนตายตามกันไปเป็นจำนวนมาก ดังมีนิทานตำนานวันเก้าก่อง ดังนี้

ครั้งหนึ่ง มีหญิงคนหนึ่ง ชื่อว่าสัปปีะแจ๊ะ มีนิสัยมักมากในกามารมณ์ นางมีสามีถึง 7 คน สามีแต่ละคนมีรูปร่างผิวพรรณเหมือนกันหมด คือมีศีรษะล้านเหมือนกันหมด วันหนึ่งสามีของนางไป หาเห็ดในป่ามาให้นางแกล นางได้แกลให้สามีรับประทานพร้อมกันทั้งเจ็ดคน ส่วนนางไม่ทันได้รับ รับประทานร่วมด้วย หลังอาหารมื้อนั้น สามีของนางเกิดอาการเบื่อเห็ดจึงเสียชีวิตไปพร้อมกัน นางเสียใจ เป็นอย่างยิ่ง และยังไปกว่านั้น นางรู้สึกกังวลใจเรื่องการจัดการส่งสการ เพราะนางยากจนไม่มีเงินทอง พอที่จะจ้างสัปเหร่อมาเผาศพให้ถึง 7 คน นางจึงคิดอุบายไปจ้างสัปเหร่อคนหนึ่ง โดยบอกกับสัปเหร่อ ว่าสามีของนางคนหนึ่งเสียชีวิตลง ก่อนตายสามีกล่าวว่าขออยู่กับนาง แม้ว่าจะเอาศพไปเผาที่ไหน ก็ตาม จะกลับมาอยู่กับนางตลอด จึงขอให้สัปเหร่อเผาศพให้ไหม้สนิทจริง เมื่อเสร็จสิ้นภารกิจจะจ่าย ค่าจ้างให้อย่างงาม สัปเหร่อคนนั้นก็รับคำพร้อมให้คำมั่นสัญญาว่า แม้ศพจะกลับคืนมาก็จะนำไปเผา อีกจะกี่ครั้งก็ตาม ตนจะเผาให้ไหม้อย่างแน่นอน

เมื่อตกลงกันเช่นนั้นแล้ว นางก็นำศพสามีคนแรกมานอนที่ห้องโถงบนเรือน สัปเหร่อจึง แยกศพไปเผาที่ป่าช้า ขณะเดียวกันนั้นนางก็เอาศพสามีคนที่สองมานอนไว้ที่เดียวกันกับศพสามี คนแรก เมื่อสัปเหร่อกลับมาจากป่าช้าเพื่อขอรับค่าจ้าง นางจึงชี้ให้สัปเหร่อดูว่าศพสามีนางกลับมา บ้าน สัปเหร่อเห็นดังนั้นก็เข้าไปดู เห็นว่าเป็นศพคนเดิมเพราะมีรูปร่างหน้าตาเหมือนกัน ศีรษะก็ล้าน ตรงตามที่ตนได้รู้ได้เห็น จึงเข้าไปแยกศพไปเผาอีก ขณะนั้นนางได้นำศพสามีคนที่สามออกมาอน ณที่เดิม และนางก็ทำเช่นนี้จนถึงศพที่เจ็ด สัปเหร่อก็จัดการตามที่ได้สัญญาไว้ โดยเฉพาะศพที่เจ็ด เขาได้เผาดูอย่างใกล้ชิดแล้วเพิ่มท่อนฟืนให้ไฟลุกโชน พร้อมเตรียมท่อนไม้ขนาดเหมาะมือเอาไว้ โดย

คิดว่าหากศพลุกขึ้นจากกองเพลิงจะกลับบ้านก็จะทุบตีมิให้ออกไปไหน ขณะที่สัปเหร่อปฏิบัติกรอยู่ นั้น บังเอิญมีชายคนหนึ่งมีอาชีพเป็นคนเผาถ่านขาย และมีลักษณะรูปร่างหน้าตาตลอดจนมีศีรษะล้านเหมือนศพทั้งเจ็ด กลับมาจากการเผาถ่านจึงมีเนื้อตัวมอมแมมเดินทางผ่านมาทางนั้นพอดี สัปเหร่อเหลือบไปเห็นเข้า ความโกรธแค้นที่คุกรุ่นอยู่ใน อารมณ์ทำให้เขาถือไม้ปรี้เข้าไปทำร้ายชายผู้นั้นทันที ด้วยคิดว่าคนเผาถ่านเป็นศพที่คิดจะหนีกลับบ้าน ส่วนคนเผาถ่านเมื่อถูกทำร้ายก็ต้องสู้ป้องกันตนเอง ทั้งคู่ต่อสู้กันจนกระทั่งเป็นพัลวันจน พลัดตกลงไปในกองเพลิงที่กำลังลุกโชน จึงถูกไฟเผาไหม้ตายทั้งคู่ ดังนั้นในวันเดียวกันจึงมีผู้เสียชีวิตและถูกไฟเผาพร้อมกันถึง 9 ศพ คือศพสามของย่าสัปปีแจะ 7 ศพ สัปเหร่อหนึ่งศพและคนเผาถ่านอีกหนึ่งศพเหตุนี้จึงเรียกรวันที่เกิดเหตุการณ์ดังกล่าวว่าวันเก้ากอง และวันเดียวกันนี้ตรงกับวันในระบบนโศกคือวันยี่ จากนิทานหรือเรื่องเล่าข้างต้น

คมนตรี เศรษฐพัฒน์นิช (2539) กล่าวว่า คนโบราณจึงกำหนดเป็นข้อห้ามไว้มิให้เผาศพในวันเก้ากอง ด้วยเชื่อว่าจะทำให้คนตายติดต่อกันมามากมาย นอกจากนี้ท่าน ยังกำหนดอีกว่าแม้วันใดตรงกับวันยี่ก็ให้งดเว้นการเผาถ่าน เพราะอาจมีผลให้เสียชีวิตเปล่าๆ เหมือนเช่นคนเผาถ่านที่ต้องตายฟรี โดยไม่รู้วิธีไหนอะไร และข้อห้ามที่ว่านี้ ท่านกล่าวเป็นคำคล้องจองกันว่าวันเก้ากองบตีเผาผี วันยี่บตีเผาถ่าน แล้วยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา

อีกความเชื่อหนึ่งว่าหากในหมู่บ้านมีคนตายซ้อนกันตั้งแต่ 2 ศพขึ้นไปในเวลาใกล้เคียงกันให้นำศพที่ชีวิตที่หลังไปเผาก่อน และให้นำศพคนที่ตายก่อนไปเผาทีหลัง แต่ถ้ามีความจำเป็นต้องเผาศพที่ตายก่อน ต้องทำพิธีเผาศพที่ตายทีหลังออกก่อน โดยทำหุ่นฟางแล้วนำเสื้อผ้าคนที่ตายใส่ให้แล้วนำไปเผาที่ป่าช้า แล้วจึงจะเผาศพนั้นได้และถ้ามีความจำเป็นต้องเผาศพในวันพระ ต้องทำพิธีซื้อป่าช้าเสียก่อน โดยนำเอาเครื่องเซ่น ไปขออนุญาตกับเสียงหม้ายเสียก่อนแล้วจึงเผาศพได้ (สง่า ไชยวงศ์, 2543)

7) การบำเพ็ญกุศลศพ

1) พิธีตานบาตรเข้าโลง โดยมีความเชื่อว่เพื่อให้ญาติได้ตักบาตรแทนผู้ตาย ส่วนพิธีตักบาตรข้าวสารและข้าวสุกในงานศพนั้น เป็นพิธีกรรมที่อุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายเหมือนงานศพทั่วไป

2) พิธีสวดอภิธรรม เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้เมื่อมีคนตายญาติพี่น้องต้องจัดพิธีสวดอภิธรรมให้ โดยมีความเชื่อว่ถ้าได้สวดอภิธรรมแล้วคนตายก็จะรู้ว่ตัวตนเองได้ถึงแก่กรรมลงไปแล้ว ในการสวดอภิธรรมนี้จะนิมนต์พระสงฆ์สามเณรในวัดทั้งหมดมาสวดอภิธรรมและเทศน์ทุกคืน สำหรับการเทศน์นั้น สามเณรก็จะใช้คัมภีร์มหาวิปาก คัมภีร์มัลลยโคตโลก มหามูลนิพานสูตร หรือไม่ก็จะนำเอาคัมภีร์เทศน์อภิธรรมเจ็ดคัมภีร์มาเทศน์ เช่น ไปสวดอภิธรรมวันอาทิตย์ก็จะเทศน์คัมภีร์สังคินีไปเทศน์เป็นต้น (อนุ เนินหาด, 2547)

3) การสร้างปราสาทใส่ศพและการประดิษฐ์ดอกไม้ประดับศพ ส่วนใหญ่ไม่นิยมแต่จะมีก็เฉพาะศพผู้มีฐานะดีมีตำแหน่งในหมู่บ้านเช่น ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น ส่วนมากศพของคนทั่วไปที่ฐานะยากจนหรือชาวบ้านธรรมดาไม่มีการใส่ปราสาท มีเพียงดอกไม้สดที่ขึ้นตามหมู่บ้านประดับไปแค่นั้น ต่อมามีการพัฒนาการขึ้นโดย มีการบรรจุศพลงในหีบศพโดยหาไม้อดมาทำเป็นโลงศพ มีการประดิษฐ์ดอกไม้จากกระดาษ โดยมีผู้สูงอายุและแม่บ้าน ผู้มีความรู้มาช่วยกันประดิษฐ์เป็นพุ่มดอกไม้ประดับบนหลังหีบศพ ส่วนพวงหรีดก็เป็นพวงดอกไม้จริง นำเอาไม้ไผ่มาเหลาแล้วขัดเป็นรูปร่างกลม นำดอกไม้

สดที่ขึ้นในหมู่บ้านมามัดติดกับไม้วงกลม ไม่มีขายเหมือนในปัจจุบัน ไม่มีการเขียนชื่อไม่มีการเขียนคำอาลัยเมื่อมีงานศพ เกิดขึ้นหน้าที่หรืองานที่สำคัญก็คือการประดิษฐ์ดอกไม้และการช่วยงานเจ้าภาพ เพราะว่าไม่มีคนทำขายเหมือนปัจจุบัน

4) ความเชื่อการสร้างบ้านตานหรือเรือนตาน มีความสำคัญและจำเป็นมากที่ลูกหลานตลอดถึงญาติพี่น้องต้องคิดทำเป็นอันดับแรก ที่ตั้งศพบำเพ็ญกุศลศพ เพราะจะต้องทำพิธีถวายแก่พระสงฆ์ในวันฌาปนกิจศพ การสร้างเรือนตานนี้ก็จะทำตามฐานะของคนตายหรือคนตายได้สั่งเสียก่อนตายไว้ ว่าให้สร้างเรือนตานแบบไหนลูกหลานต้องทำตาม โดยมีความเชื่อว่าจะดีหรือดีร้ายคนตาย ช่างในบ้านก็นำเครื่องเรือนใส่ให้ครบ เป็นต้นว่าที่นอน หมอน มุ้ง เครื่องทำครัว ตลอดถึงข้าวเปลือก ข้าวสาร เสื้อผ้า ตลอดถึงเครื่องมืออุปกรณ์ต่างๆ ที่คนตายเคยใช้สอยขณะที่ยังมีชีวิต การสร้างบ้านหรือเรือนตานมีความเชื่อว่าคนตายจะไม่มีที่อยู่ที่อยู่อาศัยไม่มีอะไรไปใช้สอย วิญญาณจะอยู่ลำบากเพราะเชื่อว่าโลกของคนตายก็เหมือนโลกของคนเป็น

5) การตานขันข้าว การถวายขันข้าวหรือการตานขันข้าวในกรณีที่เป็นผู้วายชนม์ที่ตายร้าย จะไม่นิยมในการตานขันข้าวในวัด โดยมีความเชื่อว่าดวงวิญญาณของผู้ตายจะไม่สามารถได้รับส่วนกุศล จึงนิยมในการถวายทานนอกเขตวัด (สัมภาษณ์ พระครูวิจารณ์ภทฺธิกิจ, 2561)

6) การไม่ถวายขันข้าวในวันพุธ ความเชื่อในการไม่ถวายขันข้าว หรือตานขันข้าวในวันพุธ นั้น มีความเชื่อว่าวันพุธ คำว่า พุธ เป็นคำพ้องกับคำว่า พุทธ ซึ่งเป็นนามมงคล และวันพุธชาวล้านนาถือว่าเป็นวัน ผีบกิน

7) พิธีกรรมการสวดถอน ถือเป็นพิธีกรรมที่จะขาดเสียมิได้เพราะเชื่อว่าเป็นการถอนเอาวิญญาณหรือสิ่งชั่วร้ายอัปมงคลให้ออกจากบ้านไป เพราะเป็นความเชื่อเรื่องของอำนาจผีสงฆ์และเป็นการขับเสนียดจัญไร

สรุปได้ว่า ตามหลักคติและความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพจะมีการประกอบพิธีกรรมออกเป็น 2 ลักษณะ คือ พิธีกรรมเตรียมพร้อมก่อนตาย และพิธีกรรมหลังความตาย โดยมีการประกอบพิธีกรรมเพื่อให้ผู้ใกล้จะถึงแก่กรรมได้ไปสู่ปรโลกภายหน้าที่ดีตามคติความเชื่อดั้งเดิมแบบล้านนา นอกจากนี้ การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับงานศพของชาวล้านนาก็ยังมีการแบ่งแยกและขั้นตอนแตกต่างกันตามประเภทของบุคคลนั้นๆ เพื่อให้เข้าใจรูปแบบและขั้นตอนแต่ละประเภทจึงจำเป็นต้องศึกษารูปแบบและขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมแก่ผู้วายชนม์ในลำดับต่อไป

3.2 พิธีกรรมงานศพในล้านนา

พิธีกรรมงานศพของชาวล้านนามีวิธีการและขั้นตอนในการปฏิบัติในการประกอบพิธีที่ผสมผสานความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและพราหมณ์ที่แฝงด้วยความเชื่อทางไสยศาสตร์เกี่ยวกับภูตผี เพราะชาวล้านนามีคติความเชื่อในเรื่องการตายเป็นเรื่องที่ยุ่งยาก รุนแรงและต้องการความช่วยเหลือจากคนอื่นในการประกอบศาสนพิธีไม่ว่าจะเป็นการบำเพ็ญบุญให้แก่ผู้วายชนม์ที่เป็นสามัญชน เจ้าฟ้ามหาจักรีและภิกษุสงฆ์สามเณร ซึ่งการประกอบศาสนพิธีจะต้องมีขั้นตอนและรูปแบบพิธีกรรมการบำเพ็ญกุศลที่แตกต่างกันตามลักษณะชั้นชนของผู้จากไป ซึ่งในวัฒนธรรมล้านนาได้แบ่งขั้นตอนและรูปแบบการบำเพ็ญพิธีกรรมเกี่ยวกับศพตามลักษณะชนชั้นอยู่ 3 ระดับ ดังนี้

3.2.1 พิธีกรรมงานศพพระมหากษัตริย์และเจ้านาย

การจัดพิธีกรรมศพของเจ้านายหรือราชวงศ์ของล้านนาในอดีตจะมีการประกอบพิธีกรรม และรูปแบบที่ยิ่งใหญ่ให้เหมาะสมกับพระนามหรือพระเกียรติของราชินิกุล โดยการสร้างราชรถบุษบกปราสาทตั้งบนหลังนกหัสติลิงค์ ฉุดลากด้วยช้างและชาวบ้านชาวเมืองเดินตามขบวนแห่ไปยังสุสาน ดังปรากฏในพระราชพิธีศพของพระนางวิสุทธิเทวี ที่จุลศักราช 940 ปีชาล สมุทตศก เดือนอ้าย (เหนือ) ขึ้น 12 ค่ำ พระนางวิสุทธิเทวีต้นน้เมืองนครพิงค์ถึงแก่สวรรคต พระยาแสนหลวงจึงแต่งพระศพทำเป็นบุษบกตั้งอยู่บนหลังนกหัสติลิงค์ เจาะกำแพงเมืองออกไปทางทุ่งวัดโลกโมฬีและทำการถวายพระเพลิง ณ ที่นั้น เฝ้าทั้งรูปนกหัสติลิงค์และวิมานบุษบก (พระมหาจรัญ จิตตสวโร, 2558)

พิธีกรรมการจัดศพของเจ้านายหรือราชวงศ์นั้น โดยทั่วไปมีการจัดเตรียมสรีระของพระศพมีลักษณะคล้ายคลึงกับการจัดงานศพของสามัญชน และมีวัตถุประสงค์แบบเดียวกันเพื่อให้ผู้จากไปมีความสุขในสัมปรายภพเบื้องต้นถูกต้องตามจารีตประเพณีดั้งเดิมแบบล้านนา แต่มีลักษณะแตกต่างกันในการจัดสร้างปราสาทใส่พระศพและสถานที่ประชุมเพลิงเท่านั้น เพราะมีความเชื่อว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีบุญญาธิการ สังสมบุญบารมีมากกว่าสามัญชนทั่วไป (พระอธิการพิพัฒน์พงษ์ ฐานวุฑโฒ (ใจกว้าง), 2558) ด้วยเหตุนี้ การสร้างปราสาทเป็นการแสดงสัญลักษณ์ของบุญญาบารมีตามคติความเชื่อของชาวล้านนาที่อิงอาศัยแนวความคิดเกี่ยวกับจักรวาลตามคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ที่พระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนสมมุติเทพที่จุติมาจากสวรรค์ชั้นดุสิต สถิตอยู่ ณ เหนือยอดเขาพระสุเมรุ เสด็จลงมาสังสมบุญบารมี ในโลกมนุษย์ หากสิ้นพระชนม์ก็จะกลับมาจุติเกิด ณ เทวสถานเดิม นอกจากนั้น ตามประเพณีนิยมของชาวล้านนาเชื่อว่าการสร้างปราสาทให้แก่สรีระร่างของกษัตริย์ราชินิกุลดั้งเดิมเป็นการหนุนส่งดวงวิญญาณให้ไปสู่สรวงสวรรค์ หากแม้นกลับมาจุติเกิดในโลกมนุษย์ก็จะบังเกิดในตระกูลที่เต็มเปี่ยมด้วยคุณธรรมและจริยธรรม (อรรถ นันทจักร, 2515)

การสร้างปราสาทใส่พระสรีระหรือสถานที่ประกอบพระราชพิธีขึ้นอยู่กับยศ ตำแหน่งของเจ้าฟ้ามหากษัตริย์ เจ้านาย ราชินิกุล เมื่อการสิ้นชีพจะประกอบพิธีถวายพระเพลิงและนำพระสรีระบรรจุลงปราสาทตั้งจิตภาวนาบนหลังนกหัสติลิงค์ ชักลากนำไปเผายังช่วงพระเมรุ ส่วนพระราชพิธีพระศพเจ้านายรุ่นหลังหรือชั้นยศอื่นเช่น หลาน เหลน จะมีการบรรจุสรีระร่างลงในปราสาทเหมือนกัน แต่ไม่มีการตั้งจิตภาวนาบนนกหัสติลิงค์ และไม่มีนำไปประกอบพิธียังช่วงพระเมรุ แต่ให้นำไปเผาที่สุสานแห่งใดแห่งหนึ่งที่ถูกกำหนดขึ้น เพื่อใช้เป็นสถานที่ในการประชุมเพลิง

ความเชื่อและวัฒนธรรมชาวล้านนาเริ่มเลือนหายไปจากจารีตแบบเดิมภายหลังที่มีการรวบรวมดินแดนล้านนาให้เป็นสยามประเทศ ธรรมเนียมและแนวทางปฏิบัติตามวิถีล้านนาในการลากปราสาทที่มีสรีระตั้งอยู่บนนกหัสติลิงค์กลับได้รับอิทธิพลตามความเชื่อแบบไทยภาคกลางที่ยึดถือตามระเบียบของสำนักพระราชวัง คือเมื่อพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายฝ่ายเหนือสิ้นชีวิตลง จะได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานโกศสำหรับบรรจุศพ โดยไม่มีพิธีกรรมการชักลากปราสาทศพเหมือนในอดีต (อภิธาน สมใจ, 2541)

จากธรรมเนียมนิยมของวัฒนธรรมล้านนาในการลากจูงปราสาทพระศพของเจ้านายได้เลือนหายไป แต่กลับมีวิวัฒนาการในการหามซึ่งเป็นจารีตเดิมของการส่งเสการศพของสามัญชนโดยอนุโลมตามสมัยนิยม เพราะการชักลากปราสาทศพมีอุปสรรคด้านการจราจรและความสูงของปราสาทที่พาดเกี่ยวกับสายไฟฟ้าตามเส้นทางที่จะไปบริเวณ฼าปนกิจสถาน เมื่อใช้การหามสามารถที่ลดระดับลงได้

และตกแต่งให้มีความสวยงามมากกว่าการยึดตามแบบประเพณีดั้งเดิม (พระอริการพิพัฒน์พงษ์ ฐานวุฑโฒ (ใจกว้าง), 2554) รวมถึงรูปแบบพิธีศพของเจ้าฟ้า มหาษัตริย์และเจ้านายฝ่ายเหนือของ ล้านนา ดังนี้ (ศรีเลา เกษพรหม, 2544)

สำหรับรูปแบบการบำเพ็ญกุศลพระศพพระมหากษัตริย์และเจ้านายในล้านนานั้น ในวัฒนธรรมล้านนาเกี่ยวกับการบำเพ็ญบุญกุศลศพให้แก่สรีระร่างของเจ้าฟ้า มหาษัตริย์และเจ้านายฝ่ายเหนือของล้านนานั้นยึดถือธรรมเนียมการปฏิบัติแบบล้านนาดั้งเดิม แต่เมื่อมีการรวบรวมแผ่นดินล้านนาเข้าเป็นสยามประเทศแล้ว กลับได้รับความนิยมในการประกอบพิธีตามคติ ความเชื่อของไทยภาคกลางหรือแบบฉบับสำนักพระราชวัง คือการได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรณีตัวอย่างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้จัดงานพระศพเป็นงานพิธีหลวง โดยมีรายละเอียด ดังนี้

- 1) ให้พระยาราชโกษาเป็นหัวหน้าพนักงาน 25 นาย นำน้ำพระสุคันธสรองพระศพ
- 2) พระราชทานพระโกศกุดั่นเครื่องสูง 10 เสี่ยงแว่นฟ้า
- 3) พระราชทานพระกลดและเครื่องประกอบอีกหลายประการ พระราชทานมาเป็นพระเกียรติยศ
- 4) โปรดเกล้าให้ไว้ทุกข์ถวาย 7 วัน
- 5) พระราชทานผ้าไตรหลวง 20 ไตร ของสมเด็จพระบรมราชินี 20 ไตร พระสงฆ์ 20 รูปสดับปกรณ์
- 6) ทรงโปรดให้พระราชอาคันตุกะแสดงพระธรรมเทศนา 1 รูป พระฐานานุกรม 4 รูป สวดธรรมคาถาทั้งกลางวันกลางคืน
- 7) พระราชทานฉันทน์เข้าวันละ 4 รูป กำหนด 15 วัน เหล่านี้เป็นส่วนพระองค์พระราชทานมาทั้งสิ้น ในการพระเมรุก็โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าหน้าที่กระทรวงจัดทำเป็นส่วนของพระองค์พระราชทานเหมือนกัน
- 8) หลังจากพระราชทานเพลิงพระศพแล้วเสร็จ พระอัฐิส่วนหนึ่งบรรจุไว้ที่พระกุฎีที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ในการบรรจุพระอัฐิ

สรุปได้ว่า พิธีกรรมการจัดงานพระศพหรือพิธีกรรมปลงพระสรีระร่างของเจ้าผู้ครองนครหรือเจ้าเมืองในอดีตนั้น มีการสร้างราชรถบุษบกต่างด้านบนหลังนกหัสติลิงค์เข้ามาเป็นส่วนสำคัญในพิธีกรรม ส่วนในยุคหลังเมื่อเจ้าฟ้ามหาษัตริย์สิ้นชีวิตลง เป็นการทำให้พิธีกรรมปลงศพตามวัฒนธรรมหลวงแห่งกรุงสยาม คือพระราชทานโกศบรรจุศพ และสร้างเมรุไว้ในสถานที่ที่จะทำพิธีฌาปนกิจนั้น และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเพลิงพระศพ

3.3.2 พิธีกรรมงานศพของสามัญชนในล้านนา

การประกอบพิธีกรรมในงานศพเป็นเรื่องของผู้อยู่เบื้องหลัง คือญาติพี่น้อง พ่อแม่ ลูกหลาน ตลอดถึงคนในชุมชนที่จะแสดงออกถึงบทบาทหน้าที่ที่พึงกระทำต่อผู้ตายตามหลักการทางของคติ ความเชื่อ และพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น ความกตัญญูกตเวที ทิศ 6 สังคหะวัตถุ 4 ฯลฯ ซึ่งเป็นแนวทางในการแสดงความเคารพแก่ผู้ตายในการหนุนส่งดวงวิญญาณไปสู่ภพภูมิที่ดี อีกทั้งเป็นการปกป้องให้ผู้ที่มีชีวิตอยู่ดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข การประกอบพิธีกรรมของสามัญชน

ตามวัฒนธรรมและความเชื่อคนล้านนาสามารถแบ่งออกได้ 2 ประเภท คือ 1) การประกอบพิธีกรรมงานศพประเภทตายดี และ 2) การประกอบพิธีกรรมงานศพประเภทตายร้าย (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2540)

1. การจัดพิธีกรรมศพประเภทตายดี

ความตายเมื่อเกิดขึ้นกับบุคคลใดแล้ว ย่อมที่จะสร้างความเศร้าโศกเสียใจแก่ผู้ที่อยู่เบื้องหลัง จึงเป็นหน้าที่ของผู้ที่เป็นญาติใกล้ชิดต้องร่วมกันเพื่อประกอบพิธีกรรมให้ถูกต้องตามจารีตประเพณีทางล้านนา โดยมีขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรม ดังนี้ (ศรีเลา เกษพรหม, 2544)

1) การอาบน้ำศพ โดยการต้มน้ำให้เดือดที่ใส่ขมิ้น ใบมะกรูด และส้มป่อยลงไปจากนั้นยกลงผสมด้วยน้ำเย็น อาบร่างผู้เสียชีวิตตั้งแต่ปลายเท้าขึ้นมาสู่ศีรษะของศพ โดยมีคติ ความเชื่อว่าเป็นการชำระล้างสิ่งที่เป็นมลทินให้ออกจากร่างกายผู้วายชนม์ โดยจะกระทำเป็นการภายในเฉพาะเครือญาติ และเพื่อแสดงออกซึ่งความรักและเคารพในตัวผู้ตาย จึงมีการปฏิบัติต่อศพเป็นอย่างดี

2) การนุ่งผ้าและสวมเสื้อผ้าให้ศพ ในประเพณีคติ ความเชื่อของล้านนานั้น เครื่องแต่งกายที่จะนำมาแต่งให้กับศพนั้นต้องทำตำหนิทุกชิ้น การนุ่งผ้าให้กับศพนิยมนุ่งกลับด้านทุกชิ้นในชั้นแรกของการนุ่ง ส่วนชั้นที่สองนุ่งตามปกติของการแต่งกาย

3) เงินปากผี ในวัฒนธรรมล้านนานิยมใช้เหรียญ ซึ่งเป็นเหรียญห้า เหรียญสิบ ใส่ไว้ในปากของศพ โดยมีความเชื่อในทางคติโลกว่าเป็นค่าจ้างสำหรับการเดินทางไปสู่โลกหน้า ในทางคติธรรมนั้นเป็นการสอนให้คนที่ยังอยู่รู้จักใช้เงินให้เกิดประโยชน์

4) การมัดตราสังศพ โดยที่ผู้ประกอบพิธีมัดมือศพให้พนมไว้ที่อก โดยมีกรวยดอกไม้รูปเทียนอยู่ในมือผูกด้วยด้ายดิบ มัดตราสังศพด้วยฝ้ายจำนวน 3 เส้น เรียกว่า ฝ้ายจรสาด สอดเข้าใต้เสื้อที่ศพนอนอยู่ จากนั้นผูกที่มือหนึ่งเส้น เอวหนึ่งเส้น และที่ข้อเท้าอีกหนึ่งเส้น

5) การนำศพใส่โลง โลงสำหรับการบรรจุศพในอดีตนั้น เป็นโลงที่ชาวบ้านช่วยกันประกอบขึ้น ก่อนการนำศพใส่ในโลง จึงต้องมีพิธีกรรมการเบิกโลง โดยนำไปไม้มาปิดในโลง 3 ครั้ง พร้อมกับพูดว่า “ขวัญคนหนี ขวัญผีอยู่” เสร็จแล้วจึงนำศพใส่ลงไปในโลง

6) การตานบาตรตานเครื่อง ตามความเชื่อของชาวพื้นเมืองล้านนาในจังหวัดภาคเหนือตอนบน เช่น เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง พะเยา เชียงราย แพร่ น่าน มีพิธีกรรมที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือเมื่อมีการผู้เสียชีวิตเกิดขึ้น ในการตั้งศพบำเพ็ญกุศลในคืนแรก นอกจากการแสดงธรรมและสวดพระอภิธรรม จึงเกิดพิธีกรรมการตานบาตรร่วมด้วย โดยเชื่อกันว่าเมื่อมีคนตายลงด้วยเหตุหรืออายุเท่าใดก็ตาม เมื่อถึงแก่กรรมลง วิญญาณของผู้ตายออกจะจากร่างไปความเดียวดาย ไม่รู้จักหนทางที่จะเดินทางไป และยังเชื่ออีกว่า มนุษย์มีกรรมอันเป็นของตน บุคคลที่ทำความดีก็ย่อมจะไปสู่ภพภูมิที่ดี บุคคลที่ทำความชั่วก็ย่อมที่จะไปสู่ภพภูมิที่ชั่ว ในส่วนนี้เองที่จะไม่สามารถรับส่วนกุศลจากญาติพี่น้องได้ โดยที่มีกรรมนั้นมากันไว้ จึงนึกถึงการถวายบาตรของพระ เนื่องจากบาตรเป็นบริวารสำคัญของพระสงฆ์ เมื่อได้ตานบาตรหรือถวายบาตร จะเกิดอานิสงส์ที่บันดาลให้คนตายได้รับผลบุญและมีอาหารหรือข้าวห่อติดตามไปอุปโภคและบริโภคในโลกหน้าได้ (ไพธ เลิศริยมล, ม.ป.ป.)

7) การตั้งศพบำเพ็ญกุศลศพ พิธีกรรมมีจุดประสงค์เพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลแก่ผู้ตาย ส่วนหนึ่งเป็นการแสดงความกตัญญูต่อบุพการี ความรักและเคารพในผู้วายชนม์ โดยการบำเพ็ญกุศล

ใช้ระยะเวลา 3 วันหรือ 5 วัน ขึ้นอยู่กับฐานะของเจ้าภาพ โดยลูกหลานญาติพี่น้องผู้วายชนม์จะจัดหาเครื่องสักการะตั้งไว้ใกล้ศพ เครื่องสักการะนี้ปรากฏในคัมภีร์อานิสงส์ล้างคาบหรือซอนดอก ฉบับลานผูกของวัดอินทาราม อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ มีรายละเอียด ดังนี้

(1) ไฟยาม ในสมัยโบราณกาล ใช้น้ำมันมะพร้าวหรือน้ำมันหมู ส่วนภาชนะที่ใส่น้ำมัน คือก้นถ้วยตักแกงที่คว่ำลงใส่น้ำมันลงไปโดยใช้ด้ายพันเป็นเกลียวรูปตีนกา แล้วจุ่มลงตรงกลางถ้วย

(2) ตุ้งสามหาง ทำด้วยกระดาษสาสีขาวหรือผ้าขาวติดด้วยกระดาษสรทองตัดเป็นรูปดอก บางจุดกว้างประมาณ 50 เซนติเมตร สูงประมาณ 1 เมตร ถึง 1 เมตรครึ่ง ส่วนบนคล้ายกับรูปคนส่วนล่างมีหาง 3 ขาย

(3) บาตรพระ

(4) ถุงข้าวด้วนหรือถุงห่อข้าว ลักษณะเป็นถุงผ้าสีขาวภายในบรรจุด้วยข้าวปลาอาหาร เครื่องใช้ส่วนตัวของผู้ตาย

(5) ฝ่ายจุง คือ ด้ายดิบที่ให้พระสงฆ์ใช้จุงศพเข้าสู่ป่าช้า ซึ่งใช้ด้ายดิบจำนวน 9 ห่วงผูกสลับกัน

(6) ตุ้งเหล็กตุ้งทอง เป็นตุ้งทำด้วยทองเหลือง และโลหะเป็นรูปสามเหลี่ยมทรงยาวเจาะรูตรงส่วนหัวด้านบน มีหูแขวนกับเหล็กที่ตัดเป็นวงกลม ติดกับขาไม้ตั้งพื้นแบ่งเป็น 2 ฟากๆ ละ 8 อัน รวม 16 อัน

(7) มะพร้าวล้างหน้า สำหรับใช้ในพิธีกรรมการล้างหน้าศพก่อนเผา

การตั้งบำเพ็ญกุศลสวดพระอภิธรรมศพ มีการแสดงพระธรรมเทศนา โดยส่วนใหญ่ในวันธรรมทานนาใช้วิธีการแสดงธรรมตามคัมภีร์พื้นเมือง เนื่องจากว่าชาวล้านนาในอดีตนั้นมีความคิดว่า พระนักเทศน์ที่แสดงธรรมแบบโวหารนั้น โดยท่านพูดขึ้นเองไม่มีหลักฐานในการแสดงธรรม จึงไม่นิยมในล้านนา สำหรับการสวดพระอภิธรรมบางท้องถิ่นยังนิยมสวดสียา ซึ่งเป็นการสวดของพระสงฆ์แบบฉบับล้านนาโดยเฉพาะ ซึ่งเนื้อหาของบทสวดก็คล้ายคลึงกับบทสวดพระอภิธรรม (มณี พะยอมยงค์, 2547)

8) การนำศพลงจากเรือน เมื่อถึงเวลาที่ต้องเคลื่อนย้ายร่างผู้เสียชีวิตแล้ว ญาติพี่น้องนิมนต์พระสงฆ์จูงฝ้ายปลายศพด้านเท้าลงจากบันไดก้านกล้วยจำลองซึ่งวางทาบบันไดจริง เมื่อหามศพลงจากเรือนแล้ว จึงยกบันไดก้านกล้วยออก มัคณายกนำหม้อดินเผาที่บรรจุด้วยน้ำมันส้มป่อยโยนลงพื้นดินให้หม้อแตก แล้วชักฟากออก 3 ซี่แล้วโยนทิ้ง โดยขณะศพเคลื่อนลงจากบ้าน บรรดาญาติพี่น้องที่เป็นผู้หญิงจะกระเทีบท่าซึ่งเป็นสัญญาณบอกว่า กำลังหามศพลงจากบ้าน หลังจากนั้นนำศพขึ้นวางบน “ไม้ศพ” หรือเรือนสำหรับปลงศพในล้านนาในอดีต (อภิธาน สมใจ, 2541)

9) ไม้ศพ (เรือนสำหรับปลงศพในล้านนาในอดีต) ไม้ศพของชาวล้านนามีรูปร่างลักษณะที่แตกต่างกันไปตามฐานะทางสังคมของผู้วายชนม์ ดังนี้ (บุญคิด วัชรศาสตร์, ม.ป.ป.)

(1) แมวควบ เป็นอุปกรณ์ครอบศพทำด้วยโครงไม้ไผ่สาน ซึ่งทำเป็นประทุนคล้ายกับหลังคาเรือ หรือมุ้งประทุนครอบเด็ก โดยใช้วางครอบศพที่ใส่โลงไม้กระดานหรือศพที่ครอบด้วยสาดกะลาไม่ได้ใส่โลง โดยศพที่ไม่ได้ใส่โลงถูกห่อด้วยเสื่อ ผูกศพกับแคร่ซึ่งทำด้วยไม้ไผ่ 2 ลำ วางพาดด้วยไม้ไผ่สานขัดแตะคล้ายกับเปลสนามสำหรับหามผู้ป่วย ด้านบนมีหลังคา เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดภาพ

อุจาดตา การหามแคร่ใช้เชือกปอผูกกับลำไม้ไผ่แล้วนำปลายเชือกอีกข้างหนึ่งผูกกับไม้คานหาม ซึ่งการหามแคร่ศพที่ครอบด้วยแนวคอบนี้ ต้องใช้คนหามจำนวนถึง 8 คน และนิยมใช้กับศพชาวบ้าน

(2) ปากกระบาน เป็นเรือนศพที่มีหลังคาแต่ไม่มีจั่วและยอด สำหรับบรรจุศพของชาวบ้านธรรมดาซึ่งไม่นิยมทำหลังคาเป็นรูปปราสาทเหมือนสมัยปัจจุบันเพราะถือว่าเป็นเรื่องอวมงคล เพราะฉะนั้นปากกระบานจึงเป็น “ไม้ศพ” ในสมัยแรกที่ทำขึ้นมา เพื่อสำหรับบรรจุศพชาวบ้านธรรมดาแต่มีฐานะค่อนข้างดี

(3) หลังกาย เป็นเรือนศพที่มีจั่ว 4 จั่ว แต่ละจั่วมีชั้นเดียวไม่มียอด เหตุผลที่ได้ชื่อว่าหลังกายเพราะว่าเป็นเรือนหลังคาไม่มีลักษณะเป็นปราสาทได้เต็มรูปแบบ แต่เป็นรูปเรือนโรงธรรมดาไม่มียอด กล่าวคือ เรือนไม้ศพนี้จะกลายเป็นปราสาท โดยนิยมใช้ในการใส่ศพบุคคลที่เคารพนับถือมาก เช่น ผู้อาวุโสภายในหมู่บ้าน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น

(4) ปราสาทยอดเดียว เป็นเรือนที่เป็นรูปปราสาท หลังคาไม่มีหน้ามุข ทำหลังคาลดหลั่นลงมาเป็นชั้น 5 ชั้น หรือ 7 ชั้น ตามลำดับใหญ่ขึ้นไปหาเล็ก แล้วส่งเป็นยอดปราสาทยอดเดียว ตรงกลางปราสาทชนิดนี้สร้างขึ้นสำหรับศพเจ้านายชั้นธรรมดาหรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่

(5) ปราสาททรงจตุรมุข 7 ชั้น 9 ชั้น เป็นลักษณะของปราสาทมีหน้ามุข 4 ด้าน ตั้งอยู่บนหลังรูปนกหัสติลิงค์ เรือสุวรรณหงส์หรือหลังของนกการเวก นิยมในการสร้างถวายแด่เจ้านายผู้สูงศักดิ์ เช่น พระเจ้าแผ่นดิน เจ้าผู้ครองนคร หรือเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง

(6) เมรุ เป็นสถานที่ในการเผาศพ ลักษณะการก่อสร้างเช่นเดียวกับปราสาท มีรั้วรอบและบันไดขึ้นลงครบทั้ง 4 ด้าน สำหรับขึ้นไปเคารพศพต่างจากปราสาทคือเมรุตั้งอยู่กับที่ไม่เคลื่อนย้ายหรือชักลากเหมือนกับปราสาท

ในส่วนของ “ไม้ศพ” ทั้ง 6 ประเภทนั้น แนวคอบ ปากกระบาน และหลังกาย ซึ่งใส่ศพชาวบ้านธรรมดาสามัญนั้นจะต้องใช้คนหามไปและจะประโคนดนตรีไปไม่ได้ ส่วนปราสาทสำหรับใส่ศพเจ้านายเชื้อพระวงศ์นั้น มีขบวนในการชักลากไปสู่ป่าช้าและมีการประโคมด้วยวงดนตรี (คมเนตร เชษฐพัฒน์นิช, 2539)

10) ขบวนในการนำศพไปป่าช้า มีลำดับคือ คนแบกตุ้งสามหาง พร้อมกับสะพายถุงห่อข้าว พระภิกษุสามเณรเดินจงศพ ขบวนศพจะเดินทางไปตามถนนเท่านั้นไม่ผ่านบ้านหรือสวนของผู้อื่น โดยผู้ที่ร่วมขบวนนั้นจะไม่เหลียวหลัง หากพบทางตันก็จะเดินลัดเลาะตามลำน้ำไป เมื่อขบวนศพถึงป่าช้า จะมีพิธีกล่าวคาถาทัก “ผีเสี้ยมเหมี้ยง” (ผีที่ดูแลรักษาฌาปนสถาน) (คมเนตร เชษฐพัฒน์นิช, 2539)

11) การบังสุกุล ในอดีตนั้นผ้าบังสุกุลไม่สามารถหาซื้อตามท้องตลาดเหมือนปัจจุบัน ในอดีตใช้ผ้าขาวที่เวียนรอบฐานไม้ศพหรือรอบโลงศพนำมาฉีกให้เท่ากับจำนวนพระสงฆ์ เมื่อพระสงฆ์พิจารณาบังสุกุลแล้วจึงนำน้ำมะพร้าวล้างหน้าศพ ส่วนโลงศพที่ทำด้วยไม้จริงก็จะนำไปคว่ำลง แล้วใช้ขวานสับด้านล่างตรงกลางให้เป็นช่อง ส่วนศพก็จะถูกตัดตราส่งออก แล้วยกศพใส่ในโลงตามเดิม จากนั้นนำศพเวียนรอบเชิงตะกอนแล้วยกขึ้นตั้งบนกองฟอน

12) การเผาศพ ในการประกอบพิธีกรรมการฌาปนกิจศพ ชาวล้านนาจะมีการเตรียมเชิงตะกอนในการเผาศพซึ่งแต่เดิมนั้นใช้ไม้คานล่างหามศพมาฝังทำเป็นเสา 2 แถว ตรงกลางนำฟืนมาเรียงไขว้ทับกันเป็นชั้น ไม่นิยมในการใช้ไม้ที่มีรสเปรี้ยว เพราะจะทำให้ศพหดตัว แล้วลุกนึ่งหรือยกขา

ขึ้นได้ การเผาศพนั้น “สัปหระ” หรือ “ช่างไฟ” จะใช้อุปกรณ์คือ ไม้รวกยาวประมาณ 5 เมตร ที่เรียกว่า “ไม้โหวา” (ไม้ที่ใช้ในการเกลี่ยซากศพ)

13) การสวดมนต์เย็นหรือการสังคหะ หลังจากเสร็จสิ้นพิธีกรรมการเผาศพ มีการเจริญพระพุทธมนต์ โดยนิมนต์พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ ประพรมน้ำพระพุทธมนต์ แล้วนำ “ตาแหลว” พร้อมกับคาเชียวฟันไปชิงไว้ที่ประตูบ้าน (สัมภาษณ์ พระครูวิชัย ปุณฺณเปกฺโข, 2561)

ตาแหลว หรือตาแหลว เป็นเครื่องจักสานชนิดหนึ่งทำจากไม้ไผ่ ถือเป็นวัตถุมงคลของชาวล้านนาคล้ายกับบัวราชวัตรในงานมงคล เพื่อป้องกันวิญญาณและสิ่งที่ไม่เป็นมงคลทั้งหลาย

14) การอยู่เือนเย็น หลังจากที่ทำพิธีเผาศพเสร็จเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ตั้งแต่คืนนั้นไป 3 หรือ 7 คืน ถ้าเป็นศพผู้สูงอายุจะให้มีการอยู่ 3 คืน ถ้าเป็นศพคนหนุ่มสาวจะให้มีการอยู่ 7 คืน เพื่อเป็นการสร้างความอบอุ่นแก่เจ้าของบ้านซึ่งมีความโศกเศร้า เพราะสูญเสียคนในครอบครัวไป บ้านจึงเจิบเหงาและวังเวง โดยเรียกบ้านหลังนั้นว่า “เือนเย็น” ผู้ที่ไปนอนเป็นเพื่อนเรียกว่า “ไปนอนเือนเย็น” บางครั้งเรียกว่า “อยู่กรรม” เพราะกลางคืนต้องไปนอนบนเสื่อเท่านั้น ในช่วงระยะเวลาที่อยู่เือนเย็นนั้น ลูกหลานจะนำข้าวปลาอาหารไปถวายพระสงฆ์ที่วัดทุกเช้า (อภิธาน สมใจ, 2541)

15) การเก็บอัฐิ เมื่อครบกำหนด 3 วันหลังจากเผาศพแล้ว ญาติพี่น้องผู้วายชนม์จะนิมนต์พระสงฆ์ 4 รูป ประกอบพิธีกรรมที่ป่าช้า โดยสัปหระจะนำกระดูกมาจัดให้เป็นรูปคน หันหัวไปทางทิศตะวันออกนิมนต์พระสงฆ์พิจารณาบังสุกุลตาย แล้วกลับหัวไปทางทิศตะวันตก นิมนต์พระสงฆ์พิจารณาบังสุกุลเป็น ลูกหลานญาติพี่น้องนำน้ำส้มป่อยประพรมเพื่อขอมาเป็นครั้งสุดท้าย แล้วนำกระดูกนั้นใส่หม้อดินนำไปไว้ที่วัด หรือฝังดินที่โคนต้นไม้ในป่าช้า เพื่อรอการทำบุญครบรอบ 100 วันอีกครั้ง

2. การจัดพิธีกรรมศพประเภทตายร้าย

การตายร้ายถือเป็นเรื่องใหญ่ในสมัยโบราณ หากบุคคลนั้นถึงแก่กรรมนอกบริเวณบ้าน ไม่นิยมนำศพเข้ามาตั้งบำเพ็ญกุศลในบ้าน ห้ามเก็บศพไว้ค้างคืน แต่ให้รีบนำไปเผาหรือฝังที่ป่าช้า ในเวลาก่อนค่ำของวันนั้น ถ้าตายในเวลากลางคืนจะช่วยกันหาม จุดใต้จุดไม้แค่มก้นไปฝังในคืนนั้น ต่อมาจึงอนุโลมให้เผาศพจนกว่าจะจนกว่าจะถึงเช้าจึงนำไปฝัง คนที่ตายร้ายไม่มีการผูกเท้าผูกมือด้วยฝ้ายเหมือนคนที่ตายดี การนำศพไปฝังใช้คานหามทำด้วยไม้ไผ่ จำนวนคนหาม 4 คน ไม่มีพระสงฆ์ นำหน้าศพงูศพไปป่าช้าซึ่งล้านนาเรียกว่า “ต่ายบ่ได้หันหน้าตู่หน้าพระ” ไม่มีการสังฆทานถวาย ห้ามถวายขันข้าวแด่พระสงฆ์ ทำบุญได้อย่างเดียวคือถวายข้าวดิบหรือข้าวสารที่ไม่ได้ผ่านการหุง การตายฝนลักษณะพิธีกรรมคือมีฝางเพียงอย่างเดียว และต้องประกอบพิธีกรรมภายในวันนั้น แต่ก็มี การตายร้ายบางกรณีที่เจ้าภาพมีความประสงค์ต้องการเผาจะต้องทำพิธีล่วงหน้าไว้ก่อน (สุเมธ เมธาวิทย์กุล, 2532)

โดยการเลือกที่ขุดหลุมฝังศพ เมื่อศพไปถึงป่าช้า อาจารย์ผู้ประกอบพิธีจะนำไข่เสี่ยงทาย โดยการโยนเพื่อหาที่ขุดหลุม หากไข่ยังไม่แตกก็จะเก็บโยนไปทางอื่นอีก เมื่อไข่แตกตรงไหนก็ให้ขุดหลุมตรงนั้น (ศรีเลา เกษพรหม, 2544) ไม่สามารถย้ายที่ได้ แม้จะเป็นตอไม้ใหญ่ก็ต้องขุดฝังตรงนั้น คติความเชื่อเรื่องการจัดศพคนตายร้ายนี้ สามารถแยกประเภทของการตายได้ ดังนี้

1) ตายกล่มหรือตายทอกลม คือคนที่ตายพร้อมกับลูกขณะที่ลูกยังอยู่ในท้อง การตายในลักษณะนี้ชาวบ้านถือว่าวิญญาณเฮี้ยนมาก จะต้องทำพิธีกรรมเฉพาะเรียกว่าผ่าจ้าน เสียก่อนจึงจะ

นำไปฝังได้ พิธีศพนั้นเริ่มตั้งแต่การนำศพผู้ตายลงจากบ้านทางใต้ถุนตรงที่ศพนอน แล้วนำศพใส่คานหามที่เตรียมไว้ ผูกศพติดคานหาม 3 แห่ง คือที่คอ เอว และที่เท้า เมื่อนำศพไปพ้นจากบ้านแล้วก็จะทำพิธีตัดขาดจากความเป็นสามีภรรยาแล้ว จึงจะนำศพไปป่าช้า ผู้ทำพิธีเรียกว่าหมอผี จะนำกรวยดอกไม้ใส่ในมือศพ 1 กรวย และให้สามี 1 กรวย เสร็จแล้วจะนำด้ายสายสิญจน์ ผูกมือศพแล้วโยงด้ายมาผูกกับมือผู้เป็นสามี หลังจากนั้นจะเสกคาถาลงบนมิดหมอและตัดด้ายสายสิญจน์ตรงกลางให้ขาดทีเดียว พอด้ายสายสิญจน์ขาดแล้ว ผู้เป็นสามีจะรีบถอดเสื้อผ้าวิ่งเข้าไปอยู่ในวัดโดยไม่เหลียวหลัง ระยะการอยู่วัดประมาณ 3-7 วัน บางคนก็ถือโอกาสบวชอุทิศกุศลให้ภรรยา หลังจากทำพิธีตัดแล้วก็นำศพไปป่าช้า การหามศพไปนั้นผู้หามและผู้ร่วมขบวนศพไปป่าช้าจะต้องไม่เหลียวหลังขณะศพถึงทางแยกต้องหามศพหมุนวนรอบไปมา ส่วนหมอผีก็จะเสกมิด หมอขีดเส้นขวางบนถนนที่ศพผ่าน เมื่อศพไปถึงบริเวณป่าช้าหมอผีก็จะเสี่ยงทายสถานที่ฝังศพ ด้วยการโยนไข่ไก่ ถ้าไข่แตกตรงไหนก็ขุดหลุมฝังศพตรงนั้น และก่อนนำศพลงหลุมก็ต้องจำพิธีผ่าจันศพ โดยหมอผีจะนำเคียวเกี่ยวข้าวที่คมกริบมาแหวกหน้าท้องศพที่เดียวจากกลางขึ้นข้างบน แล้วนำศพทารอกออกมาฝังข้างๆศพมารดา หลังจากนั้นก็จะกลบดิน การทำพิธีกรรมทุกขั้นตอนนั้น หมอผีจะต้องเสกคาถาอาคมทุกครั้งเพื่อสะกดวิญญาณผู้ตาย

2) ตายพราย การตายหลังจากคลอดลูกแล้ว กำลังอยู่เดือนหรืออยู่ไฟทางล้านาเรียกว่าตายพราย การทำพิธีศพก็เหมือนกับตายท้องกลม แต่มีข้อแตกต่างก็คือพิธีกรรมศพตายพรายที่มารดาลิ้นชีวิตแต่ลูกยังมีชีวิตอยู่ หมอผีจะต้องทำพิธีหลอกวิญญาณคนตาย โดยตัดต้นกล้วยขนาดเท่าทารกที่เกิดแล้วจึงนำมาวางไว้ข้างศพพร้อมกับห่อยาสมุนไพร ซึ่งประกอบด้วย พริกไทย หัวไพล เทียนดำอีก 1 ห่อ พร้อมกับบอกวิญญาณผู้ตายให้ทราบจำนวน 3 ครั้ง

หลังจากที่เอาท่อนกล้วยวางไว้ข้างศพแล้ว ใช้เหล็กแหลมขีดที่อวัยวะเพศศพ 3 แห่งๆ ละ 3 ครั้ง ที่หัวแม่เท้า ที่อก และที่เอว หลังจากนั้นจึงนำเอาตาแหลว ที่เตรียมไว้มาปิดหน้าศพ แล้วจึงนำศพผูกคานหามเช่นเดียวกับศพตายท้องกลม การที่จะเอาศพตายพรายลงจากเรือนนั้น ไม่ได้เจาะพื้นเอาศพลงทางใต้ถุน เหมือนคนตายท้องกลม กล่าวคือหมอผีจะกลับบันไดเอาด้านล่างกลับขึ้นข้างบนแล้วนำบันไดเทียมซึ่งมี 3 ชั้น แต่ละชั้นผูกด้วยฝ้ายมาพาดทับไว้ เมื่อนำศพลงพื้นบันไดบ้านแล้วจะใช้มิดตัดแบ่งครึ่งบันไดเทียมแล้วนำไปป่าช้าพร้อมกับศพ ส่วนผู้ที่เป็นสามีนั้นต้องแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าเก่าๆ ชนิดที่ขาดไม่มีชิ้นดี ก่อนจะฝังศพนั้นผู้เป็นสามีต้องทำพิธีกรรมอย่าขาดกัน โดยกล่าวคำทำนองว่า ได้หย่าขาดกันแล้ว จำนวน 3 ครั้ง หลังจากนั้นก็จะนำเอาท่อนกล้วยและห่อยาสมุนไพรที่เตรียมไว้ข้างศพแล้วกล่าวมอบให้อีกครั้ง เสร็จแล้วจึงเปลี่ยนเสื้อผ้าใหม่พร้อมกับแบกดาบกลับบ้านโดยไม่เหลียว หลังจากนั้นก็จะนำศพฝังหรือจะนำไปเผา ส่วนคนที่ไปร่วมขบวนศพนั้น ทุกคนจะต้องทยอยกันกลับบ้านโดยไม่เหลียวหลังก่อนที่จะนำศพลงหลุมฝังหรือเผาศพ สำหรับบริเวณที่เผาหรือฝังนั้นจะทำรั้วด้วยหนามล้อมรอบมีประตูออกเพียงประตูเดียว หน้าที่ของหมอผีต่อไปก็คือนำด้ายสายสิญจน์มาชิง ปิดถนน จำนวน 3 แห่ง แต่ถ้าป่าช้าไกลจากหมู่บ้านมากก็ชิง 7 แห่ง (คณนเรศ เศรษฐพัฒน์, 2539)

3) ตกน้ำตาย ตามปกติศพของคนตกน้ำตายต้องฝังในวันนั้น แต่ถ้าเจ้าภาพอยากที่จะเผาศพ โบราณจารย์ท่านให้ทำพิธีดังนี้ ให้เอาหัวขมิ้นตำผสมกับปูน ละลายน้ำให้เปียกแล้วเอาทาหัวของศพ การทำให้เอามือขยำขมิ้นที่ตำนั้นแล้วลูบขึ้น 7 ครั้ง ลูบลง 7 ครั้ง ทำพิธีอย่างนี้แล้ว

จึงสามารถเผาศพได้ ศพคนที่ตักน้ำตาย ห้ามผู้ที่เป็นเจ้าภาพรับของที่ชาวบ้านนำมาบริจาค ห้ามมีการสวดสังคหะ ห้ามเอาพระพุทธรูปนำหน้าศพ ห้ามถวายสังฆทาน (สุเมธ เมธาวิทยกุล, 2532)

4) ตายด้วยฟ้าผ่า พิธีกรรมโดยยกศพใส่รางหมู คือรางไม้สำหรับใส่อาหารให้หมู แล้วช่วยกันดึงรางหมูไปมา 3 ครั้ง บางท้องถิ่นระหว่างที่ชักรางหมูไปมานั้นให้ชักโดยแรงให้ศพตกลงดิน แล้วหามศพเข้าใส่ใหม่ ชักไปมาให้ศพตกอีกให้ตกถึง 3 ครั้ง จึงให้อาบน้ำศพด้วยน้ำอุ่น ทำอย่างนี้แล้วจึงฝังศพได้ ห้ามเก็บศพคนที่ตายฟ้าผ่าไว้ค้างคืน ห้ามเจ้าภาพรับของที่ชาวบ้านนำมาบริจาค ห้ามสวดสังคหะ ไม่ควรมีการให้ศีล รับศีล ห้ามถวายสังฆทาน แต่ให้ถวายทานข้าวสารดิบที่ยังไม่ได้นึ่งตรงจุดที่คนนั้นตายได้ (สุเมธ เมธาวิทยกุล, 2532)

5) เสือกัดตาย ให้อาบน้ำศพด้วยน้ำอุ่นจึงจะเผาศพได้ ถ้าไม่อาบน้ำด้วยน้ำอุ่นห้ามเผาให้ฝังได้อย่างเดียว ห้ามเก็บศพไว้ค้างคืน ห้ามรับของที่ชาวบ้านนำมาบริจาค ห้ามถวายสังฆทาน แต่ให้ถวายข้าวสารเป็นทานตรงจุดที่ตายนั้นได้ (นิรันดร์ ชัยนาม, 2512)

6) ตกต้นไม้ตาย เมื่อมีคนตกต้นไม้ตาย ให้พ่อแม่พี่น้องก็ดี ผู้เฒ่าผู้แก่ก็ดี ชีปะขาว หรือนักบวชก็ดี กระโดดข้ามศพไปมา 3 ครั้ง แล้วจึงนำไปเผาหรือฝังก็ได้ ห้ามเก็บไว้ข้ามคืน ห้ามรับของที่ชาวบ้านนำมาบริจาค ห้ามถวายสังฆทาน แต่ให้ถวายข้าวสารเป็นทานตรงจุดที่ตายนั้นได้

7) การแขวนคอตาย พิธีกรรมเริ่มตั้งแต่ ผู้ประกอบพิธีตัดเชือกที่แขวนคอ ส่วนศพนั้นฝังได้อย่างเดียว และฝังในทำนองต้องขุดหลุมลึกอย่างน้อย 2 เมตร ห้ามศพลงยืนในหลุมหันหน้าศพไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ให้คลี่ผมของศพด้วย เอาหม้อดินครอบศีรษะของศพไว้ แล้วจึงถมดิน จากนั้นให้ชีปะขาวหรือนักบวชใช้เผือกคือคราดที่ใช้ไถนาและคลาดอันนั้นต้องมี 7 ชี่ คราดหรือเผือกไปมาบนหลุมฝังศพ พร้อมกับกล่าวว่าให้ฝนดินน้ำไหลด้วยร่อง แต่ถ้าไม่ฝังศพให้ยืนเชื่อว่าลูกหลานที่อยู่ข้างหลังจะพากันร้อนไหม้ฉิบหายวายครว้ ห้ามเก็บศพไว้ค้างคืน ห้ามเจ้าภาพรับของที่ชาวบ้านนำมาบริจาค ไม่ให้มีการให้ศีล รับศีล ห้ามสวดสังคหะ ห้ามเอาพระพุทธรูปนำขบวนหามศพ ห้ามถวายสังฆทาน ให้ถวายทานข้าวสารดิบตรงที่จุดที่ตายนั้น (นิรันดร์ ชัยนาม, 2512)

ถ้าเกิดอุบัติเหตุเช่น ตกต้นไม้ แขวนคอ เสือกัด หมี่ตะปบ ช้างฆ่า ม้าติด วัว ควายขวิด ฟ้าผ่า ถูกปืน ถูกหอก ถูกดาบแทงฟัน ไฟไหม้ ุงตก จมน้ำ ถ้าไม่ตายในทันทีให้พระสงฆ์ทำพิธีถอนแล้วจึงนำมาบ้านได้ เมื่อนำมาแล้วมาตายที่บ้านไม่ให้เข้าไปฝังร่วมป่าช้ากับศพอื่นทั่วไป ก่อนจะนำศพไปฝังให้ญาติพี่น้องเอาขี้เถ้าโรยก่อนแล้วจึงหามศพออกไป เมื่อศพถึงสถานที่ที่จะฝังแล้ว ให้คนที่ร่วมขบวนไปส่งศพทำพิธีใช้ไม้ใช้ก้อนดินทุบตีญาติของคนตายที่ไปส่งศพ ให้ญาติวิ่งหนีกลับบ้านโดยไม่ให้หันหลัง เมื่อไปถึงประตูบ้านให้ผู้เฒ่าผู้ใดผู้หนึ่งแบกค้อนเหล็กขว้างประตูบ้านไว้ พร้อมกับกล่าวว่า “ผีปดิดมา กา คันทิดมา กูปหื้อเข้า กูจักตีหัวสู่อื้อแตกตายไปบัด เดียวนี้แล” ญาติพี่น้องทั้งหลายกล่าวว่า “บ่มีสิ่งมาติดมาแปดตุ้เข้ามา ผู้ข้าบริสุทธ์แล จากนั้นเอาน้ำที่แช่ด้วยส้มป่อยสระดำหัวเสีย” ถ้าไม่ทำพิธีดังกล่าวนี้ ผีจะติดกับญาติทั้งตระกูลไม่รู้จักจบสิ้น หมายความว่าผีไม่ดีไม่ตามมาด้วยใช้ไม้ ถ้าตามมานั้นไม่ให้เข้า ฉนั้นจะตีหัวพวกเธอให้แตกตายในบัดนี้ แล้วญาติพี่น้องที่ไปส่งศพกลับมาก็กล่าวตอบว่า “ไม่มีอะไรติดมากับพวกเรา พวกเราบริสุทธ์” จากนั้นก็เอาน้ำที่แช่ด้วยส้มป่อยลูบหัว ถ้าไม่ปฏิบัติตามนี้สิ่งอัปมงคลหรือสิ่งชั่วร้ายก็จะติดตามตระกูลนี้ไม่รู้จักจบสิ้น (อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพญาณเมธี, 2553)

3.3 พิธีกรรมงานศพของพระสงฆ์ในล้านนา

ในล้านนาเมื่อมีคนตายก็นิยมเอาโลงศพใส่ในเรือนศพ แล้วลากหรือหามไปสู่ป่าช้าถือกันว่า บุคคลที่ตายไปแล้วควรได้อยู่ในเรือนที่สวยงามเป็นปราสาทปราสาทหรือเรือนยอด อันเป็นเกียรติยศแก่คนตาย และเป็นเครื่องบอกถึงความมั่งคั่งของลูกหลานที่ได้ทำเรือนศพอย่างประณีต เรือนศพที่ใช้กันในล้านนามีด้วยกันหลายประเภทและเรือนศพทุกชนิดนิยมใช้ลากไป โดยมีล้อเล็กอยู่ใต้ฐานแม่สะดึง หรือแม่เรือมีเอาไว้เคลื่อนนำศพไปเผา ณ ที่ใดที่หนึ่งหรือในบริเวณป่าช้าของหมู่บ้าน ในกรณีที่เป็นศพของพระสงฆ์ ล้านนามีการเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าปอยล้อ ซึ่งหมายถึงงานศพพระสงฆ์ที่เป็นพระเถระผู้ใหญ่เป็นที่เคารพสักการะ เมื่อมรณภาพลงคณะศรัทธาจะจัดงานศพให้ใหญ่โตจัดทำปราสาทใส่ศพเป็นยอดจตุรมุขสวยงามมาก ศพพระสงฆ์ที่ได้ใส่ปราสาทถือว่าเป็นเกียรติยศอย่างยิ่ง

ชาวบ้านถือเป็นงานที่จะต้องไปร่วมพิธีเพื่อที่จะมีโอกาสได้ลากปราสาทศพพระสงฆ์ หรือที่เรียกว่า ปอยล้อ ดังได้กล่าวไว้ข้างต้น ทั้งนี้เพราะมีล้อเลื่อนเพื่อความสะดวกในการลากปราสาทศพไปสู่ป่าช้า เชื่อกันว่าถ้าได้ไปร่วมประเพณีปอยล้อแล้วจะได้านิสงส์อย่างยิ่ง สำหรับประเพณีปอยล้อนั้น เป็นงานบุญที่จัดขึ้นในการประชุมเพลิงพระภิกษุสงฆ์ที่ มรณภาพทั้งนี้ สาธุศิษย์ทั้งหลายปรารถนา ร่วมกันจัดงาน เพื่อรำลึกถึงบุญคุณและคุณงามความดี และเป็นการแสดงกตเวทิตาคุณก่อนจะทำการฌาปนกิจสรีระสังขารพระภิกษุรูปนั้นปอยล้อจะจัด เฉพาะงานศพของเจ้าอาวาสหรือพระภิกษุผู้เจริญพรรษาซึ่งได้บำเพ็ญคุณประโยชน์ต่อสังคมตาม วรรณะศรัทธาและลูกศิษย์วัดจะเป็นผู้เตรียมงานทั้งหมดในงานมีการเฉลิมฉลองเช่นเดียวกับงานอื่น มีการเชิญชวนร่วมกันทำบุญถวายสังฆทานการเลี้ยงภัตตาหารพระสงฆ์ที่มาร่วมพิธีเลี้ยง อาหารแขกต่างบ้านเปิดโอกาสให้ผู้มีจิตกุศลได้ร่วมกันบริจาคทานกันอย่างทั่วถึงตามกำลังศรัทธา (อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพญาณเมธี, 2553)

3.3.1 องค์ประกอบของพิธีกรรมงานศพพระสงฆ์ในวัฒนธรรมล้านนาหรือปอยล้อ

การจัดพิธีนั้นถือได้ว่าเป็นงานที่ใหญ่ระดับอำเภอหรือตำบล แล้วแต่ว่าพระเถระนั้นมีความสำคัญหรือมีตำแหน่งทางการปกครองสงฆ์ หรือเป็นพระมหาเถระที่ประชาชนให้ความเคารพนับถือมาก งานก็ยิ่งใหญ่ เช่นพิธีปอยล้อของครูบาเจ้าศรีวิชัยที่จัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ เมื่อ พ.ศ. 2481 ที่วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน (สิงฆะ วรรณสัย, 2542) ส่วนองค์ประกอบของพิธีกรรมนั้นมีรายละเอียด ดังนี้ (อรรถ นันทจักร, 2515)

1) การจัดสร้างปราสาทศพ

การจัดสร้างปราสาทศพ ตามความเชื่อถือของคนล้านนาในพิธีศพของพระเถระนั้นมีความเชื่อที่ฝังลึกในวิถีชีวิตมานานนับหลายร้อยปี โดยเฉพาะเรื่องการจัดสร้างปราสาทใส่ศพนั้นถือว่าเป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องจัดสร้างขึ้น เพราะคนล้านนาได้ยกย่องพระสงฆ์ให้เป็นคนชั้นสูงเทียบกับเจ้านายชั้นสูง เมื่อมรณภาพไปแล้วจะไปจุติในภพที่สูงกว่าหรือเป็นเทพสถิตในสรวงสวรรค์ชั้นต่างๆ บนเขาพระสุเมรุอันเป็นความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ การจัดสร้างปราสาทศพพระเถระล้านนานั้นขึ้นอยู่กับความศรัทธา กำลังทรัพย์ ความเชื่อ ความชอบของผู้มรณภาพ ของคณะศิษยานุศิษย์ ตลอดจนจนคณะกรรมการ และยังสามารถแบ่งรูปแบบของปราสาทใส่ศพที่ใช้ในพิธีได้ดังนี้

(1) ปราสาทมียอด คือ ปราสาทที่มียอดแหลมอาจมียอดเดียวหรือหลายยอดก็ได้ ซึ่งจะเป็นไปตามระดับของศพ และถือว่าเจ้านายราชวงศ์ และพระเถระชั้นผู้น้อยให้ใช้ปราสาทยอดเดียว

(2) ปราสาทรูปนกหัสติลิงค์ คือ เมรุแบบที่นิยมสร้างเป็นรูปนกหัสติลิงค์ หรือนกที่มีวง มีงา เหมือนช้างบรรทุกปราสาทที่บรรจุหีบศพ การใช้นกหัสติลิงค์มาเป็นส่วนสำคัญในการตกแต่งเมรุนี้คงใช้ตามคติความเชื่อ ที่ปรากฏในเรื่องไตรภูมิ

(3) ปราสาทหลังกาย เป็นปราสาทที่ส่วนหลังคาโค้งคลุมลงคล้ายฝาชีมียอดอยู่ตรงกลางและจากส่วนยอดไปหาเสาทั้งสองของปราสาทนั้นจะเป็นสันลู่ไปตามมุมที่ลาดลง ส่วนมากใช้กับศพเจ้านาย แต่บางท่านเห็นว่าผู้ปกครองและผู้มีฐานะอันจะกินก็ใช้ปราสาทแบบนี้

(4) ปราสาททรงอาสนะ คือเมรุคล้ายแท่นบรรทมมีหลังคาราบเป็นเพดานและมีสี่สันประดับคล้ายบัวหงายอยู่ด้านบน ปราสาททรงนี้มักใช้กับศพของประชาชนและบรรดาผู้มีฐานะพอสมควร (อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพญาณเมธี, 2553)

2) รูปแบบของการสร้างเมรุสำหรับพระสงฆ์

ในการปลงศพพระเถระในล้านนานั้นสามารถแบ่งรูปแบบได้เป็น 2 อย่าง คือ

(1) การปลงศพแบบธรรมดา คือการจัดพิธีปอยล้อแบบประเพณีพื้นบ้านไม่มีการขอพระราชทานเพลิงศพ

(2) การปลงศพแบบขอรับพระราชทานเพลิงศพจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

เมื่อตกลงกำหนดรูปแบบพิธีได้รูปแบบชัดเจนแล้วก็จะดำเนินการโดยส่วนใหญ่ก็จะจัดจ้างช่างทำปราสาทต่างหลังนกหัสติลิงค์หรือรูปแบบอื่นๆ ที่สวยงามสมเกียรติกับพระผู้มรณภาพ ส่วนสถานที่เผาศพนั้นขึ้นอยู่กับความเชื่อและความนิยมตามท้องถิ่น บางแห่งก็นิยมจัดเผาในบริเวณวัด บางแห่งก็มีการชักลากปราสาทไปเผายังฌาปนสถาน หรือสถานที่ที่กว้างขวาง เช่น กลางทุ่งนา เป็นต้น สำหรับสถานที่เผานั้นถ้าเผาในบริเวณวัดไม่นิยมในการชักลากปราสาทศพ จะมีการสร้างเมรุโดยนำปราสาทที่สร้างต่างบนหลังนกหัสติลิงค์หรือสัตว์ป่าหิมพานต์หรือปราสาทรูปแบบต่างๆ ที่เตรียมไว้ขึ้นตั้ง และตกแต่งบริเวณให้สวยงาม จากนั้นอาราธนาศพขึ้นตั้งบนปราสาทนั้น และที่ขาดไม่ได้คือ มีเสาไม้สูง 4 ต้น (นิรันดร ชัยนาม, 2512)

สิ่งที่เห็นได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ของงานก็คือปราสาท โดยชาวล้านนาจะอ่านออกเสียงว่า ผาสาด หรือเมรุขนาดใหญ่ที่ถูกจัดสร้างขึ้นอย่างประณีตวิจิตรพิสดาร เป็นที่สำหรับบรรจุศพของพระภิกษุสงฆ์ผู้มรณภาพปราสาทนั้นนิยมทำเป็นรูปนกหัสติลิงค์ คือสัตว์ในเทพนิยายอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ลักษณะลำตัวเป็นรูปนก ส่วนศีรษะเป็นช้าง ชาวบ้านล้านนาเรียกว่านกหัสติลิงค์ ซึ่งวางไว้บนตะเฆ่ที่ทำด้วยท่อนซุงอีกทีหนึ่งซึ่งในส่วนของงานนั้นก็จะมีการทำบุญกุศล มีพิธีการทางศาสนา และมหรสพต่างๆ ประมาณ 3-4 วัน แล้วจึงจะทำการลากปราสาทคือชักลากเมรุนี้ไปยังฌาปนสถานที่กำหนดขึ้นเป็นการชั่วคราวในทุ่งโล่งที่ใดที่หนึ่งที่เห็นว่าเหมาะสม ซึ่งมักจะอยู่ไม่ห่างไกลจากวัด ส่วนศพที่มีการชักลากปราสาทไปสู่สถานที่เผาที่อื่นที่ไกลจากบริเวณวัด จะมีการชักลากปราสาทไปสู่ที่เผา โดยมีรูปแบบขั้นตอน ดังนี้ คือ คณะศรัทธาสาธุศิษย์ทั้งหลายจะช่วยกันลากปราสาทที่บรรจุ

ศพเคลื่อนไปตามทางที่ทำชั่วคราว เมื่อเคลื่อนปราสาทไปถึงฉาปนสถานนั้นก็จะมียุทธการบังสุกุลตามประเพณีก่อนที่จะมีการเผาศพ (กมลรัตน์ อุตตปัญญา, 2547)

สำหรับศพพระสงฆ์ที่มีพิเศษอีกอย่างหนึ่งก็คือ จะมีการนำไม้ซางยาวขนาดสุดลำต้นไม้ชาวล้านนาเรียกว่า ยาวสุดเก้าสุดปาย คือยาวเต็มตลอดเล่ม จำนวน 4 ลำ ปักไว้สี่มุมของบริเวณเชิงตะกอนและบนยอดไม้ซางจะซึ่งจิวไว้ด้วยส่วนด้านล่างของจุดที่จะวางปราสาทก็ปูจิวไว้มีการจุดบอกไฟมากมาย เมื่อปราสาทถูกไฟไหม้ไม้ซางทั้ง 4 ลำ ก็จะถูกไฟลามล้มลงมาพาให้จิวที่ซึ่งไว้ร่วงลงมาชาวบ้านก็จะกรูกันเข้าไปแบ่งจิวนั้นมาเป็นเศษผ้าหรือวัตถุมงคลของตนอีกด้วย นับได้ว่าเป็นการให้ทานอันยิ่งใหญ่อีกประเพณีหนึ่งที่ศรัทธาชาวพุทธศาสนิกชนจะแสดงความกตเวทิต่อพระภิกษุสงฆ์ผู้เป็นที่เคารพสักการะของชนทั่วไป (คมนตรี เศรษฐพัฒน์, 2539)

บริเวณที่ตั้งเป็นจิตกาธานสำหรับเผาร่างพระสงฆ์ผู้มรณภาพจะมีการปลูกประรำพิธีหรือผามเปียง สำหรับปักหลบแดดสำหรับสถานที่เผานั้นจะกั้นรั้วราชวัตรกำหนดบริเวณพลเอาไว้เป็นรูป 4 เหลี่ยมจัตุรัสกำหนดพื้นที่อย่างชัดเจน ซึ่งมีผังแบบโบราณประเพณี คือ (เศรษฐมัตร์ กาญจนกุล, 2554)

- 1) รูปแบบการกั้นรั้วราชวัตรทั้ง 4 มุม โดยมีจิตกาธานเป็นประธานตรงกลางแล้วกั้นรั้วหรือฉัตรประจำไว้ในแต่ละมุม
- 2) รูปแบบการกั้นรั้วราชวัตรทั้ง 4 มุมแล้วกั้นรั้วหรือฉัตร เครื่องยศ โดยมีซุ้มหรือบันไดหรือประตูทางขึ้นสู่จิตกาธานอยู่ในแต่ละด้านของจิตกาธาน
- 3) รูปแบบการกั้นรั้วราชวัตร แล้วตั้งปราสาททิศไว้ในแต่ละมุมของรั้วราชวัตร ในปราสาทที่ประจำอยู่แต่ละมุมนี้ นิยมตั้งเครื่องยศ อธิษฐานกรรมที่มี เป็นต้นว่าพัดยศ เครื่องสูง เช่น ขันหมาก กระโถน คณโฑ รมฉัตร สำหรับควหาวน เสือหมอน แม่นั่ง เป็นต้น ทั้งนี้ล้วนเกี่ยวข้องกับผังของจักรวาลโดยทั้งสิ้น หรือในบางกรณียังมีการเชิญรูปเทวดาประจำทิศทั้ง 4 หรือท้าวทั้ง 4 ขึ้นประจำอยู่บนปราสาททิศนี้ ในกรณีที่เป้นศพพระเถระ ภายในรั้วราชวัตรจะปักเสาไม้ซางต้นใหญ่ 4 ต้น ให้สูงกว่าปราสาทนทกหัสติลิงค์ซึ่งผ้าสังฆาฏิหรือผ้าจิวของพระสงฆ์ผู้มรณภาพ การดำเนินงานทั้งหมดนั้นต้องอาศัยการร่วมแรงร่วมใจของทุกฝ่ายเพราะยังพระสงฆ์ผู้มรณภาพนั้นมียศและตำแหน่งทางสงฆ์สูงมากเพียงใด พิธีการตลอดจนแขกผู้ที่จะมาร่วมงาน ต้องมีจำนวนมากและงานก็ยิ่งใหญ่ไปด้วยทุกคนต้องสละทั้งทรัพย์สมบัติแรงกายแรงใจในการดำเนินงานให้เสร็จสิ้น โดยมีให้บกพร่อง บางคนอาจร่วมเป็นเจ้าของจัดสร้างเมรุบางคนก็จะเป็นเจ้าภาพในการพิมพ์บัตรเชิญหรือบางคนก็จะเป็นเจ้าภาพในการซื้อผ้าบังสุกุลรวมทั้งพินหรือดอกไม้จันทน์ที่ใช้ในพิธี หรือแม้แต่บางคนจะช่วยในการบริการน้ำดื่มให้แก่คนที่มาร่วมทำบุญจึงนับเป็นอันานิสงส์สถานที่ยิ่งใหญ่อีกงานหนึ่ง (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2551) และการประดับประดาปราสาทศพของพระจะดูใหญ่โตมากกว่าของคนทั่วไป โดยเฉพาะพระสงฆ์ที่มีอายุพรรษามากหรือพระเถระที่ทรงสมณะศักดิ์ชั้นสูง เป็นที่เคารพนับถือของศรัทธาสาธุชนก็จะจัดงานยิ่งใหญ่มากขึ้น และจะนิยมเก็บศพไว้จนถึงหน้าแล้ง หรือช่วงที่ไม่มีฝนตกราวเดือนพฤศจิกายน-เมษายน จึงจะจัดงานขึ้น โดยในปัจจุบันสภาพบ้านเมืองมีความเจริญมากขึ้น ถนนหนทางก็มีสายไฟห้อยโหนไปมาการลากปราสาทจึงทำได้ยาก เพราะตัวปราสาทนั้นมีขนาดใหญ่มาก ดังนั้น ปราสาทจึงนิยมทำอยู่ในที่ทางคณะสงฆ์ได้จัดไว้ เช่น งานพระราชทานเพลิงศพของพระเทพ

มงคลมนี อดีตเจ้าคณะจังหวัดลำปาง อดีตเจ้าอาวาสวัดน้ำล้อม ตำบลสวนดอก อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ซึ่งทำการพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุชั่วคราววัดพระเจดีย์ขาวหลัง พระอารามหลวง

สำหรับเครื่องประกอบพิธีปอยล้อและความหมายเชิงสัญลักษณ์ พิธีกรรมงานศพของพระสงฆ์หรือพิธีปอยล้อที่ชาวพุทธล้านนามีวิธีปฏิบัติที่ละเอียดมากมายหลายขั้นตอน เป็นพิธีกรรมที่ผสมผสานเข้าด้วยกันทั้งพิธีกรรมทางพุทธศาสนา พราหมณ์ และยังมีพิธีกรรมด้านไสยศาสตร์เข้าเกี่ยวข้องอีกด้วย เพราะชาวล้านนาถือว่าการมรณภาพของพระสงฆ์เป็นเรื่องใหญ่ของชาวบ้านที่จะต้องช่วยเหลือกันทุกอย่าง เมื่อมีพระภิกษุมรณภาพ ศิษย์ยานุศิษย์และชาวบ้านจะเตรียมศพก่อนนำศพใส่โลง พิธีกรรมการเตรียมศพเหมือนกับพิธีกรรมของชาวบ้านทั่วไป ยกเว้นเครื่องประกอบพิธีกรรมหรือเครื่องสักการะของพระสงฆ์จะมีเพิ่มเติม ดังนี้ (มณี พะยอมยงค์, 2547)

1) เครื่องอัฐบริขารอัฐบริขาร คือเครื่องใช้สิ่งจำเป็นสำหรับพระภิกษุหรือเป็นเครื่องอาศัยในการดำรงเพศบรรพชิตมีทั้งหมด 8 อย่าง ได้แก่ บาตร จีวร สบง สังฆาฏิ ผ้าประคดเอว เครื่องกรองน้ำ กล้องเข็มพร้อมด้าย มีดโกนและหินลับมีด จัดตั้งไว้หน้าหีบศพ หรือหน้าเมรุปราสาทศพของพระเถระรูปนั้น

2) เครื่องประกอบสมณะศักดิ์ คือสิ่งที่ได้รับการพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สิ่งของอันเป็นเครื่องประกอบหรือสมณะศักดิ์นี้มีไม่เท่ากันและไม่เหมือนกัน ทั้งนี้เป็นไปตามระดับสมณะศักดิ์ที่พระราชทานซึ่งอาจจะนับได้เป็นระดับ เช่น พัตยศสมณะศักดิ์ สัญญาบัตรผ้าไตร เป็นต้น

3) ตุงสามหาง ทำขึ้นตามคติความเชื่อกันว่าเมื่อตายแล้ววิญญาณจะต้องไปเกิดในภพภูมิใดภพหนึ่งตามกุศลผลบุญที่ได้เคยแต่งสร้างไว้ หวังให้ทางตุงทั้งสามพัดพานำเอาวิญญาณไปสู่ภพภูมิที่ดี ตุง 3 หางนั้น นักปราชญ์ได้อธิบายไว้ ดังนี้ (มณี พะยอมยงค์, 2547)

- (1) เพื่อให้เป็นสัญลักษณ์
- (2) เพื่อใช้เป็นเครื่องพิธี
- (3) เพื่อเป็นศักดิ์ศรีแก่เทพเจ้า
- (4) เพื่อเป็นเกียรติผู้ตาย

(5) เพื่อสื่อความหมายของวัฏฏะทั้งสามคือ กิเลส กรรม วิบาก ตามคติของชาวล้านนาถือว่ามนุษย์ทุกคนย่อมมีวันพ่ายแพ้ต่อพญามัจจุราชการถือตุงสามหางนำหน้าศพ ก็เปรียบเสมือนการยอมพ่ายแพ้ต่อพญามัจจุราชโดยใช้นำหน้าขบวนศพไปสู่สุสานป่าช้า มีลักษณะ 2 แบบ คือ ของพระสงฆ์นิยมใช้ผ้าสีเหลืองหรือนำผ้าสบงผืนใหม่มาตัดทำเป็นรูปตุงประดับลวดลายด้วยกระดาดเงินกระดาดทองของชาวบ้านทั่วไป นิยมใช้กระดาดสาหรือผ้าขาวมาตัดให้เป็นรูปตุงประดับด้วยลวดลายพื้นเมือง

4) เส้าไม้ซาง คือเส้าไม้ไผ่ ขนาดใหญ่ 4 ต้น ปัก 4 มุม ของปราสาทข้างบนใช้ ผ้าจีวรหรือผ้าสังฆาฏิของผู้มรณภาพซึ่งเป็นเพศาน ภายใต้ความเชื่อว่าร่างกายประกอบด้วยธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ที่ต้องแตกสลายไปในที่สุดเพื่อให้ผู้ร่วมงานนำไปคิดปลงอนิจจังและพระสงฆ์เป็นผู้ประกอบด้วยจตุปาริสุทธิสีล คือศีลเป็นเหตุให้บริสุทธิ์ 4 อย่าง จะมีเส้าไม้ไผ่ขนาดใหญ่ 4 ต้น ปัก 4 มุมของปราสาท

5) ผ้าเพดาน เมื่อพระสังฆะเถระล้านนาได้ถึงแก่มรณภาพลงการจัดงานส่งสการปลงศพ ก็ได้มีการจัดแต่งประดับประดาศพอย่างวิจิตรงดงามด้วยรูปแบบของปราสาทที่ตั้งเหนือหลังนกหัสติลิงค์ที่เชื่อว่าจะนำพาดวงวิญญาณไปสู่สุคติภพอันไกลโพ้นได้โดยในการตั้งมณฑลพิธีที่กำหนดขึ้นเป็นราชวัติสำหรับส่งสการนั้น เหนือปราสาทที่ตั้งศพอยู่จะมีการกางผ้าสังฆา หรือผ้าสังฆาภิของพระเถระที่มรณภาพไปซึ่งอยู่เป็นอาภาคมณฑล อันได้หมายถึงผ้าเพดานอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งการใช้ผ้าเพดาน มีปรากฏในมหาปริณิพพานสูตรตอนบูชาพระพุทธรูประ กล่าวถึงการใช้ผ้าดาดเพดานว่า พวกเจ้ามีลละผู้ครองกรุงกุสินาราทรงดาดเพดานผ้า ตกแต่งมณฑล มาลาอาสน์เพื่อบูชาพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า (ที.ม. (ไทย) 10/227/170-171)

โดยนัยแล้วนั้นการใช้ผ้าเพดานเป็นความเชื่อในเรื่องของการได้สิ้นอายุขัยภายใต้ร่มเงาผ้ากาสาวพัตรสมดังเจตนาของสมณะเพศ แต่อีกนัยหนึ่งเชื่อว่าเป็นการกางกั้นเปลวเพลิงขณะที่ได้ทำการฌาปนกิจกลางแจ้งที่ทำให้เปลวนั้นจะแผดเผาขึ้นไปถึงสวรรค์ชั้นพรหม อันจะเป็นการมิบังควรจึงได้มีการกางผ้าสังฆาภิกันเอาไว้เหนือปราสาทศพพระเถระอันเป็นเอกลักษณ์สำคัญอย่างหนึ่งของพิธีกรรมหลังความตายของวัฒนธรรมล้านนาที่ยังคงหลงเหลือปรากฏให้ยึดถือปฏิบัติกันสืบมาจนถึงปัจจุบันนี้

6) ผ้ากระดาน คือผ้าที่ปูในส่วนของพื้นดินใต้เมรุใช้ผ้าจีวรปูไว้บนพื้นดิน เรียกว่า ผ้ากระดานตามความเชื่อว่าเป็นการป้องกันไม่ให้ความร้อนจากการเผาศพลงไปถึงเมืองครุฑเมืองนาค (เจริญ ตันมหาพราณ, 2538)

7) ฟืนไม้หอม คือฟืนที่จัดขึ้นเป็นพิเศษ คือพระสงฆ์ได้รับยกย่องให้เป็นชนชั้นสูงในสังคม การที่จะนำฟืนที่เผาศพชาวบ้านทั่วไปนั้นมาเผาศพพระสงฆ์ไม่ได้ ต้องเป็นไม้ของต้นดอกไม้เท่านั้น เช่น ไม้จันทน์ ต้นดอกกุญแจ ต้นดอกจำปี เป็นต้น ในการจัดฟืนนั้นจะตัดให้ยาวประมาณไม่เกิด 1 เมตร แล้วจะนำมาทาด้วยขมิ้นหรือห่อด้วยกระดาษสีเงินและสีทอง และมีการนำดอกไม้ธูปเทียน มัดติดด้วยเสมอ (มณี พะยอมยงค์, 2547)

8) บังแทรกบังสุรย์ เป็นเครื่องสูงมีลักษณะคล้ายพัด มีด้ามยาวทำด้วยผ้าปักดินทองเป็นลวดลายด้วยวิธีปักหักทองขวางมีโครงเหล็กเส้นบังแทรกมีลักษณะกลม มียอดแหลมขอบเป็นหยักคล้ายกลีบบัวด้านบนทำเป็นยอดรูปกระจิงเรียวแหลม มีด้ามไม้ยาวหุ้มโลหะความยาวตั้งแต่ยอดถึงปลายด้าม 78 เซนติเมตรบังแทรกเมื่อเชิญเข้าริ้วกระบวนแห่จะแทรกอยู่ระหว่างฉัตร 5 ชั้น ส่วนเป็นแผ่นใหญ่กว่าบังแทรก มีรูปร่างคล้ายทรงพุ่มข้าวบิณฑ์คือคล้ายดอกบัวทำด้วยผ้าปักลวดลายดินทองด้วยวิธีปักหักทองขวาง มีโครงเหล็กเส้นและมีด้ามไม้หุ้ม

9) หม้อไฟ เป็นอุปกรณ์จำเป็นอย่างหนึ่งในพิธีปลงศพหม้อไฟนี้ได้จากการนำเปลือกมะพร้าว ทูบให้นุ่มแล้วอัดลงในหม้อต่อมหรือหม้อดินขนาดเล็กมีคอคอดนำหม้อนี้ใส่สาแทรกแล้วแขวนกับท่อนไม้ไผ่ยาวประมาณ 2 เมตร จัดหาผู้คอนหม้อไฟนี้หน้าศพไปสู่ป่าช้า และใช้ไฟจากหม้อไฟนี้จุดเพลิงสำหรับเผาศพในการเคลื่อนขบวนส่งศพไปสู่ป่าช้า คนล้านนานิยมอ่านว่าป่าเฮว โดยที่จะเห็นควันจากหม้อไฟนี้เป็นทางยวนำหน้าขบวนเสมอ(มณี พะยอมยงค์, 2547)

10) ดอกไม้จันทน์ นับแต่โบราณมาคนในล้านนาจะใช้ไม้จันทน์ชนิดขาว และแดงจากป่า ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ ต่อมาได้เอาไม้ชนิดอื่นซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ไม้ทุมหรือไม้ตุ้ม เป็นไม้เนื้ออ่อนมีสี

เหลืองสวยมากและจะใช้กับไส้ไม้เป็นแผ่นบาง แล้วนำมาเรียงติดกับไม้ไผ่ที่ทำเป็นดอกสั้นประมาณ 12 นิ้วใช้ตะปูเล็กตีป้องกันไม่ให้เคลื่อนหรือปลิวไปที่อื่น

11) ผ้าไตรบังสุกุล เตรียมไว้ให้สำหรับพระสงฆ์เข้าพิจารณาเริ่มจากพระอาวุโสน้อยหรือมีสมณะศักดิ์น้อยก่อนขึ้นไปตามลำดับจนถึงพระผู้ใหญ่สูงสุดกว่ารูปใดในพิธีนั้น เป็นผู้พิจารณารูปสุดท้าย

12) บอกไฟ (บ้องไฟ) ที่ใช้ในพิธีสงฆ์การมีหลายชนิด ที่นิยมใช้กันมากก็มีบอกไฟหล่อ บอกไฟเทียน บอกไฟจักจั่น บอกไฟสุมะโป๊ก บอกไฟดาวและบอกไฟช้าง ร้องบอกไฟช้างร้อง จะมีเสียงแปลกพิเศษประดุจเสียงเศร่าโคกของญาติพี่น้องที่อยู่เบื้องหลังบอก ไฟชนิดนี้นิยมใช้เฉพาะในงานพิธีสงฆ์การเท่านั้น คติในการจุดบอกไฟในการปลงศพสันนิษฐานว่าใช้เพื่อช่วยยับยั้งอารมณ์เศร่าเศร่าก่อนที่จะมีการเผาศพโดยผ่นคล้ายให้เปลี่ยนไปสนใจกับเสียงของบอกไฟแทน

3) การละเล่นในพิธีกรรมงานศพของพระสงฆ์ในวัฒนธรรมล้านนาหรือปอยล้อ

ในอดีตการละเล่นในงานศพจะมีไว้เพื่อการส่งเสริมให้เกิดการปลงสังเวช เช่น เรื่องการละเล่น สาธุกีฬาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “สาธุกีฬา” คือกีฬาที่ดี คือการละเล่นที่ดีงามเป็นประโยชน์เป็นคำในชั้นอรรถกถา เฉพาะอย่างยิ่งที่เล่าว่า เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว มีสาธุกีฬา 7 วัน ต่อเนื่องและประสานกับการบูชาพระบรมสารีริกธาตุแม้ในการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า และพระอรหันต์หลายท่าน มีเรื่องเล่าถึงการละเล่นสาธุกีฬา 7 วัน และการบูชาพระธาตุ สาธุกีฬามีลักษณะสำคัญ คือ มิใช่เล่นเพื่อความสนุกสนานบันเทิงของตนเอง แต่เล่นให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นและไม่ขัดต่อสัมปรายิกัตถะ คือประโยชน์ด้านจิตใจและปัญญาแต่ให้ก่อกุศลมาก เช่น คีตะ คือเพลงหรือการขับร้องที่กระตุ้นเตือนใจให้ระลึกถึงความจริงของชีวิตและคิดที่จะไม่ ประมาทเร่งสร้างสรรค์ทำความดีพร้อมทั้งเป็นการสักการบูชาพระผู้ปรินิพพาน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2532)

แต่เดิมนั้นการละเล่นประเภทนี้ ไม่ใช่งานที่เน้นให้เกิดความเศร้าโศกแต่เป็นงานเฉลิมฉลองที่ยิ่งใหญ่เพราะเชื่อว่าผู้วายชนม์จะได้กลับคืนไปอยู่ถิ่นเดิมร่วมกับบรรพบุรุษหรือกลับคืนไปอุบัติเป็นพระอินทร์หรือเป็นเทพบนสวรรค์ พร้อมกับเป็นการชดเชยพลังชีวิตของบ้านเมืองและผู้คนที่ขาดหายไปเพราะได้สูญเสียเจ้านายซึ่งเป็นผู้ที่สามารถรับพลังชีวิตจากสิ่งเหนือธรรมชาติได้สูงกว่าบุคคลทั่วไปและเป็นการปลอบขวัญผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ นอกจากนี้ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่ามีการจัดในงานศพของพระสงฆ์หรือปอยล้อของพระสงฆ์รูปไหน เพียงแต่ปรากฏว่า งานศพของพระสงฆ์จะมีการสร้างกุศลทานกันอย่างมากใหญ่โตมากกว่าศพของคนทั่วไป มีมหรสพและการละเล่นเพื่อลดความวิงว่งหรือโศกเศร้า

กรณีปอยล้อของพิธีพระราชทานเพลิงศพพระครูสุธรรมมณพรัตน์ อดีตเจ้าอาวาสวัดหลายทุ่ง อำเภอแม่ทะ มีการนำเอาคณะขอจากจังหวัดเชียงใหม่ มาขับกล่อมในงานด้วย เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2561 ส่วนการนำดนตรีพื้นเมืองวงปีพาทย์มาบรรเลงในงานนั้นเป็นที่นิยมและถือปฏิบัติมาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ส่วนจะกำหนดกี่วันนั้นไม่กำหนด

4) ปราสาทศพนกหัสดีลิงค์

ศาสตราจารย์เกียรติคุณแสง จันทรงาม ได้เขียนไว้ในบทความเรื่องหลักความเชื่อเรื่องภพภูมิต่างๆ ว่าเมื่อมีคนตายลงเขาจะตกแต่งศพด้วยของหอมแล้วเอาไปวางไว้ในที่แจ้ง ไม่นานนักจะมีนกชนิดหนึ่ง บางท่านว่าเป็นนกหัสดีลิงค์ บางท่านว่าเป็นนกอินทรี บางท่านว่าเป็นนกกดบินมาคาบหรือขยุ้มด้วยเท้าเอาไปกินบ้าง เอาไปทิ้งทะเลบ้าง เพื่อมิให้แผ่นดินอุดตกรูทวีปเปื้อนมลทิน นกหัสดีลิงค์จึงเป็นตัวแทนความเชื่อของชนชาวล้านนา ที่เชื่อมโยงกันระหว่างผลแห่งการทำความดีกับการเดินทางจากโลกมนุษย์ไปสู่ปรโลกของบุคคลชั้นปกครองอันมีพระมหากษัตริย์และพระสงฆ์ที่มีมาแต่โบราณ โดยถือว่าบุคคลเหล่านี้มีบุญญาธิการมาก จุดมาสวรรคตเพื่อสร้างสมบารมี ตลอดถึงเมื่อมีชีวิตได้ทำคุณงามความดีเป็นประโยชน์ต่อสังคมมากมายนานัปประการ และเมื่อท่านเหล่านั้นถึงแก่กรรมภาพ สุขคติโลกสวรรค์ย่อมเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ชาวล้านนาจึงแสดงออกถึงซึ่งความกตัญญู กตเวทิต์ โดยจัดพิธีตลอดถึงเครื่องสักการะปฏิบัติต่อสรีระร่างผู้วายชนม์อย่างยิ่งใหญ่สมเกียรติเรียกว่า พิธีส่งสการ โดยมีนกหัสดีลิงค์ซึ่งมีกำลังมหาศาลเท่ากับช้างถึง 5 เชือกเป็นพาหนะซึ่งแสดงออกถึงคุณงามความดีที่จะเป็นเครื่องนำบุคคลนั้นไปสู่สุขคติโลกสวรรค์ และมีวิมานปราสาทที่ตกแต่งอย่างสวยงามวิจิตรเป็นเครื่องแสดงถึงเทวโลก โดยสือออกมาทางความคิดและจินตนาการเชิงช่าง แล้วนำมาผูกเข้ากับเรื่องราวในชาดกอันแฝงไว้ด้วย หลักธรรมคำสอนที่ล้วนเกี่ยวเนื่องกับวิถีชีวิตของชนชาวล้านนา ที่มีความแนบแน่นต่อพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง (พระมหาอาทิตย์ อาทิจฺโจ, 2553)

สำหรับความเป็นมาของปราสาทนกหัสดีลิงค์ พิธีศพแบบสร้างปราสาทศพต่างบนสัตว์หิมพานต์ของชนชั้นสูงล้านนาก็เป็นอีก ประเพณีหนึ่งซึ่งเกิดจากการได้รับอิทธิพลสำคัญมาจากพม่า ผ่านจากความสัมพันธ์ทางการปกครองเครือญาติและศาสนาความเชื่อ ระยะเวลาใกล้เคียงกันกับรัฐฉานในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 ส่วนล้านช้างนั้นอาจได้รับอิทธิพลโดยตรงจากพม่าหรืออาจรับผ่านจากล้านนาในช่วงประมาณพุทธ ศตวรรษที่ 22-23 เป็นต้นมา และล้านช้างได้ส่งอิทธิพลเข้าสู่เมืองอุบลราชธานีในพุทธศตวรรษที่ 24 และจังหวัดอุบลราชธานีได้ส่งอิทธิพลให้จังหวัดต่างๆ ของอีสานในช่วงทศวรรษ 2510-2520 เป็นต้นมา (พระมหาอาทิตย์ อาทิจฺโจ, 2553) โดยในล้านนานั้นปรากฏขึ้นครั้งแรกสมัยปลายราชวงศ์มังราย ครั้นงานพระราชพิธีปลง พระศพของพระนางวิสุทธีเทวี กษัตริย์ล้านนาพระองค์สุดท้ายที่ปกครองล้านนาในฐานะเป็นเมืองประเทศราชของพม่า เพราะต่อจากนี้พระเจ้าบุเรงนองกษัตริย์พม่า ราชวงศ์ต้องอุกัถรงโปรดให้นครเชียงใหม่สอ พระราชโอรสของพระองค์มาปกครองเมืองเชียงใหม่ แทนเจ้านายราชวงศ์มังรายและค่อยลดบทบาทเปลี่ยนเป็นเพียงขุนนางพม่าหรือขุนนาง ล้านนามาปกครองเมืองเชียงใหม่ในเวลาต่อมา พิธีการปลงพระศพแบบปราสาทต่างบนสัตว์หิมพานต์ของชนชั้นสูงจึงไม่ได้นำมาใช้ในเชียงใหม่ช่วงเวลานี้ แต่ต่างกับเมืองเชียงแสนที่ช่วงนี้ กษัตริย์พม่าได้สถาปนาให้ผู้ปกครองเป็นเจ้าฟ้าเชียงแสน จึงรับอิทธิพลจารีตขนบธรรมเนียมบางอย่างตามแบบชนชั้นสูงของพม่า รวมจนถึงการปลงพระศพแบบปราสาทต่างบนสัตว์หิมพานต์ ที่ได้รับการอุปถัมภ์การปลงพระศพจากกษัตริย์พม่า

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2347 มีการขับไล่พม่าออกจากล้านนาและนำเจ้านายเชื้อสายเจ้าฟ้า เชียงแสน คุรุมหาเถระ ขุนนาง นักปราชญ์ราชบัณฑิต ช่างฝีมือ และไพร่พลมาไว้ในหัวเมืองต่างๆ ทั้งเมืองนครลำปาง เมืองนครลำพูน เมืองนครเชียงใหม่ ฯลฯ และมีการอภิเษกสมรสระหว่างเจ้านาย

เชียงแสนกับเจ้านายกลุ่มใหม่ จึงส่งอิทธิพลให้เจ้านายที่สถาปนาขึ้นใหม่ของหัวเมืองเหล่านี้ ในยุคเจ้าหลวงได้นำเอาธรรมเนียมแบบเจ้านายเชียงแสนมาปฏิบัติ ถึงแม้ว่าขณะนั้นล้านนา จะกลายเป็นประเทศราชของสยามแทนพม่าแล้วก็ตาม แต่เจ้านายบางองค์รวมถึงครูบามหาเถระ ที่ไม่ได้รับการอุปถัมภ์ปลงศพจากกษัตริย์สยาม ก็ยังคงมีพิธีการปลงศพแบบปราสาทต่างบนสัตว์ หิมพานต์ตามที่ได้รับอิทธิพลมาในยุคพม่าปกครองจนกระทั่งเมื่อมีการยกเลิกระบบประเทศราช ล้านนา ตั้งแต่ พ.ศ.2442 เป็นต้นมา เหล่าเจ้านายล้านนาก็ถูกลดบทบาทลงและค่อยกลืนกลายเป็น สามัญชนในรุ่นทายาทชั้นหลังลงมา จึงส่งผลต่อรูปแบบธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ ของเจ้านายล้านนา รวมถึงพิธีการปลงพระศพเจ้านายใส่ปราสาทต่างบนสัตว์หิมพานต์ก็ค่อยหมดลงตามไปด้วย

ในปัจจุบัน การทำปราสาทศพนกหัสติลิงค์มีเฉพาะพระสงฆ์มหาเถระผู้ทรงสมณศักดิ์ และสูงด้วยวัยวุฒิเท่านั้น สำหรับฆราวาสไม่เคยเห็นมีปรากฏ ดังเช่น งานศพพลตรีเจ้าราชบุตร (วงศ์ ตะวัน ณ เชียงใหม่) เจ้านายฝ่ายเหนือชั้นสูงของเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 13 มกราคม 2516 ก็ไม่มีนก หัสติลิงค์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานโกศศพ เชิญขึ้นประดิษฐานบนราชรถ เคลื่อนขบวนจากคุ้มวงศ์ตะวันคือฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง ตรงข้าม สำนักงานเทศบาลนครเชียงใหม่ไปสู่เมรุชั่วคราววัดสวนดอก (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2552) ดังนั้น จึงเหลือ เพียงมีการสร้างปราสาทศพต่างบนสัตว์หิมพานต์ หรือปราสาทนกหัสติลิงค์ของครูบามหาเถระที่ สามารถพบเห็นได้ในกลุ่มวัฒนธรรมล้านนาหรือที่เรียกว่าเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยในยุค ปัจจุบัน (วัฒนศักดิ์ ไชยกุล, 2546) ในเรื่องนี้อุดม รุ่งเรืองศรี (2552) กล่าวว่าปราสาทศพในพิธีศพของ ชาวล้านนาปัจจุบันนี้ คงจะมีความหมายที่ห่างไกลออกไป จากปราสาท-ธรรมาสน์ของล้านนาแต่เดิมที่ ถือเป็นของสูง ใช้สำหรับกษัตริย์และกิจการในพุทธศาสนาเท่านั้น แต่สำหรับชาวบ้านทั่วไปแล้ว ปราสาทศพของชาวบ้านมีความหมายเดียวกับไม้ศพที่ใช้สำหรับจัดการศพในพิธีกรรมเท่านั้น ไม่ได้ เกี่ยวข้องกับสวรรค์วิมานหรือการแบ่งช่วงชั้นชีวิตแต่ประการใด แต่ถ้าเป็นพระสงฆ์แล้วปราสาทนั้นก็ จะถูกปรับเปลี่ยนเป็นอีกอย่างซึ่งเรียกกันว่า ปราสาทต่างบนนกหัสติลิงค์

นกหัสติลิงค์นั้นก็เป็นหนึ่งในสัตว์ในเทวคติของชาวล้านนา เล่ากันว่า อาศัยอยู่ในป่า หิมพานต์ มีรูปตัวเป็นนกขนาดใหญ่ ส่วนศีรษะมีจะงอยปากอย่างงวงช้าง เชื่อกันว่านกหัสติลิงค์ จะคาบเอาสังฆาร่างของผู้วายชนม์เข้าไปยังดินแดนแห่งสรวงสวรรค์แห่งป่าหิมพานต์ ด้วยความเชื่อ ดังกล่าว ชาวล้านนาโบราณจึงนำมาเกี่ยวข้องกับพิธีศพ มีการสร้างเมรุนกหัสติลิงค์ขึ้นในพิธีศพ โดยเชื่อกันว่านกหัสติลิงค์ซึ่งมีความแข็งแรง จะเป็นพาหนะนำส่งดวงวิญญาณผู้ตายสู่สวรรค์ชั้นฟ้า ได้โดยสะดวก ในพิธีศพพระเถระชั้นผู้ใหญ่ จะมีเสาไม้ไผ่ขนาดใหญ่ 4 ต้น ปัก 4 มุมของปราสาท ข้างบนใช้ผ้าจีวรหรือผ้าสังฆาฏิของผู้มรณภาพซึ่งเป็นเพศาน ภายใต้ความเชื่อว่าร่างกายประกอบด้วย ธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ที่ต้องแตกสลายไปในที่สุดเพื่อให้ผู้ร่วมงานนำไปคิดปลงอนิจจัง และพระสงฆ์เป็นผู้ประกอบด้วยจตุปาริสุทธิศีล คือศีลเป็นเหตุให้บริสุทธิ์ 4 อย่าง ในอดีตชาวล้านนา นิยมสร้างเมรุในอดีต ชาวล้านนานิยมสร้างเมรุนกหัสติลิงค์เพื่อบรรจุศพของกษัตริย์เจ้านายฝ่ายเหนือ รวมถึงพระมหาเถระชั้นผู้ใหญ่ที่มรณภาพ เพื่อให้พิธีศพส่งงามสมฐานะบารมีและเป็นการส่งดวง วิญญาณไปสู่ชาติสรวงสวรรค์ชั้นพรหมโลกเทวโลก แต่ปัจจุบันเมรุนกหัสติลิงค์ใช้ในพิธีศพของพระ เเถระชั้นผู้ใหญ่เท่านั้น

3.3.2 ขั้นตอนและพิธีกรรมศพพระสงฆ์ในวัฒนธรรมล้านนา

การทำศพพระภิกษุของชาวบ้านล้านนานั้น กล่าวคือพระภิกษุที่บวชในพระพุทธศาสนาไม่ยอมสึกอุทิศชีวิตแด่พระศาสนา เรียกกันว่า ตายกับวัด ยิ่งถ้าตายเมื่ออายุมากเป็นครุบาสังฆะ การจัดพิธีศพก็จักทำใหญ่โต ถ้าตายก่อนเข้าพรรษาหรือในพรรษาจะเก็บศพไว้ในหน้าแล้ง คือประมาณเดือนกุมภาพันธ์-เมษายน การจัดการศพ เมื่อพระสงฆ์มรณภาพลงชาวบ้านจะทำพิธีห้างลอย คล้ายกับพิธีชาวบ้านแต่พิธีกรรมจะมีความนอบน้อมและละเอียดกว่า ดังนี้ (ศรีเลา เกษพรหม, 2544)

1) เมื่อพระสงฆ์ผู้มีพรรษามากมรณภาพลง ชาวบ้านมักจะใช้น้ำผึ้งเหลวไปในปากเพื่อการเก็บรักษาศพไม่ให้เน่าเหม็น โดยเทน้ำผึ้งให้ไหลลงคอไปจนกว่าน้ำผึ้งจะไม่ลงแล้ว บางแห่งไม่กรอกน้ำผึ้ง เพราะเชื่อว่าพระสงฆ์ผู้มีอายุพรรษามาก มักจะเรียนสูตรคาถาเทวทูตทั้ง 5 เมื่อตายลงจะไม่เน่าเหม็น เมื่อกรอกน้ำผึ้งแล้วจะฉีกผ้าจีวรสบงของพระให้เป็นผืนเล็กยาว พันทบร่างกายแยกเป็นขาเป็นแขนแล้วจึงจะนำใส่ลงศพ ทำพิธีเทศน์สวดทำบุญ 7 วัน แล้วจึงปิดศพไว้

2) ในระหว่างที่ปิดศพไว้นั้น ทางคณะกรรมการศรัทธาชาวบ้านจะเปิดฝาหีบศพตรวจดูเป็นระยะโดยตลอด บางที 1 เดือน หรือ 2 เดือน ถ้าศพมีน้ำเหลืองออกจำนวนมาก ผู้ดูแลศพจะเอาผ้าที่พันศพออกเปลี่ยนผ้าพันใหม่ และบางครั้งอาจจะเปลี่ยนซี้เถ้าฟางที่รองกันหีบศพ

3) เมื่อใกล้กำหนดวันประชุมเพลิง 2-3 เดือน ทางคณะกรรมการของวัดจะไปติดต่อกับเจ้าจัดการทำปราสาทใส่ศพ ซึ่งจะมีการเลือกเฟ้นช่างที่มีฝีมือเพราะถือเป็นงานที่ละเอียด ช่างทำปราสาทศพที่มีฝีมือจะอยู่ตามวัด การทำปราสาทศพของพระภิกษุที่มีอายุมาก จะใช้เวลาในการทำอย่างน้อย 1 เดือน ปราสาทจะมีขนาดใหญ่และสูงโดยตั้งอยู่บนหลังนกหัสติลิงค์ ที่มีหัวเป็นช้างมึงวงมิงา ส่วนล่างจะใช้ต้นมะพร้าวหรือต้นตาล 2 ท่อนวางรับส่วนประกอบของปราสาททั้งหมด

4) จากนั้นก็ตั้งศพบำเพ็ญกุศล กลางวันและกลางคืนจะมีศรัทธาชาวบ้านมารวมฟังเทศน์ ฟังสวดทุกคืน บางคนจะรับเป็นเจ้าของผ้าบังสุกุล บางคนก็รับเป็นเจ้าของภาพพิน และพินที่จะเผาศพพระภิกษุจะเลือกเอาไม้ที่แข็งแรงตัดเป็นท่อนขนาดประมาณ 50 ซม. แล้วผ่าให้เป็นกีบๆ ขนาดพองาม ถากเอาเปลือกออกตากแดดให้แห้ง แล้วใช้ขี้มันทาให้มีสีเหลือง

5) สถานที่และเวลาปลงศพพระสงฆ์ส่วนมากจะจัดเผากลางทุ่งนา หรือภายในบริเวณวัดที่มีความกว้างขวางมาก ตรงจุดเผาจะทำให้สูงขึ้นจากพื้นและสามารถรองรับปราสาทนกได้ จากนั้นก็จะไม่ไฟช่วงลำที่สวยและยาวที่สุด 4 ลำ ผิงไว้ 4 มุม ตรงที่จะเผา ส่วนบนจะใช้ผ้าจีวรซึ่งเป็นเพศาน

6) เมื่อถึงเวลาจัดขบวนชักลาก จะใช้เชือกขนาดใหญ่และยาว 2 เส้น ผูกกับไม้แม่เรือ คือ ต้นมะพร้าวข้างละ 1 เส้น ใต้ปีกของนกหัสติลิงค์มีช่องเปิดเข้าไปในตัวนก ให้คนเข้าไปอยู่ประจำข้างใน เพื่อดึงเชือกให้หัวนกหันซ้ายหันขวา ปีกขยับขึ้นขยับลง วงม้วนขึ้นและตกเอา ข้าวตอกโปรยไปข้างหน้า คือต้องการให้เหมือนกับนกมีชีวิตจิตใจ ข้างหน้าของขบวนเป็นตุ่มสามหาง ถัดมาเป็นพระภิกษุสามเณร ขบวนผู้ถือผ้าไตร ผ้าบังสุกุล ถือข้าวตอกดอกไม้ จากนั้นก็เป็นขบวนผู้คนที่ถือเชือกชักลากศพ ขบวนที่ต่อหลังปราสาทศพเป็นหมู่แห่เครื่องดนตรี ด้านหน้าขบวนพระภิกษุสามเณรจะมีคนตีพาน เสียงจะดังปังๆ พานนี้มีลักษณะคล้ายกับฆ้องแต่บางกว่ามีปุมตรงกลาง และจะมีคนถือธงสัญญาณอันหนึ่งอยู่หน้าสุด คอยส่งสัญญาณให้ผู้ที่ชักลากรู้ว่า ต้องการให้หยุดหรือให้เคลื่อนไปในขณะที่ลากต้นมะพร้าว 2 ต้นจะเลื่อนไปข้างหน้า ลักษณะเป็นการสั่นไหลด้วยแรงคนดังจำนวนมาก

เมื่อลากปราสาทศพไปถึงจุดหมายปลายทางก็จะนิมนต์พระสงฆ์มาชักผ้าบังสุกุล การเผาศพพระภิกษุ นั้นจะไม่ยกหีบศพลงมาอาบน้ำหรือผ้าหีบเหมือนกับฆราวาส

7) เมื่อถึงเวลาเผาก็จะมีการจุดบอกไฟหล่อ คือใช้บ้องไฟขนาดเล็กยาวประมาณ 30 ซม. บ้องไฟนั้นส่วนล่างมีล้อ 2 ล้อ ด้านบนมักจะทำเป็นรูปสัตว์ เช่น รูปสัตว์ประจำปีเกิดของพระภิกษุ ที่ตาย เป็นต้น และเมื่อเอาบอกไฟวางพื้นจุดชนวนแล้ว บอกไฟจะเคลื่อนออกจากฐานจุดซึ่งอยู่ห่างจากปราสาทประมาณ 50 เมตร พุ่งเสยขึ้นไปชนเอาปราสาท ศพหนึ่งจะใช้บอกไฟหล่อเป็นสิบๆ กระบอก พุ่งไปชนปราสาทบ้าง พุ่งผ่านด้านข้างปราสาทไปบ้าง กระบอกใดที่ชนเข้าไปในปราสาท ก็จะเกิดไฟลุกขึ้นเป็นการเผาศพ และเมื่อปราสาทติดไฟไหม้แล้ว คนที่มาร่วมการชักลากก็จะทยอยกันกลับ บางคนรอคว้าผ้าที่ซึ่งเป็นเพดานจะไหม้หรือไม่ เชื่อกันว่าถ้าผ้าเพดานไหม้ไฟ พระภิกษุ ที่ตายมีบุญมาก ชาวบ้านจะขอแบ่งเอาผ้าชิ้นนั้นคนละนิดละหน่อยเพื่อเก็บเอาไว้บูชา

8) นับจากวันเผาแล้ว พระสงฆ์ก็จะทำพิธีเก็บกระดูกมาทำบุญอีกครั้งหนึ่ง แล้วก็จะมอบให้คณะลูกศิษย์เป็นบางส่วน ที่เหลือก็เก็บไว้บรรจุสุถูปหรือเจดีย์ เพื่อให้สาธุชนได้กราบไหว้บูชาต่อไป งานศพพระนั้นเป็นงานใหญ่ ปราสาทศพจึงสร้างกันอีกเกริกสั่นเปลืองค่าใช้จ่ายไม่น้อยเลย เพราะจัดทำกันอย่างประณีตและใหญ่โตสูงเสมอเสาไฟฟ้าโทรศัพท์ กล่าวกันว่าแต่ก่อนนี้การจัดทำปราสาทบรรจุศพนั้น จัดสร้างกันสูงใหญ่ยิ่งกว่าปัจจุบันนี้นักประเพณีการจัดทำปราสาทบรรจุศพ ตั้งไว้บนบุษบกสำหรับเจ้านายในราชตระกูลและพระภิกษุสงฆ์ชั้นไม่ต่ำเพ่งจะมีขึ้น หากมีมานานเกือบ 4 ศตวรรษแล้ว (ศรีเลา เกษพรหม, 2544)

สรุปได้ว่า พิธีกรรมที่มนุษย์ยึดถือปฏิบัติมาจนเป็นประเพณีนั้น มีรูปแบบในการประกอบพิธีกรรมแตกต่างกันไปตามระดับชั้นของผู้วายชนม์ นอกจากจะมีการปฏิบัติที่หลากหลายตามวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นหรือระดับชั้นแล้ว บางแห่งยังมีการปฏิบัติที่ผิดแปลกไปจากวัตถุประสงค์เดิมที่เป็นจารีตประเพณีของบรรพบุรุษ และมีส่วนที่ทำให้สิ้นเปลืองโดยใช่เหตุ เพราะไม่มีทราบรูปแบบที่แน่ชัด ซึ่งชาวล้านน่านนั้นมีความเชื่อในพิธีกรรมงานศพที่เป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นที่มีธรรมเนียมปฏิบัติและขั้นตอนกระบวนการต่างๆ อย่างละเอียดซับซ้อน ทั้งในเรื่องการเตรียมศพ พิธีการตั้งศพและการเคลื่อนย้ายศพ รวมถึงพิธีการเผาศพ แต่ในขณะเดียวกันก็ยังขาดผู้ที่มีความรู้ในการประกอบพิธีกรรม เพื่อให้ศพนั้นได้รับการจัดการที่ถูกต้องตามประเพณีจากผู้ที่มีความรู้ความชำนาญในพิธีการ มิฉะนั้นเชื่อว่าจะส่งผลกระทบในทางร้ายต่อบุคคลในครอบครัวที่ยังมีชีวิตอยู่และต่อดวงวิญญาณของผู้ตาย

บทที่ 4

ปราสาทศพชนชั้นสูงและพระมหาเถระในล้านนา

ในบทนี้ จะกล่าวถึงจารีตประเพณีและสถาปัตยกรรมในพิธีปลงศพบุคคลชั้นสูงในวัฒนธรรมล้านนา โดยมีเนื้อหา 2 ส่วน คือ “พิธีปลงพระศพเจ้ากษัตริย์” และ “พิธีปลงศพพระมหาเถระ” ซึ่งพิธีหลังนี้ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมากระทั่งปัจจุบัน เนื่องจากบทความนี้เกี่ยวข้องกับพื้นที่ล้านนาที่มีภาษาและวัฒนธรรมเป็นแบบเฉพาะของตนโดยคำศัพท์เฉพาะได้ทำอธิบายไว้ท้ายบทความโดยจะเขียนเป็นภาษาไทยที่ปริวรรตเป็นภาษาล้านนาได้ ในแผ่นดินล้านนา มีพิธีกรรมอันเนื่องมาจากดัชนีธรรมทั้งในระดับสามัญชน เจ้านาย และครูบามหาเถระ ซึ่งมีความงดงามตามประเพณีแบบล้านนา สำหรับแนวคิดเบื้องหลังพิธีกรรมอันเนื่องมาจากการตายมีอยู่ 2 ระดับ คือ “วัฒนธรรมพื้นบ้าน” เชื่อว่ามนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ (Super natural) อยู่ในโลกเดียวกัน ซึ่งต่างพึ่งพาอาศัยกัน หรือบางครั้งก็เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ดังพบว่าชุมชนในวัฒนธรรมล้านนามีการสร้าง “หอผี” ของครอบครัวเรียก “หอผีปู่ย่า” ของหมู่บ้านเรียก “หอผีเสื้อบ้าน” ของวัดเรียก “หอผีเสื้อวัด” และของบ้านเมืองเรียก “หอผีเสื้อเมือง” คนที่อาศัยอยู่ในบ้านเมืองนั้นต้องเซ่นสรวงบูชาเพื่อให้ผีปกป้องรักษาให้อยู่เย็นเป็นสุขจนกระทั่งพุทธศาสนาเข้ามามีบทบาทในสังคมล้านนา อีกทั้งถูกใช้เป็นเครื่องมือของอาณาจักรในการจัดระเบียบสังคม วัดจึงกลายเป็นส่วนสำคัญของสังคมไปในที่สุด และยังส่งผลต่อวัฒนธรรมพื้นบ้านบางส่วน เช่น ทำให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติที่เป็นความเชื่อเดิมถูกรับรู้ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของจักรวาลทัศน์ตามวรรณคดีทางพุทธศาสนา และกลายเป็นพื้นฐาน “วัฒนธรรมในราชสำนักและศาสนา” รวมไปถึงคตอความเชื่อที่เหมาะสมต่อบริบททางสังคมด้านต่างๆ ในเวลาต่อมา

ภาพที่ 4.1 จิตรกรรมฝาผนังวัดเชียงมั่น

4.1 แนวคิดการสร้างปราสาทศพในล้านนา

สำหรับวัฒนธรรมชั้นสูง หรือวัฒนธรรมเนื่องในราชสำนัก ได้รับอิทธิพลจากคติจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาหัวใจหลัก ดังจะเห็นได้จากเรื่อง “จกกวาฬที่ปนี” กัณฑ์ที่ 5 ได้กล่าวถึงแนวคิดและความเชื่อเรื่องการส่งสมบุญบารมีซึ่งมีผลต่อการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ และในภพภูมิต่างๆ สำหรับเจ้ากษัตริย์ และเชื้อพระวงศ์ที่มีดำรงสถานะ “สมมติเทพ” เมื่อสิ้นพระชนม์จะกลังสู่สถานะ “อุปตติเทพ” บนสรวงสวรรค์ทั้งชั้นดาวดึงส์หรือดุสิต ซึ่งการเสด็จสู่สวรรค์นี้จะดำรงสถานภาพเป็นได้ทั้งเทวดา หรือพระโพธิสัตว์เพื่อรอเวลาลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล สอดคล้องกับการวាយชนม์ของกษัตริย์ล้านนาที่เรียกว่า “สุรคุด” ซึ่งมีรากจากคำว่า “สุร” หมายถึง “เทวดา” และ “คุด” ซึ่งแปลว่า “ไป” จึงมีความหมายโดยรวมว่า “เสด็จไปเป็นเทวดา” ดังนั้น ที่ประทับของเจ้ากษัตริย์และพระราชวงศ์ในฐานะสมมติเทพที่ เรียกว่า “ปราสาทราชวัง” จึงเป็นแบบแผนการจำลองภูมิจักรวาลที่มีเขาพระสุเมรุอันเป็นที่ตั้งของดาวดึงส์เป็นศูนย์กลาง เหตุดังกล่าวการจำลองรูปแบบมาสู่ปราสาทศพเจ้ากษัตริย์จึงตั้งอยู่บนคำอธิบายตามคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ดังมีกวีพจน์กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

“เจ้านาย ภิกษุสงฆ์	ยามปลดปลง วายชีวา
ประเพณี ชาวล้านนา	ทำปราสาท สูงเรืองรอง
เหนือนก หัสติลึงค์	งามสิ่งคลั่ง แฉกเอือกถ้อง
ประชา มากเนื่องนอง	นากปราสาท เฝานอกนคร”

การประกอบพิธีพระศพถวายแด่เจ้ากษัตริย์ และพิธีศพถวายแด่ครูบามหาเถระตามความเชื่อแห่งการไปสู่คติภาพเป็นอุปตติเทพ จึงมีรายละเอียดในพิธีกรรมเพื่อรองรับคุณค่าแห่งการไปสู่ชีวิตหลังการสิ้นบุญเพื่อ “สุรคุด” สู่ทิพย์วิมาน

ภาพที่ 4.2 ปราสาทศพชนชั้นสูง

การสร้างปราสาทศพพระมหาเถระและพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์

สำหรับศพของพระสงฆ์ที่มีอายุพรรษามาก หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นครูบาสังฆะดังกล่าวข้างต้น เวลามาณภาพ ก็จะมีการสร้างปราสาทนกหัสติลิงค์ ซึ่งได้รวบรวมมาเพื่อให้เกิดความเข้าใจในการสร้างปราสาทดังกล่าว จึงขอกล่าวถึงที่มาของปราสาทดังต่อไปนี้

ชนชั้นสูง เจ้านาย หรือพระเถระชั้นผู้ใหญ่ งานพิธีการส่งศพ จะเรียกว่าพิธีการส่งสการดังที่กล่าวมา ซึ่งมีขั้นตอนหลักคล้ายกับพิธีการของชาวบ้านและสามัญชนโดยทั่วไป หากแต่มีรายละเอียดที่สลับซับซ้อนกว่า ต้องใช้ทรัพยากร ฝีมือ แรงงานและใช้เวลาในการจัดเตรียมมากพอสมควร ดังนั้น ประเพณีการส่งสการเจ้านาย หรือพระสงฆ์ พระเถระชั้นใหญ่นั้นจะต้องมีการตระเตรียมวางแผนเป็นอย่างดี เมื่อพระเถระสำคัญสิ้นลง จะมีพิธีอาบน้ำล้างผู้วายชนม์ เปลี่ยนชุดเครื่องแต่งกายแบบเต็มยศ หรือเสื้อผ้าอาภรณ์ชั้นดี หรืออาจมีการปิดทองคำห่อหุ้มร่างนั้นเอาไว้ ก่อนพิธีรดน้ำศพและการขอมาศพ ร่างนั้นจะถูกพันห่อด้วยผ้าเนื้อดีหลายชั้น บรรจุไว้ในโลงที่ทำขึ้นมาอย่างวิจิตรสวยงามจัดตั้งไว้อย่างเป็นทางการภายในหอหลวง หรือวิหารสำหรับการประกอบพิธีการในระยะยาว ชาวล้านนานั้นนิยมเก็บศพเจ้านาย ชนชั้นสูง และพระเถระองค์สำคัญไว้เป็นแรมปี หรือในบางกรณีเก็บไว้หลายปี นับว่าเพื่อกราบไหว้บูชารำลึกถึงบุญคุณสำหรับญาติพี่น้อง ญาติโยม ศิษยานุศิษย์ และเพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมในการจัดพิธีการส่งสการอย่างถูกต้องตามประเพณี และเพื่อเป็นการยกย่องเชิดชูเกียรติพระมหาเถระชั้นผู้ใหญ่ ชาวล้านนาจึงนิยมสร้างปราสาทนกหัสติลิงค์บรรจุศพถวายพระมหาเถระชั้นผู้ใหญ่อย่างสมเกียรติ

ในล้านนานิยมเอาโลงศพใส่บนเรือนศพ แล้วลากหรือหามไปสู่ป่าช้าถือกันว่าบุคคลที่ตายไปแล้วควรจะได้อยู่ในบ้านเรือนที่สวยงาม เป็นปราสาทหรือเรือนยอดอันเป็นเกียรติยศแก่คนตาย และเป็นเครื่องบอกถึงความมั่งคั่งของลูกหลานที่ได้ทำเรือนศพอย่างประณีต เรือนศพที่ใช้กันในล้านนามีด้วยกันหลายประเภทและเรือนศพทุกชนิดนิยมใช้ลากไป โดยมีล้อเล็กๆ อยู่ใต้ฐานแม่สะดึง หรือแม่เรือมีเอาไว้เคลื่อนนำศพไปเผา ณ ที่ใดที่หนึ่งหรือในบริเวณป่าช้าของหมู่บ้าน สมัยโบราณมีการห้ามไว้อย่างเดียวคือ ถ้าเป็นไพร่ห้ามนำศพใส่ปราสาท เพราะคนล้านนาในอดีตถือกันว่ามันขัด คือ เป็นการไม่สมควร จะมีก็แต่เพียงศพพระมหากษัตริย์ เจ้านาย พระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่เท่านั้น แนวคิดการสร้างปราสาทศพสำหรับพระมหากษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ และเจ้านายนั้น เป็นแนวคิดเชิงวัฒนธรรม อันแสดงออกถึงความเคารพยกย่องบูชาให้เกียรติ ในสังคมไทยโดยเฉพาะสังคมทางล้านนา เมื่อมีพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ เจ้าขุนมูลนาย สิ้นพระชนม์ลง และพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ซึ่งเป็นพระมหาเถระเป็นปูชนียบุคคล ได้มรณภาพลง ก็จะทำการบูชาศพโดยการสร้างปราสาทให้อย่างสมเกียรติ และแนวคิดการสร้างปราสาทศพของสามัญชน ดังปรากฏผลจากการศึกษาต่อไปนี้

ตามธรรมเนียมของชาวล้านนา นอกเหนือจากการกำหนดความสำคัญของพระภิกษุด้วยชั้นยศหรือสมณศักดิ์การปกครองสงฆ์ ตามอย่างฝ่ายปกครองบ้านเมืองแล้ว พระภิกษุสำคัญหรือพระสงฆ์ที่เป็นผู้อาวุโส มีอายุพรรษามากบางรูป อาจได้รับการนับถือจากศรัทธาประชาชนทำพิธีกรรม “ฮอดสง” ยกย่องให้เป็น “ครูบาสังฆะ” ในปัจจุบัน การทำปราสาทศพพระสงฆ์ ใช้วิธีการ 2 แบบ คือ 1) ถวายเพลิงศพปราสาทธรรมดา 2) ถวายแบบขอพระราชทานเพลิงศพ งานคันคว่าเรื่องการทำศพพระภิกษุของชาวบ้านล้านนาของ ศรีเลา เกษพรหม นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้ย่อมาเสนอไว้ในหัวข้อนี้โดยสังเขป ดังนี้

ภาพที่ 4.3 ปราสาทศพพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์

การสร้างปราสาทศพพระเถระทั่วไป

พระภิกษุที่บวชในพระพุทธศาสนาไม่ยอมสึก อุทิศชีวิตแด่พระศาสนา เรียกกันว่า “ตายกับวัด” ยิ่งถ้าตายเมื่ออายุพรรษามาก เป็นครุบาสังฆะ การจัดพิธีศพก็จักทำใหญ่โต ถ้าตายก่อนเข้าพรรษา หรือในพรรษา จะเก็บศพไว้ปลงศพในหน้าแล้ง ประมาณเดือนกุมภาพันธ์-เมษายน แต่ถ้าตายหลังจากออกพรรษาแล้ว จะเก็บศพไว้ก่อน จะปลงศพประมาณเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน กำหนดการเก็บศพ หรือกำหนดการเผาศพนี้ไม่มีระยะที่แน่นอน สุดแล้วแต่กรรมการศรัทธาของแต่ละวัดจะตกลงกัน การจัดการศพ เมื่อพระสงฆ์มรณภาพลงชาวบ้านจะทำ “พิธีห้างลอย” คล้ายกับพิธีชาวบ้าน แต่พิธีกรรมจะมีความนอบน้อมและละเอียดกว่า

บางแห่งใช้น้ำผึ้งเทลงไปในปากเพื่อการเก็บรักษาศพไม่ให้เน่าเหม็น โดยเทน้ำผึ้งให้ไหลลงคอไปจนกว่าน้ำผึ้งจะไม่ลงแล้ว บางแห่งไม่กรอกน้ำผึ้ง เพราะเชื่อว่าพระสงฆ์ผู้มีอายุพรรษามากมักจะสูตรเรียน คาถาเทวทูตทั้ง 5 เมื่อตายลงจะไม่เน่าเหม็น ยิ่งเป็นพระภิกษุที่มีร่างกายซูบผอมด้วยแล้ว การเน่าเหม็นจะน้อย เมื่อกรอกน้ำผึ้งแล้ว จะฉีกผ้าจีวรหรือสบงของพระให้เป็นผืนเล็กยาว พันทับร่างกาย แยกเป็นขาเป็นแขน แล้วจึงจะนำใส่โลงศพ ทำพิธีเทศน์สวดทำบุญ 7 วัน แล้วจึงปิดศพไว้ในระหว่างที่ปิดศพไว้นั้น ทางคณะกรรมการศรัทธาชาวบ้านจะเปิดฝาหีบตรวจดูเป็นระยะโดยตลอด บางที 1 เดือน หรือ 2 เดือน ถ้าศพมีน้ำเหลืองมาก ผู้ดูแลศพจะเอาผ้าที่พันศพออกเปลี่ยนผ้าพันใหม่ และบางครั้งอาจจะเปลี่ยนซี้ถ้าฟางที่รองกันหีบศพด้วย

ในกรณีพระภิกษุมรณภาพในโรงกุฏิใหม่ มีธรรมเนียมอยู่ว่า พระภิกษุครูบาสังฆะผู้ได้ขึ้นอยู่กุฏิใหม่ที่ศรัทธาเขาสร้างถวายและได้กรวดน้ำถวายให้แล้ว เมื่อครูบาสังฆะตายลง การยกศพออกจากกุฏิเพื่อจะทำการปลงศพ ให้เปิดฝาด้านทิศตะวันออกแล้วนำศพลงด้านล่างนั้น แต่ถ้ากุฏิหลังใหม่นั้น ศรัทธาผู้เป็นเจ้าของยังไม่ได้กรวดน้ำถวาย พระภิกษุตายก่อน ให้นำศพลงทางบันได้ได้ตามปกติระหว่างที่ศพยังตั้งอยู่ในวัด หากมีการทำบุญต่างๆ เช่นงานขึ้นบ้านใหม่ งานบวชเณรบวชพระ งานฟังเทศน์กลางพรรษา งานสลากภัต ที่จัดขึ้นในวัดนั้น ทางเจ้าภาพจะจัดเครื่องไทยทาน อาหาร ถวายแด่ศพพระภิกษุนั้นด้วย ถือว่าศพยังมีหุ่นส่วนหรือส่วนแบ่งในกิจการต่างๆ ต้องนับเอาศพพระรูปนั้นเทียบเท่ากับพระภิกษุอีก 1 รูป เมื่อใกล้กำหนดวันประชุมเพลิง 2-3 เดือน ทางคณะกรรมการของวัดจะไปติดต่อกับเจ้าการทำปราสาทใส่ศพ ซึ่งจะมีการเลือกเฟ้นช่างที่มีฝีมือถือเป็นงานที่ละเอียดประณีตเมื่อ 40-50 ปีก่อน ช่างทำปราสาทศพที่มีฝีมือจะอยู่ตามวัด ช่างทำจะเป็นพระภิกษุในวัด การทำปราสาทศพของพระภิกษุ ที่มีอายุมากจะใช้เวลาในการทำอย่างน้อย 1 เดือน ปราสาทจะมีขนาดใหญ่และสูง ตั้งอยู่บนหลังนกหัสติลิงค์ ที่มีหัวเป็นช้างมีวงมิงา ส่วนล่างจะใช้ต้นมะพร้าวหรือต้นตาล 2 ท่อน วางรับส่วนประกอบของปราสาททั้งหมด ต้นมะพร้าว 2 ท่อนนี้เรียกกันว่า “แม่เรือ” การตั้งศพบำเพ็ญกุศล ก่อนที่จะประชุมเพลิง นิยมตั้งก่อนเผา 7 วัน กลางวันและกลางคืนจะมีศรัทธาชาวบ้านมาร่วมฟังเทศน์ฟังสวดทุกคืน บางคนจะรับเป็นเจ้าภาพผ้าบังสุกุล บางคนรับเป็นเจ้าภาพพินที่จะเผาพินที่จะเผาพระภิกษุ จะเลือกเอาไม้ที่แข็งแรงตัดเป็นท่อนประมาณ 50 เซนติเมตร แล้วผ่าให้เป็นก๊ีบๆ ขนาดพองาม ถากเอาเปลือกออก ตากแดดให้แห้ง แล้วใช้ขี้มันทาให้มีสีเหลือง ในระหว่างที่ตั้งศพอยู่จะมีเครื่องดนตรีพื้นเมืองแห่ทุกคืน ในเวลากลางคืนหลังจากที่เทศน์และสวดจบมีการจุด “บอกไฟดาว” ขึ้นบนทั้งฟ้า เสียงดังสนั่น มีแสงเป็นดวงเหมือนมีดาวขนาดใหญ่ตกลงมา วันที่นำศพไปเผาปนิกิจ หรือวันประชุมเพลิงจะมีชาวบ้านศรัทธาร่วมกันลากศพเป็นจำนวนมาก ศรัทธาต่างหมู่บ้านต่างตำบล ต่างอำเภอ เมื่อทราบข่าวจะพากันมาทำบุญและลากศพถือกันว่าถ้าใครได้ลากศพครูบาสังฆะจะได้บุญมาก

สถานที่และเวลาปลง (เผา) ศพครูบาสังฆะ ส่วนมากจะจัดเผากลางทุ่งนา ซึ่งทางเจ้าของที่นาจะยินดีไม่ขัดข้อง เพราะถือว่าจะได้บุญด้วย ทางที่จะลากศพไปนั้นมีการลากถางให้เรียบ ตรงไหนเป็นคันนาจะขุดออก ตรงจุดที่จะเผาเก็บกวาดให้สะอาด ใช้ไม้ไผ่ขางลำที่สวยตรงและยาวที่สุด 4 ลำ ผึงไว้ 4 มุม ตรงที่จะเผา ส่วนบนจะใช้ผ้าจีวรซึ่งเป็นพาดาน เรียกว่า “ผ้าพิดาน” เมื่อนิยมนำศพไปเผาตรงนั้น ศพพระสงฆ์จึงเลือกเผาในเดือนที่เสร็จจากการเก็บเกี่ยวแล้ว เมื่อถึงเวลาจัดขบวนชักลาก (ส่ง) ศพ จะใช้เชือกขนาดใหญ่และยาว 2 เส้น ผูกกับไม้แม่เรือคือต้นมะพร้าวข้างละ 1 เส้น ใต้ปีกของนกหัสติลิงค์มีช่องเปิดเข้าไปในตัวนก ให้คนเข้าไปอยู่ประจำข้างใน เพื่อตึงเชือกให้ห้วนก้นซ้ายหันขวา ปีกขยับขึ้นขยับลง งวงม้วนขึ้นและตกเอาข้าวตอกโปรยไปข้างหน้า คือ ต้องการให้เหมือนนกมีชีวิตจิตใจ ข้างหน้าของขบวนเป็นตุ่มสามหาง ถัดมาเป็นพระภิกษุสามเณร ขบวนผู้ถือผ้าไตร ผ้าบังสุกุล ถือข้าวตอกดอกไม้ จากนั้นก็เป็นขบวนผู้ถือเชือกลากศพ ขบวนที่ต่อหลังปราสาทศพเป็นหมู่แห่เครื่องดนตรี ด้านหน้าขบวนพระภิกษุสามเณรจะมีคนตีพานเสียงจะดังปังๆ พานมีลักษณะคล้ายฆ้องแต่บางกว่า มีปุมตรงกลาง ใช้ตีเวลานานาคเดินเข้าโบสถ์ในการอุปสมบท ขบวนปราสาทจะมีคนนำขบวน 5 คน ยืนดูข้าวของที่อยู่บนหีบศพไม่ให้ร่วงตกลงในเวลาศพเคลื่อนไป ด้านหน้ามีคนถือธงสัญญาณอันหนึ่ง คอยส่งสัญญาณให้ผู้ชักลากรู้ว่าต้องการให้หยุดหรือให้เคลื่อนไปข้างหน้า ลักษณะเป็นการ

ลื่นไหลด้วยแรงคนฟังจำนวนมาก ในระหว่างที่ลากศพออกไป นักหัตถ์ลึงค์จะใช้วงโปรยข้าวตอกไปตลอดทาง ปีกขยับเหมือนกำลังบินอยู่บนอากาศนั้น เสียงของพานที่ตีจะดังเป็นจังหวะไปตลอดทาง ใช้เวลาในการชักลากประมาณ 1-2 ชั่วโมง เมื่อลากไปถึงจุดหมายปลายทาง รอให้คนพักหายใจเหนื่อยแล้ว จะนิมนต์พระสงฆ์มาชักผ้าบังสุกุล การเผาพระภิกษุจะไม่ยกหีบศพลงมาอาบน้ำหรือผ้าหีบเหมือนกับฆราวาส

เมื่อถึงเวลาเผาจะมีการจุด “บอกไฟหล่อ” คือใช้บ้องไฟขนาดเล็กยาวประมาณ 30 เซนติเมตร บ้องไฟนั้นส่วนล่างมีล้อ 2 ล้อ ด้านบนมักจะทำเป็นรูปสัตว์ เช่น รูปสัตว์ประจำปีเกิดของพระภิกษุที่ตายไป เป็นต้น เมื่อเอาบอกไฟวางพื้นจุดจนวอนแล้ว บอกไฟจะเคลื่อนออกจากฐานจุดซึ่งอยู่ห่างจากปราสาทประมาณ 50 เมตร พุ่งเสวยขึ้นไปชนเอาปราสาท ศพหนึ่งจะใช้บอกไฟหล่อเป็นสิบ ๆ กระบอก พุ่งไปชนปราสาทบ้าง พุ่งผ่านด้านข้างปราสาทไปบ้าง กระบอกใดที่ชนเข้าไปในปราสาท ก็จะทำให้ไฟลุกขึ้นเป็นการเผาศพ ครั้นปราสาทติดไฟไหม้แล้ว คนที่มาชักลากก็จะทยอยกลับ บางคนรอดูว่าผ้าที่ซึ่งเพดานจะไหม้หรือไม่ เชื่อกันว่า ถ้าผ้าเพดานไหม้ไหม้ไฟ พระภิกษุที่ตายมีบุญมาก ชาวบ้านจะขอแบ่งเอาผ้านั้นคนละนิดละหน่อยเพื่อเก็บไว้บูชา นับจากวันเผาศพไป 3 วัน หรือ 7 วัน จะเก็บกระดูกมาทำบุญที่วัดอีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงก่อภูบรจุกระดูกเก็บไว้ในวัดต่อไป

การสร้างปราสาทศพสามัญชน

การตายของผู้คนในแถบถิ่นล้านนาเป็นเรื่องใหญ่ของชุมชน คนตาย เป็นวิฤตการณ์ของบุคคลผู้เกี่ยวข้องในสังคม ตั้งแต่ญาติผู้ใกล้ชิด เพื่อนบ้าน เพื่อนร่วมงาน ตลอดจนผู้คนในชุมชนใกล้เคียง มีขั้นตอนและกระบวนการด้านพิธีกรรมในลัทธิพิธีที่จะต้องถือปฏิบัติเป็นการเฉพาะอย่างละเอียดซับซ้อน ทั้งพิธีทางพุทธศาสนา พิธีทางพราหมณ์ และพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับผีวิญญาณ การตายเป็นการระบมมากสำหรับญาติพี่น้องที่อยู่ข้างหลัง ต้องทุ่มเททั้งเวลา แรงงาน ทรัพย์สินเงินทอง และทรัพยากรมากมายและอย่างเร่งด่วน มาใช้ในการจัดการพิธีกรรมงานศพให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ดังที่คนพื้นถิ่นล้านนามีสำนวนพูดถึงเรื่องนี้ว่า “ตายวายตาย”

การสร้างปราสาทศพสามัญชนทั่วไป มีลักษณะเป็นลักษณะแนวครอบศพ กล่าวคือเป็นที่คลุมศพซึ่งมีรูปร่างคล้ายกับเต็นท์พักแรมในปัจจุบันใช้คลุมศพ หรือวางบนหีบศพ อีกอย่างหนึ่ง แมวก็คือสิ่งที่ใช้ปกปิดสิ่งที่อยู่ภายในโดยเอาโครงไม้สานครอบศพ คล้ายมุ้งประทุนครอบเด็กหรือคล้ายเต็นท์พักแรม เป็นสิ่งที่ทำขึ้นเพื่อปกปิดศพไม่ให้ดูอูจาดตา แต่ว่าสมัยโบราณนั้น แมวนั้นถูกสร้างขึ้นด้วยโครงไม้ไผ่ แล้วนำกระดาษมาติดโดยรอบเพื่อให้ดูสวยงามนิยมใช้คลุมศพสามัญชน บางครั้งก็ทำด้วยไม้แข็งแล้วมีการแกะสลักแล้วลงรักปิดทองประดับกระจก แมวที่มีลักษณะเช่นนี้สำหรับเอาไว้อครอบศพพระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ พระสงฆ์และขุนนางที่เก็บไว้นานๆ

4.2 ปราสาทศพชนชั้นสูงในล้านนา

ในเรื่องนี้ ภูเดช แสนสา (2556) ได้ศึกษาและเขียนไว้ในหนังสือเรื่อง โลกหน้าล้านนา พัฒนาการการสร้างปราสาทศพต่างสัตว์หิมพานต์และการก่อภู โดยอธิบายว่า ในเอกสารทางประวัติศาสตร์ เรียกกษัตริย์ล้านนา “พระญา” “เจ้าเหนือหัว” “เจ้ามหาชีวิต” และ “เจ้าหลวง” หรือ “เจ้าหอหลวง” ซึ่งดำรงสถานะเป็นเจ้ากษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านนา สำหรับพิธีปลงพระศพกษัตริย์ เรียกพิธีดังกล่าวว่า “ถวายเพลิงพระศพ” โดยถวายพระเกียรติยศตามสถานะของพระองค์ ในชั้นหลังที่เจ้านายล้านนาสายสกุลเชื้อเจ็ดตนเข้ามาพึ่งพิงพระบรมโพธิสมภารพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์จึงดำรงสถานะเป็น “เจ้าประเทศราช” หาได้เป็นกษัตริย์เช่นเดิมไม่โดยเฉพาะหลังจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองการปกครองเข้าสู่ระบบมณฑลเทศาภิบาลในสมัยรัชกาลที่ 5 พิธีการนี้จึงอยู่ภายในพระราชบรมราชานุเคราะห์ที่ได้รับมหากรุณาธิคุณ จากพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โปรดเกล้าฯ พระราชทาน ในที่นี้จะใช้คำว่า “พิธีส่งสัการ” หรือ “ส่งสการ” เรียกพิธีปลงพระศพ “กษัตริย์” และ “เจ้านายล้านนา” ตลอดจน “ครุบามหาเถระ” ไปในทางเดียวกัน ซึ่งพิธีปลงพระศพเจ้ากษัตริย์ในล้านนาปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์ตั้งแต่ “จามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย” ที่กล่าวถึงพระเจ้ามหันตยศสร้างมหาปราสาท ถวายในพิธีส่งสัการพระศพพระนางจามเทวี ความเป็น

“...พระเจ้ามหันตยศ มีพระประสงค์จะบูชาสรีรกอจพระมารดาของพระองค์ จึงทรงบูชาสัการะใหญ่ถึง 7 วัน แล้วให้ทำอาพหนะมหาปราสาทที่ถวายพระเพลิงแลจิตกาธานเชิงตะกอนแล้วเชิญพระศพไปยังสุสาน ด้วยเครื่องบูชาสัการะใหญ่ ก็ก่อกองไปด้วยการพ้อนรำขับร้อง แวดล้อมไปด้วยบริวารเป็นอันมาก แล้วเชิญหีบพระศพขึ้นวางบนเชิงตะกอนถวายพระเพลิงแล้ว ทรงบูชาด้วยมหายัญมหรสพ และครุยดนตรีในที่ถวายพระเพลิงนั้นถึงเจ็ดวัน...”

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวถึงการส่งสัการพระศพพระญามังราย โดยนำพระศพบรรจุไว้ในโกศทองคำ ตั้งพระศพบนวิมานปราสาท ถวายเพลิง แล้วก่อภูบรรจุพระอัฐิตรงกลางเวียง ณ สถานที่สวรรคต ดังความเป็น

“...ศักราชได้ 679 ตัว ปีเมืองไส้ วันนั้นแล เสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็เอาคาบ (พระศพ) พระญามังรายใส่ในโกศทองคำไว้แล้ว... พระญาไชยสงครามก็สร้างแปงยังวิมานเมรุปราสาทใส่คาบพ่อดนกระทำบุญหื้อทานเลิกชาวกสงสการเผาเสียในกาตเชียงใหม่ก็ก่อภูบรรจุกระดูกพ่อดนที่กาตเชียงใหม่กลางเวียงที่นั่น เอาไม้ศรี (ต้นโพธิ์) มาปลูกไว้เหนือภูที่นั่นแล...”

สำหรับคัมภีร์จามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย และตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ก็ได้กล่าวถึงการประดิษฐานพระศพกษัตริย์ล้านนาพระองค์ใดไว้บนหลังนกหัสติลิงค์ หรือสัตว์พาหนะอื่นๆ ในพิธีส่งสัการแต่อย่างใด ปรากฏหลักฐานเพียงการสร้างพระวิมานปราสาทเพื่อประดิษฐานพระศพเท่านั้น แต่เริ่มมีหลักฐานมาปรากฏและกล่าวถึงอีกครั้งในพงศาวดารโยนก ที่กล่าวถึงพิธีส่งสัการพระศพพระนางวิสุทธิเทวี ผู้เป็นนางกษัตริย์ราชวงศ์มังรายองค์สุดท้าย มีการสร้างปราสาทประดิษฐานพระศพตั้งบนหลังนกหัสติลิงค์แล้วจึงเจาะกำแพงและใช้ช้างลากปราสาทศพออกไปส่งสการที่ทุ่งวัดโลกโมฬี ดังความเป็น

“...ลศักราช 940 ปีชาล สัมฤทธิศก เดือนอ้าย ขึ้น 12 ค่ำ นางพระญาวิสุทธิ ราชเทวีผู้ครองนครพิงค์เชียงใหม่ถึงพิราลัยพระยาแสนหลวงแต่งการทำศพเป็นพิมานบุษบกตั้งบนหลังนกหัสติลิงค์

ขนาดใหญ่ ร่องด้วยเลื่อนแม่สะตึง เชิญพระหีบศพขึ้นไว้ในบุษบกชุดชักไปด้วยแรงคชสาร เจาะกำแพงเมืองไปถึงทุ่งวัดโลก ก็กระทำการฌาปนกิจถวายเพลิงถวายเพลิง ณ ที่นั้นเผาพร้อมทั้งรูปสัตว์และวิมานที่ทรงศพนันด้วยจึงเป็นธรรมเนียมลาวในการปลงศพเจ้าผู้ครองนคร ทำเช่นนี้สืบกันมา...” ความข้างต้นแสดงถึงความเชื่อของชาวล้านนาที่จะไม่นำศพ หรือพระศพออกไปส่งสักการนอกเมืองผ่านทางประตูเมืองเพราะถือว่า “ขี้ด” จึงมีการเจาะกำแพง หรือ นำพระศพข้ามกำแพงเมืองไปประกอบพิธีนอกเมืองหรือหากสวรรคตเมืองก็จะปฏิบัติเช่นเดียวกัน เช่น คราวปลงพระศพพระญากือนาที่สวรรคตนอกเมือง ก็เจาะกำแพงพระศพเข้ามาในเมือง

สำหรับการส่งสักการพระนางวิสุทธิเทวี ที่ทรงได้รับการถวายพระเกียรติโดยการสร้างปราสาทตั้งบนหลังนกหัสติลิงค์นั้น หากจะกล่าวเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ และเป็นการถวายพระเกียรติแด่กษัตริย์แต่กษัตริย์ที่ปฏิบัติสืบต่อเนื่องกันมา โดนเฉพาะอย่างยิ่งสถานภาพของพระนางเป็นทั้ง “นางกษัตริย์” และ “มหาเทวี” ซึ่งครองราชย์ถึง 2 ครั้ง พระองค์ก็ควรได้รับการปฏิบัติอย่างสมพระเกียรติตามจารีตประเพณีของล้านนา แม้ว่าในขณะนั้นจะอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของพม่าแล้วก็ตาม อย่างไรก็ตามมาปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ที่กล่าวถึงสัตว์พาหนะรองรับวิมานปราสาทกษัตริย์ก่อนหน้านี้แต่อย่างใด

ศาสตราจารย์เกียรติคุณมณี พะยอมยงค์ ได้กล่าวถึงพญามังรายทำปราสาทศพพญาลาวเม็งผู้เป็นพระราชบิดา (พ.ศ.1802) ในหนังสือคร่าวรำ 700 ปี เมืองเชียงใหม่ ความว่า

ยอดปราสาทแหลม ขอนแถมเลิศล้ำ ปЛОมเมฆฝ้ายกายบนฝ้ายวงยาบย้อย รอบนิเวศน์ ฟ้าแฮ (แระ) จน น้ำทองผ่องแผ้วเสาชอมไซ ล้วนใสแว่นแก้ว สีแฉววรรณหยาดยวดยิ่งเวไชยยันต์ แห่งตนมาชะ อธิราชเจ้าองค์อินทร์กายลุ่มน้ำ แปงรูปลายศิลป์ นกหัสติรินทร์ ปกงวงอาจ้าพริบพิตาทปทาง หวาดหว่า ปูนทศนไชน้อยปราสาทบรม สมบูรณ์เรียบร้อย พระยอดสร้อยมัยรายกหีบศพลาวเม็งบุญผาย ขึ้นไสหว่างราย เสาชอมเขตชั้น...ยังมีหลักฐานที่ปรากฏในพงศาวดารโยนก ของพระยาประชากิจกรจักรว่า “ลัศักราช 940 (พ.ศ.2121) ปีชวด สัมฤทธิศก เดือนอ้าย ขึ้น 12 ค่ำนางพระยาวิสุทธิราชเทวี ผู้ครองนครพิงค์เชียงใหม่ ถึงพิราลัย พระยาแสนหลวงแต่งการศพเป็นพิมานบุษบกตั้งบนหลังนกหัสติรินทร์ (นกหัสติลิงค์) ขนาดใหญ่ ร่องด้วยเลื่อนแม่สะตึง เชิญหีบพระศพขึ้นไว้ในบุษบกนั้น แล้วชุดชักไปด้วยแรงคชสาร เจาะกำแพงเมืองออกไปถึงทุ่งวัดโลก ก็กระทำการฌาปนกิจถวายเพลิง ณ ที่นั้น เผาพร้อมทั้งรูปสัตว์และวิมานที่ทรงศพนันด้วย จึงเป็นธรรมเนียมลาวในการปลงศพ เจ้าผู้ครองนคร ทำเช่นนี้สืบกันมา นอกจากนี้ ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ซึ่งอยู่ในตำนานสิงหนวัต ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 ได้กล่าวถึงการส่งสักการศพของพระสงฆ์เถระผู้ใหญ่ และเจ้านายดังนี้

1) ศักราชได้ 1045 ตัว (พ.ศ.2226) ราชครูเจ้าหลวงอนิจกรรมไปแล้ว ใส่ปราสาทต่างลูกนกหัสติลิงค์ ส่งสะการด้วยเรือพ่วงกลางน้ำแม่ของ

2) ศักราชได้ 1050 ตัว (พ.ศ.2231) มหาปาเจ้าวัดศรีไชยตนหลวง อนิจกรรมไปแล้วใส่ปราสาทต่างลูกนกหัสติลิงค์ ส่งสักการด้วยพ่วงแพ

3) ศักราชได้ 1079 ตัว (พ.ศ.2239) สมเด็จพระมหาปาลเจ้า วัดเซตวัน ถึงอนิจกรรมไปแล้วใส่ปราสาทต่างลูกช้างเอราวัณ26 ส่งสักการด้วยเรือพ่วงกลางแม่น้ำของ

4) ศักราชได้ 1079 ตัว (พ.ศ.2260) ปีเม็งเล่า เดือน 4 มหาปาเจ้าวัดศรีดอนไชยต้นน้อยอนิจกรรมไป ใส่ปราสาทต่างลูกนกหัสติลิงค์ ส่งสการแล

5) ศักราชได้ 1086 ตัว (พ.ศ.2267) มหาสังฆราชเจ้า วัดป่าแดงหลวงตนใหญ่อนิจกรรมไป แล้ว สร้างปราสาทลูกช้างเอราวัณ ส่งสการ

6) ศักราชได้ 1090 ตัว (พ.ศ.2271) ปีเป็กสัน เจ้าฟ้ายอคำเมือง กินเมืองได้ 4 ปี อายุ 25 ก็จติไปแล้วสร้างปราสาทใส่ รูปนกหัสติลิงค์ แล้วส่งสการเสีย

ในปัจจุบัน การทำปราสาทศพนกหัสติลิงค์มีเฉพาะพระสงฆ์ มหาเถระผู้ทรงสมณศักดิ์ และสูงด้วยวัยวุฒิเท่านั้น สำหรับฆราวาสไม่เคยเห็นมีปรากฏ ดังเช่น งานศพพลตรีเจ้าราชบุตร (วงศ์ตะวัน ณ เชียงใหม่) เจ้านายฝ่ายเหนือชั้นสูงของเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 13 มกราคม 2516 ก็ไม่มีนกหัสติลิงค์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานโกศศพ เชิญขึ้นประดิษฐานบนราชรถ เคลื่อนขบวนจากคุ้มวงศ์ตะวัน (ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง ตรงข้ามสำนักงานเทศบาลนครเชียงใหม่) ไปสู่เมรุชั่วคราววัดสวนดอก ประเพณีงานศพของประชาชนทั่วไปในปัจจุบัน ไม่มีนกหัสติลิงค์มาเกี่ยวข้อง มีเพียงแต่การวางหีบศพไว้บนปราสาทที่ตกแต่งอย่างวิจิตรงดงาม ลากงูไปกระทำฌาปนกิจ ณ ฌาปนสถาน ศพขึ้นเพื่อเป็นการไว้อาลัย แก่คนตายอย่างสมเกียรติ พิธีศพของคนล้านนาจะแตกต่างจากภาคอื่น คือ การจัดแต่งปราสาทศพ ประดับประดาด้วยดอกไม้สดหรือแห้ง หลอดไฟระยิบระยับให้ดูแลสวยงาม สำหรับนับว่าเพื่อเป็นการยกย่องผู้ตายให้ขึ้นไปสู่สวรรค์ชั้นฟ้าพิธีศพของพระเถระผู้สูงด้วยวัยวุฒิและทรงสมณศักดิ์ จะได้รับความสนใจเป็นพิเศษ ปราสาทใส่ศพของพระเถระชาวล้านนาจะยิ่งใหญ่ไม่แพ้ปราสาทศพของบรรดาเจ้านายฝ่ายเหนือ ตามคติความเชื่อโบราณของคนล้านนา พระเถระและเจ้านายได้รับการยกย่องในสังคมว่าเป็นชนชั้นสูง เมื่อมรณภาพหรือสิ้นชีพไปแล้ว จะไปจุติในภพที่สูงกว่า หรือเป็นเทพสถิตในสรวงสวรรค์ชั้นต่างๆ บนเขาพระสุเมรุ อันเป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นจากความเชื่อระหว่างศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ผสมกันตามประเพณีที่ทำกันมาแต่โบราณ งานศพของพระสงฆ์จะมีการทำบุญทำทานกันอย่างใหญ่โต มีมหรสพและการละเล่น เพื่อลดความวิงว่งหรือโศกเศร้า โดยเฉพาะปราสาทศพ ได้รับการตกแต่งประดับประดาอย่างสวยงามอลังการ ซึ่งทำเป็นรูปนกหัสติลิงค์ ถือว่าเป็นพาหนะของผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่เท่านั้นการประดับประดาปราสาทศพของพระ คูจะหรรษาและใหญ่โตมากกว่าของคนทั่วไป โดยเฉพาะพระที่มีอายุพรรษามากๆ หรือพระที่ทรงสมณศักดิ์ชั้นสูงๆ เป็นที่เคารพนับถือของศรัทธาสาธุชน ก็จะจัดงานยิ่งใหญ่มากขึ้น จะนิยมเก็บศพไว้จนถึงหน้าแล้ง หรือช่วงที่ไม่มีฝนตก ราวเดือน พฤศจิกายน-เมษายน การสร้างเมรุศพนั้นประกอบด้วยไม้จริงเป็นพื้น มีฐานตั้งอยู่บนนกหัสติลิงค์ ศรัทธาชาวบ้านจะชักลากไปสู่ฌาปนสถาน มีฆ้องกลองแห่ตามขบวน มีคนตีกังสดาล (ปาน) เดินไปตีไปตามขบวนจนกว่าจะถึงฌาปนสถานที่น่าสังเกตอีกอย่างก็คือ ปราสาทนกหัสติลิงค์ของศพพระสงฆ์จะมีเสาไม้ไผ่ขนาดใหญ่สูง (ไม้ซาง) 4 ต้น ปัก 4 มุมของปราสาท ข้างบนใช้ผ้าจีวรหรือผ้าสังฆาฏิของผู้มรณภาพซึ่งเป็นเพศานักปราชญ์โบราณท่านกล่าวว่า มีความหมายหลายประการ ดังนี้

ประการที่ 1 สมัยโบราณ ไม่มีถนนหนทาง ภูมิประเทศเป็นป่าเขารกทึบ ต้นไม้สูง ที่ทำไว้เช่นนี้ก็เพื่อให้ผู้เดินทางไปร่วมงานเห็นเด่นชัด ดังเช่นเราเห็นป้ายสถานีบริการน้ำมันในปัจจุบัน

ประการที่ 2 นักปราชญ์ท่านกล่าวว่า ร่างกายของคนเราประกอบขึ้นด้วยธาตุ 4 มี ดิน น้ำ ลม ไฟ เมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องแตกสลายไปในที่สุด เพื่อให้ผู้ร่วมงานนำไปคิดปลงอนิจจัง เมื่อคราวตายมาถึงตนเอง

ประการที่ 3 เป็นเครื่องหมายแสดงว่า พระสงฆ์เป็นผู้ประกอบด้วยจตุรปาริสุทธิศีล (ศีลเป็นเหตุให้บริสุทธิ์ 4 อย่าง) มีสำรวมในพระปาฏิโมกข์, สำรวมในอินทรี 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้นกาย ใจ เลี้ยงชีพในทางที่ชอบและการพิจารณาก่อนบริโภคปัจจัย 4 คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค

สำหรับวัดที่มีพื้นที่กว้างขวาง หรือบริเวณทุ่งนาที่อยู่ใกล้วัด จะทำปราสาทนักษัตรสังคีตไว้ในบริเวณนั้น เผาตรงนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งวันฉัตรมงคล หรือพระราชทานเพลิงศพ จะมีศรัทธาประชาชนผู้ที่เคารพนับถือมาร่วมทำบุญอย่างมากมาย ผู้มีจิตศรัทธานำน้ำดื่ม อาหาร ของหวาน ตั้งโรงทานเลี้ยงผู้มาร่วมงานอย่างไม่ขาดตกบกพร่อง ชาวล้านนาถือว่า การมีส่วนร่วมในงานศพของพระเถระจะได้บุญกุศลมาก เป็นวัฒนธรรมความเชื่อที่ถูกถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งไม่มีชนกลุ่มใดของประเทศเสมอเหมือน นอกจากบนผืนแผ่นดินล้านนานี้เท่านั้น

ความในพงศาวดารโยนกที่อ้างมานั้นมีตอนหนึ่งว่า “จึงเป็นธรรมเนียมลาวในการปลงพระศพเจ้าผู้ครองนครทำเช่นนี้สืบกันมา” จึงอาจบอความหมายได้ว่าพิธีกรรมครั้งนี้เป็นจุดเริ่มต้นของสังสการพระศพเจ้ากษัตริย์ในล้านนา โดยการตั้งพระศพไว้บนปราสาทบนหลังนักษัตรสังคีต และการชักลากด้วยช้างจนกลายเป็นแผนประเพณีปฏิบัติสืบต่อมา เพราะพิธีสังสการพระศพกษัตริย์ล้านนาก่อนหน้าพระนางวิสุทธิเทวีขึ้นไป มิได้กล่าวถึงสัตว์พาหนะรองรับวิมานปราสาท แต่มีการกล่าวถึงในพิธีสังสการพระศพของพระนางฯ จึงเป็นที่่าสนใจว่า ประเพณีเดิมซึ่งล้านนาอาจมิได้ทำเช่นนี้ได้ จึงอาจนำเอาธรรมเนียมมาที่แสดงการถวายพระเกียรติอย่างสูงสุดมาปฏิบัติต่อพระนางฯ เนื่องจากพระนางเป็นที่ยอมรับจากกษัตริย์พม่าด้วยกันก็เป็นได้ ต่อมาจึงนำเอาธรรมเนียมดังกล่าวมาใช้ในราชสำนักสืบต่อกันมา ดังปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ และประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 บันทึกถึงพิธีสังสการเจ้านายเมืองเชียงใหม่ไว้ โดยสร้างปราสาทประดิษฐานพระศพบนหลังนักษัตรสังคีต ดังความว่า

“...ศักราชได้ 1057 ตัว ฟ้าเมืองหลวง กินเมือง (เชียงใหม่) ได้ 4 ปี แล้วจุติตายไปแล้ว ก็ใส่ปราสาทต่างลูกนักษัตรสังคีตสังสการเสีย...”

“...ศักราชได้ 1090 ตัว ปีเป็กสัน เจ้าฟ้ายอดคำกินเมือง (เชียงใหม่) มาได้ 4 ปี อายุได้ 25 ปี ก็จุติไปสร้างปราสาทใส่รูปนักษัตรสังคีต แล้วสังสการเสีย...”

หลังจากนี้ก็ได้มีการบันทึกพิธีพระศพเจ้านายในเอกสารล้านนาอีกเลย แม้แต่เจ้านายในสมัยหลังช่วงต้นของตระกูลเจ้าเจ็ดตน และในระยะหลังสุดพบว่าการสังสการพระศพตามแบบกรุงเทพฯ ตามได้รับมหากรุณาธิคุณพระราชทานตั้งแต่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระเจ้านครเชียงใหม่ องค์ที่ 7 เป็นต้นมา

ปราสาทศพชั้นสูงในวัฒนธรรมล้านนา ในเอกสารทางประวัติศาสตร์แต่ละฉบับมิได้กล่าวถึงรายละเอียดของสถาปัตยกรรมของพิมานปราสาทแต่อย่างใด โดยเฉพาะเครื่องหลังคาเป็นส่วนที่สำคัญประการหนึ่ง ในวัฒนธรรมล้านนามีความนิยม “เรือนยอดซ้อนชั้น ให้ความสำคัญกับชั้นหลังคาโค้งลาด (ลักษณะเป็นแบบบัวคว่ำ)” ซึ่งอาจเป็นลักษณะทางสถาปัตยกรรมอิทธิพลมาที่ตกค้างอยู่ในดินแดนล้านนา แต่ปัจจุบันนิยมสร้าง “เรือนยอดมณฑปทรงจอมแห” เลียนแบบปราสาทรัตนโกสินทร์ที่เป็นแรงบันดาลใจแหล่งใหม่ของแผ่นดินล้านนา

ลักษณะการซ้อนชั้นหลังคาปราสาทแบบประเพณีล้านนา และจำนวนชั้นของหลังคาที่ซ้อน แสดงออกถึงสถานะทางสังคมของพระศพ หรือศพ มีตั้งแต่ 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้น และ 9 ชั้น ตามศักดิ์ ลักษณะของชั้นหลังคาปราสาท แบ่งออกเป็น 3 แบบ ดังนี้

- 1) หลังคาลาดซ้อนกัน
- 2) หลังคาลาดในชุดหลังคาชั้นแรก ชั้นต่อๆ ไปลดทอนรูปทรงของหลังคาออกคงเหลือแต่ชั้นเชิงกลอนซ้อนกัน
- 3) หลังคาจัตุรมุขในชุดหลังคาชั้นแรก ชั้นต่อๆ ไปลดทอนทรงของหลังคาออกคงเหลือไว้แต่ชั้นเชิงกลอนซ้อนกัน

ลักษณะของหลังคาทรงปราสาท ดังจำแนกข้างต้นนี้นอกจากจะนำมาสร้างปราสาทประดิษฐานพระศพเจ้านาย และบรรจุศพครูบาทมหาระ ยังพบเป็น “ธรรมาสน์ทรงปราสาท” ซึ่งเป็นประดิษฐานในอาคารทางศาสนาสำหรับถ่ายทอดพระธรรมเทศนาสู่ศาสนิกชน โดยเชื่อว่าพระสงฆ์สามเณรขึ้นแสดงธรรมบนธรรมาสน์เสมือนเป็นตัวแทนแห่งพระพุทธองค์ ในที่นี้ จึงเป็นมูลเหตุในการสร้างธรรมาสน์เป็นอาคารเรือนยอดทรงปราสาท

นอกจากนี้ ยังพบว่าธรรมาสน์ทรงปราสาทลักษณะเดียวกับรูปแบบที่กล่าวมาข้างต้นเป็นศาสนาวัตถุที่เจ้านายสร้างถวายเพื่อพุทธบูชาในวัดที่ทรงอุปถัมภ์ และบางหลังเคยเป็นใช้ต่างพระศพของเจ้านายหรือพระเถระเมื่อเสร็จพิธีจึงผาติกรรมวิมานปราสาทถวายเป็นธรรมาสน์ เช่น ที่วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร และวัดพระพุทธรูปตากผ้า เป็นต้น

สำหรับพิธีการส่งสการเจ้านายล้านนาในทศวรรษที่ผ่านมา มี 2 ท่าน คือแม่เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง ซึ่งเคยดำรงสถานะเป็นมหาเทวีของเจ้าฟ้าเชียงตุง ซึ่งสร้างปราสาทแบบกาบจั่ว รองรับชั้นหลังคาโค้งลาด มียอดปราสาท 5 ยอด และเจ้าไชยสุริวงศ์ ณ เชียงใหม่ มีการสร้างปราสาทเพื่อส่งสการเช่นเดียวกับแม่เจ้าทิพวรรณแต่มียอดปราสาท 3 ยอด

แนวความคิดการสร้างปราสาทศพ ดังที่จารูวัตร กลิ่นอยู่ กล่าวไว้ในประเพณีลากปราสาทล้านนา ความว่า จุลศักราช 940 ปีชาล สัมฤทธิศก เดือนอ้าย ขึ้น 12 ค่ำ...นางพระญาวิสุทธิเทวี...ต้นนึ่งเมืองนครพิงค์...ถึงสวรรคต พระญาแสนหลวง จึงแต่งการพระศพ...ทำเป็นวิมานบุษบก ตั้งอยู่บนหลังนกหัสติลิงค์...เจาะกำแพงเมืองออกไปทางตั้งวัดโลกโมฬี...และทำการถวายพระเพลิง ณ ที่นั้น เผาตั้งอุบนกหัสฯ และวิมานบุษบก

ตอนหนึ่งของคำกล่าวอ้างถึงพงศาวดารโยนก ทำให้ได้ทราบว่า เมื่อเจ้านายฝ่ายเหนือได้สิ้นชีพิตักษัยลง การจัดประเพณีศพของเจ้านายสมัยนั้น ได้จัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่และสมเกียรติด้วยการสร้างบุษบกสวมทับพระโกศตั้งบนหลังนกหัสตินันท์ นุดลากด้วยช้าง และให้ชาวบ้านชาวเมืองเดินตามขบวนแห่ไปยังสุสาน ในยุคสมัยผ่านมามีศพนี้ได้นำมาใช้กับพระมหาระชั้นผู้ใหญ่ด้วยนกหัสติลิงค์เป็นนกใหญ่ตัวโตเท่าช้าง เรียกชื่อตามเจ้าของภาษาว่า หัตถิลิงคะสะกุโณ เรียกตามภาษาของเราว่า นกหัสติลิงค์ ตามประวัติศาสตร์ล้านนาที่เล่าขานต่อกันมาว่านกหัสติลิงค์ เป็นสัตว์ในป่าหิมพานต์ ที่มีความพิเศษคือมีเพศเพียงตัวผู้ เป็นนกที่มีหัวเป็นช้าง มีหางเป็นหงส์มีผละกำลังดังช้างเอราวัณ 3-5 เชือกรวมกัน ซึ่งเป็นสัตว์คู่บารมีของกษัตรา เจ้าเมืองผู้มีอำนาจบารมีสูง

โดยความเชื่อของชาวล้านนาแต่อดีตกาล นิยมสร้างปราสาทนกหัสติลิงค์เพื่อบรรจุศพของกษัตริย์เจ้านายฝ่ายเหนือ รวมถึงพระมหาระชั้นผู้ใหญ่ ที่มรณภาพลง เพื่อให้พิธีศพมีความสง่างาม

สมฐานะบารมี และเป็นการส่งดวงวิญญาณไปสู่ชาติสรวงสวรรค์ชั้นพรหมโลก เทวโลก แต่ในปัจจุบัน ปราสาทนกกหัสติลังคานิยมใช้ในพิธีศพของพระเถระชั้นผู้ใหญ่เท่านั้น โดยรูปลักษณะของตัวนกกหัสติลังค นั้น มีรูปร่างโครงสร้างส่วนหัวและลำตัวทำจากโครงไม้ ตัดแต่งกระดากเป็นลวดลายทำเป็นเกล็ด ส่วน หัวข้าง มีความพิเศษของการเคลื่อนไหวไปมาได้โดยขึ้นส่วนคอและหัวต้องเคลื่อนไหวหมุนไปมาได้ ใบ หู สามารถพับกระพือได้ ส่วนงวงทำจากผ้าเย็บเป็นทรงกระบอก เลียนแบบงวงช้าง มีเชือกร้อยอยู่ ด้านในสำหรับดึง เคลื่อนไหวได้ ดวงตา ต้องมีลักษณะกลมมน ขนตายาวสวย กระพริบได้ เหมือนมีชีวิตจริง ๆ ส่วนหางทำจากเสือไม้ไผ่ ตัดเป็นรูปหางหงส์ มีลวดลายสวยงาม โดยส่วนนี้จะติดตั้งคนละ ส่วนกับลำตัว มีกลไกใช้เชือกชักให้เคลื่อนไหวได้ ด้านหน้ามีขันเล็ก ๆ บรรจุข้าวตอกไว้ เพื่อโปรย ลักษณะเหมือนช้างใช้งวงโปรยข้าวตอกเพื่อเป็นสิริมงคล

4.3 พิธีส่งสักการบูชามหาเถระในล้านนา

พิธีศพที่ตั้งปราสาทนกกหัสติลังคิ์ในล้านนาที่ไม่เคยเสื่อมสูญ คือ พิธีศพบูชามหาเถระรูป สำคัญ ปรากฏตั้งแต่อดีตสืบเนื่องยาวนานถึงปัจจุบัน โดยบูชามหาเถระหรือพระสงฆ์เมื่อถึงแก่ มรณภาพที่ได้รับการปฏิบัติเช่นนี้จะเป็นพระผู้ใหญ่ที่มีอายุและพรรษากาล เป็นที่ เคารพเลื่อมใสศรัทธาของพุทธศาสนิกชนในชุมชนหรือเป็นพระเถระที่มีสมณศักดิ์ในปัจจุบัน พิธีศพบูชา มหาเถระจะเป็นพิธีใหญ่ซึ่งต้องใช้เวลาจัดเตรียมเป็นแรมปี เพราะต้องใช้ปัจจัยมากจึงต้องบรรจุศพ หรือปิดศพไว้ในวัดหลังจากที่ทำบุญสวดตามมาแล้ว บางครั้งก็มีความพร้อมอยู่แล้ว แต่เปิดโอกาสให้ ศิษยานุศิษย์ได้ผลัดเปลี่ยนกันมาร่วมเป็นเจ้าภาพอุทิศถวายแด่บูชามหาเถระ เป็นการแสดงถึงความ กตเวทิตาคุณ แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดคือการจัดสร้างปราสาทตั้งบนหลักนกกหัสติลังคิ์ที่ต้องใช้เวลาในการ สร้างนานพอสมควร และข้อจำกัดคือการใช้สถานที่กลางทุ่งนาในพิธีส่งสักการด้วย

ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ รวมในประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 ได้บันทึกพิธีส่งสักการศพบูชา มหาเถระรูปสำคัญในอดีต ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ในตำนานก็มีการกล่าวถึงการปลงศพบูชา มหาเถระ 2 รูป คือ สมเด็จพระมหาปาละเจ้าวัดเซตวัน และมหาสังฆราชเจ้า วัดป่าแดงหลวง “มีการตั้งศพ เพื่อส่งสักการบ้นหลังช้างเอราวัณ” อันแสดงถึงการตั้งศพบนหลังสัตว์พาหนะของพระอินทร์อย่าง ชัดเจนซึ่งหากพิจารณาถึงพระมหาเถระทั้ง 2 รูป มีสมณศักดิ์เป็นทั้ง “สมเด็จพระ” และ “มหาสังฆราช” ซึ่งถือว่าเป็นพระสงฆ์ผู้ใหญ่ สันนิษฐานว่าเป็นสิ่งที่แสดงถึงความต่อเนื่องของความเชื่อ ที่แสดงออกถึง สถานภาพทางสังคมของบูชามหาเถระรูปสำคัญ และกษัตริย์ที่ถวายชนม์แล้วเสด็จไปสรวงสวรรค์เป็น อุบัติเทพในฐานะของพระอินทร์ โดยถือว่าพระอินทร์ผู้บำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อรอการ ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตด้วย

ในพิธีส่งสักการของบูชามหาเถระเมืองเชียงใหม่ข้างต้นกล่าวถึงการส่งสักการ “ด้วยเรือฟาง กลางแม่น้ำของ” แสดงถึงการข้ามน้ำไปยังอีกภพแดนหนึ่งหรือการข้ามจากวัฏสงสารโดยมีเรือเป็น พาหนะตรงกับ ความเชื่อของพิธีศพสามัญชนที่มีการสร้างเรือสำเภาอุทิศให้ในพิธีศพเพื่อเป็นพาหนะ ของวิญญาณผู้ตายนำข้ามสู่สุคติภพ มีผู้ศึกษาไว้ระบุเป็นความเชื่อเดียวกับคติกรีกโบราณที่ถือว่า วิญญาณของผู้ตายจะไปสู่เมืองฟีว

“...เมื่อนี้ได้อยู่ใต้โลกมนุษย์ทางทิศตะวันตกอันไกลโพ้น มีแม่น้ำปันแดนระหว่างความสว่างและความมืด ชื่อแม่น้ำสติกซ์ (Styx) วิญญาณของผู้ตายไปสู่เมืองผีก็ต้องมีแม่น้ำมีมนุษย์ชื่อการน แจงเรือรับส่งวิญญาณให้ข้ามไป...”

ในประเด็นนี้ เป็นที่น่าสนใจว่าความเชื่อนี้คนไทยนี้ตรงกับชาวอียิปต์โบราณว่า “...คนตายไปแล้ววิญญาณจะไปสู่แม่น้ำ ถือว่าเมืองผีอยู่พ้นแม่น้ำแห่งความตายไป แม่น้ำนั้นผีรับจ้างพาวิญญาณข้ามไป จึงต้องเอาเงินรูปปีโสไว้ในมือศพ... ด้วยความเชื่อเกี่ยวกับการใช้เรือข้ามแม่น้ำนี้จึงเป็นที่มาของการอุทิศเรือสำเภาแก่ผู้ตายที่เป็นสามัญชนชาวล้านนา การส่งสักการบูชามหาเถระด้วย “เรือพ่วงกลางแม่น้ำของ” ดังกล่าวข้างต้นตลอดจนการเรียกที่รองเลื่อนปราสาทนกกหัสติลิ่งค์ว่า “แม่เรือ” จึงแสดงสถานะเป็นเรือด้วย ซึ่งแสดงถึงนัยทางความคิดที่สอดคล้องกัน หากแต่การแสดงออกของความเชื่อต่างกันเพียงบริบททางสิ่งแวดล้อมเท่านั้น ซึ่งการปฏิบัติดังกล่าวเป็นส่วนสำคัญของจารีตตลอดจนสะท้อนถึงแนวคิดที่ยึดถือปฏิบัติกันในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

จากพิธีส่งสักการเจ้ากษัตริย์และครุฑามหาเถระในวัฒนธรรมล้านนาที่กล่าวมาข้างต้นนั้น จะเห็นว่ามีกรกล่าวถึง “นกกหัสติลิ่งค์” หรือ “หัสติลิ่งค์” ที่หมายถึง “นกขนาดใหญ่ในนิยามมีวงมิงาเหมือนช้าง” ซึ่งคำว่า “หัส” แปลว่า “นก” “หัสลิ” แปลว่า “ช้างพลาย” และคำว่า “ลิ่งค” แปลว่า “เพศชาย เครื่องหมายเพศ และวงช้าง”

“หัสติลิ่งค์” หมายถึง “นกที่มีเพศเป็นช้างพลาย และเป็นช้างที่บินได้” มีผู้ศึกษาถึงที่มาของนกกหัสติลิ่งค์ไว้บ้าง และกล่าวว่า นกกหัสติลิ่งค์ไม่ปรากฏเด่นชัดเฉพาะเรื่อง แต่พอประมาณได้จากนิทานชาดกบ้าง ตำราสัตว์หิมพานต์บ้าง ได้รับความพอสังเขปว่าเป็น “สัตว์หิมพานประเภทหนึ่ง ลำตัวเป็นนก มีปีกหางอย่างนก แต่มีหัวเป็นช้างมีกำลังเท่าช้างสาร 5 เชือก

วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา อันตรคาถาในพระธรรมบทปัทมสูตร เรื่องพระนางสามาวดี เนื้อหาดังกล่าวถึงพระราชทานนามว่า “พระเจ้าปรีติปะ และพระเทวีที่ทรงพระครรภ์เสด็จมาจากอากาศอยู่กลางแจ้ง ในขณะนั้นนกกหัสติลิ่งค์บินมาโดยอากาศโดยหมายขึ้นเนื้อจึงโอบเอวพระเทวีให้หนึ่ง อยู่ในกรงเล็บแล้วจึงบินไปสู่อากาศถึงต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่งก็ลงจับที่นั่น พระเทวีทรงปรบพระหัตถ์นกตกใจบินหนีไป ทิ้งพระเทวีที่ต้นไทรใหญ่นั้น เขาว่าพวกนกนั้นมีกำลังเท่าช้าง 5 เชือก”

ในเอกสารโบราณของล้านนา เช่น จามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย ได้กล่าวถึงพระยาธิราชสร้างเมืองหริภุญไชยให้มีสัญญาณดังเปลือกหอยสังข์โดย “นกกหัสติลิ่งค์” นำเปลือกหอยสังข์มาถวายแด่พระยาธิราช และได้กล่าวถึงพลังกำลังของนกกหัสติลิ่งค์ว่า

“...นกกหัสติลิ่งค์นั้น ครั้นไปถึงมหาสมุทรแล้ว ก็แปลงให้น้ำทะเลแตกเป็นสองภาคด้วยปีกทั้งสอง แล้วคาบเอามหาสังข์ปัดรอันเก่าแก่แล้วด้วยจะงอยปากได้แล้วบินมาโดยอากาศ...”

นกกหัสติลิ่งค์ถือว่าเป็นสัตว์หิมพานต์ประเภทหนึ่ง ดังปรากฏกล่าวถึงไว้ในพระวินัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ที่ทูลตอบสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เกี่ยวกับสัตว์หิมพานต์ไว้ ดังนี้

“...เพราะสัตว์หิมพานเป็นของที่ไม่เคยเห็นตัวจริง ช่างเขียนหรือปั้นรูปจึงอาศัยแต่ความที่ฟังบอกไว้ในชื่อเรียก หรือพรรณนาอาการและลักษณะไว้ตามโบราณ มาประดิษฐ์รูปสัตว์หิมพานต์ขึ้นด้วยปัญญาของคน... รูปสัตว์หิมพานต์เดิมคงมีน้อยอย่าง ดูเหมือนจะมีแต่สัตว์ที่ชื่อปรากฏในพระบาลี และเรียกชื่อเฉพาะตัวสัตว์นั้นๆ ที่มาเรียกรวมกันว่าสัตว์หิมพานต์น่าจะบัญญัติขึ้นต่อภายหลัง เมื่อมีรูปสัตว์

พวกนั้นเพิ่มเติมขึ้นอีกมากมาย ...เห็นว่าน่าจะเกิดแต่ทำเครื่องแห่พระศพ เดิมทำแต่พองจำนวนเจ้านาย อุ้มชีผ้าไตรไปในกระบวนแห่ ตั้งแต่เปลี่ยนเป็นทำบุษบกวางไตรบนหลังรูปสัตว์ จึงเพิ่มจำนวนสัตว์ขึ้น... แล้วมาปรุงขึ้นสำหรับการทำพระเมรุเท่านั้น ตำราตัวจริงไม่เห็นมี...ได้เคยสังเกตมาแล้ว รูปราชสีห์ คชสีห์ มีมาแล้วแต่คนเดียว รูปนกหัสตินก็มีแต่หัวไม่มีวงมิงงา เป็นอย่างนกอินทรีเท่านั้น เว้นแต่เฉี่ยวเอาช้างไปกินตั่งสองสามตัวแสดงว่าใหญ่...

อนึ่ง ในพระวินิจฉัย ยังทรงกล่าวถึงลักษณะของสัตว์หิมพานต์ที่ช่างไทยนำมาสร้างสรรค์ โดยตอนหนึ่งทรงกล่าวถึงนกหัสติลิงค์ไว้ว่า

“...มียิ่งกว่านั้น นกหัสตินก็แก้งาเป็นปากนก มิงวงทับไปปากดุกง่องวงฉนั้นที่ทำมาก็เอาหัวคชสีห์ไปต่อเข้ากับตัวนกอย่างดื้อๆ เพราะเชื่อมั่นแปลว่านกช่างเป็นการทำที่ไม่ได้คิดโดยรอบคอบ จึงนำทางให้เข้าใจไปว่า การทำปากหงส์ให้เป็นปากนกก็ดี การแก้งานกหัสตินให้เป็นปากนกก็ดี เป็นของท่านครูซึ่งเป็นผู้ให้ลายบานมุกท่านคิดขึ้นใหม่ไม่ใช่ทำตามแบบแผนซึ่งเคยทำมาแต่เก่าก่อน...”

ความตอนหนึ่งจากเรื่องเล่าในไตรภูมิ ของพระยาอนุมานราชธน กล่าวถึงการทำศพของชาวอุดรกรูทวีปว่า

“...การทำศพของชาวอุดรกรูที่เอาศพห่อแล้วนำไปวางไว้ยังกลางแจ้ง และมีนกชนิดหนึ่งซึ่งมีชุกชุมในแดนอุดรกรูบินลงมาคาบเอาศพไป นกที่ว่าในไตรภูมิว่าเป็นหัสติลิงค์บ้าง นกอินทรีบ้าง นกกตบ้าง กล่าวเป็น 3 นัยดังนี้ ชะรอยจะไม่แน่ใจว่าเป็นนกอะไร คาบเอาศพไปไหน...”

ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ได้กล่าวถึงการปลงศพครุฑบาทมหาเถระ มีทั้งการตั้งศพบน “ปราสาทนกหัสติลิงค์” และตั้งศพบน “ปราสาทช้างเอราวัณ” สันนิษฐานว่าแสดงถึงการตั้งปราสาทบนสัตว์พาหนะของพระอินทร์ได้ เพราะบางครั้งเรียก “หัสตินทร์” ซึ่งแปลตามรูปศัพท์หมายถึง “นกของพระอินทร์” ได้ด้วย แต่อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏชื่อ ดังกล่าวว่าเป็นพาหนะของพระอินทร์แต่อย่างใด จึงน่าจะหมายถึงสัตว์พาหนะที่เกี่ยวกับการไปสู่สุคติภพตามความเชื่อดังกล่าวมาแล้ว

นอกจากนี้ยังพบว่ามีการหล่อนกหัสติลิงค์รองรับส่วนฐานพระพุทธรูปล้านนาซึ่งอาจหมายถึงพาหนะในการนำข้ามสังสารวัฏด้วยก็เป็นได้ (จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร)

ความเชื่อเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์นั้น เป็นเรื่องที่เกิดจากการอธิบาย 3 ประการ คือประการแรก คือ อธิบายด้วยความเชื่อเชิงประจักษ์ว่านกตัวใหญ่ที่กินซากสัตว์นั้นมีอยู่จริงประการที่สอง คือ ความเชื่อเรื่องชีวิตอื่นและโลกอื่น ผ่านจินตนาการและกระบวนทัศน์แห่งพิธีกรรมที่มีองค์ความรู้ที่สลับซับซ้อนอยู่เบื้องหลัง คือ การไปสู่สุคติยังสวรรค์โดยสัตว์พาหนะที่ไม่ปรากฏบนโลกมนุษย์ตลอดจนสัตว์พาหนะที่แสดงถึงการบุคคลไปสู่สวรรค์ชั้นฉกามาพจร มีดาวดึงส์ เป็นต้น และประการสุดท้าย คือ ความเชื่อชีวิตอื่นและโลกอื่น กล่าวคือ การเดินทางอันแสนไกลเพื่อเปลี่ยนผ่านจากชีวิตในโลกนี้ ไปสู่ชีวิตในโลกอื่นที่ไม่มีใครทราบล่วงหน้า โดยการนำพาของพาหนะไม่ว่าจะบินไปโดยอากาศหรือการล่องเรือไปตามแม่น้ำมหาสมุทรก็ตาม ล้วนแต่สนองมโนสำนึกแห่งมนุษย์ทั้งสิ้น

แม้ว่าจะในเอกสารทางประวัติศาสตร์จะไม่ปรากฏหลักฐานที่กล่าวถึงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของวิมานปราสาท แต่พบว่าใน “อัมมมหาชาติเวสสันดรฉบับล้านนากัณฑ์มัทรี” ซึ่งเป็นวรรณกรรมประเภทร้อยได้กล่าวถึงลักษณะสถาปัตยกรรม และการประดับตกแต่งวิมานปราสาทโดยละเอียด แสดงว่าปราชญ์ล้านนาผู้รจนามีความรู้ในเรื่องประเพณีการสร้างปราสาทประดิษฐานพระศพเจ้ากษัตริย์เป็นอย่างดี จึงสะท้อนออกมาในร้อยที่กล่าวถึงการบรรจุพระศพพระนางมัทรีในฐานะพระ

อัศรมหีโดยการสร้างวิมานปราสาทแบบชั้นเชิงกลอนโคลงลาด ซ่อน 7 ชั้น เทินอยู่เหนือกาบจว่า
เสาปราสาทเป็นเสาขอม ยึดโครงสร้างด้วยไม้เบง และประดับลวดลายพันธุ์พฤกษา และสัตว์มากมาย
ดังความว่า

“...กุพีจักหื้อสร้างวิมานปราสาท	งามวิลาสบรร
แต่งแม่เรือนนอนเหนือแผ่น	แทบห้องแท่นปฐวี
ปล่องรูชีสลอด	ใส่ตงสอดขัดขวาง
เจือแป้นวางลาวดเลื่อน	บ่หื้อขดคล้ายเคลื่อนไปมา
อันช่างไม้हारจนาดตกแต่ง	ทุกที่แห่งท่ากลาง
ดินเจือแป้นวางตงหิด	งานประณีตสุพรรณ
เสาขอมยันถ้อยถี้	คึงค้ำที่ตีผงมัน
เบงจะพาดผันขัดไขว่	ชายหลวงใส่มุงดี
ตั้งย้อยปลีและกาบจว่า	แต่งมุขหน้าออกทุกพาย
ทั้งชั้นหงายชายควบ	รูปนาคอวบหลังจง
ยอห้วยองหลังกุบ	เอากออุบหลังชาย
ชั้นขว้างหงายอยายเถียวกอด	เรียวรุดรอดถึงปลาย
ประดับแดงคำลายกาบก้าน	เหลื่อมมะมาบมีวรรณ
ชะบานใบขันแนวนิด	จักหื้อช่างขีดลายลง
ลายดวงดอกเกี้ยวรอด	บีบ่อดอดบินตอม
เสาขอมประดับด้วยแก้ว	เรื่อร่ามแล้วด้วยคำแดง
พร่องพรายแสงด้วยโกฏ	งามสะโรตรังสี
ประดับมณีแต่งตั้ง	ทั้งสีแจ่งจตุรา
รูปเทวดายืนถ้อยเถียบ	ตีบจับเสียบประหมกร
งามบรรชะแล้ม	ลายช่างแต้มสัพพะอันมี
ทั้งรูปกนิรีแอ่นพ้อน	รูปกนิรอนยอนตามหลัง
ถือนูปผังดวงดอก	กิ้งก้านออกเพิงพา
รูปเดือนดาวและอากาศ	รูปฟ้าอวดกลางหา
รูปนางสาวใส่สร้อย	ชายหึงห้อยประตู่โขง
ผ้ายับวงอวยบย้อย	แขวนชายสร้อยใบไร
มีทั้งทุ่งไชยและช่อช้าง	ยายแถบช้างฉัตรคำ
ชาวเขี้ยวดำแดงต่าง	หม่นเหลื่อมหย่างยายตาม
ลื้อส่องงามอัยวะอวยวาด	รูปนาคบัวงาศกัเกี่ยวตืนโรง
เครือดอกดวงเกี้ยวกาย	สิ่งห่มายหมาหมี
ทั้งคิริและเถื่อนถ้ำ	ครุฑนาคน้ำมังกร
รูปม้าอัศตรตัวองอาจ	รูปช้างแก้งราชกุญชร
งามเอยงอนเง้าเงื่อน	ใหญ่่น้อยเพื่อนพึงพลาย
รูปจ้าวความและอุสุภราช	รูปนกจากพากและหงสา

รูปมิกเตียวต้นข่า	รูปช้างน้ำกายเกยวงงา
รูปพยัคฆาตัวต๋องอาจ	รูปเสือโคร่งอยวดยังยาย
รูปตัวกายและกะแตกะต่าย	นกเขียนม่ายหัสติลิงค์
อิงคลิงและการวิก	แขกเต้าปีกเขียวขจี
สัพพะและสัปปี	รูปงูรีและงูเงี้ยว
แมบลันเกี้ยวเครือหนา	ทั้งปีกซีทิดาแบ้วบ่าง
บี๋บ้อสว่างบินบน	ดอกดวงสนเกี้ยวคอม
บินคั่นสอดไปมา	นกพะทาและกาป่า
กาน้ำฝาเฟื่องฟอง	รูปไก่ย่องและเป็นพาบ
รูปกาลาบและตระเหว่า	รูปนกเขาและนกจุ่ม
มีเป็นชุมเป็นหมู่	จับไม้อยู่เหนือคอน
รูปกินรีรอนม่ายพ่อน	อยายเหยียวย้อนหากัน
มีหลายพันหลายหลาก	รูปนาคน้ำนาคี
อัสสหัสติช้างม้า	หลากหลายหน้าเสือสิงห์
รูปผู้ญิงโฉมแฉล้ม	ชายจูบแก้มเล่าโลมใจ
รูปเมฆะไหลเตรดาส	เครือวัลลือวาดสมตัว
ดอกบัวบานสะอาด	ดอกพ้านอย่าแจจณ
ดอกนิลบุณเขียวท่ม	ดอกแก้หนุ่มแกมกัน
เครือวัลลือหวันสะอาด	ปราสาทแก้วเรียงราย
มี 7 ชายงามสะอาด	น้ำแต่มหยาดเพิงพาว
ดำแดงขาวหยดหว่าง	แมงมูกกว้างขมละออง
อเนกนงแสนสิ่ง	ข้ายหึ่งแก้วทุกพาย
ตระบอบขว้าพื้จักใส่รูปม้าน้ำตัวกลาย	ตระบอบหงายพื้จักใส่แก้วแว่น
ตีนแท่นหันพื้จักใส่ลายวง	ประตู่โขงพื้จักหื้อแต่มรูปเทวดา
ถือดอกไม้	ประหม่อมื้อไหว้อยู่ชอนลอน...”

สำหรับ “ปราสาทศพ” เป็นคำสามัญที่เรียก “พิมาน” หรือ “วิมาน” ที่ใช้ในพิธีส่งสัการปลงศพครุบามหาเถระ และเจ้านาย คือ การเรียก “ปราสาท” แทนคำว่า “เมรุ” หรือ “วิมาน” อันหมายถึงที่อยู่หรือที่ประทับของเหล่าเทวดา มีลักษณะเป็นเรือนยอดซึ่งตรงกับคำว่า “กุฎาคาร” ซึ่งหมายถึงของสูงที่ใช้กับกษัตริย์ หรือเกี่ยวกับศาสนา ตามคติไตรภูมิชั้นสูงเมื่อดับขันธจะได้บังเกิดเป็นอุบัติเทพบนสรวงสวรรค์ดังที่กล่าวมาจึงปรากฏมีเครื่องพิธีกรรมมารองรับจากการดับขันธะโลกนี้ของผู้ตายโดยเฉพาะการตั้งพระเมรุ หรือเมรุเพื่อแทนสัญลักษณ์แห่งเขาพระสุเมรุที่ตั้งศูนย์กลางของจักรวาลเพื่อแสดงถึงการ “สุรคุด” ของเจ้ากษัตริย์

การส่งสัการครุบามหาเถระ มีรายละเอียดบางอย่างที่แตกต่างไปจากงานของเจ้ากษัตริย์บางประการ คือ การปูผ้าขาวรองพื้นดินใต้แท่นหัตถิลิงค์เรียกว่า “ผ้ากระดาน” ส่วนบนใช้ผ้าสังฆาฏิของพระผู้มรณภาพตรึงไว้กับไม้ไผ่ข้างเรือยาววางกั้นเหนือปราสาทศพเป็นเพดาน เรียกว่า “ผ้าพิดาน” หรือ

“ผ้าเพดาน” โดยชาวล้านนาเชื่อว่าครุฑบาทมหาเถระรูปสำคัญเป็นผู้มีบุญญาธิการ เมื่อมรณภาพและส่งสัการโดยการประชุมเพลิงนั้นจะต้องปูพื้นด้วยผ้ากระดาน และกางกันด้วยผ้าพิดาน เพื่อไม่ให้ร้อนถึงอินทร์ถึงพรหมและเหล่าเทวดาโสฬส 16 ชั้นฟ้า และได้บาดาลป้อนรส 15 ชั้นดิน เสาไม้ไผ่ซาง 4 ต้น สันนิษฐานว่าเป็นปริศนาธรรมประกาศหนึ่ง อันหมายถึง “จตุปาริสุทธิสีล” 4 ประการของพระสงฆ์ และชัดเจนมากขึ้นในการตั้งปราสาทบิรवारเพื่อตั้งอัฐบริวาร และการสวดพระอภิธรรมทั้ง 4 มุม

ภาพที่ 4.4 ปราสาทศพนกหัสดีลิงค์ของพระครูสุคันธสีล (ครูบาคำแสน) วัดสวนดอก เชียงใหม่

สำหรับพิธีถวายเพลิงพระศพเจ้ากษัตริย์ พระราชวงศ์ และพิธีส่งสัการครุฑบาทมหาเถระรูปสำคัญ เป็นพิธีที่สำคัญและยิ่งใหญ่เรียกพิธีนี้ว่า “ปอยลากปราสาท” หรือ “ปอยล้อ” คือ การลากปราสาทไปประกอบพิธีถวายเพลิงพระศพ หรือประชุมเพลิงฌาปนกิจ ปราสาทศพของพระสงฆ์ในล้านนาในพิธีปอยล้อมีการจำลองแบบ รายละเอียด และความเชื่อเรื่องภูมิจักรวาลว่าด้วยเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง ผนวกเข้ากับปราสาทเวชยันต์ของท้าวสักกะ หรือ พระอินทร์มีอิทธิพลโดยตรงต่อภูมิสถาปัตยกรรมและรูปทรงโครงสร้าง รวมทั้งศิลปกรรมตกแต่งอันอลังการของปราสาทราชมนเฑียร อันเป็นที่อยู่อาศัยของเหล่ากษัตริย์และขุนนางผู้ปกครองดูแลโลกในฐานสมมติเทพ และพระภิกษุในพระพุทธศาสนาผู้ค้าขูโลก ซึ่งสังคมวัฒนธรรมล้านนา ถือว่าเป็นของสูงและดั่งาม การประกอบพิธีศพถวายแด่พระสงฆ์ตามความเชื่อเรื่องวิสุทธิเทพ และพิธีศพของกษัตริย์กับเชื้อพระวงศ์ตามความเชื่อ

เรื่องสมมติเทพ จึงมีรายละเอียดในการจัดการพิธีกรรมงานศพแตกต่างจากพิธีกรรมปลงศพของชาวบ้านธรรมดาสามัญ (อภิธาน สมใจ, 2541) ประเพณีการลากศพ หรือ การทำศพพระสงฆ์ ด้วยการใส่เรือนศพทำเป็นปราสาทลากไปสู่ป่าช้าของชาวล้านนา และเรือนปราสาทวางอยู่บนไม้สะดึงมีล้อเลื่อนไปด้วย ชาวไทยใหญ่เรียกว่า ปอยล้อ คือ การลากศพไปด้วยล้อนั่นเอง

ประเพณีลากปราสาทศพนิยมทำกันเป็นงานใหญ่โตมาก แม้ต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมากมาย แต่ไม่อาจทำให้หลังความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระมหาเถระลดลง เพราะได้ประโยชน์ทางจิตใจและเป็น การแสดงความกตัญญูตเวทีต่อพระมหาเถระผู้เป็นครูบาอาจารย์ครั้งสุดท้าย ซึ่งท่านเป็นผู้เสียสละ โลภียสุข ปฏิบัติตนเพื่อแสวงหานิรามิสุข คือความสุขที่ไม่เจือด้วยกิเลส อุทิศตนเพื่อพระพุทธศาสนา และชุมชน เป็นบุคคลตัวอย่างที่ควรแก่การเคารพบูชา ยกย่องสรรเสริญ ปราสาทยอดเดียวเป็นเรือน ศพรูปปราสาท ทำเป็นยอดเดียวไม่มีมุข ยอดปราสาททำเป็นชั้นลดหลั่นกัน 5 ชั้นบ้าง 7 ชั้นบ้าง เป็น ปราสาทสำหรับใส่ศพราชการชั้นผู้ใหญ่ หรือเจ้านายผู้น้อยของบ้านเมือง หรือทำถวายพระภิกษุ สามเณรผู้น้อยที่ถึงแก่กรรมณภาพลง ส่วนปราสาทใหญ่ยอด 7 ชั้น หรือ 9 ชั้น ทำเป็นจัตุรมุข คือ มีมุขออกทั้ง 4 ด้านวางบนหลังรูปนกหัสติลิงค์หรือหลังรูปพญานาค นิยมทำถวายแก่เจ้าผู้ครองนคร พระเจ้าแผ่นดิน พระราชวงศ์ชั้นสูง พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ ดำรงตำแหน่งราชครูหรือสังฆราช และลาก ไปสู่ที่เผาเรียกว่า ลากปราสาท (ฉลองเดช คุณานุมาต, 2556)

สำหรับสาเหตุที่ต้องตั้งปราสาทบนหลังนกหัสติลิงค์นั้น เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นเป็นรูปธรรม เกี่ยวกับความศรัทธาที่มีต่อพระมหาเถระที่อุทิศชีวิตทั้งชีวิตเพื่อพระพุทธศาสนาเมื่อมรณภาพลง สุกติ หรือสวรรคตยอมเป็นทาสไป ดังนั้น การใช้นกหัสติลิงค์นำปราสาทบินขึ้นไปสู่สวรรค์จึงเป็นการสมควร อย่างยิ่ง การที่นกหัสติลิงค์สามารถบรรทุกปราสาทขนาดใหญ่ได้นั้น เพราะว่านกหัสติลิงค์เป็นนกที่มี ขนาดใหญ่มหึมามาก อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์

วันหนึ่งนกหัสติลิงค์มีหัวเหมือนนกทั่วไป แต่ได้กลืนข้างเข้าไปโดยกลืนจากทางหางข้างก่อน แล้วเหลือหัวข้างโผล่ที่ปากนก ยังไม่ลงไปสู่ท้องนก มีนายพรานหลายคนไปพบเห็น อาจจะเป็นการ มองจากด้านหน้าในระยะไกลทำให้เห็นนกมีหัวเป็นข้าง

สถานที่สำหรับเผาศพนั้น ส่วนมากจะเผากันบริเวณกลางทุ่งนา โดยที่เจ้าของที่นาเองก็มี ความยินดี เพราะเชื่อว่าจะได้บุญกุศลมาก เส้นทางที่จะลากปราสาทไปจะมีการลากถางให้เรียบ ตรงไหนมีคันทากก็จะขุดออก บริเวณที่จะเผาก็นกจะเก็บกวาดให้สะอาดเรียบร้อย แล้วใช้ไม้ขวาง (ไม้ไผ่) ลำสวยๆ ไม่มีตำหนิ ขนาดยาวเท่ากัน จำนวน 4 ต้น ขุดหลุมปักลงไปในดินเป็น 4 มุม ระยะห่างกัน ประมาณ 5 เมตร ส่วนปลายที่ตั้งขึ้นผูกด้วยผ้าจีวรให้ตั้งทั้ง 4 มุม เรียกว่า เพดานปราสาท

ดังนั้น จึงสามารถเชื่อมโยงได้ว่านก หัสติลิงค์ซึ่งเป็นนกใหญ่มีฤทธิ์และกำลังมาก เป็นพาหนะ ที่จะนำดวงวิญญาณของผู้มีบุญบารมีให้นกหัสติลิงค์กับการส่งสการ

คำว่า ส่งสการ หรือ ส่งสัการะ หรือในปัจจุบันใช้คำว่าคำว่า ปลงศพ เสียศพ เผาศพ หมายถึงพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลงศพ เป็น การแสดงออกซึ่งความกตัญญู ความระลึกถึง และการให้ เกียรติผู้เสียชีวิต โดยจะมีการจัดเครื่องสักการะให้สมแก่ฐานะของผู้เสียชีวิต ตั้งแต่ปราสาทศพ เครื่อง ไทยทาน ข้าวของเครื่องใช้

เรื่องวัฒนธรรม ความเชื่อของคนล้านนาในพิธีศพพระเถระ เป็นความเชื่อที่มีมานานนับร้อยปี การจัดพิธีศพนั้นก็เพื่อไว้อาลัย และเป็นการส่งดวงวิญญาณไปสู่อีกภพอย่างสมเกียรติ เอกลักษณะของ

พิธี ศพแบบล้านนาอยู่กับการจัดปราสาทศพ ประดับประดาด้วยดอกไม้ หรือตกแต่งด้วยหลอดไฟ ระบายระยิบสวยงาม เป็นการเปรียบเพื่อยกย่องผู้ตายให้ขึ้นไปสู่สวรรค์ชั้นฟ้า

พระเถระที่สูงทั้งวิทยุติและสมณศักดิ์นั้นเป็นผู้ได้รับการยกย่องในสังคมว่าเป็นชน ชั้นสูง มีความเชื่อว่าเมื่อท่านเหล่านั้นมรณภาพไปแล้วจะไปจุติในภพที่สูงขึ้น หรือเป็นเทพสถิตในสรวงสวรรค์ ชั้นต่างๆ บนเขาพระสุเมรุ ดังนั้นงานศพของพระสงฆ์ดังกล่าวกว่าจะมีการจัดพิธีบุญอย่างใหญ่โต มี ปราสาทศพเป็นนกหัสติลิงค์อันถือเป็นพาหนะของผู้มีบุญใหญ่ ประดับประดาและตกแต่งอย่าง สวยงาม หรรษา ยิ่งพระที่มีอายุพรรษามากๆ หรือที่ทรงสมณศักดิ์ชั้นสูง เป็นที่เคารพนับถือศรัทธา ของสาธุชนเท่าใด พิธีศพก็จะจัดอย่างยิ่งใหญ่ยิ่งขึ้นเท่านั้น และจะนิยมเก็บศพไว้จนถึงหน้าแล้ง หรือ ราวๆ เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนเมษายน จึงจะทำพิธีเผา

สำหรับความเชื่อ ที่ว่านกหัสติลิงค์เป็นพาหนะที่จะนำวิญญาณของผู้ตายไปสู่สวรรค์ เป็น ธรรมเนียมประเพณีที่ถือปฏิบัติในภาคเหนือและภาคอีสาน นกหัสติลิงค์ขนาดใหญ่จะถูกสร้างขึ้น มา เพื่อเป็นเมรุเผาศพของเจ้าเมืองหรือ พระเถระสมณะสูง เป็นประเพณีโบราณที่สืบทอดกันมาแต่ช้านาน โดยในภาคอีสานนั้นจะมีพิธีเข้าทรงร่างนางสีดามานกหัสติลิงค์ให้หมดกำลัง ก่อนที่จะเผา ตาม ตำนานความเชื่อ เพื่อให้ดวงวิญญาณของนกละคนได้โยบินไปสู่สรวงสวรรค์พร้อมกัน สำหรับใน ล้านนา นั้น จะไม่มีพิธีฆ่านก แต่จะทำพิธีเผาพร้อมกันไปเลย

ในปัจจุบันพิธีศพ เจ้านายเจ้าเมืองที่มีนกหัสติลิงค์นี้จะไม่ค่อยได้พบเห็นบ่อยนักแล้ว เหลือ เพียงแต่พิธีส่งสาร หรือพิธีออกเมรุของพระเถระชั้นผู้ใหญ่เท่านั้น ดังเช่นในพิธีพระราชทานเพลิงศพ พระเถระชั้นผู้ใหญ่แห่งล้านนา 2 รูป ซึ่งก็คือ พระธรรมสิทธิธารจารย์ หรือหลวงปู่หนู ถาวรมหาเถร เจ้าอาวาสวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร เมื่อเดือนธันวาคมปี 2552 และพระพุทฺธพจนวราภรณ์ หรือหลวง ปู่จันทร์ กุสโล เจ้าอาวาสวัดเจติยหลวงวรวิหาร เมื่อวันที่ 18 เดือนมกราคม 2553 ที่เพิ่งผ่านมากว่าจะ มาเป็นหัสติลิงค์

ช่างรุ่ง จันตาบุญ เป็นหัวหน้าทีมสล่าล้านนาผู้เฒ่ามรดกหัสติลิงค์ อันเป็นเมรุปราสาทของ พระพุทฺธพจนวราภรณ์ หรือหลวงปู่จันทร์ กุสโล เจ้าอาวาสวัดเจติยหลวงวรวิหาร เล่าถึงขั้นตอนการ ทำนกหัสติลิงค์ขนาดอลังการว่าใช้เวลายาวนานกว่า 5 เดือน เริ่มจากการเขียนแบบบนกระดาษและ คำนวณวัสดุอุปกรณ์ แล้วลงมือทำแต่ละชิ้นส่วนเพื่อนำมาประกอบกันในภายหลัง

โดยทั่วไปแล้ว การทำปราสาทศพและปราสาทนกหัสติลิงค์มักใช้ไม้จ้าวซึ่งเป็นไม้เนื้ออ่อนและ ไม้ไผ่เป็นโครงสร้างหลัก แต่เนื่องจากนกหัสติลิงค์ตามแบบของช่างรุ่งมีขนาดใหญ่เป็นพิเศษ และมีความสูงรวมกว่า 30 เมตร ความยาวหัวจรดหางมากกว่า 10 เมตร และมีสะพานแปทอดยาวจาก พื้นดินสู่ตัวนกอีก 45 เมตร จึงต้องใช้ไม้เนื้อแข็งในการทำโครงสร้าง เพื่อเพิ่มความแข็งแรงทนทาน ก่อนนำมาประกอบกันตามแบบ ช่างรุ่งและทีมงานใช้เวลาประมาณ 4 เดือนสำหรับขั้นตอนนี้ จากนั้น จึงขนย้ายแต่ละชิ้นส่วนมาประกอบกันเป็นนกหัสติลิงค์ ณ บริเวณวัดเจติยหลวงวรวิหาร แล้วจึงติด กระดาษที่ติดแต่งเป็นลวดลาย เน้นสีหลัก 5 สีแบบเบญจรงค์ กินเวลาอีก 15 วัน จึงจะออกมาเป็นตัว นกหัสติลิงค์ที่งดงามน่าตื่นตาตื่นใจระคนตกตะลึงอย่างที่ไม่เคยเห็นก็ออกอาการประหลาดนั้นทีเดียว

ความพิเศษนอกเหนือ ไปจากความงามอันประจักษ์ต่อสายตาของทุกคนแล้ว นกหัสติลิงค์นี้ ยังมีกลไกที่ทำให้นกสามารถขยับเคลื่อนไหวได้เหมือนมีชีวิต เช่น ส่วนหัวและคอสามารถขยับไปมา ดวงตากลมมนสามารถกระพริบได้เหมือนจริง ใบหูกระดิกได้ ปีกกระพือได้ ส่วนวงที่ทำจากผ้านั้นก็

สามารถยับยั้งวงสายไปมา พันโปรยข้าวตอกดอกไม้ให้กับผู้ที่มาร่วมงานได้ รวากับว่าสัตรีวิเศษแห่ง ป่าหิมพานต์ตัวนี้ มีชีวิตอยู่บนโลกนี้จริงๆ

เบื้องหลังของเทคนิคพิเศษนี้ ช่างรุ่งกล่าวว่าเป็นลูกเล่นที่มีมาตั้งแต่ครั้งโบราณ สล่าช่างฝีมือ รุนปรุรันทวดได้คิดกลไกเหล่านี้ไว้นานแล้ว และปรับเปลี่ยนพัฒนาเทคนิคกันไปตามยุคสมัย บ้างก็ใช้ มอเตอร์เครื่องจักรกับหุ่นนกหัสติลิงค์ขนาดเล็ก หมุนบังคับให้นักขยับได้ แต่โดยมากช่างฝีมือใน ปัจจุบันก็ยังคงใช้แรงคนตามวิธีแบบโบราณอยู่ โดยเฉพาะนกหัสติลิงค์ขนาดใหญ่ที่มีน้ำหนักมากอย่าง นี้ แรงมอเตอร์ไม่สามารถเอาอยู่ได้ และในครั้งนี้อเองช่างรุ่งต้องใช้ทีมงานถึง 12 คน ในการบังคับกลไก ให้นักหัสติลิงค์ขยับทำท่าต่างๆ ได้เหมือนกับมีชีวิตในตำนาน

สำหรับปราสาทนกหัสติลิงค์ที่วัดเจติยหลวงนี้ตั้งตระหง่านอยู่บนผืนดินที่ยกพื้นจัดเป็น สวน รอบปราสาท 4 ทิศ จะมีเสาไม้ไผ่สูงสุดลำ ซึ่งผ้าสังฆาฏิ (ผ้าพาดบ่า) ของหลวงปู่จันทร์ กุสโล ผู้ มรณภาพ มี ผู้กล่าวถึงความหมายของ เสา 4 ทิศ ผ้า 4 มุม ไวหลายประเด็น บ้างก็ว่าเป็นสัญลักษณ์ แทนศีลของพระสงฆ์ ที่เรียกว่าจุฬาริสุทธิสีล บ้างก็ว่าหมายถึงธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ แต่สำหรับช่างรุ่ง นั้น เขาอ้างอิงจากความเชื่อของคนล้านนาที่ว่า การชิงผ้าเหนือปราสาทพระเมรุ เป็นการป้องกันไม่ให้ ร้อนไปถึงเทวบุตรเทวดา การยกพื้นขึ้นมาก็เพื่อป้องกันไม่ให้ร้อนไปถึงพระแม่ธรณี เป็นความคิด ละเอียดอ่อนที่สะท้อนบุคลิกอ่อนน้อมถ่อมตนของคนล้านนาได้ดียิ่งนัก

หัสติลิงค์พร้อมกางปีกบินสู่สวรรค์

เมื่อประกอบร่างนกหัสติลิงค์สำเร็จแล้ว ก็จะอัญเชิญสรีระร่างของหลวงปู่จันทร์ขึ้นไปบนหลัง นกหัสติลิงค์ โดยมีขบวนอาราธนาศพหลวงปู่ขึ้นสู่ปราสาทตามประเพณีโบราณ มีการจัดขบวนอย่าง อลังการและเป็นพิธีกรรมที่หาดูได้ยากนัก ขบวนแห่งนี้ประกอบด้วยเครื่องเคราต่างๆ เช่น ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง หมากสุมหมากเบง ช่อตุง ข้าวของเครื่องใช้และเครื่องยศของหลวงปู่ พร้อมฆ้อง กลอง กังสดาล วงมโหรี และหุ่นขี้ผึ้งเสมือนจริงของหลวงปู่จันทร์ เริ่มเดินขบวนจากบริเวณโรงเรียนยุพราช วิทยาลัย ผ่านอนุสาวรีย์สามกษัตริย์ เข้าสู่วัดเจติยหลวง จากนั้นจึงเชิญศพหลวงปู่ลงจากพระวิหารวัด เจติยหลวงลงสู่ขบวน แล้วแห่ขบวนรอบพระมหาเจติยอีก 4 รอบ ก่อนจะเชิญร่างของหลวงปู่ขึ้นบน ปราสาทนกหัสติลิงค์ หลังจากเสร็จสิ้นพิธีอัญเชิญสรีระร่างขึ้นสู่ตัวนกแล้ว อีก 3 วันต่อมา ในวันที่ 18 มกราคม 2553 จึงเป็นวันประกอบพิธีพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่จันทร์ กุสโล หรือพระพุทฺธพจนว รารณณ์ อดีตเจ้าอาวาสวัดเจติยหลวงวรวิหาร เมื่อสิ้นสุดพิธีกรรมการออกพระเมรุพระราชทานเพลิง ศพแล้ว จึงเป็นพิธีกรรมตามแบบเจ้าโบราณล้านนา กระทั่งเวลาประมาณ 21.00 น. เปลวไฟจึงเริ่ม เผาไหม้จากยอดปราสาทไล่ลงมาสู่ตัวนก พร้อมเสียงพลุที่ดังกึกก้องไปทั่วแผ่นฟ้า ผสานกับประกาย เจิดจ้าส่องสว่างอย่างงดงาม เป็นสัญญาณว่านกหัสติลิงค์กำลังนำพาดวงวิญญาณของหลวงปู่ไปสู่ สรวงสวรรค์แล้ว

สรุปได้ว่า ความตาย ทำให้เรามองเห็นสัจธรรมของชีวิตมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นใคร ชาติใด ชนชั้น ไหนก็ล้วนต้องพบกับวิฏสงสารการเกิด แก่ เจ็บ และดับไปด้วยกันทุกคน สิ่งที่เหลืออยู่ก็คงมีเพียง ความศรัทธาในผลงานและคุณความดีของผู้ที่ล่วงลับ การมรณภาพของพระผู้ใหญ่แห่ง ล้านนาทั้ง 2 รูป แม้จะสร้างความโศกเศร้าอาลัยให้แก่ลูกศิษย์ลูกหาและสาธุชน แต่ก็ทำให้ชาวล้านนารุ่นหลังได้มี โอกาสได้เห็นเมรุปราสาทนกหัสติลิงค์ ที่ตั้งและเผาศพแบบล้านนาโบราณ อันเป็นศิลปะที่สร้างสรรค์ อลังการ สร้างความตื่นตันให้คนเหนือรุ่นเราได้สัมผัสความน่าประทับใจที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมอัน

สูงค่า ซึ่งหุ่นกระดาษรูปสัตว์หน้าตาประหลาด มีลำตัวเป็นนก มีหัวเป็นช้าง ขนาดมหึมา ทั้งทั้งตัวแต่ง
แต่มีลวดลายอย่างวิจิตรบรรจงที่เราเห็นอยู่นั้น ไม่ได้เป็นแค่ส่วนประกอบหรือความเชื่อในพิธีกรรม
ล้านนาโบราณ หากแต่เป็นสิ่งที่ถ่ายทอดเรื่องราวบอกเล่าถึงความงดงามของวิถีชีวิตชาวล้านนา
ซึ่งการได้เห็นครั้งนี้อาจเป็นครั้งหนึ่งหรือเพียงครั้งเดียวในชีวิตอันแสน สั้นนี้ก็ได้

บทที่ 5

รูปแบบและพัฒนาการของการสร้างปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนา

เจ้านาย ภิกษุสงฆ์	ยามปลดปลง วายชีวา
ประเพณี ชาวล้านนา	ทำปราสาท สูงเรียงรอง
เหนือคน นักษัตรลึงค์	งามสิ่งคลั่ง แฉวเถือกถ่อง
ประชา มากเนื่องนอง	ลากปราสาท เผานอกนคร

ไกรศรี นิมนานเหมินทร์

ปราสาทศพของพระสงฆ์ในล้านนาในพิธีปอยล้อมีการจำลองแบบ รายละเอียด และความเชื่อเรื่องภูมิจักรวาลว่าด้วยเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง ผนวกเข้ากับปราสาทเวชนันต์ของท้าวสักกะ หรือพระอินทร์มีอิทธิพลโดยตรงต่อภูมิสถาปัตยกรรมและรูปทรงโครงสร้าง รวมทั้งศิลปกรรมตกแต่งอันอลังการของปราสาทราชมนเฑียร อันเป็นที่อยู่อาศัยของเหล่ากษัตริย์และขุนนางผู้ปกครองดูแลโลกในฐานสมมติเทพ และพระภิกษุในพระพุทธศาสนาผู้ค้าชูโลก ซึ่งสังคมวัฒนธรรมล้านนา ถือว่าเป็นของสูงและดั่งาม การประกอบพิธีศพถวายแด่พระสงฆ์ตามความเชื่อเรื่องวิสุทธิเทพ และพิธีศพของกษัตริย์กับเชื้อพระวงศ์ตามความเชื่อเรื่องสมมติเทพ จึงมีรายละเอียดในการจัดการพิธีกรรมงานศพแตกต่างจากพิธีกรรมปลงศพของชาวบ้านธรรมดาสามัญ (อภิธาน สมใจ, 2541) ประเพณีการลากศพหรือ การทำศพพระสงฆ์ ด้วยการใส่เรือนศพทำเป็นปราสาทลากไปสู่ป่าช้าของชาวล้านนา และเรือนปราสาทวางอยู่บนไม้เสด็จ มีล้อเลื่อนไปด้วย ชาวไทยใหญ่เรียกว่า ปอยล้อ คือ การลากศพไปด้วยล้อนั่นเอง

5.1 รูปแบบการสร้างปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนา

ปราสาทศพเกิดขึ้นจากการผสมผสานความเชื่อจากศาสนาพุทธและพราหมณ์ คือ เรื่องเขาพระสุเมรุอันเป็นแกนกลางของจักรวาล ซึ่งเป็นความเชื่อของทางศาสนาพราหมณ์ในทางพุทธศาสนาจะเป็นเรื่องพิธีกรรมต่างๆ ของสงฆ์ เช่น การบังสุกุลแก่ผู้วายชนม์และกรวดน้ำ เป็นการสร้างกุศลแก่ผู้ตายให้ไปสู่ที่ที่ดีกว่าโดยมีจุดมุ่งหมายสูงสุดคือ นิพพาน ด้วยเหตุที่มนุษย์ไม่เคยเห็นเขาพระสุเมรุและไม่เคยจินตนาการต่างๆ มากมาย มีจินตนาการถึงเขาพระสุเมรุว่า เขาพระสุเมรุเป็นที่อยู่ของเหล่าเทพสำหรับคนดีหรือเจ้านายที่ถึงแก่กรรม คนที่อยู่ข้างหลังต้องการที่จะให้ดวงวิญญาณนั้นได้ขึ้นสวรรค์จึงมาอาศัยรูปแบบของเขาพระสุเมรุมาสร้างเป็น “ที่พิภ” ของดวงวิญญาณ “ปราสาท” ในที่นี้มีใช้สถานที่ที่คนเป็นเข้าไปอยู่อาศัย แต่ในทางตรงกันข้าม กลายเป็นสิ่งที่ไว้ศพคนตาย โดยเฉพาะคนตายที่เป็นเจ้านายฝ่ายเหนือ ซึ่งมีหลักฐานกล่าวถึงการใช้ปราสาทในชนชั้นสูง ว่าเป็นของที่นิยมทำมาเป็นเวลานานแต่โบราณแล้ว ดังที่ปรากฏในสาส์นสมเด็จ ตอนหนึ่งว่า ลุลลศักราช 940 ปีชวด สัมฤทธิศก

เดือนอ้าย ขึ้น 12 ค่ำ นางพระยาวิสุทธิเทวี ผู้ครองนครพิงค์เชียงใหม่ ถึงแก่พิราลัย พระยาแสนหลวง แต่งการศพ ทำเป็นพิมานบุษบกตั้งบนหลังนกหัสติรินทร์ขนาดใหญ่เคลื่อนด้วยเลื่อนแม่สะดิงเชิญหีบพระศพขึ้นไว้ในบุษบกกัน แล้วฉุดชักไปด้วยแรงคชสาร เจาะกำแพงเมืองออกไปทุ่งวัดโลก แล้วก็ทำฌาปนกิจถวายเพลิง ณ ที่นั้น เผาทั้งรูปสัตว์ และวิมานที่ตั้งศพนั้นด้วย จึงเป็นธรรมเนียมในการปลงศพเจ้าผู้ครองนครเช่นนี้สืบมา

สำหรับประชาชนธรรมดาการทำปราสาทอาจมีพื้นฐานความเชื่อมาจากหลักการของพุทธศาสนาเป็นหลัก ในบางส่วนของคติของไตรภูมิ อันมีระบบจักรวาลเป็นแกนกลาง หรืออาจถือตามระบบความเชื่อท้องถิ่น เช่น เรื่องของการนับถือผีในกลุ่มคนชนบท เป็นต้น แต่การใช้ปราสาทศพในจังหวัดเชียงใหม่นั้น ไม่สามารถสืบพบและระบุได้แน่นอนว่าเริ่มทำขึ้นเมื่อใด ดังคำบอกเล่าของอภิธาน สมใจ ซึ่งเป็นผู้มีความรู้และเชี่ยวชาญเกี่ยวกับปราสาทศพ กล่าวว่า การทำปราสาทศพนั้นไม่มีหลักฐานที่ชัดเจนว่าเริ่มทำขึ้นเมื่อใด แต่มีหลักฐานเก่าแก่ที่กล่าวถึงการใช้วิมาน พิมานหรือบุษบกคงเป็นต้นแบบของปราสาทศพในปัจจุบัน เมื่อระบบการปกครอง ประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยมทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป จึงมีการนำเอาวิมานพิมานหรือบุษบกมาใช้ในพิธีกรรมปลงศพของพระภิกษุและเจ้านาย ซึ่งเรียกว่าปราสาท และต่อมาเมื่อแพร่หลายไปสู่ชาวบ้านสามัญชนจึงเรียกกันว่าปราสาทศพ จากคำบอกเล่าของผู้ประกอบอาชีพการทำปราสาทศพ กล่าวในลักษณะเดียวกันว่า การทำปราสาทศพนั้นมีการทำมานานแล้วกว่า 50-60 ปี โดยเริ่มพบเห็นการทำสำหรับพระสงฆ์ ต่อมาจึงเริ่มทำสำหรับเจ้านายชั้นสูง คหบดี ผู้มีฐานะและแพร่หลายในกลุ่มคนทั่วไป โดยเฉพาะคนเมืองหรือคนพื้นเมืองเชียงใหม่ ดังที่เห็นในเห็นสวรรค์ สิ่งเหล่านี้จึงกลายเป็นเรื่องของความเชื่อ ความศรัทธา อันส่งผลไปถึงการปัจจุบัน สำหรับแหล่งทำปราสาทศพของจังหวัดเชียงใหม่ในช่วงแรกนั้น เริ่มมีเกิดขึ้นที่บริเวณอำเภอสารภี ดังที่อภิธาน สมใจ กล่าวว่า มีการทำปราสาทศพสำหรับพระสงฆ์และสำหรับศพชาวบ้านในสมัยแรกบริเวณพื้นที่รอยต่อระหว่างอำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ กับอำเภอเมืองจังหวัดลำพูน โดยพ่อหนานคำ ทาระวรรณ ได้เป็นผู้ดำเนินการผลิตปราสาทศพในช่วงแรกๆ โดยเป็นผู้ที่คอยช่วยเหลือการทำปราสาทศพตามงานศพทั้งที่วัดและที่บ้านศพ ส่วนการเริ่มทำปราสาทศพในลักษณะที่เป็นอาชีพเป็นธุรกิจนั้น โรงปราสาทของคุณสิงห์แก้ว ประธานศิลป์ เป็นผู้ริเริ่มดำเนินการผลิตขายเป็นรายแรก ตั้งอยู่ในตำบลสันโป่ง อำเภอแมริม ซึ่งเริ่มผลิตตั้งแต่เมื่อปี พ.ศ. 2501 หรือประมาณ 46 ปีมาแล้ว ส่วนโรงปราสาทอื่นๆ นั้นเริ่มเปิดค้าขายภายหลัง ซึ่งล้วนแล้วแต่มีประสบการณ์การทำงานไม่ต่ำกว่า 20 ปีแทบทั้งสิ้น

ปราสาทศพที่กลายเป็นประติมากรรมในพิธีศพของชาวบ้านล้านนาปัจจุบันนี้ คงจะมีความหมายที่ห่างไกลออกไปจากปราสาท-ธรรมาส์ของล้านนาแต่เดิมที่ถือเป็นของสูงใช้สำหรับกษัตริย์และกิจการในพุทธศาสนาเท่านั้น แต่สำหรับชาวบ้านทั่วไปแล้ว ปราสาทศพของชาวบ้านมีความหมายเดียวกับไม้ศพที่ใช้สำหรับจัดการศพในพิธีกรรมเท่านั้นไม่ได้เกี่ยวข้องกับสวรรค์วิมานหรือการแบ่งช่วงชั้นชีวิตแต่ประการใด จึงได้ข้อสรุปว่าปราสาทศพก็คือไม้ปราสาทศพของชาวบ้านนั่นเอง แต่หากทำการพิจารณาไปถึงสภาพสังคมและเศรษฐกิจของจังหวัดเชียงใหม่ในปัจจุบันที่ได้รับกระแสอิทธิพลของสังคมโลกภายใต้ระบบการสื่อสารที่ไร้ขีดจำกัด ได้ก่อให้เกิดความเจริญในด้านต่างๆ เช่น เทคโนโลยี การคมนาคมสื่อสาร การสาธารณสุข การศึกษาและสาธารณูปโภคต่างๆ อีกมากมาย 9 เป็นผลทำให้สภาพวิถีการดำรงชีวิตความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรม ทัศนคติ ค่านิยม

รวมถึงความเชื่อเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของความเจริญ นอกจากนั้น บทบัญญัติเทศบัญญัติและข้อบังคับต่างๆ ที่ถูกกำหนดขึ้นเกี่ยวกับการสถาปนากิจศพลที่ห้ามประกอบพิธีการเผาศพปราสาทในบางพื้นที่ ยังอาจเป็นผลอีกทางหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบลักษณะในการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศพของชาวล้านนาในปัจจุบัน

5.1.1 รูปแบบปราสาท

ในอดีตการทำปราสาทศพ คนจะมาช่วยกันทำไม่มีขายดังเช่นปัจจุบัน ซึ่งมีความคิดกันว่าเมื่อทำแล้วจะได้มาซึ่งกุศลบุญ ฉะนั้น ปราสาทในอดีตจะมีความละเอียดงดงามมาก หากในปัจจุบันในเรื่องของรายละเอียดลดทอนลงรวมทั้งเครื่องเคราต่างๆ ของปราสาทถูกตัดทอนลง เพื่อความสะดวกและที่สำคัญ คือ เรื่องเกี่ยวกับผลประโยชน์ในทางพาณิชย์ เพื่อธุรกิจเป็นสำคัญ ดังนั้น อะไรที่พอจะประหยัดต้นทุนได้ก็จะทำ จึงทำให้ปราสาทในปัจจุบันลดความงามลง เมื่อเปรียบเทียบกับอดีต ทว่าการทำในปัจจุบันก็ยังคงไว้ซึ่งโครงสร้าง ลักษณะในส่วนที่สำคัญๆ ไว้ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง หรือถูกตัดทอนออก ในอดีต พบว่ามีการทำปราสาทมียอด ซึ่งสันนิษฐานว่า คือ รูปแบบทรงปากกระบานที่เรียกกันในปัจจุบันนั่นเอง (ตัวอย่าง ได้แก่ ปราสาทศพของท่านไกรศรี นิมนานเหมินทร์) ซึ่งแต่ก่อนจะทำปราสาททรงปากกระบานนี้ ซึ่งเป็นหลังเล็กแล้วนำไปบรรจุในปราสาทหลังใหญ่กว่าและมียอดแล้วจึงทำการชักลากไปเผา เหตุการณ์ลักษณะนี้พบเห็นนานมาแล้ว ต่อมาเมื่อมีการใช้ปราสาทศพสำหรับพระสงฆ์มากขึ้น ผู้จัดทำซึ่งเป็นพระลูกวัดที่มีฝีมือทั่วไป ก็ช่วยกันตกแต่งประดับประดาโดยมีต้นแบบสำคัญที่เห็นภายในวัดก็คือ หลังคาโบสถ์ วิหารต่างๆ ปราสาทจึงมีความสวยงามมากขึ้น ต่อมาได้มีการพัฒนาการทางด้านการใช้ปราสาทซึ่งจากเดิมที่นำปราสาทมาซ้อนกัน ก็เปลี่ยนมาเป็นการลากปราสาทหลังเล็กหลังเดียวไปเผาบนเมรุ ซึ่งเมรุก็คือปราสาทหลังใหญ่ในอดีตเพียงแต่ได้มีการประยุกต์ให้เป็นสิ่งก่อสร้างถาวรเพื่อความสะดวกภายในจังหวัดเชียงใหม่บริเวณอำเภอสารภี อำเภอแม่ริม อำเภอสันป่าตอง และอำเภอดอยสะเก็ด นั้นได้พบว่า มีการทำปราสาทศพในหลายรูปแบบแตกต่างกันไป มากบ้าง น้อยบ้างตามลักษณะของเขตพื้นที่ รวมแล้วได้ 5 รูปแบบด้วยกัน ได้แก่ 1) รูปแบบทรงกระโจม (กระจง) 2) รูปแบบ ทรงจั่วชั้นเดียวสี่ด้าน 3) รูปแบบ ทรงจั่วสองชั้นสี่ด้านฐานธรรมดา 4) รูปแบบ ทรงจั่วสองชั้นสี่ด้านย่อมุม 5) รูปแบบทรงจั่วสามชั้นสี่ด้าน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) รูปแบบทรงกระโจม (กระจง)

ปราสาทศพรูปแบบนี้กล่าวได้ว่าเป็นต้นแบบหรือลักษณะของปราสาทในระยะแรก ที่มีการสร้างปราสาทขึ้นมา ซึ่งปราสาทรูปทรงกระโจมนี้ ได้มีการพัฒนามาจาก แมวควบ (แมวครอบ) แล้วจึงคลี่คลายมาเป็นทรงกระโจมดังเช่นปัจจุบัน ปราสาทในรูปแบบนี้นิยมกันมากในอดีต เนื่องจากสะดวกในการสร้าง และใช้วัสดุไม่สิ้นเปลือง ซึ่งเป็นการประหยัดไปในตัว อีกทั้งยังสวยงาม และตกแต่งลดทอนได้ง่าย ในส่วนฐานจะถูกกำหนดให้เป็นฐานธรรมดาที่เรียกว่า “ฐานคอกหมู” มีลักษณะเป็นฐานซ้อนชั้นกันสองชั้นเรียบๆ ไม่มีการย่อมุมใดๆ ทั้งสิ้น จึงง่ายต่อการทำและการตกแต่งลดทอน ปราสาทศพรูปแบบนี้มีลักษณะทรวดทรงดังนี้ คือ ในส่วนฐานจนถึงส่วนตัวปราสาทจะคล้ายกับปราสาทรูปทรงอื่นๆ คือเป็นฐานธรรมดา (ฐานคอกหมู) มีลักษณะเป็นฐานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกชั้นลดหลั่นกันขึ้นไป 2 ชั้น ชั้นบนขึ้นไปเป็นส่วนของตัวปราสาท มีลักษณะเป็นเสา 8 ต้น เรียงกันเป็น

คู่ขนานกันไป 4 คู่ ตามความยาวของฐานล่าง ในส่วนนี้ช่างนิยมติดมันที่ทำด้วยผ้าลูกไม้สวยงาม ถัดขึ้นไปเป็นส่วนของหลังคาปราสาทมีลักษณะเป็นรูปทรงกระโจมคล้ายกระโจมหรือมุงครอบเด็กทารก ส่วนบนสุดเป็นยอดปราสาทมีลักษณะเป็นทรงจอมแหสูงชะลูดขึ้นไปยอดบนสุดเป็นรูปดอกบัวตูม ปราสาทในรูปแบบนี้จะมีราคาถูกที่สุดราคาประมาณ 2,000-3,000 บาท ปราสาทรูปแบบนี้สามารถจำแนกได้เป็น 4 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 ส่วนฐาน ปราสาทรูปแบบกระโจมนี้ นิยมใช้ฐานเป็นฐานแบบธรรมดา เรียกว่า “ฐานคอกหมู” ลักษณะเป็นฐานซ้อนชั้นกันสองชั้น

ส่วนที่ 2 ส่วนตัวปราสาท ในส่วนนี้จะพบเสาเพียง 8 ต้นเท่านั้น เพราะปราสาทรูปแบบนี้ไม่มีการย่อมุมปริมาณเสาก็มีน้อยและอยู่ในลักษณะที่เรียงขนานกันไปตามความยาวของส่วนหลังคา

ส่วนที่ 3 ส่วนของหลังคา หรือที่เรียกว่า “กระโจม” หรือตามศัพท์ที่ใช้กันแต่โบราณ เรียกว่า “แมวควบ” หรือ “แมวครอบ” มีลักษณะคล้ายหลังคาทรงปั้นหยาซ้อนชั้นสองชั้น

ส่วนที่ 4 ส่วนยอด มีลักษณะคล้ายฉัตร 5 นิ้ว แต่เป็นรูปสี่เหลี่ยมในตอนปลายจะแหลมเรียวขึ้นไปเป็น “ทรงจอมแห” ส่วนบนสุดเป็นลักษณะคล้ายรูปดอกบัวตูม¹² ในส่วนของการตกแต่งอื่น ๆ ได้แก่ มีการติดผ้ามา และห้อยภูกระยา เป็นต้น

2) รูปแบบทรงจั่วชั้นเดียวสี่ด้าน

ปราสาทศพรูปแบบนี้เริ่มมีวิวัฒนาการและพัฒนาารูปแบบจากทรงกระโจม (กระจง) มาเป็นทรงปราสาทมีจั่ว แบบในงานจิตรกรรมที่ชาวบ้านมักจะพบเห็นและคุ้นเคยจากผนังวิหาร, ผนังโบสถ์ของวัดต่าง ๆ และด้วยความคิดที่ว่าปราสาทเป็นที่อยู่ของเทวดานางฟ้าที่อยู่บนสวรรค์ ซึ่งด้วยความต้องการที่จะให้ผู้ตายซึ่งเป็นญาติของตนได้ขึ้นสวรรค์ จึงเกิดการสร้างปราสาทรูปแบบนี้ขึ้นมาตามที่เคยเห็นในภาพจิตรกรรมฝาผนังของวัดต่างๆ ปราสาทรูปแบบนี้มีลักษณะ เป็นปราสาทมีจั่วสี่ด้าน หรือที่เรียกว่า “จตุรมุข” ตามศัพท์ที่ช่างเรียกกันนั้นคู่กันสี่คู่ ในส่วนฐานนิยมใช้ฐานธรรมดา ถือเป็นปราสาทที่ทำยากขึ้นจาก ปราสาททรงกระโจมและมีราคาสูงกว่า ปราสาทรูปแบบนี้มีทรวดทรงคล้ายกับปราสาทรูปแบบกระโจม คือ ในส่วนฐานชั้นล่างและตัวปราสาทจะมีลักษณะที่เหมือนกันทุกประการเพียงแต่ในส่วนของหลังคาเริ่มมีพัฒนาการมาเป็นทรวดทรงจั่วที่มีลักษณะเป็นจตุรมุข และใส่ส่วนของปลียอดก็เหมือนกันกับปราสาทรูปแบบกระโจมเช่นกัน ปราสาทรูปแบบนี้จะมีราคาประมาณ 2,500-4,500 บาท ปราสาทในรูปแบบนี้สามารถจำแนกออกได้เป็น 4 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 ส่วนฐาน นิยมใช้ฐานธรรมดาหรือฐานคอกหมูที่มีลักษณะเป็นแท่นซ้อนชั้นสองชั้นขึ้นไป เพื่อรองรับส่วนตัวปราสาท

ส่วนที่ 2 ส่วนตัวปราสาท ในส่วนนี้จะพบเสา จำนวน 8 ต้น เนื่องจากไม่มีการย่อมุมใดๆ นั่นเอง จึงทำให้มีแต่เสา 4 ต้นที่เรียงคู่ขนานกันไปตามความกว้างของตัวปราสาท

ส่วนที่ 3 ส่วนหลังคา มีลักษณะเป็นจั่ว 4 ด้านหรือที่เรียกว่า “จตุรมุข” ที่ในแต่ละจั่วจะมีลักษณะคล้ายหน้าบันของวิหาร คือ มีการฉลุลายเทพพนม ลายช้างสามเศียร หรือลายพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณบรรจุอยู่ที่บริเวณจั่วทุกจั่วอีกทั้งยังพบข้อฟ้าที่ส่วนยอดจั่วและที่ปั้นลมอีกด้วย

ส่วนที่ 4 ส่วนยอด มีลักษณะคล้ายฉัตร 5 ชั้น แต่เป็นรูปสี่เหลี่ยม ในตอนปลายจะแหลมเรียวขึ้นไปเป็น “ทรงจอมแห” ส่วนบนสุดเป็นลักษณะคล้ายรูปดอกบัวตูม ในส่วนของการตกแต่งในส่วนอื่นๆ ได้แก่ มีการติดผ้ามาและห้องกุระยา เป็นต้น

3) รูปแบบทรงจั่วสองชั้นสี่ด้านฐานธรรมดา

ปราสาทศรูปแบบนี้ ในศัพท์ของช่างเรียกว่า ปราสาทสองชั้น สี่ด้าน เสาแปดต้น กล่าวคือเป็นปราสาทที่มีลักษณะหลังคาซ้อนชั้นสองชั้น เป็นจัตุรมุขโดยบริเวณฐานปราสาทจะไม่มีการย่อมุม จึงเรียกกันว่า ฐานธรรมดาซึ่งก็คือชนิดเดียวกันกับ ฐานคอกหมู นั่นเองปราสาทรูปแบบนี้มีทรวดทรงคล้ายกับปราสาทรูปทรงกระโจมและรูปทรงจั่วชั้นเดียวสี่ด้าน คือในส่วนของฐานล่างและส่วนของตัวปราสาทที่มีลักษณะเป็นฐานแบบธรรมดา หรือฐานคอกหมู อีกทั้งตัวปราสาทที่มีเสา 8 ต้น เรียงคู่ขนานกันตามความยาวของส่วนฐานปราสาทรูปแบบทรงจั่วสองชั้นสี่ด้านฐานธรรมดาคะต่างจากรูปทรงอื่น ๆ คือในส่วนของหลังคาจะมีลักษณะเป็นหลังคาจั่ว ซ้อนชั้นกันสองชั้นขึ้นไป โดยมีเสารองรับน้ำหนักเพียงแปดต้นเท่านั้น โดยในส่วนปลียอดก็มีลักษณะที่เหมือนกับปราสาทรูปแบบอื่นทุกประการ ปราสาทในรูปแบบนี้จะมีราคาประมาณ 4,000-6,000 บาท ปราสาทในรูปแบบนี้สามารถจำแนกออกได้เป็น 4 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 ส่วนฐาน นิยมใช้ฐานธรรมดา หรือฐานคอกหมูที่มีลักษณะเป็นแท่นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ซ้อนกันสองชั้นขึ้นไป เพื่อรองรับส่วนตัวปราสาท

ส่วนที่ 2 ส่วนตัวปราสาท ในส่วนนี้จะพบเสาจำนวน 8 ต้น เนื่องจากไม่มีการย่อมุมใดๆ จึงทำให้มีแต่เสา 4 ต้นที่เรียงคู่ขนานกันไปตามความยาวของตัวปราสาท

ส่วนที่ 3 ส่วนหลังคา มีลักษณะเป็นจั่วซ้อนสองชั้น 4 ด้าน หรือที่เรียกว่าจัตุรมุขซ้อนชั้น นั่นเอง ภายในจั่วแต่ละจั่วจะมีลักษณะคล้ายหน้าบันของวิหาร คือ มีการฉลุลายเทพพนมหรือลายช้างสามเศียร หรือลายพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ บรรจอยู่บริเวณจั่วทุกจั่ว ทั้งนี้ในทุกๆ ทิศจะมีลายเหมือนกันหมด อีกทั้งยังพบข้อฟ้าที่ส่วนยอดจั่วและใบระกา หางหงส์ที่ปั้นลมอีกด้วย

ส่วนที่ 4 ส่วนยอด มีลักษณะคล้ายฉัตร 5 ชั้น แต่เป็นรูปสี่เหลี่ยมในตอนปลายจะแหลมเรียวขึ้นไปเป็นทรงจอมแห ส่วนบนสุดเป็นลักษณะคล้ายดอกบัวตูม ในส่วนของการตกแต่งอื่นๆ ได้แก่ มีการติดผ้ามาและห้อยกุระยา เป็นต้น

4) รูปแบบทรงจั่วสองชั้นสี่ด้านฐานย่อมุม

ตามศัพท์ช่างเรียกปราสาทลักษณะนี้ว่าปราสาท สองชั้น สี่ด้าน เสา 12 ต้น โดยมีลักษณะเป็นปราสาทหลังคาซ้อนชั้น สองชั้นบริเวณฐานใช้ฐานที่มีการย่อมุม บริเวณเสาคจะจัดวางให้มีลักษณะตามส่วนย่อมุมของฐานโดยมีเสาจำนวน 12 ต้น ปราสาทรูปแบบนี้มีทรวดทรงคล้ายกับปราสาทจั่วสองชั้นสี่ด้านฐานธรรมดามากลักษณะโดยทั่วไป ในส่วนของฐานล่างนิยมแบบฐานธรรมดาแต่เพิ่มการย่อมุม ถัดขึ้นไปจะมีส่วนของตัวปราสาทมีเสาอยู่ 12 ต้น เรียงคู่ขนานตามความยาวของฐาน 4 คู่และที่บริเวณเสาคู่กลางจะมีเสาย่อมุมอีกด้านละ 1 คู่ ซึ่งในส่วนของหลังคาและปลียอดจะเหมือนกับปราสาทรูปแบบจั่วสองชั้นสี่ด้านฐานธรรมดาทุกประการปราสาทในรูปแบบนี้มีราคาประมาณ 4,500-8,000 บาทปราสาทรูปแบบนี้สามารถจำแนกออกได้เป็น 5 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 ส่วนฐาน นิยมใช้ฐานธรรมดาที่ย่อมุมแล้ว หรือ ฐานย่อมุมที่มีลักษณะของพัฒนาการเป็นแท่นสี่เหลี่ยมผืนผ้าซ้อนชั้นสองชั้นขึ้นไป โดยเริ่มมีการย่อมุมตามการวางเสาเมื่อสังเกตจากด้านบน ฐานชั้นล่างสุดจะเป็นฐานทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าธรรมดาอยู่ แต่ฐานในชั้นที่ถัดขึ้นมา จะมีลักษณะเป็นรูป “กากบาท” ที่ด้านคู่ขนานและด้านตามยาวนั้นจะยาวกว่าด้านคู่ขนานตามแนวกว้าง

ส่วนที่ 2 ส่วนตัวปราสาท ในส่วนนี้จะพบเสาจำนวน 12 ต้น ตั้งอยู่ตามมุมของส่วนฐานที่เป็นรูปกากบาททุกมุม

ส่วนที่ 3 ส่วน “โถงค้ำ” หรือที่ภาคกลางเรียกว่าสาหร่ายรวงผึ้ง จะมีอยู่ทุกด้านของตัวปราสาท

ส่วนที่ 4 ส่วนหลังคา มีลักษณะเป็นจั่วซ้อนสองชั้น 4 ด้าน หรือที่เรียกว่า “จัตุรมุขซ้อนชั้น” นั่นเอง ภายในจั่วแต่ละจั่วจะมีลักษณะคล้ายหน้าบันของวิหาร คือ มีการฉลุลายเทพพนมหรือลายช้างสามเศียร หรือลายพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ บรรจุนอยู่ที่บริเวณจั่วทุกจั่ว ทั้งนี้ในทุกๆ จั่วจะมีลายเหมือนกันหมด อีกทั้งยังพบข้อฟ้าที่ส่วนยอดจั่ว และใบระกาทางหงส์ที่ป็นลมในทุกจั่วรวมทั้งจั่วที่ซ้อนชั้นด้วย

ส่วนที่ 5 ส่วนยอด มีลักษณะคล้ายฉัตร 5 ชั้น แต่เป็นรูปสี่เหลี่ยม ในตอนปลายจะแหลมเรียวขึ้นไปเป็น “ทรงจอมแห” ส่วนบนสุดมีลักษณะคล้ายดอกบัวตูม 15 ในส่วนของการตกแต่งอื่นๆ ได้แก่ มีการติดผ้ามา่าน และห้อยกุระย่า เป็นต้น

5) รูปแบบทรงจั่วสามชั้นสี่ด้าน

มีลักษณะเป็นปราสาทหลังคาซ้อนชั้นสามชั้นเป็นทรงจัตุรมุข ที่บริเวณฐานมีการย่อมุม มักใช้เป็นฐานแท่นแก้ว มีลักษณะคล้ายกับฐานแท่นพระในวิหารมากปราสาทในลักษณะนี้นิยมใช้กันในกลุ่มคนที่มีฐานะปานกลางจนถึงมีฐานะดีเพราะมีราคาสูงขึ้นมาจากปราสาทรูปแบบทรงแรกๆ ที่ได้กล่าวไว้แล้ว อีกทั้งวิธีการทำก็ยากและสลับซับซ้อนมากกว่า วัสดุที่ใช้ก็ต้องใช้ในจำนวนที่มากกว่าด้วยเช่นกัน ปราสาทรูปแบบนี้ มีลักษณะทรวดทรงดังนี้ บริเวณฐานล่างจะนิยมใช้ฐานทรงแท่นแก้วชั้นต่อมาในส่วนของตัวปราสาทส่วนนี้จะมีเสารองรับหลังคาจำนวน 16-20 ต้น ทรวดทรงโดยรวมจะคล้ายกับปราสาททรงจัตุรมุขทั่วไปซึ่งมีหลังคาซ้อนสามชั้น ปลียอดมีลักษณะเป็นทรงจอมแหสูงชะลูดขึ้นไปในส่วนบนสุดเป็นรูปคล้ายดอกบัวตูม ปราสาทรูปแบบนี้มักจะใช้ประกอบรวมในพิธีศพกับนักหัสติศาสตร์ ซึ่งใช้ในงานพิธีศพของพระชั้นผู้ใหญ่ ปราสาทในรูปแบบนี้มีราคา ประมาณ 7,000-15,000 บาท ปราสาทรูปแบบนี้สามารถจำแนกออกได้เป็น 5 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 ส่วนฐาน นิยมใช้ฐานแท่นแก้ว เนื่องจากมีการย่อมุมของส่วนหลังคา และส่วนตัวปราสาท ดังนั้นเมื่อมีการย่อมุมเกิดขึ้นช่าง (สล่า) มักจะนึกถึงฐานชนิดนี้เสมอ

ส่วนที่ 2 ส่วนตัวปราสาท ในส่วนนี้จะพบเสา จำนวน 16-20 ต้น ตั้งรองรับหลังคาและส่วนยอด

ส่วนที่ 3 “โถงค้ำ” และ “คันทวย” รองรับหลังคาในส่วนนี้มักไม่ใช้วัสดุที่เป็นไม้แต่จะใช้กระดาชแข็งทำเป็นโครงสร้างแล้วตกแต่งลวดลายด้วยกระดาชสีแทน

ส่วนที่ 4 ส่วนหลังคา มีลักษณะเป็นจั่วซ้อนสามชั้น 4 ด้าน ภายในจั่วแต่ละจั่วจะมีลักษณะคล้ายหน้าบันของวิหาร คือ มีการฉลุลายเทพพนม หรือลายช้างสามเศียร หรือลายพระอินทร์ทรงช้าง

เอราวัณ บรรจอยู่ทีบริเวณจั่วทุกจั่ว ทั้งนี้ในทุกๆ จั่วจะมีลายเหมือนกันหมด อีกทั้งยังพบข้อฟ้าที่ส่วนยอดจั่ว และใบระกา ทางหงส์ที่ปั้นลมในทุกๆ ชั้นของหลังคา รวมทั้งจั่วที่ซ้อนชั้นด้วย

ส่วนที่ 5 ส่วนยอด มีลักษณะคล้ายฉัตร 5 ชั้น แต่เป็นรูปสี่เหลี่ยม ในตอนปลายจะแหลมเรียวขึ้นไปเป็นทรงจอมแห ส่วนบนสุดเป็นลักษณะคล้ายรูปดอกบัวตูม ในส่วนของการตกแต่งอื่นๆ ได้แก่ มีการติดผ้ามา่าน และห้อยกุระย่า เป็นต้น

จากการสันนิษฐาน เนื่องจากปราสาทศพรูปแบบทรงกระโจมเป็นรูปแบบของปราสาทศพที่เป็นที่นิยมในอดีตซึ่งมีความเรียบและง่ายมากเกินไป เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับปราสาทศพที่ได้รับการพัฒนาแล้วเช่นรูปแบบปราสาทในปัจจุบันจึงเป็นสาเหตุให้ไม่ได้รับความนิยม เมื่อเปรียบเทียบกับปราสาทศพรูปแบบทรงจั่วชั้นเดียวสี่ด้านมีความสวยงามในด้านลักษณะรูปทรง อีกทั้งขนาดที่พอดีไม่ใหญ่หรือเล็กเกินไป รวมไปถึงได้ด้านของราคาไม่แพงเกินไปจึงทำให้ปราสาทศพรูปแบบนี้เป็นที่นิยมนักมาก อีกทั้งในเรื่องของฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้นจากอดีตจึงทำให้สามารถเลือกซื้อปราสาทศพได้หลายรูปแบบมากยิ่งขึ้น อนึ่ง ราคาของปราสาทศพทรงจั่วชั้นเดียวสี่ด้าน กับทรงจั่วสองชั้นสี่ด้านฐานธรรมดา มีราคาที่แตกต่างกันมาก จึงทำให้คนหันไปนิยมปราสาทศพที่ถูกกว่า เช่น ปราสาทศพรูปแบบทรงจั่วชั้นเดียวสี่ด้าน เป็นต้นแต่รูปแบบของปราสาทศพทรงจั่วสามชั้นสี่ด้านนั้น เป็นรูปแบบปราสาทของบุคคลที่มีฐานะดีเท่านั้น เนื่องจากมีวิธีการผลิตที่ยุ่งยากซับซ้อนและมีขนาดใหญ่มา ราคาในการซื้อขายจึงมีปริมาณที่สูงตามไปด้วย

5.1.2 โครงสร้างปราสาทศพ

ในแต่ละพื้นที่ของแหล่งผลิตปราสาทศพในจังหวัดเชียงใหม่ นั้น ปราสาทศพจะประกอบด้วยโครงสร้างหลัก 4 ส่วนใหญ่ๆ ที่มีลักษณะเหมือนกัน ได้แก่

1) ส่วนยอด คือส่วนที่อยู่เหนือสุดของปลายปราสาทมีลักษณะปลายแหลม สามารถงอพับลงมาเพื่อให้ผ่านสายไฟที่พาดขวางในเส้นทางขบวนแห่ศพได้ ส่วนยอดมีลักษณะคล้ายฉัตร 3 หรือ 5 ชั้น แต่เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสปลายเรียวแหลมขึ้นไป ส่วนบนมักจะเป็นรูปดอกบัวตูม

2) ส่วนหลังคา คือส่วนที่ลอยตัวอยู่เหนือฐานปราสาทและโถงศพจำแนกได้ 4 ลักษณะได้แก่ (1) หลังคาทรงกระโจม หรือกาจมีลักษณะเป็นหลังคาแบบธรรมดา ไม่มีจั่วคล้ายหลังคาบ้านทรงปั้นหยาซ้อนสองชั้น หรือมุงเต็ก (2) หลังคาทรงจั่วชั้นเดียวสี่ด้าน หรือทรงจตุรมุขชั้นเดียว มีลักษณะเป็นจั่วชั้นเดียวทั้งสี่ด้าน ภายในจั่วแต่ละจั่วมีลวดลายคล้ายหน้าบันวิหาร ไม่มีการซ้อนชั้นของหลังคา ถือเป็นต้นแบบของการพัฒนาหลังคาปราสาททรงจตุรมุขชั้นเดียว (3) หลังคาทรงจั่วสองชั้นสี่ด้าน หรือทรงจตุรมุขสองชั้น มีลักษณะเป็นจั่วซ้อนกันสองชั้นสี่ด้าน พัฒนามาจากทรงจตุรมุขชั้นเดียว (4) หลังคาทรงจั่วสามชั้นสี่ด้าน หรือทรงจตุรมุขสามชั้นมีลักษณะเป็นจั่วซ้อนกันสามชั้น พัฒนามาจากทรงจตุรมุขชั้นเดียวลักษณะของหลังคาปราสาทจะเป็นหลักสำคัญที่ใช้จำแนกปราสาทศพเป็นรูปแบบต่างๆ ต่อไปด้วย

3) ส่วนตัวปราสาทหรือเสา คือส่วนที่เป็นเสาของปราสาททำหน้าที่รับน้ำหนักหลังคาและส่วนยอด โดยทั่วไปปราสาทจะมีลักษณะโปร่งเพื่อความสะดวกในการตั้งและโยกย้ายโถงศพการใช้เสามีจำนวนของเสาแตกต่างกันไปตามรูปแบบและขนาดของปราสาทศพ ซึ่งเริ่มตั้งแต่ 8 ต้น 12 ต้น 16 ต้น ไปจนถึง 20 ต้นก็ได้

4) ส่วนฐาน คือบริเวณล่างสุดของปราสาท เป็นที่รองรับโถงศพและตัวปราสาททั้งหลังมี 3 ลักษณะ ได้แก่ (1) ฐานปราสาทแบบธรรมดา หรือฐานคอกหมู มีลักษณะเป็นฐานสี่เหลี่ยมผืนผ้า ซ้อนชั้นไล่ระดับลดหลั่นกัน (2) ฐานปราสาทแบบย่อมุม มีลักษณะเป็นฐานสี่เหลี่ยมผืนผ้าย่อมุมซ้อนชั้นไล่ระดับลดหลั่น (3) ฐานปราสาทแบบทรงแท่นแก้ว มีลักษณะเป็นฐานสี่เหลี่ยมผืนผ้าซ้อนชั้น ประกอบด้วยฐานบัวคว่ำบัวหงาย ฐานลูกแก้วหลายระดับคล้ายฐานแท่นพระประธานในโบสถ์หรือวิหาร¹⁷

การจัดทำหรือขึ้นรูปโครงสร้างปราสาทศพของจังหวัดเชียงใหม่มีลักษณะที่คล้ายคลึงกันคือไม่เจาะจงว่าต้องทำส่วนใดก่อนหลังแล้วแต่ความต้องการของช่าง และวัสดุอุปกรณ์ที่มีอยู่ในขณะนั้น แต่มักจะทำโครงไม้ทั้งไว้ก่อนเพื่อความสะดวกและสามารถนำมาใช้ได้ทันทีเมื่อมีลูกค้ามาสั่งทำ

5.1.3 ลักษณะของฐานปราสาท

ในส่วนของฐานปราสาท คือ ส่วนที่เป็นบริเวณฐานล่างสุดของปราสาท เป็นส่วนรองรับตัวปราสาททั้งหลัง ซึ่งมีอยู่ 3 ลักษณะ คือ (1) ฐานปราสาทแบบธรรมดา (2) ฐานปราสาทแบบย่อมุม (3) ฐานปราสาทแบบทรงแท่นแก้ว ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1) ฐานปราสาทแบบธรรมดา

ในศัพท์ช่างเรียกว่า “ฐานคอกหมู” มีลักษณะเป็นฐานสี่เหลี่ยมผืนผ้าซ้อนชั้นไล่ระดับลดหลั่นกันไป โครงสร้างทำด้วยไม้จันทน์ (จันทน์แดง) เนื่องจากมีคุณสมบัติพิเศษ คือ น้ำหนักเบากว่าไม้ชนิดอื่น ๆ ในส่วนของลวดลายการตกแต่ง จะประดับด้วยกระดาศีต่าง ๆ ขนาดของฐานแบบธรรมดา (ฐานคอกหมู) ทำให้ทราบว่าฐานปราสาทแบบธรรมดามีอยู่ 3 ขนาด ได้แก่ 1) ขนาดฐานชั้นบน 88×212 เซนติเมตร และขนาดฐานชั้นล่าง 115×240 เซนติเมตร 2) ขนาดฐานชั้นบน 88×212 เซนติเมตร และขนาดฐานชั้นล่าง 118×240 เซนติเมตร 3) ขนาดฐานชั้นบน 90×220 เซนติเมตร และขนาดฐานชั้นล่าง 120×250 เซนติเมตร

2) ฐานปราสาทแบบย่อมุม

ลักษณะเป็นฐานที่มีโครงสร้าง เป็นฐานสี่เหลี่ยมผืนผ้าย่อมุมและมีการซ้อนชั้นไล่ระดับลดหลั่นกันไป โครงสร้างทำด้วยไม้จันทน์ (จันทน์แดง) เนื่องจากมีคุณสมบัติพิเศษ คือ น้ำหนักเบา กว่าไม้ชนิดอื่น ๆ ในส่วนของลวดลายจะประดับตกแต่งด้วยกระดาศีต่างๆ ขนาดของฐานแบบย่อมุม ทำให้ทราบว่า ฐานปราสาทแบบย่อมุม มีอยู่ 3 ขนาด ได้แก่ 1) ขนาดฐานชั้นบน 95×140 เซนติเมตร และขนาดฐานชั้นล่าง 150×230 เซนติเมตร 2) ขนาดฐานชั้นบน 97×144 เซนติเมตร และขนาดฐานชั้นล่าง 155×230 เซนติเมตร 3) ขนาดฐานชั้นบน 100×144 เซนติเมตร และขนาดฐานชั้นล่าง 160×240 เซนติเมตร

3) ฐานปราสาทแบบทรงแท่นแก้ว

ลักษณะเป็นฐานที่มีโครงสร้างสวยงามคล้ายกับฐานแท่นพระประธานในโบสถ์หรือวิหารของล้านนาซึ่งโครงสร้างทำด้วยไม้จันทน์ เช่นเดียวกับฐานสองชนิดที่ได้กล่าวมาแล้ว ในส่วนของลวดลาย

การตกแต่งจะประดับตกแต่งด้วยกระดาสีต่างๆ เช่นกัน ขนาดฐานแบบทรงแท่นแก้วทำให้ทราบว่า ฐานปราสาทแบบทรงแท่นแก้วมีอยู่ 3 ขนาด ได้แก่ 1) ขนาดฐานชั้นบน 105×138 เซนติเมตร และขนาดฐานชั้นล่าง 266×340 เซนติเมตร 2) ขนาดฐานชั้นบน 109×142 เซนติเมตร และขนาดฐานชั้นล่าง 276×353 เซนติเมตร 3) ขนาดฐานชั้นบน 109×142 เซนติเมตร และขนาดฐานชั้นล่าง 456×580 เซนติเมตร

5.1.4 ลักษณะของตัวปราสาท (เสา)

ปราสาทศพบจะมีลักษณะโปร่ง เหตุที่มีลักษณะดังกล่าว เนื่องมาจากเพื่อให้เกิดประโยชน์ใช้สอยในด้านการตั้งโลงศพ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ตัวปราสาทจะมีเพียงเสาเท่านั้นที่ทำหน้าที่รองรับหลังคา ซึ่งจะมีปริมาณที่แตกต่างกันไป เสาจะมีอยู่ 2 ลักษณะ ดังนี้ 1. ลักษณะที่เป็นเสาสี่เหลี่ยมจัตุรัส ทุกด้านของเสามีขนาดเท่ากัน มีขนาดวัดได้ กว้าง $\times$ ยาว = 2×1.5 นิ้ว 2. ลักษณะที่เป็นเสาสี่เหลี่ยมแบน ๆ เรียกว่าเสาแบน มีลักษณะของเสาที่ด้านกว้างจะแคบและด้านยาวจะกว้างกว่า มีขนาดวัดได้ กว้าง $\times$ ยาว = 1.5×2 นิ้ว ในส่วนของตัวปราสาท จะมีการใช้เสาในปริมาณที่แตกต่างกันไป ตามลักษณะของฐานและรูปแบบปราสาท อาทิเช่น เสา 8 ต้น, เสา 12 ต้น, เสา 16 ต้น, และเสา 20 ต้น

5.1.5 ลักษณะของหลังคาปราสาท

ส่วนที่ครอบตัวปราสาท ไม่รวมยอดที่มีลักษณะเป็นทรงจอมแห หลังคาของปราสาทศพบมีหลายลักษณะ ซึ่งมีความสวยงามที่แตกต่างกันไปตามรูปทรง หลังคาปราสาทมีหน้าที่ หลังคาลักษณะที่ 4 หลังคาทรงจั่วสามชั้นสี่ด้าน หลังคาประเภทนี้เป็นหลังคาหน้าจั่วซ้อนกันสามชั้นขึ้นไปมีลักษณะใหญ่โตกว่าหลังคาปราสาทชนิดที่ได้กล่าวมาแล้วมากมีความสวยงามและอลังการซึ่งหลังคาปราสาทประเภทนี้มีจุดสังเกตที่ง่ายต่อการจดจำคือบริเวณหลังคาจะมีการซ้อนกันถึงสามชั้นโดยที่บริเวณฐานของยอดปราสาทจะมีลักษณะทั้งแบบที่มีการย่อมุมและไม่มีการย่อมุม

5.1.6 ลักษณะของยอดปราสาท

ส่วนที่อยู่เหนือสุดของปราสาทมีลักษณะเป็นทรงจอมแหยอดบนสุดเป็นรูปดอกบัวตูม ถือได้ว่าเป็นส่วนสำคัญที่กำหนดในการเรียกปราสาทเพราะเรือนมียอดแหลมนั่นเองยอดปราสาทมีโครงสร้างทำด้วยไม้จันทน์ (จันทน์แดง) เนื่องจากไม้ชนิดนี้มีคุณสมบัติพิเศษคือมีน้ำหนักเบาในส่วนของการตกแต่งส่วนยอดปราสาทจะมีการประดับตกแต่งด้วยกระดาสีต่างๆ ยอดปราสาท สามารถจำแนกออกได้ 2 ลักษณะ คือ

- 1) ยอดปราสาทแบบธรรมดา
- 2) ยอดปราสาทแบบกลีบ

โดยในส่วนการเลือกใช้ยอดปราสาทนี้สามารถเลือกใช้ได้ทั้งสองแบบซึ่งสืบเนื่องมาจากความนิยมชมชอบที่ต่างกันของลูกค้าและความพอใจในการเลือกใช้ของตัวช่าง (สถาปนิก) เองด้วย ส่วนประกอบที่สำคัญอื่นๆ ของปราสาทศพบ การสร้างปราสาทศพบ จะต้องมีส่วนประกอบรวมไปถึงส่วนประกอบอื่นๆ อีก เพื่อจะได้ปราสาทศพบที่มีความสวยงามและสมบูรณ์แบบมากที่สุด

ส่วนประกอบต่างๆ ที่จะใช้ประดับตกแต่งปราสาทล้วนทำขึ้นมาจากกระดาศ ซึ่งมีคุณสมบัติ และคุณลักษณะที่แตกต่างกันไปเมื่อประดิษฐ์ส่วนประกอบต่างๆ เสร็จแล้วจึงนำไปประกอบเข้ากับ ปราสาทศพเป็นขั้นตอนสุดท้ายก่อนการตกแต่งอีกครั้งหนึ่ง

1) **โก่งคิ้ว** เป็นส่วนประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งของปราสาทศพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งรูปแบบ ปราสาทศพทรงจั่วสองชั้นสี่ด้านฐานย่อมุมและปราสาทศพทรงจั่วสามชั้นสี่ด้านซึ่งจะมีรายละเอียด มากกว่าปราสาทศพรูปแบบอื่นๆ การใช้โก่งคิ้วในปราสาทศพ อาจสืบเนื่องมาจากการพบเห็นโก่งคิ้วที่ บริเวณโบสถ์ วิหารตามวัดต่างๆ ในดินแดนล้านนา ซึ่งถือเป็นสภาพแวดล้อมที่พบเห็นได้ใน ชีวิตประจำวันของช่าง (สลา) จึงได้คิดดัดแปลงหรือนำลักษณะของ “โก่งคิ้ว” มาประดับไว้กับปราสาท ศพด้วย

2) **ซ่อฟ้า** นับเป็นส่วนประกอบที่ขาดไม่ได้อย่างเด็ดขาดสำหรับปราสาทศพแบบที่มีจั่ว คือ ตั้งแต่ปราสาทรูปแบบจั่วชั้นเดียวสี่ด้าน, รูปแบบจั่วสองชั้นสี่ด้าน และรูปแบบจั่วสามชั้นสี่ด้าน ซึ่งที่ ปลายจั่วจะต้องประดับด้วยซ่อฟ้าในทุก ๆ จั่ว การใช้ซ่อฟ้า ร่วมกับปราสาทศพสืบเนื่องมาจาก ความคิดที่ว่า ปราสาทเป็นที่อยู่ของบุคคลชั้นสูง จึงมีการประดับประดาซ่อฟ้าและเมื่อเกิดการตายขึ้น โดยญาติได้มาปณิกผู้ตายในปราสาทแสดงถึง ความต้องการให้ผู้ตายได้ขึ้นสวรรค์หรือไปสู่สุคติภูมิ โดยได้อยู่ภายในปราสาทซึ่งเป็นที่อยู่เหล่าเทพเทวดานั้นเอง

3) **คันทวย** ถือเป็นส่วนประกอบที่สำคัญอีกชนิดหนึ่งของปราสาทศพ เนื่องมาจากรูปทรง ของปราสาทศพที่มีลักษณะเป็นเรือนจั่วซ้อนชั้นคล้ายกับโบสถ์วิหารของวัดซึ่งมักจะพบเห็นคันทวยอยู่ ที่บริเวณชายคาเสมอเพื่อทำหน้าที่ถ่ายเทน้ำหนักหรือค้ำยันชายคาโบสถ์ วิหารต่างๆ เหล่านั้นดังนั้น เพื่อเป็นการแสดงลักษณะของปราสาทที่สมบูรณ์จึงต้องมีคันทวยปรากฏอยู่ด้วยเสมอถึงแม้ว่าไม่มี หน้าที่ใช้สอยก็ตามที่ “คันทวย” ที่ใช้ประดับตกแต่งปราสาทศพ มีโครงสร้างทำด้วยกระดาศและ ลวดลายประดับตกแต่งก็ทำด้วยกระดาศสีต่างๆ เพียงแต่เป็นการใช้กระดาศตามคุณสมบัติ และ คุณภาพของกระดาศแต่ละชนิดให้ถูกต้อง และด้วยลักษณะที่สวยงามของคันทวยจึงช่วยทำให้ ปราสาทศพแต่ละหลัง แลดูสวยงามและสมบูรณ์แบบมากยิ่งขึ้น เมื่อมีการใช้ “ซ่อฟ้า” ในปราสาทศพ นั้นหมายถึงจะต้องพบ “ใบระกา-หางหงส์” ในบริเวณเดียวกันอย่างแน่นอนเพราะถือได้ว่าเป็นสูตร สำเร็จของการประดับตกแต่งของไทยก็ว่าได้

4) **ใบระกา-หางหงส์** มีส่วนประกอบและโครงสร้างที่ทำด้วยกระดาศชนิดต่างๆ ตามแต่ คุณสมบัติของกระดาศแต่ละอย่างที่จะมีความเหมาะสมในการที่จะใช้อย่างไร นอกจากจะพบว่า “หาง หงส์” ประดับอยู่บริเวณจั่วหรือปลายสุดของป้านลมแล้วยังพบการใช้หางหงส์ประดับตกแต่งใน บริเวณส่วนยอดของปราสาทศพอีกด้วยโดยใช้ตกแต่งที่บริเวณมุมของชั้นฐานยอดซึ่งก่อให้เกิดความ งดงามที่สมบูรณ์แบบ

5) **กระจิง** ถือเป็นส่วนประกอบหนึ่งที่สำคัญเนื่องจากเป็นส่วนที่ช่วยประดับตกแต่งให้ หลังคาของปราสาททุกรูปแบบแลดูสมบูรณ์ และสวยงาม “กระจิง” มีลักษณะเป็นลายซี่สลับฟันปลา ในส่วนที่เป็นลวดลายคล้ายกับลายกบบัวของบริเวณเสา แต่มีลักษณะซ้อนทับสับหว่างกันก่อให้เกิด ความงามอีกรูปแบบหนึ่ง

6) **ใบไผ่หรือใบไฮ** คือ ส่วนประกอบที่สำคัญที่มักจะพบคู่กับ “กระจิง” โดยใบไผ่จะมีหน้าที่ สับหว่างระหว่างกระจิงเพื่อให้แลดูมีจังหวะสวยงาม “ใบไผ่” มีลักษณะคล้ายกับลายดอกบัวตูมที่มีกลีบ

ดอกซ้อนชั้นลดหลั่นกันไป โดยมีฐานแผ่กว้างออก ซึ่งถือเป็นจุดที่ใช้สังเกตความแตกต่างระหว่างลายดอกบัวตูมกับใบโลได้ง่าย

7) **ผ้าມ່ານ** มีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อปราสาทศพ เพื่อลดความแข็งแกร่งดั่งบนปราสาท เนื่องจากปราสาทศพทุกหลังจะต้องผ่านการประดับผ้าມ່ານก่อนจึงจะถือว่าเป็นปราสาทที่มีความสมบูรณ์พร้อมผ้าມ່ານที่ใช้ประดับตกแต่งปราสาทศพนิยมใช้ผ้าມ່านลูกไม้เนื่องจากมีคุณสมบัติที่โปร่งและสวยงามซึ่งคุณสมบัติอีกประการหนึ่งที่น่าสนใจคือลวดลายของผ้าມ່านที่เป็นลูกไม้ ซึ่งมีลักษณะเข้ากับรูปแบบของปราสาทศพได้เป็นอย่างดี

8) **ตุ้มห้อย** ถือเป็นส่วนประกอบที่สำคัญอีกชนิดหนึ่งของปราสาทศพ เพราะจะพบเห็นตุ้มห้อยเหล่านี้ห้อยอยู่บริเวณหลังคาปราสาทศพทุกหลัง เพื่อเพิ่มความงาม และลดความแข็งแกร่งของโครงสร้างของปราสาท “ตุ้มห้อย” มีความสำคัญต่อปราสาทศพเนื่องจากเวลาที่มีการชักลากปราสาทไปนั้น ตุ้มห้อยเหล่านี้จะไหวตัวตามแรงชักลากทำให้ปราสาทแลดูอ่อนไหว งดงามยิ่งขึ้น

9) **กาบเสา** ถือเป็นส่วนประกอบที่สำคัญอีกชนิดหนึ่งของปราสาท โดยเฉพาะบริเวณตัวปราสาท ซึ่งจะพบกาบเสาอยู่บริเวณโคนเสาทุกต้นถือเป็นส่วนประดับตกแต่งที่ขาดไม่ได้สำหรับปราสาทศพทุกหลัง “กาบเสา” มีลักษณะคล้ายกับกาบของต้นไม้ เช่น กาบกล้วย เป็นต้น สามเหตุที่นิยมประดับกาบเสา อาจสืบเนื่องมาจากการประยุกต์มาจากธรรมชาติก็เป็นได้ และอีกสาเหตุหนึ่งเพื่อช่วยลดความแข็งแกร่งของเสาที่มีลักษณะตั้งตรงให้ดูอบอุ่นบางลง

5.1.7 ลวดลายตกแต่งปราสาท

ลวดลายที่ประดับตกแต่งปราสาทศพมีอยู่มากมายหลายลักษณะ แต่ลวดลายต่างๆ เหล่านี้กลับไม่มีชื่อเรียก ซึ่งอาจเนื่องมาจากการที่ช่าง (สล่า) มิได้ให้ความสำคัญกับการเรียกชื่อลายหากกลับให้ความสำคัญกับการกะขนาดของหน้าไม้มากกว่าเพราะการประดิษฐ์ลวดลายต่างๆ ล้วนต้องขึ้นอยู่กับขนาดของหน้าไม้มากกว่า เพราะการประดิษฐ์ลวดลายต่างๆ ล้วนต้องขึ้นอยู่กับขนาดของหน้าไม้ทั้งสิ้นด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ช่าง (สล่า) มองข้ามการตั้งชื่อของลวดลายต่างๆ ไป

ลวดลายต่างๆ ที่พบในส่วนของปราสาทศพล้วนมีความผูกพันกับธรรมชาติ เพราะส่วนใหญ่จะมีความคล้ายคลึงกันกับลายพรรณพฤกษา อนึ่งช่าง (สล่า) คงได้รับอิทธิพลจากการประดับลวดลายต่างๆ ตามวัดวาอาราม จึงก่อให้เกิดการเลียนแบบหรือสร้างสรรค์ลวดลายจากแบบที่พบเห็นตามวัดอยู่เป็นประจำนั่นเอง

จากลวดลายบริเวณหน้าบัน ที่มักจะเป็นลายเกี่ยวกับเทวดา เช่น ลายเทพพนมลายช้างเอราวัณ หรือลวดลายพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ คงได้รับอิทธิพลจากความเชื่อในคติจักรวาลวิทยาซึ่งจากคติดังกล่าวถือว่า พระอินทร์เป็นเทพดาที่มีตำแหน่งสูงสุดบนเขาพระสุเมรุซึ่งเป็นแกนจักรวาล และช้างเอราวัณก็เป็นช้างทรงของพระอินทร์ ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลและเป็นแนวทางในการได้เกิดบนสวรรค์ของผู้ตายยังได้มีการนำเอาลวดลายต่างๆ เหล่านี้เข้ามาเกี่ยวข้องกับปราสาทลวดลายต่าง ๆ ที่ปรากฏเป็นลวดลายที่คล้ายกับลายพรรณพฤกษาเป็นส่วนใหญ่ด้วย เหตุนี้เอง จึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจเชิงวิเคราะห์เพราะลวดลายนั้นย่อมหมายถึง ซึ่งตามหลักแล้วลักษณะของปราสาทศพคือการจำลองลักษณะตามคติจักรวาล ดังนั้น ด้วยลวดลายที่มีลักษณะเป็นลายพรรณพฤกษาจึงน่าจะ

หมายถึง การแสดงในเรื่องของป่าหิมพานต์ที่อยู่เชิงเขาพระสุเมรุ ซึ่งลวดลายพรรณพฤกษานั้นมักจะอยู่บริเวณฐานปราสาท ซึ่งก็สอดคล้องกับคติจักรวาลพอดีด้วยเช่นกัน

5.2 กระบวนการสร้างปราสาทศพระสงฆ์ในล้านนา

เครื่องมือและอุปกรณ์

เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการทำปราสาทศพระสงฆ์นั้นมีความแตกต่างกันไปในแต่ละแหล่งอำเภอ แต่อุปกรณ์หลักที่ใช้นั้นมักจะประกอบด้วย

- 1) เลื่อย สำหรับเลื่อยไม้เป็นขนาดต่างๆ สำหรับการขึ้นโครงปราสาท
2. ค้อน ใช้สำหรับตอกตะปูยึดโครงปราสาทและตอกตะปูยึดกระดาดแม่ลายเพื่อฉลุเป็นลวดลายต่างๆ
- 3) สี่หวีหรือเหล็กเจาะ มีหลายขนาดใช้สำหรับฉลุกระดาดเป็นลวดลายต่างๆ
- 4) สายวัดหรือตลับเมตร ใช้วัดขนาดของไม้เพื่อตัดให้ได้ขนาดที่ต้องการ
- 5) ตะปูใช้ตอกยึด โครงไม้ปราสาทยึดกระดาดกับแผ่นไม้เพื่อฉลุลาย

วัตถุดิบ และวัสดุ

การทำปราสาทศพระสงฆ์ในทุก ๆ แหล่งผลิตจะใช้วัตถุดิบที่สำคัญคือ

- 1) ไม้จ้าว จะมีลักษณะเป็นไม้เนื้ออ่อน น้ำหนักเบา ตัดไฟง่าย ปัจจุบันต้องติดต่อสั่งซื้อจากโรงงานค้าไม้จากลำปางเนื่องจากไม้จ้าวในจังหวัดเชียงใหม่หาซื้อไม่ได้แล้ว
- 2) กระดาด กระดาดที่ใช้ในปราสาทศพระสงฆ์จำแนกได้ 3 ประเภท คือ (1) กระดาดสำหรับติดโครงปราสาทเพื่อรองพื้นมักจะใช้กระดาดหนังสือพิมพ์ หรือกระดาดที่มีความหนา (2) กระดาดสีต่างๆ ใช้ปิดทับกระดาดรองพื้น โดยใช้เป็นสีพื้นและฉลุเป็นลวดลายต่างๆ (3) กระดาดแข็ง ตัดเป็นรูปต่างๆ เช่น โกงคิ้ว ซ่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ภูระย้า
- 3) ผ้าผ่าน ผ้าลูกไม้ใช้ประดับตกแต่งเสาปราสาท
- 4) กาว มักใช้กาวแปงเปียกที่ต้มเองเพื่อเป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายให้สำหรับทากระดาดติดโครงปราสาท

ขั้นตอนการผลิต การขึ้นรูปโครง

หรือการสร้างโครงปราสาทจะเริ่มจากการนำไม้จ้าวมาตัดเป็นท่อนๆ ตามขนาดความกว้างยาวของโครงสร้าง แต่มักจะทาสีฐานก่อนเพราะค่อนข้างง่ายไม่ซับซ้อน เสร็จเร็ว เพื่อให้สามารถนำมาติดกระดาดรองพื้น กระดาดสี กระดาดฉลุได้ก่อน ส่วนหลังคาและส่วนยอดมักจะทำภายหลัง การขึ้นโครงปราสาทมักเป็นหน้าที่ของผู้ชายเพราะต้องใช้แรงงานต้องเลื่อยตัดไม้ ตอกตะปู ตัดไม้ การจัดทำมักอาศัยความชำนาญในการวัด การตัด แบบแผนในการทำของช่างแต่ละคนไม่เหมือนกันขึ้นอยู่กับการเรียนรู้จากครูของแต่ละคน การขึ้นโครงมักจะทำเตรียมไว้หลายชุดสำหรับลูกค้าที่ต้องการใช้ด่วนเพื่อไม่ให้เป็นการเสียเวลาในการรอ

การ “ต้องลาย” หรือ การฉลุลาย

สำหรับเรื่องเกี่ยวกับการฉลุลายนั้น ได้สอบถามช่างโดยสามารถสรุปได้ดังนี้ คือ อุปกรณ์เกี่ยวกับการฉลุลาย ทางร้านจะเป็นผู้เตรียมไว้ให้ อันได้แก่ ค้อน หรือ ไม้ดอก (ไม้ตอง) สีแบบต่างๆ ขนาดเล็ก ใหญ่ ตะปู ฯลฯ โดยผู้ทำการฉลุจะมาตัวเปล่ามีหน้าที่เพียงมาทำการฉลุลายเท่านั้นโดยเมื่อมีงานด่วนก็จะทำการฉลุให้ทันการ หากไม่มีงานด่วนหรือยังไม่มีผู้มาสั่งทำปราสาท ก็มีหน้าที่ฉลุลายทิ้งไว้ เพื่อให้ง่ายต่อการนำมาประกอบบนตัวปราสาท การทำการต้องลาย หรือ ฉลุ จะทำบนโต๊ะไม้ โดยนำแบบมาวางบนกระดาษที่ต้องการฉลุ แล้วตอกตะปูยึดไว้ไม่ให้เคลื่อน แล้วจึงทำการ ต้องลายไปตามแบบที่มีอยู่

อนึ่ง ช่างได้สุดจะรองรับไว้ด้วยกระดาษหนังสือพิมพ์ เพื่อกันกระดาษสีเปื้อน หรืออยู่สำหรับลวดลายการตกแต่งนั้นมีวิวัฒนาการ โดยเริ่มจากลายพรรณพฤกษา เป็นต้นแล้ว เกิดความคิดสร้างสรรค์จากสภาพแวดล้อมรอบๆ ตัวแล้วจึงนำมาดัดแปลงจนเป็นลวดลายต่างๆ ในปัจจุบัน และขณะเดียวกันก็ยังคงมีการดัดแปลงต่อไปเรื่อยๆ รวมไปถึงลายไหนที่ทำได้รวดเร็ว จะทำขึ้นมาใหม่และเป็นที่นิยมเพราะสภาพปัจจุบันเวลาเป็นเรื่องสำคัญในการทำการค้าขายลวดลายต่าง ๆ จะถูกฉลุ (ต้องลาย) เตรียมไว้สำหรับประกอบเข้ากับตัวปราสาทโดยถึงแม้ว่าลวดลายต่างๆ จะถูกเรียกตามขนาดกว้างของหน้าไม้ และถึงแม้ว่าสวนใหญ่ลวดลายจะถูกประดิษฐ์ขึ้นตามความคิดสร้างสรรค์ของช่างและถูกปะติดไปตามความพอใจของช่างก็ตามถึงกระนั้น ก็ยังคงมีบางแห่งที่ลวดลายมักจะมีรูปแบบที่มีหลากหลายมากนักหรือมีรูปแบบที่คล้ายๆ กัน หรือถูกใช้ซ้ำๆ เสมอ อาทิเช่นลวดลายบริเวณหน้าบน (หน้าแหวน), ลวดลายบริเวณโถงคิ้ว เป็นต้น สำหรับบริเวณหน้าแหวนที่ใช้กันอยู่บ่อย ๆ และเป็นที่ยอดนิยมในหมู่ช่างและผู้สั่งซื้อก็ได้แก่ ลายเทพพนม ลายช้างเอราวัณ, ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นต้นสำหรับบริเวณโถงคิ้วและเหนือโถงคิ้ว ก็มักจะเป็นลายหน้าภาพ หรือลายพรรณพฤกษา เป็นส่วนใหญ่ซึ่งมักจะไม่ค่อยมีลายอื่นมามีบทบาทในบริเวณดังกล่าวเท่าใดนัก

การทำลายก่อนจะนำไปติดบนตัวปราสาทนั้น มีหลายขั้นตอน หลายแบบ

- 1) แบบที่นำลายฉลุ (ต้อง) ไปติดตัวปราสาทเลย
- 2) แบบที่นำลายที่ฉลุแล้วมาติดกับกระดาษสีก่อน แล้วจึงนำไปติดบนตัวปราสาทอีกที
- 3) แบบที่นำลายที่ฉลุแล้ว ติดกับกระดาษสีแล้ว และนำมาประกบกันเป็น 2 ด้าน

- สำหรับลวดลายที่นำไปติดบนตัวปราสาทได้เลยนั้น ได้แก่ ลายที่จะต้องติดในส่วนระนาบของแผ่นไม้ เช่น ลายที่ ติดติดกับส่วนฐาน เสา ส่วนยอด เป็นต้น

- สำหรับลายที่ต้องนำไปติดบนกระดาษสีก่อนจึงสามารถนำไปติดบนตัวปราสาทได้นั้น ได้แก่ ลายในส่วนที่ยื่นออกมานอกโครงสร้างของปราสาท เช่น บริเวณโถงคิ้ว (ลุ่มแหวน) และดูเพียงด้านเดียว หรือ เห็นเพียงด้านเดียวเท่านั้น

- สำหรับลายที่ต้องนำไปติดกับกระดาษสีแล้วนำมาประกบกันให้เห็นทั้ง 2 ด้าน ได้แก่ บริเวณที่เป็นคันทวย เป็นต้นบริเวณ “หน้าแหวน” หรือหน้าบันนิยมทำเป็นลวดลายที่ซ้ำๆ กัน หรือมีความหลากหลายไม่มากนัก ซึ่งก็เป็นที่นิยมกันอยู่เพียงไม่กี่ลายเท่านั้น อาทิเช่น 1. ลายเทพพนม 2. ลายช้างเอราวัณ 3. ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ 4. ลายพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 5. ลายพรรณพฤกษา

1) **ลายเทพพนม** มีลักษณะเป็นลายเทพพนมรูปแบบคล้ายของภาคกลาง เพียงแต่ทำการตัดทอนในรายละเอียดที่ไม่จำเป็นออกไป รูปแบบของลายเทพพนมที่ติดอยู่บริเวณ “หน้าแหบ” มีลักษณะเป็นเทวดาพนมมือ บนเศียรสวมขมาเบี่ยงล่างจากบริเวณเอวลงไปเป็นลายกนกหรือลายพรรณพฤกษาโดยรูปแบบถูกกำหนดตามลักษณะของหน้าแหบคือเป็นสามเหลี่ยม สีที่นิยมใช้คือสีเขียวซึ่งอาจสืบเนื่องมาจากความคิดความเชื่อเรื่องจักรวาลวิทยาก็เป็นได้ คือ ในส่วนของพระอินทร์ผู้สถิตอยู่เหนือเขาพระสุเมรุนั่นเอง

2) **ลายช้างเอราวัณ** มีลักษณะเป็นภาพช้างเอราวัณหรือช้างสามเศียร เพียงแต่ตัดทอนรายละเอียดที่ไม่จำเป็นออกไป จากการที่ช้างเอราวัณถูกนำมาประกอบบริเวณ “หน้าแหบ” นี้เนื่องจากช้างเอราวัณเป็นช้างทรงของพระอินทร์นั่นเอง

3) **ลายพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ** มีลักษณะเป็นลายพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ โดยรูปแบบมีลักษณะเป็นภาพพระอินทร์ครึ่งตัว คือ ตั้งแต่พระเศียรลงมาถึงเอว ต่อมาเบี่ยงล่างเป็นหัวช้างเอราวัณ จากลักษณะรูปแบบดังกล่าวสามารถสันนิษฐานได้ว่า เป็นลวดลายที่ได้รับอิทธิพลจากภาคกลางเพราะชาวล้านนาไม่มีใช้

4) **ลายพรรณพฤกษา** มีลักษณะเป็นลวดลายพรรณพฤกษา เช่น ดอกไม้ เถาไม้ เป็นต้น ถือว่ามีลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์มากที่สุดหากจะมองในแง่ของช่างพื้นเมือง ในแถบล้านนานิยมประดิษฐ์ลวดลายพรรณพฤกษากันมากนั่นเอง เนื่องมาจาก พระอินทร์เป็นเทพที่อยู่เหนือสุดเขาพระสุเมรุและช้างเอราวัณก็เป็นพาหนะของพระอินทร์ ดังนั้น จึงจัดวางให้อยู่ในตำแหน่งอยู่ขึ้นไป คือ อยู่ในบริเวณหน้าบันนั่นเองสรุปลวดลายบริเวณนี้ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นไปตามคติความเชื่อเกี่ยวกับ เขาพระสุเมรุเป็นส่วนใหญ่ในส่วนฐานล่าง ลวดลายประดับตกแต่งมักจะทำเป็นลายบัว หรือลายดอกพุดตาน โดยรูปแบบของดอกบัวและดอกพุดตานจะแตกต่างกันไป

จากการที่ดอกบัวหรือดอกพุดตานมักจะพบบริเวณฐานล่าง เพราะสืบเนื่องมาจากรูปแบบและรูปทรงของดอกบัวหรือดอกพุดตานมีขนาดใหญ่และเมื่อทำให้มีขนาดใหญ่แล้วดูสวยงามกว่าการทำให้มีขนาดเล็กดังนั้น จากขนาดของรูปลักษณะจึงเหมาะที่จะอยู่บริเวณฐานล่างที่มีขนาดหน้าไม้ที่กว้างจึงเป็นความลงตัวที่จะให้ลวดลายที่มีลักษณะเป็นรูปดอกบัว

การใช้สีร่วมกับปราสาท

“สี” ถือเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ปราสาทศพแลดูโดดเด่นและงดงามสำหรับเรื่องการใช้สีร่วมกับปราสาทศพมีการใช้สีในหลายลักษณะและหลายจุดประสงค์ ดังนี้ 1. การใช้สีเป็นตัวบ่งบอกวัยของผู้ตาย 2. การใช้สีเพื่อเป็นสิริมงคลให้ปราสาทเป็นที่โดดเด่นต่อสายตาของผู้พบเห็น 3. การใช้สีเพื่อลดความแข็งกระด้าง จะเห็นได้ว่า “สี” ฝีมือต่อปราสาทศพอย่างมากและมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดในแง่ศิลปกรรม

1) การใช้สีเป็นตัวบ่งบอกวัยของผู้ตาย

สีของปราสาทศพมีความเกี่ยวข้องกับวัยของผู้ตาย ดังจะได้สรุปเป็นข้อๆ ดังนี้ 1) คนตายเป็นคนหนุ่ม หรือมีอายุในระหว่างวัยรุ่น หรือจากเด็กไปจนถึงอายุ 30 ปีมักจะนิยมใช้สีสดๆ เช่น สีแดง สีทอง เขียว เหลืองและสีชมพูสด เป็นต้น ซึ่งรวมไปถึงสีของผ้า幔ที่เป็นส่วนประกอบสำคัญอีกด้วย 2) สำหรับผู้ตายที่มีอายุเริ่มที่ประมาณ 60 ปี มักจะนิยมสีที่ไม่สดนัก หรือสีที่ไม่ฉูดฉาด เช่น สีขาว สีเงิน

สีน้ำเงิน สีเหลือง และสีชมพูอ่อนเป็นต้น ซึ่งรวมไปถึงสีของผ้า幔ที่เป็นส่วนประกอบสำคัญอีกด้วย 3) ผู้ตายที่มีอายุมาก หรือเป็นผู้สูงอายุ มักจะนิยมทำ หรือใช้ปราสาทสีขาวซึ่งรวมไปถึงผ้า幔สีขาว และสีพื้นของปราสาทก็จะเป็นสีขาว สำหรับในส่วนของลวดลายอาจใช้สีเงินหรือสีทองประกอบ อาทิ เช่น ศพของท่านอาจารย์ไกรศรี นิมนานเหมินทร์ เป็นต้น ซึ่งปราสาทเป็นสีขาว และลวดลายเป็นสีเงิน ทั้งหลังแลดูงดงามยิ่งนัก

2) การใช้สีเพื่อเป็นสิ่งเร้าให้ปราสาทเป็นที่โดดเด่นต่อสายตา

การใช้สีในลักษณะนี้มักจะนิยมใช้สีฉูดฉาด เช่น สีแดง สีเขียว สีบานเย็น สีทอง และสีเงินเป็นต้น โดยการนำสีเหล่านี้มาทำการประดับตกแต่งทั้งในส่วนของสีพื้นและลวดลายประดับตกแต่งซึ่งมักจะใช้สีตัดกันเพื่อให้เกิดความเร้าใจและดึงดูดสายตา เช่น การใช้สีพื้นแดง และใช้สีทองในส่วนของลวดลาย เป็นต้น

3) การใช้สีเพื่อลดความแข็งแกร่งต่าง

จะพบการใช้สีในลักษณะนี้มาก ในส่วนของตัวปราสาท คือ บริเวณผ้า幔ซึ่งเป็นส่วนประกอบสำคัญของปราสาทศพผ้า幔ที่ใช้ประดับตกแต่งส่วนใหญ่จะมีสีที่ไม่ฉูดฉาดนัก คือ จะเป็นสีอ่อนๆ เช่น สีขาว, สีเหลือง, สีชมพู, สีฟ้า เป็นต้น เนื่องจากสีดังกล่าว แลดูอ่อนหวานจึงเป็นการช่วยลดความแข็งแกร่งต่างของปราสาทศพในบางบริเวณได้เป็นอย่างดี อาทิเช่น ความแข็งแกร่งในส่วนของเขา เป็นต้น ดังนั้น ในส่วนของสีที่ใช้ร่วมกับปราสาทศพสีที่ใช้ร่วมกับปราสาทศพนั้นมักจะเป็นแม่สีเช่น สีแดง สีเขียว สีเหลือง สีฟ้า สีชมพู เป็นต้น และจะมีสีที่มีความสำคัญอย่างมากต่อการเกิดลวดลายต่างๆ คือสีทองและสีเงิน ซึ่งพบว่าในส่วนฐานปราสาทมีการใช้สีแดงมากที่สุด ซึ่งอาจเนื่องมาจากสีแดงเป็นสีที่ฉูดฉาดเด่นสะดุดตาแก่ผู้พบเห็นในส่วนยอดปราสาทมีการใช้สีทองมากที่สุด ซึ่งอาจเนื่องมาจากสีทองเป็นสีที่มีความหมายในเชิงคุณค่า จึงถูกนำมาใช้ในส่วนยอดบนสุดของปราสาทเสมอ

5.3 พัฒนาการของการสร้างปราสาทศพพหุสัณฐานในล้านนา

ปราสาทศพเกิดขึ้นจากการผสมผสานความเชื่อจากศาสนาพุทธและพราหมณ์ คือ เรื่องเขาพระสุเมรุอันเป็นแกนกลางของจักรวาล ซึ่งเป็นความเชื่อของทางศาสนาพราหมณ์ในทางพุทธศาสนาจะเป็นเรื่องพิธีกรรมต่างๆ ของสงฆ์ เช่น การบังสุกุลแก่ผู้วายชนม์และกรวดน้ำ เป็นการสร้างกุศลแก่ผู้ตายให้ไปสู่ที่ที่ดีกว่าโดยมีจุดมุ่งหมายสูงสุดคือ นิพพาน ด้วยเหตุที่มนุษย์ไม่เคยเห็นเขาพระสุเมรุและไม่เคยจินตนาการต่างๆ มากมาย มีจินตนาการถึงเขาพระสุเมรุว่า เขาพระสุเมรุเป็นที่อยู่ของเหล่าเทพสำหรับคนดีหรือเจ้านายที่ถึงแก่กรรม คนที่อยู่ข้างหลังต้องการที่จะให้ดวงวิญญาณนั้นได้ขึ้นสวรรค์ จึงมาอาศัยรูปแบบของเขาพระสุเมรุมาสร้างเป็น“ที่พัก” ของดวงวิญญาณ “ปราสาท” ในที่นี้มีใช้สถานที่ที่คนเป็นเข้าไปอยู่อาศัย แต่ในทางตรงกันข้าม กลายเป็นสิ่งที่ไว้ศพคนตาย โดยเฉพาะคนตายที่เป็นเจ้านายฝ่ายเหนือ6 ซึ่งมีหลักฐานกล่าวถึงการใช้ปราสาทในชนชั้นสูง ว่าเป็นของที่นิยมทำมาเป็นเวลานานแต่โบราณแล้ว ดังที่ปรากฏในสาส์นสมเด็จ ตอนหนึ่งว่า ลุจุลศักราช 940 ปีขาล สัมฤทธิศก เดือนอ้าย ขึ้น 12 ค่ำ นางพระยาวิสุทธิเทวี ผู้ครองนครพิงค์เชียงใหม่ ถึงแก่พิราลัย พระยาแสนหลวง

แต่งการศพ ทำเป็นพินัยบุษบกตั้งบนหลังนกหัสติรินทร์ขนาดใหญ่เคลื่อนด้วยเลื่อนแม่สะดึงเชิญหีบพระศพขึ้นไว้ในบุษบกกัน แล้วอุทิศไปด้วยแรงศสสาร เจาะกำแพงเมืองออกไปทุ่งวัดโลก แล้วก็ทำฌาปนกิจถวายเพลิง ณ ที่นั้น เผาทั้งรูปสัตรี และวิมานที่ตั้งศพนั้นด้วย จึงเป็นธรรมเนียมในการปลงศพเจ้าผู้ครองนครเช่นนี้สืบมา

สำหรับประชาชนธรรมดาการทำปราสาทอาจมีพื้นฐานความเชื่อมาจากหลักการของพุทธศาสนาเป็นหลัก ในบางส่วนของคติของไตรภูมิ อันมีระบบจักรวาลเป็นแกนกลาง หรืออาจถือตามระบบความเชื่อท้องถิ่น เช่น เรื่องของการนับถือผีในกลุ่มคนชนบท เป็นต้น แต่การใช้ปราสาทศพในจังหวัดเชียงใหม่ นั้น ไม่สามารถสืบพบและระบุได้แน่นอนว่าเริ่มทำขึ้นเมื่อใด ดังคำบอกเล่าของอภิธาน สมใจ ซึ่งเป็นผู้มีความรู้และเชี่ยวชาญเกี่ยวกับปราสาทศพ กล่าวว่า การทำปราสาทศพนั้นไม่มีหลักฐานที่ชัดเจนว่าเริ่มทำขึ้นเมื่อใด แต่มีหลักฐานเก่าแก่ที่กล่าวถึงการใช้วิมาน พินัยหรือบุษบกเป็นต้นแบบของปราสาทศพในปัจจุบัน เมื่อระบบการปกครอง ประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยมทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป จึงมีการนำเอาวิมานพินัยหรือบุษบกมาใช้ในพิธีกรรมปลงศพของพระภิกษุและเจ้านาย ซึ่งเรียกว่าปราสาท และต่อมาเมื่อแพร่หลายไปสู่ชาวบ้านสามัญชนจึงเรียกกันว่าปราสาทศพ จากคำบอกเล่าของผู้ประกอบอาชีพการทำปราสาทศพ กล่าวในลักษณะเดียวกันว่า การทำปราสาทศพนั้นมีการทำมานานแล้วกว่า 50-60 ปี โดยเริ่มพบเห็นการทำสำหรับพระสงฆ์ ต่อมาจึงเริ่มทำสำหรับเจ้านายชั้นสูง คหบดี ผู้มีฐานะและแพร่หลายในกลุ่มคนทั่วไป โดยเฉพาะคนเมืองหรือคนพื้นเมืองเชียงใหม่ ดังที่เห็นในเห็นสวรรค์ สิ่งเหล่านี้จึงกลายเป็น เรื่องของความเชื่อ ความศรัทธา อันส่งผลไปถึงการปัจจุบัน สำหรับแหล่งทำปราสาทศพของจังหวัดเชียงใหม่ในช่วงแรกนั้น เริ่มมีเกิดขึ้นที่บริเวณอำเภอสารภี ดังที่คุณอภิธาน สมใจ กล่าวว่า มีการทำปราสาทศพสำหรับพระสงฆ์ และสำหรับศพชาวบ้านในสมัยแรกบริเวณพื้นที่รอยต่อระหว่างอำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ กับอำเภอเมืองจังหวัดลำพูน โดยพ่อหนานคำ ทาระวรรณ ได้เป็นผู้ดำเนินการผลิตปราสาทศพในช่วงแรกๆ โดยเป็นผู้ที่คอยช่วยเหลือการทำปราสาทศพตามงานศพทั้งที่วัดและที่บ้านศพ ส่วนการเริ่มทำปราสาทศพในลักษณะที่เป็นอาชีพเป็นธุรกิจนั้น โรงปราสาทของคุณสิงห์แก้ว ประธานศิลป์ เป็นผู้เริ่มดำเนินการผลิตขายเป็นรายแรก ตั้งอยู่ในตำบลสันโป่ง อำเภอแมริ่ม ซึ่งเริ่มผลิตตั้งแต่เมื่อปี พ.ศ. 2501 หรือประมาณ 46 ปีมาแล้ว ส่วนโรงปราสาทอื่นๆ นั้นเริ่มเปิดค้าขายภายหลัง ซึ่งล้วนแล้วแต่มีประสบการณ์การทำงานไม่ต่ำกว่า 20 ปีแทบทั้งสิ้น

ปราสาทศพที่กลายเป็นประดิษฐกรรมในพิธีศพของชาวบ้านล้านนาปัจจุบันนี้ คงจะมีความหมายที่ห่างไกลออกไปจาก ปราสาทหรือธรรมาสน์ ของล้านนาแต่เดิมที่ถือเป็นของสูงใช้สำหรับกษัตริย์และกิจการในพุทธศาสนาเท่านั้น แต่สำหรับชาวบ้านทั่วไปแล้ว ปราสาทศพของชาวบ้านมีความหมายเดียวกับไม้ศพที่ใช้สำหรับจัดการศพในพิธีกรรมเท่านั้นไม่ได้เกี่ยวข้องกับสวรรค์วิมานหรือการแบ่งช่วงชั้นชีวิตแต่ประการใด จึงได้ข้อสรุปว่าปราสาทศพก็คือไม้ปราสาทศพของชาวบ้านนั่นเอง แต่หากทำการพิจารณาไปถึงสภาพสังคมและเศรษฐกิจในปัจจุบันที่ได้รับกระแสอิทธิพลของสังคมโลก ภายใต้ระบบการสื่อสารที่ไร้ขีดจำกัด ได้ก่อให้เกิดความเจริญในด้านต่างๆ เช่น ด้านเทคโนโลยี การคมนาคมสื่อสาร การสาธารณสุข การศึกษาและสาธารณูปโภคต่างๆ อีกมากมาย เป็นผลทำให้สภาพวิถีการดำรงชีวิตความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรม ทัศนคติ ค่านิยม รวมถึงความเชื่อเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของความเจริญ นอกจากนี้ บทบัญญัติเทศบัญญัติและข้อบังคับต่างๆ ที่ถูก

กำหนดขึ้นเกี่ยวกับการฉาบฉวยที่ห้ามประกอบพิธีการเผาศพปราสาทในบางพื้นที่ ยังอาจเป็นผลอีกทางหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบลักษณะในการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศพของชาวล้านนาในปัจจุบัน

5.4 ปัญหาและแนวทางการอนุรักษ์ปราสาทศพนักษัตรลึงคี่ในล้านนา

สำหรับปัญหาและแนวทางการอนุรักษ์ปราสาทศพนักษัตรลึงคี่ในล้านนานั้น คณะผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลภาคสนามจากการสัมภาษณ์ และสนทนากลุ่มย่อยกับพระภิกษุ ปราชญ์ชาวบ้าน สล่าผู้สร้างปราสาทศพ ผู้นำชุมชน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ใน 3 ประเด็น ได้แก่ 1) เงื่อนไขภาวะวิกฤติของการสร้างปราสาทศพนักษัตรลึงคี่ในล้านนา 2) ข้อเสนอปราสาทศพนักษัตรลึงคี่ในล้านนาให้เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ 3) การสร้างกิจกรรมกระตุ้นจิตสำนึกในการสงวนรักษาปราสาทศพนักษัตรลึงคี่ในล้านนา โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

5.4.1 เงื่อนไขภาวะวิกฤติของการสร้างปราสาทศพนักษัตรลึงคี่ในล้านนา

ผลการศึกษาโดยใช้วิธีเก็บข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การสำรวจและการสังเกต ผลการเก็บข้อมูลพบว่าความเปลี่ยนแปลงด้านพื้นที่ใช้สอยและวัสดุขุดการบันทึกเรื่องราวเป็นเอกสาร ข้อมูลส่วนใหญ่ที่ได้จึงมาจากการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ไปที่พระภิกษุ ปราชญ์ชาวบ้าน สล่าผู้สร้างปราสาทศพในล้านนา นักวิชาการที่ได้รับการยอมรับว่ามีความรู้ด้าน จารัตประเพณีล้านนา และวิธีการ Snowball Sampling หรือการค้นหาผู้รู้แบบสืบต่อกันไปจนได้ข้อมูลที่เชื่อถือได้ หรือหลักการภาวะอิ่มตัวของข้อมูล (Saturation) ผลการศึกษารูปประเด็นสำคัญ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) การแทนที่วัฒนธรรมและพิธีศพจากวัฒนธรรมส่วนกลาง

จากการสัมภาษณ์ผู้รู้สันนิษฐานว่า การจัดทำปราสาทศพนักษัตรลึงคี่ในล้านนา ได้มีการเปลี่ยนแปลง ปรับเปลี่ยนเรื่อยมา เนื่องจากอาณาจักรล้านนานั้นประกอบด้วยหลากหลายกลุ่มคนหลากหลายชาติพันธุ์ รวมถึงมีการนับถือพุทธศาสนาหลายนิกายมีการแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดวัฒนธรรมกันมาอย่างยาวนาน จนเกิดเป็นจารีตแบบแผนที่ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา แบบแผนการจัดพิธีศพที่เกิดขึ้นจากคติความเชื่อในทางพุทธศาสนา และความศรัทธาต่อพระสงฆ์รูปนั้น เกิดจากพระธรรมคำสอนในทางพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้พุทธบริษัททำการบูชาเป็น 2 ส่วนคือ อามิสบูชาและปฏิบัติบูชา อามิสบูชา คือ การบูชากราบไหว้ด้วยดอกไม้เครื่องหอมและเครื่องสักการะทั้งปวงเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติบูชาหรือการปฏิบัติธรรม ซึ่งคำสอนเรื่องอามิสบูชาได้ก่อให้เกิดการคิดออกแบบ ศาสนพิธี ศาสนวัตถุ และการจัดพื้นที่ใช้สอยอันเกี่ยวเนื่องกับพิธีกรรมทางศาสนาในวิหารขึ้น

เงื่อนไขภาวะวิกฤติของปราสาทศพนักษัตรลึงคี่ในล้านนาเริ่มเกิดขึ้น องค์ความรู้ต่างๆ เกี่ยวกับท้องถิ่นที่กล่าวถึงการทำปราสาทศพนักษัตรลึงคี่ไม่ปรากฏในตำราเรียนทั้งหลาย ความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีงานศพในล้านนาก็หายไป เมื่อไม่รู้ ก็ไม่เห็นคุณค่า เมื่อไม่ได้ใช้ประโยชน์ ดังนั้น แนวทางที่ได้จากข้อเสนอแนะจากการสัมภาษณ์การสืบทอดภูมิปัญญาการสร้างปราสาทศพ

หัตถิลิณีในลำนนาจากผู้สืบทอดการสร้างปราสาทศพนกหัตถิลิณีในลำนนา 30 คน ได้แก่ พระภิกษุ ปรารญชาวบ้าน สล่าผู้สร้างปราสาท นักวิชาการ และนักลำนนาศีกษา มีความเห็นว่า การศีกษาและ ให้ความสนใจการทำปราสาทศพนกหัตถิลิณียังอยู่ในวงแคบ ไม่มีการทำพิพิธภัณธ์หรือแหล่งเรียนรู้อ ให้อ้องค์ความรู้ การอนุรักษ์และการสืบทอดไม่แพร่หลายในวงกว้าง โดยเฉพาะการศีกษาในเชิง วิชาการ ให้อการเผยแพร่ความรู้ผ่านสื่อต่างๆ ทำได้ยาก ดังนั้น ควรมีสุนย์การเรียนรู้ชุมชนสำหรับ สอน สาธิต และฝึกปฏิบัติเป็นสุนย์รวมในการศีกษาและพัฒนาการสร้างปราสาทศพนกหัตถิลิณีขึ้นใน สถานที่ใดสถานที่หนึ่ง หรือการเผยแพร่องค์ความรู้ของโรงสร้างปราสาทของสล่าเอง

2) การแข่งขันด้วยราคา นำหน้าคุณค่าและความงามของปราสาทศพ

ปราสาทศพนกหัตถิลิณีในลำนนา เป็นมรดกทางภูมิปัญญาด้านพุทธศิลป์ลำนนาที่กำลัง รอกการฟื้นฟูให้อยู่คู่กับวัฒนธรรมลำนนามาปัจจุบันนี้ ปราสาทศพนกหัตถิลิณีเป็นงานฝีมือเชิงช่าง ของลำนนาที่กำลังพลิกผันกลับมาให้อได้รับความสนใจอีกครั่ง งานฝีมือ รูปแบบ ลวดลายที่ออกมาจาก ความคิดในการสร้างปราสาทศพทั้งดงาม ช่างที่มีความชำนาญฝีมือในการทำงานศิลปกรรมขึ้นมา เหลืออยู่ไม่มากนัก ยิ่งในปัจจุบันมีการแข่งขันอันเนื่องมาจากค่าจ้างในการทำปราสาทศพนกหัตถิลิณี ทำให้อช่างสร้างปราสาทศพเหล่านี้ที่มีอาชีพเกี่ยวข้อง รวมไปถึงเหล่าพระสงฆ์ที่มีฝีมือในการศิลปกรรม ด้วย ทำให้อความงามของปราสาทศพอยู่ทีราคาทีเจ้าภาพเป็นผู้กำหนด เมื่อมีราคาสูง ปราสาทก็สวยไป ด้วย บางครั่งมีการเสนอราคาต่ำกว่าคู่แข่ง เพื่อให้ได้งาน ทำให้อความงดงามลดลงไปตามราคาด้วย

3) ถือว่าเป็นสิ่งอัปมงคล สร้างแล้วต้องเผาทั้ง

ปราสาทศพนกหัตถิลิณีในลำนนาเป็นงานศิลปกรรมทั้งดงาม ประณีต ราคาสูงและใช้ เวลาทำนาน แต่เนื่องด้วยเป็นวัตถุทีเนื่องด้วยงานศพ ซึ่งถือว่าเป็นงานอัปมงคล ดังนั้น การทำ ปราสาทศพจึงต้องเผาและทำลายไปพร้อมกับภิกษุผู้มรณภาพไปด้วย เก็บไว้ เก็บได้เฉพาะ ภาพถ่าย และคำบอกเล่าเท่านั้น ไม่สามารถปราสาทศพไว้ให้คนรุ่นหลัง หรือผู้สนใจศีกษาได้จึง เป็นสาเหตุหนึ่งทีทำให้อการเรียนรู้ ศีกษาอยู่ในวงแคบ หรือเฉพาะผู้ที่สนใจเพียงเท่านั้น

4) ช่างฝีมือทีสร้างสรรค์มีจำนวนน้อยและองค์ความรู้ยังไม่มีผู้สืบทอด

สล่าผู้สร้างปราสาทศพทีมีฝีมือเหลือน้อย องค์ความรู้บางอย่างไม่ถูกถ่ายทอด หรือถ่ายทอด เฉพาะบางกลุ่ม เน้นการจดจำ และประสบการณ์จากปฏิบัติตามครูบาอาจารย์ หรือเรียกว่าครูพักลักจำ ขาดองค์ความรู้ทีเป็นลายลักษณ์อักษร หรือข้อมูลดิจิทัล ซึ่งจะทำให้อ้องค์ความรู้เกี่ยวกับการสร้างสรรค์ ปราสาทศพนกหัตถิลิณีในลำนนาก็เลือนหายไป การสร้างปราสาทศพนกหัตถิลิณีไม่ได้รับการส่งเสริมและ สนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ ในพื้นที่ เช่น หน่วยงานวัฒนธรรม เป็นต้น เพราะยังไม่ได้ถูกบรรจุให้เป็น มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ โดยกรมส่งเสริมวัฒนธรรม ทำให้อสล่าหรือผู้ขึ้นชอบรวมกลุ่ม อนุรักษ์กันเอง ทำให้อ้องค์ความรู้ไม่แพร่หลาย และไม่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานอื่นๆ เทาทีควรจะเป็น ส่วนการอนุรักษ์และสืบทอดการสร้างปราสาทศพนกหัตถิลิณีในลำนนาเป็นที่รู้จักเฉพาะคนทีมีความ สนใจอยู่แล้ว คนทั่วไปในภาคอื่นๆ หรือนักวิชาการยังรู้จักน้อย ดังนั้น หน่วยงานทีเกี่ยวข้องควรสนับสนุน

และจัดทำสื่อเพื่อประชาสัมพันธ์วัฒนธรรมการสร้างปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนาให้รู้จักในวงกว้างมากขึ้น

5.4.2 ข้อเสนอปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนาให้เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ

ปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนาเป็นมรดกทางภูมิปัญญาด้านพุทธศิลป์ล้านนาที่กำลังรอการฟื้นฟูให้อยู่คู่กับวัฒนธรรมล้านนามาปัจจุบันนี้ ได้ถูกละเลย ด้วยเหตุผลที่ต้องการจะฟื้นฟูอนุรักษ์และสงวนรักษาปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนาให้กลับมามีชีวิตชีวาอีกครั้ง คณะผู้ดำเนินโครงการสืบค้นและจัดเก็บข้อมูลปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนา จึงมีความตั้งใจที่จะศึกษาวิเคราะห์แนวคิดและความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในแผ่นดินล้านนา โดยจะศึกษาความหมาย ความเชื่อ รูปแบบ วัสดุ โครงสร้าง ลวดลายและสุนทรียะความงามของปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนา พร้อมกับเก็บรวบรวมข้อมูลหลักฐานที่ยังคงมีอยู่ในเขตภาคเหนือตอนบน 7 จังหวัด ได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย พะเยา ลำปาง ลำพูน แพร่ และน่าน และสร้างกิจกรรมกระตุ้นจิตสำนึกชุมชนให้เกิดการสงวนรักษาภูมิปัญญาการสร้างปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนาในเขตภาคเหนือตอนบน เพื่อให้มรดกภูมิปัญญาวัฒนธรรมของชาติที่กำลังหมดลงหายไปกับกาลเวลา ได้ฟื้นคืนกลับมาสู่ชุมชน วัด และประชาชนทั่วไปดังเช่นในอดีตพร้อมนำข้อมูล องค์ความรู้ที่ค้นพบเกี่ยวกับปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนาเพื่อเสนอขอขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติและของมนุษยชาติต่อไป

แต่ปัญหาของหลายคนตอนนี้เมื่อพูดถึงเรื่องมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible cultural heritage/ICH) คือ ทุกคนมุ่งไปสู่การหาความเป็นของแท้ดั้งเดิม (authenticity) แน่แน่นอนว่าการค้นคว้าจนนำไปสู่การรู้ว่ามีต้นกำเนิดจากไหน เป็นเรื่องสำคัญต่อการเขียนประวัติศาสตร์ (genealogy) ของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมนั้นๆ แต่เอาเข้าจริงแล้ว ICH คือสิ่งที่มีการเคลื่อนไหวเป็นพลวัตและแนบติดไปกับตัวคน มันไม่ใช่ของ (object) เหมือนมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (TCH) ซึ่งหลายคนยังติดมันอยู่ในกรอบนั้น ดังนั้น โชน หรือกระทั่งรามายณะ ไม่ว่ามันจะมีต้นกำเนิดมาจากไหน มันไม่ใช่สาระของ ICH เพราะ ICH มันถูกปรับเปลี่ยนอยู่เสมอให้สอดคล้องกับผู้ใช้หรือเจ้าของวัฒนธรรมในแต่ละที่แต่ละกลุ่ม เราควรขึ้นทะเบียนร่วมกันในประเทศหรือชุมชนที่มีวัฒนธรรมเรื่องปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนาาร่วมกัน ถ้าอธิบายว่าเราเคยแชร์วัฒนธรรมระดับราชสำนักร่วมกัน (ไม่ใช่ระดับประชาร่วมกัน) แต่จะขึ้นทะเบียนแยกไปก็ไม่ได้ผิดอะไร เพราะต่างฝ่ายก็ต่างพัฒนารายละเอียดของปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนาของแต่ละชุมชนแตกต่างกันไปทั้งในรายละเอียดและสาระของการใช้งาน

5.4.3 การสร้างกิจกรรมกระตุ้นจิตสำนึกในการสงวนรักษาปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนา

โครงการสืบค้นและจัดเก็บข้อมูลปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนานั้น จำเป็นต้องมีการศึกษาสภาพขององค์ความรู้เดิม เพื่อนำมาเป็นฐานในการสร้างหรือแสวงหาความรู้ใหม่ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วน สมบูรณ์และครอบคลุมในปัจจุบันการศึกษาเรื่องปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนา

ยังมีอยู่ในวงจำกัดเฉพาะนักวิชาการคณะผู้วิจัยโครงการสืบค้นและจัดเก็บข้อมูลปราสาทพนงหัสดีลิงค์ในล้านนา การอนุรักษ์มีความหมายอยู่หลายระดับ ซึ่งเป็นไปได้ในระดับท้องถิ่นถึงในระดับสากล ในระดับท้องถิ่น ประกอบด้วยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น วัด และประชาชนเป็นผู้ดำเนินการ ซึ่งในแต่ละระดับก็มีแนวคิดในการทำงานอยู่หลายวิธี ส่วนในระดับสากลจะเกี่ยวข้องในทางระดับวิชาการซึ่งเป็นการศึกษาวิจัยเฉพาะทาง โดยมีกรมศิลปากร องค์กรศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือ UNESCO และ สภาการโบราณสถานระหว่างประเทศ หรือ ICOMOS เป็นองค์กรที่มีส่วนร่วมกำหนดงานเหล่านี้ การสงวนรักษา (Preservation) เป็นส่วนหนึ่งของการอนุรักษ์ ICOMOS

กระบวนการดำเนินโครงการสร้างกิจกรรมกระตุ้นจิตสำนึกในการสงวนรักษา สืบค้นและจัดเก็บข้อมูลเน้นการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ได้แก่ ชุมชน วัด สถาบันการศึกษาและหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม โดยใช้เทคนิคการสืบค้นข้อมูลอิงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการกิจกรรมดังนี้ 1) การวางแผน 2) การเก็บข้อมูล 3) การตรวจสอบข้อมูลและ 4) การวิเคราะห์ข้อมูล และได้จัดเวทีสนทนากลุ่มระดับชุมชนในการหาแนวทางฟื้นฟู อนุรักษ์ สืบสานปราสาทพนงหัสดีลิงค์ในล้านนาทั้งในระยะสั้นและระยะยาว 1) การสืบค้นและจัดเก็บข้อมูล โดยเน้นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันโดยกลุ่มเป้าหมายทุกกลุ่มมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นหรือให้ข้อเสนอแนะ หรือให้ข้อมูลสำคัญ 2) การสร้างกระบวนการเรียนรู้ โดยเน้นการกระตุ้นสำนึกร่วม การหาแนวทางฟื้นฟู อนุรักษ์และสืบสาน พร้อมทั้งร่วมคิดกิจกรรมที่ส่งเสริมการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมให้เป็นวัฒนธรรมที่มีชีวิตครอบคลุมทุกภาคส่วนทั้งชุมชน วัด และสถานศึกษา

กระบวนการดำเนินการสร้างกิจกรรมกระตุ้นจิตสำนึกให้เกิดการสงวนรักษาปราสาทพนงหัสดีลิงค์ในล้านนาให้เป็นวัฒนธรรมที่มีชีวิตโดยใช้บรรพชน (บ้าน วัด โรงเรียน) เน้นการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ได้แก่ ชุมชน วัด สถาบันการศึกษาและหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม โดยใช้เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการกิจกรรมดังนี้ 1) การวางแผน 2) การเก็บข้อมูล 3) การตรวจสอบข้อมูลและ 4) การวิเคราะห์ข้อมูล และได้จัดเวทีสนทนากลุ่มระดับชุมชนในการหาแนวทางฟื้นฟู อนุรักษ์ สืบสานปราสาทพนงหัสดีลิงค์ในล้านนาทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

การจัดเวทีสืบค้นข้อมูลให้แก่ชุมชน ขึ้นตอนนี้ คณะผู้ดำเนินโครงการจะได้นำข้อมูลที่ผ่านการวิเคราะห์ สังเคราะห์แล้วไปนำเสนอให้แก่ชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้ยืนยันความถูกต้องของข้อมูล แลกเปลี่ยนประสบการณ์ หาแนวทางในการฟื้นฟู อนุรักษ์และสืบสานผ่านกิจกรรม ประเพณี และพิธีกรรมต่างๆ เพื่อให้คนในชุมชนได้เห็นความสำคัญของปราสาทพนงหัสดีลิงค์ในล้านนา

โครงการสืบค้นและจัดเก็บข้อมูลปราสาทพนงหัสดีลิงค์ในล้านนาครั้งนี้ ยังไม่สามารถสืบค้นและรวบรวมข้อมูลได้อย่างละเอียด จากข้อจำกัดด้านเอกสาร แหล่งข้อมูลในวัด พื้นที่อันกว้างใหญ่ การสัมภาษณ์ผู้รู้ในท้องถิ่นที่เหลืออยู่ไม่มากนัก อาจทำให้องค์ความรู้บางอย่างพร่องไปบ้าง คณะผู้ดำเนินโครงการจึงยินดีที่จะได้รับข้อเสนอแนะ การวิพากษ์ วิจารณ์ต่อผลงานชิ้นนี้ เพื่อเป็นประโยชน์ในการพัฒนาและการศึกษาเพื่อต่อยอดขยายความรู้สู่สังคมต่อไป

ผลการศึกษาและเก็บข้อมูลภาคสนามจากการสัมภาษณ์ และสนทนากลุ่มย่อยกับพระภิกษุ ปรารักษ์ชาวบ้าน สถาปนิกสร้างปราสาทศพ นักวิชาการ ผู้นำชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ใน 3 ประเด็น ได้แก่ 1) เงื่อนไขภาวะวิกฤติของปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนา 2) ข้อเสนอปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนาให้เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ 3) การสร้างกิจกรรมกระตุ้นจิตสำนึกในการสงวนรักษาปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนา สรุปได้ว่า เงื่อนไขภาวะวิกฤติของปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนาในปัจจุบัน เนื่องด้วยสาเหตุสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ 1) การแทนที่วัฒนธรรมและพิธีศจากวัฒนธรรมส่วนกลาง 2) การแข่งขันด้วยราคา นำหน้าคุณค่าและความงามของปราสาทศพ 3) ถือว่าเป็นสิ่งอัปมงคล สร้างแล้วต้องเผาทิ้ง 4) ช่างฝีมือที่สร้างสรรค์มีจำนวนน้อยและองค์ความรู้ยังไม่มีผู้สืบทอด ช่างฝีมือที่ยังคงรักษาเอกลักษณ์ ความประณีตในการสร้างสรรค์ปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนา มีจำนวนน้อย และองค์ความรู้ยังไม่มีผู้สืบทอดในวงกว้าง สำหรับข้อเสนอแนะในการสงวนรักษาปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนาให้กลับมามีชีวิตชีวาดังอดีตนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่วัด ชุมชน และคณะสงฆ์จะต้องประสานความร่วมมือในการกระตุ้นเตือนจิตวิญญาณของความเป็นล้านนา เช่น การรักษาพิธีกรรม ปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนากลับมาใช้อย่างถูกต้อง สร้างศูนย์การเรียนรู้ และส่งเสริมให้มีการสืบทอดงานช่างการสร้างปราสาทศพนักษัตรลึงค์ให้แก่คนรุ่นหลัง เป็นต้น

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะบางประการ

6.1 สรุปผลการวิจัย

ล้านนาคือดินแดนทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยในปัจจุบัน ประกอบด้วยจังหวัด เชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน พะเยา และแม่ฮ่องสอน มีการแบ่งกลุ่มวัฒนธรรมได้ 3 กลุ่มหลัก คือ กลุ่มวัฒนธรรมล้านนาเชียงใหม่ ลำพูน กลุ่มวัฒนธรรมล้านนาตะวันออก (เชียงราย พะเยา แพร่ น่าน ลำปาง) และกลุ่มวัฒนธรรมไต (แม่ฮ่องสอน) ซึ่งในอาณาจักรล้านนาแห่งนี้ในอดีตเคยเป็นอาณาจักรอิสระและยิ่งใหญ่มาก่อน มีภาษาพูด ภาษาเขียน และมีวัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ สถาปนาโดยพญามังราย ได้ทรงสร้างเมืองนพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่เป็นราชธานีในปี พ.ศ. 1839 ซึ่งในดินแดนนี้ประกอบไปด้วยความหลากหลายของกลุ่มชน ศาสนา และความเชื่อ จึงทำให้เกิดการหลอมรวมทางวัฒนธรรมจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ในบริเวณพื้นที่ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ปรากฏมีขนบธรรมเนียมการสร้างปราสาทศพต่างบนสัตว์หิมพานต์รูปแบบต่างๆ เช่น นกการเวก พญานาค หงส์ ช้างเอราวัณ หรือที่นิยมสร้างกันมากที่สุด คือ “ปราสาทศพหัตถิลิงค์” เพื่อส่งสสารหรือเผาศพของครุบาทมหาเถระและในช่วงประมาณ พุทธศักราช 2550 เป็นต้นมา เริ่มมีการนำเอาปราสาทศพรูปแบบนี้ไปจัดขึ้นในพื้นที่ของภูมิภาคอื่นๆ เช่น ภาคกลางที่กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นสิ่งที่สร้างความตื่นตาตื่นใจสำหรับบุคคลต่างถิ่นต่างวัฒนธรรมที่ได้เข้ามาสัมผัสพบเห็นไปพร้อมๆ กัน ความเชื่อในเรื่องพิธีกรรมในการตายของมนุษย์ แท้จริงก็คือการกำจัดศพ ซึ่งถือว่าเป็นของเสียของเนา เป็นสิ่งอุจาดตา โดยมีวิธีการต่างๆ กันตามท้องถิ่น เช่น ผัง เผา ลอยน้ำฯ โดยเมื่อนำความเชื่อเรื่องชีวิตหลังการตายมาประยุกต์หลอมรวมกัน จึงเกิดการทำพิธีศพในลำดับต่อมา แม้กระทั่งล้านนาเอง ก็มีวิธีการในการนี้แตกต่างกันบ้างในเรื่องรายละเอียด แต่ก็มีวัตถุประสงค์หลักเดียวกัน คือ ส่งวิญญาณของผู้ตายไปสู่สุวรรค์

การทำพิธีศพในล้านนา สามารถแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ตามฐานะ หรือลำดับชั้นยศของผู้คนโดยนำความเชื่อนี้มาจากอินเดียในเรื่องของวรรณะ คือ กษัตริย์หรือเจ้านคร พระสงฆ์ และประชาชนทั่วไปหรือชาวเมือง มีความแตกต่างในรายละเอียด แม้กระทั่งการเกิดขึ้นของปราสาท ซึ่งใช้บรรจุศพผู้ตาย โดยมีความเชื่อว่าเมื่อจุติจากภพนี้ ไปสู่ภพหน้าก็เชื่อว่าจะได้ไปสู่สุคติ ซึ่งปราสาทเองก็มีความแตกต่างกันทั้ง 3 กลุ่มหลักข้างต้น เช่น หากเป็นเจ้าเมืองหรือกษัตริย์และพระสงฆ์หรือครุบาทผู้มีพรรษาสูง ก็จะใช้ปราสาทนกกหัตถิลิงค์ ซึ่งนกกหัตถิลิงค์ คือ สัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์มีกำลังเท่า 5 แรงช้าง มีหัวเป็นช้าง หางเป็นหงส์ ตัวเป็นนก อันเป็นสิ่งคู่บารมีกษัตริยาธิราชและพระสงฆ์ที่เรียกว่าครุบาทผู้มีพรรษาสูง และอีกกลุ่มหนึ่ง คือ ชาวเมือง จะเป็นปราสาทเล็กๆ ตามฐานะของผู้ตาย เช่น ปราสาททรงหลังกาย ปราสาททรงแมวควบ เป็นต้น

งานวิจัยเชิงคุณภาพนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบปราสาทและพิธีศพพระสงฆ์ในวัฒนธรรมล้านนา ผลการวิจัยพบว่า พิธีปลงศพพระสงฆ์ผู้เป็นมหาเถระในวัฒนธรรมล้านนา เรียกว่างานปอยล้อ นิยมสร้างปราสาทศพต่างบนหลังนกกหัตถิลิงค์ จนเกิดเป็นมรดกภูมิปัญญาทางด้าน

ศิลปกรรมประจำถิ่นที่เรียกว่า “ปราสาทนกหัสติลิงค์” มีอยู่ 2 แบบ คือ 1) แบบพื้นเมืองหรือธรรมชาติแบบล้านนา และ 2) แบบจตุรมุขพินาศปราสาท ตั้งอยู่บนหลังนกหัสติลิงค์ โดยปราสาทศพและเครื่องประกอบพิธีจะประดิษฐานที่ศพชาวบ้าน ถือเป็นงานบุญใหญ่มีอันสงฆ์มาก การเคลื่อนศพมีพิธีชักลากปราสาทไปสู่สถานที่เผาชั่วคราวที่สร้างขึ้นเฉพาะ เรียกว่า พิธีลากปราสาท แล้วประกอบพิธีฌาปนกิจ เรียกว่า พิธีส่งสาร ส่วนเครื่องประกอบพิธีในงานส่งสารศพพระสงฆ์ แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ 1) เครื่องประกอบปราสาทศพ ได้แก่ เสาไม้ซาง 4 ต้นสำหรับชิงผ้าสังฆาฏิ ผ้าสังฆาฏิ 1 ผืน เรียกผ้าเพดาน ผ้าดิบสีขาวหรือสีเหลือง เรียกผ้ากระดาน ตุงสามหาง ฉัตร บังสุริย์ บังแทรก บังวัน ราชวัตร-ช่อธง 2) เครื่องประกอบสมณบริวารและสมณศักดิ์ ได้แก่ ผ้าไตรจีวร บาตร ตาลปัตรหรือพัดยศ ใบประกาศแต่งตั้ง รูปของพระสงฆ์ผู้ถึงแก่มรณภาพ ฟันไม้หอม ชุ่มร่วมทำบุญ-ผ้าบังสุกุล ชุ่มสละแห่ดอกไม้ไฟช่วงเผาจริง

6.2 ข้อเสนอแนะบางประการ

ข้อเสนอแนะสำหรับการอนุรักษ์และสืบทอดการสร้างปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในล้านนา

1) ปราสาทศพนกหัสติลิงค์เป็นงานฝีมือเชิงช่างของล้านนาที่กำลังพลัดพินกลับมาได้รับความสนใจอีกครั้ง งานฝีมือ รูปแบบ ลวดลายที่ออกมาจากความคิดในการสร้างปราสาทศพที่งดงาม ช่างที่มีความชำนาญฝีมือในการทำงานศิลปกรรมขึ้นมาเหลืออยู่ไม่มากนัก ยิ่งในปัจจุบันมีการแข่งขันอันเนื่องมาจากค่าจ้างในการทำปราสาทศพนกหัสติลิงค์ ทำให้ช่างสร้างปราสาทศพเหล่านี้ที่มีอาชีพเกี่ยวข้องรวมไปถึงเหล่าพระสงฆ์ที่มีฝีมือในการศิลปกรรมด้วย ทำให้ความงามของปราสาทศพอยู่ที่ราคาที่เขาภาพเป็นผู้กำหนด เมื่อมีราคาสูง ปราสาทก็สลายไปด้วย บางครั้งมีการเสนอราคาต่ำกว่าคู่แข่ง เพื่อให้ได้งาน ทำให้ความงดงามลดลงไปตามราคาด้วย

2) สล่าผู้สร้างปราสาทศพที่มีฝีมือเหลือน้อย องค์ความรู้บางอย่างไม่ถูกถ่ายทอด หรือถ่ายทอดเฉพาะบางกลุ่ม เน้นการจดจำ และประสบการณ์จากปฏิบัติตามครูบาอาจารย์ หรือเรียกว่าครูพักลักจำ ขาดองค์ความรู้ที่เป็นลายลักษณ์อักษร หรือข้อมูลดิจิทัล ซึ่งจะทำให้องค์ความรู้เกี่ยวกับการสร้างสรรค์ปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในล้านนาก็เลือนหายไป

3) การสร้างปราสาทศพนกหัสติลิงค์ไม่ได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ ในพื้นที่ เช่น หน่วยงานวัฒนธรรม เป็นต้น เพราะยังไม่ได้ถูกบรรจุให้เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ โดยกรมส่งเสริมวัฒนธรรม ทำให้เหล่าหรือผู้ขึ้นขอบรรวมกลุ่มอนุรักษ์กันเอง ทำให้องค์ความรู้ไม่แพร่หลาย และไม่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานอื่นๆ เท่าที่ควรจะเป็น

4) การอนุรักษ์และสืบทอดการสร้างปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในล้านนาเป็นที่รู้จักเฉพาะคนที่มีความสนใจอยู่แล้ว คนทั่วไปในภาคอื่นๆ หรือนักวิชาการยังรู้จักน้อย ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรสนับสนุนและจัดทำสื่อเพื่อประชาสัมพันธ์วัฒนธรรมการสร้างปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในล้านนาให้รู้จักในวงกว้างมากขึ้น

5) ข้อเสนอแนะจากการสัมภาษณ์การสืบทอดภูมิปัญญาการสร้างปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในล้านนาจากผู้สืบทอดการสร้างปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในล้านนา 30 คน ได้แก่ พระภิกษุ ปราชญ์

ชาวบ้าน สถาปนิกสร้างปราสาท นักวิชาการ และนักศึกษานานาชาติ มีความเห็นว่า การศึกษาและให้ความสนใจการทำปราสาทศพนักษัตรลึงค์ยังอยู่ในวงแคบ ไม่มีการทำพิพิธภัณฑ์หรือแหล่งเรียนรู้ ทำให้องค์ความรู้ การอนุรักษ์และการสืบทอดไม่แพร่หลายในวงกว้าง โดยเฉพาะการศึกษาในเชิงวิชาการ ทำให้การเผยแพร่ความรู้ผ่านสื่อต่างๆ ทำได้ยาก ดังนั้น ควรมีศูนย์การเรียนรู้ชุมชนสำหรับสอน สาธิต และฝึกปฏิบัติเป็นศูนย์รวมในการศึกษาและพัฒนาการสร้างปราสาทศพนักษัตรลึงค์ขึ้นในสถานที่ใดสถานที่หนึ่ง หรือการเผยแพร่องค์ความรู้ของโครงสร้างปราสาทของสละเอง

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

ผลจากวิจัยเรื่องปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนาครั้งนี้ มีข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในครั้งต่อไปดังนี้

1) ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งเน้นการศึกษาภูมิปัญญาและแนวทางการสืบทอดภูมิปัญญาเพื่อนำไปสู่การอนุรักษ์และสืบทอดการสร้างปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนาเท่านั้น ในการทำวิจัยครั้งต่อไปควรทำการวิจัยในภูมิปัญญาล้านนาด้านอื่นๆ หรือการทำปราสาทศพในลักษณะอื่นๆ หรือเปรียบเทียบการสร้างปราสาทศพตามภูมิปัญญาของประเทศเพื่อนบ้าน เป็นต้น

2) ควรทำการวิจัยแบบเจาะลึกระหว่างครุภูมิปัญญาล้านนาที่ทำการสร้างปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนาของสละแต่ละท่าน หรือโรงงานสร้างปราสาทศพในจังหวัดอื่นๆ ทั่วประเทศโดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปราสาทศพนักษัตรลึงค์แต่ละสกุลช่าง มีลักษณะ ลวดลาย เพื่อศึกษาความเป็นมา แนวคิดในการประดิษฐ์ เพื่อเป็นการรวบรวมความรู้ความเป็นมาของตัวปราสาทกับความชำนาญการประดิษฐ์และสร้างชนิดอื่นๆ เนื่องจากปราสาทแต่ละท่านในแต่ละชุมชนจะมีความชำนาญที่แตกต่างกันไป

3) ควรทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เพื่อยกระดับการมีส่วนร่วมของหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน องค์กรและกลุ่มต่างๆ ในการลงมือปฏิบัติการเพื่อยกระดับและเสริมสร้างศักยภาพของผู้ที่ทำการสร้างปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนาให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นในทุกด้าน

4) ควรทำการวิจัยเกี่ยวกับทัศนคติของเยาวชนหรือสละรุ่นใหม่ที่มีผลต่อการอนุรักษ์และสืบทอดการสร้างปราสาทศพนักษัตรลึงค์ในล้านนา

บรรณานุกรม

ภาษาไทย:

ก.เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. วิสุทธิมรรคแปล ภาค 2 ตอน 1. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2540.

ข. เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources)

(1) หนังสือ

กมลรัตน์ อุตตปัญโญ. ปราสาทศพ. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2547.

คณะกรรมการแผนกตำรามหามกุฏราชวิทยาลัย. พระอัมมปัทมฐกถาแปล ภาค 4. พิมพ์ครั้งที่ 15. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537.

คมเนตร เชษฐพัฒน์นิช. ขีดข้อห้ามในล้านนา. เชียงใหม่: กราฟิกส์แอนด์สกรีน, 2539.

งามพิศ สัตย์สงวน. สังคมและวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.

จกกลนี คงชนะ. (2539). นกหัสดีลิงค์ พาหนะสู่สวรรค์ของผู้ประพาศิต. สยามอารยะ.

จิรกาล สุพรรณรัตน์. (2553). บทความส่งสการสังฆท้าวพญา. เชียงใหม่: วัดเจดีย์หลวง.

เจริญ ดันมหาพราน. ประเพณีท้องถิ่น. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์แสงแดด, 2538.

ชนิดา สติวงศ์. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระครูกรุณธรรมนิवास. ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์, 2548.

ชัยสิทธิ์ ตราชูธรรม และคณะ. กฎหมายพาณิชย์ COMMERCIAL LAW. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สัตยการพิมพ์, (ม.ป.ป.).

दनัย ไชโยธธา. ลัทธิ ศาสนา และระบบความเชื่อกับประเพณีนิยมในท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮาส์, 2538.

ธีรานันท์ (นามแฝง). การตายและพิธีการทำบุญศพ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, 2544.

ณรงค์ เจนใจ. (2558). การศึกษาองค์ความรู้ปราสาทศพในจังหวัดเชียงราย. มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย.

นิเทศ ดินณะกุล. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

- นิรันดร์ ชัยนาม. **ประเพณีและวัฒนธรรมของเชียงใหม่และล้านนาไทย**. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2512.
- บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล. **ประเพณีอีสาน และเกร็ดโบราณคดีอีสาน**. ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, 2544.
- บุญคิด วัชรศาสตร์. **อานิสงสเสียศพ**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์ธาราทอง, ม.ป.ป..
- บุญมี แท่นแก้ว. ผศ. **ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2547.
- บุญย์ นิลเกษ. **ศาสนาเบื้องต้น**. พระนคร: แพรววิทยา, 2527.
- บุรินทร์ คำกองแก้ว. **พิธีการศพ**. กรุงเทพมหานคร: หจก. มณฑลการพิมพ์, 2546.
- ประยูร ดิษฐานพงศ์, พ.ต.อ. **ความตายของมนุษย์ ตายแล้วไปไหน**. กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์ชัยการพิมพ์, 2546.
- ปราณี วงศ์เทศ, ผศ. **พิธีกรรมเกี่ยวกับการตายในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2534.
- แปลก สนธิรักษ์. **พิธีกรรมและประเพณี**. กรุงเทพมหานคร: เจริญจิต, 2531.
- แปลก สนธิรักษ์. **พจนานุกรมบาลี-ไทย**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2506.
- _____. **พิธีกรรมและลัทธิประเพณี**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: นิติบุคคลไทยวัฒนาพานิช, 2504.
- พระครูสมุหประสงค ฐิตปุณฺโญ. **สังเค็ด ราชวัติ ดอกไม้ธูปเทียน และประเพณีทำศพ**. กรุงเทพฯ: วิริยะพัฒนา, 2541.
- พระเทพวิสุทธิเมธี. **มรณานุสติ**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2536.
- พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินทปญฺโญ). **สวนโมกขพลารามกำลังแห่งการหลุดพ้น: อาจารย์มรณานุสรณ**. กรุงเทพฯ: หจก. ภาพพิมพ์, 2537.
- พระธรรมธีรราชมหามุนี. **อุดมวิชา**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, 2539.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ 9. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2540.
- พระมหาอาทิตย์ อาทิจโจ. **หัตถิลิงคสกุล ความเชื่อที่เชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนา**. เชียงใหม่: วัดเจดีย์หลวง, 2553.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ 5**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, 2534.
- พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ. **คติความเชื่อของชาวอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2536.
- พวงผกา ประเสริฐศิลป์. **ประเพณีไทยกับการเปลี่ยนแปลงตามกระแสวัฒนธรรมโลก**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, 2542.
- พหล แก้วเขียว. **ฉาปนกิจ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, 2545.
- พุทธทาสภิกขุ. **พจนานุกรมพุทธทาสพจนานุกรมคำอธิบายขยายศัพท์**. เนื่องในมงคลกาล 100 ปี พุทธทาสพุทธคักราช 2449-2549. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2549.
- _____. **ปริญญญาจากสวนโมกข์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, (ม.ป.ป.).

- พินท์สุตา ดีช่วย. (2555). **คติความเชื่อ รูปแบบของสัตว์หิมพานต์ในงานพระเมรุมาศ**.
 ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พิพัฒน์ กระแจะจันทร์. (2560). **เสด็จสู่แดนสรวง ศิลปะ ประเพณี และความเชื่อในพระบรมศพ และพระเมรุมาศ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มิวเซียมสยาม.
- ไพโรธ เลิศริยมล. **คติชาวบ้านลำนนาไทย**. เชียงใหม่: สุริยวงศ์บุ๊คเซ็นเตอร์, (ม.ป.ป.).
- ภูเดช แสนสา. (2556). **โลกหน้าล้านนา พัฒนาการการสร้างปราสาทศพต่างสัตว์หิมพานต์ และการก่ออยู่**. เชียงใหม่: สถาบันภาษา ศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.
- มณี พยอมยงค์. **ประเพณีและวัฒนธรรมของเชียงใหม่และลำนนาไทย**. (ม.ป.ท.), 2512.
- _____. **เครื่องสักการะในลำนนาไทย**. เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์, 2547.
- _____. **ประเพณีสิบสองเดือนลำนนาไทย ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม**. พิมพ์ครั้งที่ 5. เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์, 2547.
- รองศาสตราจารย์คุณ โทชน. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮาส์, 2537.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊ค, 2546.
- _____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2532.
- _____. **พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2532.
- ศรันย์ ไมตรีเวช (ดังตฤณ). **เสียดายคนตายไม่ได้อ่าน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดีเอ็มจี, 2548.
- ศรีเลา เกษพรหม. **ประเพณีชีวิตคนเมือง**. พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่: โรงพิมพ์นพบุรีเชียงใหม่, 2544.
- _____. **ปราสาทนกหัสดีลิงค์คู่ไม้ศพ**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์นพบุรีเชียงใหม่, 2540.
- เศรษฐมัตร์ กาญจนกุล. **ศิลปะอลังการงานศพไทย**. กรุงเทพฯ: บริษัทวิพริ้นท์ 1991 2554.
- ส.พลายน้อย. **เกร็ดโบราณคดีประเพณีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: บริษัทรวมศาสตร์ 1977 จำกัด, 2539.
- สง่า ไชยวงศ์. **ภูมิปัญญาลานนากับสาระร่วมสมัย**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์ปูเป้, 2543.
- สมชัย ใจดี และยรรยง ศรีวิริยาภรณ์. **ประเพณีและวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2533.
- สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนตงกูโร). **ศาสนาต่างๆ**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: สภาการศึกษามหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2528.
- สมเด็จพระปรมาณูชิตชินโนรส. **พระปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, 2526.
- สมภพพิสิษฐ สุขพิสิษฐ. **คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ลักษณะบุคคล**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัดพิมพ์อักษร, 2543.
- สินี เต็มสงสัย และพิชัย รัตนประทีป. **ประเพณีนานาชาติ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เกษมสัมพันธ์การพิมพ์, (ม.ป.ป.).

สุพัฒน์ อนันต์จารย์. **ปริศนาปรัชญาธรรมในประเพณีบำเพ็ญกุศลศพ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ส.ลูกธรรมภักดี, 2552.

สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ). **พระเมรุ ทำไม? มาจากไหน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, 2551.

สุชา จันทรเฒ และสุรางค์ จันทรเฒ. **จิตวิทยาสังคม**. กรุงเทพมหานคร: แพร่วิทยา, 2520.

สุพัตรา สุภาพ. **สังคมวิทยา**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2530.

สุเมธ เมธาวิทยากุล. **สังกัปพิธีกรรม**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2532.

เสถียร โกเศศ. **ความตาย**. กรุงเทพมหานคร: แม่คำผาง, 2531.

_____ **ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2532.

หลวงวิจิตรวาทการ. **ของดีในอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด, 2541.

_____ **ศาสนาสาทุก เล่ม 1**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ลูก ส.ธรรมภักดี, 2532.

อนุ เนินหาด, (พ.ต.อ.) ฝั่ปุ่ย่า พระสงฆ์ ปู่จ่าน ป่าเหี่ยว และสั้ปเห่ร่อ. (เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์, 2547.

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพญาณเมธี. **ผาสาทลั้ณนา**. ลำพูน: โรงพิมพ์บวรวรรณพรันท์, 2553.

อภิธาน สมใจ. **งานศพลั้ณนาปราสาทนทหัสตีสลิ่งคู้สู้ไม้ศฟ**. เชียงใหม่: กลางเวียงการพิมพ์, 2541.

อรสม สุทธิสาคร. **คนคั่นชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: สารคดี, 2546.

อรุณรัตน์ วิเชียรเหี่ยวและคณะ. **สั้ทหิซุมซนทอ้งถึ้นพึ้นเมืองดั่งเดิมลั้ณนา: กรณีสึกษาซุมซนลั้วยวน ลั้อ ปกาเกอญอ(กระเหรียง)ในจังหวดัน่าน เชียงรายและเชียงใหม่**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2546.

อัมพร เทพปินตา. **พิธีกรรม วิถึคนเมือง**. สำนักงานวัฒนธรรมจังหวดัลำปาง. ลำปาง: หสม.ณัฐพลการพิมพ์, 2548.

อาจารย์สิงฆะ วรรณะวิสัย. **สั้บสานลั้ณนา สั้บต่อลมหายใจของแผ่นดิน**. เชียงใหม่: (ม.ป.พ.), 2542.

อานันท์ กาญจนพันธุ์, “พึ้ถึเลี้ยงผึ้เม็งเมืองลำปาง”. **เอกสารประกอบการสั้มนา**. เชียงใหม่: สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2532. (อัดสำเนา)

อุดม เขยก็่วงศ์. **ประเพณีพิธีกรรมทอ้งถึ้นไทย**. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, 2545.

(2) บทความในวารสาร

ประยุทธ์ สารัง. (2562). **นทหัสตีสลิ่งคู้: การเมืองเรืองการนัยาม รหัสหมายซึ้นซน ในสั้งคมวัฒนธรรมลั้ณซ้าง**. การประชุมวิชาการมหาวิทยาลัยมหาสารคามวิจัย ครั้งที่ 13. หน้า 147-152.

ปราณี วงศ์เทศ. (2534). **พิธีกรรมเกือวกบัการตายในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พรันดึ้งกรั้บ จำกัด.

อุดม รุ่งเรืองศรี. “นทหัสตีสลิ่งคู้”. **วารสารวัฒนธรรมจังหวดัเชียงใหม่**. ปีที่ 50. ฉบับที่ 11.(มกราคม-เมษายน 2552): 22-27.

(3) บทความจากหนังสือรวบรวมบทความ

- กาญจนา ชินนาค. (2550). **นกหัสติลิงค์: การวิเคราะห์ทางมานุษยวิทยา**. วารสารวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี. ปีที่ 3(1). หน้า 57-72.
- ณรงค์ เจนใจ. (2560). **คุณค่าของปราสาทศพในจังหวัดเชียงราย**. วารสารสังคมศาสตร์วิชาการ. ปีที่ 10 (ฉบับพิเศษ). หน้า 145-157.
- วรรณศักดิ์พิจิตร บุญเสริม และคณะ. (2536). **คตินิยมโบราณอีสานต่อการสร้างนกหัสติลิงค์ในพิธีศพเจ้านายและพระเถระชั้นผู้ใหญ่**. รวมบทความว่าด้วยนกหัสติลิงค์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าคุณอรียานวัตร (เขมจารี). กาฬสินธุ์: ประสานการพิมพ์.
- วสันต์ ปัญญาแก้ว (บรรณาธิการ). (2555). **ตัวตนคนเมือง 100 ปี ชาตกาล ไกรศรีนิมมานเหมินท์: ครุบา อวตารต้นบุญ**. เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์.
- วัฒนศักดิ์ ไชยกุล. (2546). **บริบททางวัฒนธรรมและสังคมของการทำปราสาทในจังหวัดเชียงใหม่**. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาอาชีวศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เหมันต์ สุนทร. (2552). **ปราสาทนกหัสติลิงค์แห่งแผ่นดินล้านนา**. ในงานพระเมรุ: ศิลปะสถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเกี่ยวเนื่อง. บรรณาธิการโดยเกรียงไกร เกิดศิริ. กรุงเทพฯ: กระทรวงวัฒนธรรม.
- อนัสพงศ์ ไกรเกรียงศรี. (2531). **ประเพณีเผาศพปราสาทภาคเหนือ**. รายงานการศึกษาวิจัยวัฒนธรรมท้องถิ่นประเทศไทย สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อนุ เนินหาด. (2547). **สังคมเมืองเชียงใหม่ เล่ม 9 (เจ้าสมบุญ ณ เชียงใหม่)**. เชียงใหม่ : นพบุรีการพิมพ์.
- อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระเทพญาณเมธี. (2553). **ผาสาทล้านนา**. ลำพูน: บวรวรรณพันธ์ อรรถ นันทจักร. (2515). **รวมบทความว่าด้วยนกหัสติลิงค์**. เชียงใหม่: แสงศิลป์การพิมพ์.
- อรรถ นันทจักร. (2535). **การปลงศพแบบนกหัสติลิงค์: พิธีกรรมและความเชื่อของเจ้าเมืองอุบลราชธานีสายนครจำปาสัก**. มหาสารคาม: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

(4) วิทยานิพนธ์

- จันทราทิพย์ วงษ์ภักข. **คุณภาพชีวิตของสัปเหร่อในเขตเทศบาลนครพระศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา**. การศึกษาค้นคว้าอิสระคหกรรมมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2551.
- ชัยพร พิบูลศิริ. **ประเพณีการฝังศพในสมัยหิน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต. ภาควิชาโบราณคดี: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2519.
- ชาติชาย มานิตยกุล. **วิถีชีวิตสัปเหร่อในกรุงเทพมหานคร**. ปริญญาญานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2550.

ทวีศักดิ์ วรฤทธิ์เรืองไธสง. สัมพันธ์กับการจัดการศพของชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนมอญริมแม่น้ำแม่กลอง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี. **วิทยานิพนธ์คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.**

พระครูกันตธรรมมาภิวัฒน์ (คัมบัวลา). ศึกษาประเพณีความเชื่อประเพณีฃาปนกิจของชาวบ้านขอนแก่นเหนือ ตำบลขอนแก่น อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558.**

พระครูกลุณยธรรมโฆษ (รุ่ง กลยาโณ). การศึกษาคติธรรมจากประเพณีงานศพ: กรณีศึกษาชุมชนตำบลตรวจ อำเภอศรีณรงค์ จังหวัดสุรินทร์. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2554.**

พระครูโกศลธรรณกิจ. การศึกษาประเพณีงานศพของชาวไทยพุทธท้องถิ่น อำเภอสังขละบุรี จังหวัดสงขลา. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558.**

พระครูอุทัยปริยัติโกศล (เสถียร ยอดสังวาลย์). ปริศนาธรรมเกี่ยวกับประเพณีการตายของภาคอีสาน. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2554.**

พระชาญชัย ชยเมธี (คำวิชัย). บทบาทของสัปเหร่อที่มีต่อพิธีงานศพกรณีศึกษาในเขตเทศบาลตำบลหลวงใต้ อำเภองาว จังหวัดลำปาง. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556.**

พระมหาจรัญ จิตตสวโร (กันธิมา). การศึกษาแนวคิดความเชื่อเชิงวัฒนธรรมในการสร้างปราสาทศพของ ชาวพุทธล้านนา. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553.**

พระมหาวันชัย ธมมชโย (ช่วงสำโรง). การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องความตาย ตามทัศนะของพุทธศาสนิกชน. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558.**

พระมหาวิรัช อคฺคธมฺโม (คำสอนพันธ์). คุณค่าประเพณีปอยล้อล้านนา: กรณีศึกษาพระครูการุณยธรรมนิवास (หลวงปู่หลวงกตปุญโญ). **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558.**

พระมหาวิระศิลป์ อนุทโก (แสนลุน). การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงของพิธีฃาปนกิจ ในพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านวังชัย. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2548.**

พระมหาสมปอง ปมุทิโต (กองศิลา). ศึกษาความตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556.**

พระมหาสุพร รุกขิตธมฺโม (ปวงกลาง). ศึกษาวิเคราะห์การเผชิญความตายอย่างสงบตามหลักมรณสติในพระพุทธศาสนาเถรวาท. **พุทธศาสนคหิบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา รายวิชาสัมมนาพระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557.**

พระวรรณดี โชติธมโม (ธรรมชัย). การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลของไตรลักษณ์ต่อทัศนคติเกี่ยวกับชีวิตและความตาย: กรณีศึกษาผู้ป่วยในโรงพยาบาลกำแพงจามประเทศกัมพูชา. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558.

พระอธิการเด่นชัย ฐิริปัญโญ (นำรุ่งเรือง). การศึกษาวิเคราะห์ประวัติความเป็นมา ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับวิญญาณ ภูตผีของชนชาติพันธุ์ปืซู บ้านดอยชมภู หมู่ที่ 7 ตำบลโป่งแพร่ อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงราย. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553.

พระอธิการพิพัฒน์พงษ์ ฐานวุฒโฒ (ใจกว้าง). ศึกษาความเปลี่ยนแปลงการจัดงานศพของชาวพุทธ: กรณีศึกษาบ้านหมื่น ตำบลนาปรัง อำเภอบึง จังหวัดพะเยา. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558.

พระอนุชิต ปทุมวณโณ (หวังวนวัฒน์). การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องความตายในศาสนาดั้งเดิมของเผ่าม้ง. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2549.

วรรณณี มุกปากษาเจริญ. ประเพณีการฝังศพของคนก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านดอนตาเพชร. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต**. ภาควิชาโบราณคดี: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2512.

วัฒนศักดิ์ ไชยกุล. บริบททางวัฒนธรรมและสังคมของการสร้างปราสาทศพในจังหวัดเชียงใหม่. **ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2546.

(5) บทสัมภาษณ์

สัมภาษณ์ พระครูจักรธรรมนุญ. เจ้าคณะตำบลบ้านเอื้อม เขต 2 เจ้าอาวาสวัดท่าล้อ, 11 กันยายน 2561.

สัมภาษณ์ พระครูตาน ปิยวณโณ. เจ้าอาวาสวัดทุ่งไค้ง, 4 ตุลาคม 2561.

สัมภาษณ์ พระครูวิชัย ปุณฺณเปกโข. เจ้าอาวาสวัดน้ำไทรง, 9 ตุลาคม 2561.

สัมภาษณ์ พระครูวิมลนพการ. เจ้าคณะตำบลบ่อแก้ว เขต 1 เจ้าอาวาสวัดม่อนกระทิง, 15 กันยายน 256.

สัมภาษณ์ พระครูสาทรพิพัฒน์กิจ. เจ้าคณะตำบลบ่อแก้ว เขต 2 เจ้าอาวาสวัดบ่อแก้ว, 18 กันยายน 2561.

สัมภาษณ์ พระพล สิทธิพาโล. รองเจ้าอาวาสวัดน้ำไทรง, 5 กันยายน 2561.

สัมภาษณ์ พระสมบัติ วิชชาธโร. รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดม่วงแวง, 30 กันยายน 2561.

สัมภาษณ์ พระเอกชัย อคฺคปัญโญ. รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดป่าเยะ, 3 ตุลาคม 2561.

สัมภาษณ์ พ่อชาญ อินฟู. ประธานชมรมผู้เฒ่าบ้านน้ำไทรง, 22 ตุลาคม 2561.

สัมภาษณ์ พ่อมี้ง บุญเต็ม. ประชาชนชาวบ้าน บ้านน้ำไทรงอุดมพร, (ถึงแก่กรรมแล้ว).

สัมภาษณ์ พ่อสมหมาย จะนาศักดิ์. อดีตประธานชมรมผู้สูงอายุบ้านทับหมาก, 10 ตุลาคม 2561.

สัมภาษณ์ พ่อหนานสวัสดิ์ บุญเต็ม. ผู้สูงอายุในหมู่บ้านน้ำไทรง, 9 ตุลาคม 2561.

สัมภาษณ์ พ่ออาจารย์หนานคำมูล ใจคำ. มัคคานายกวัดทับหมาก, 2 ตุลาคม 2561.

สัมภาษณ์ พ่ออาจารย์หนานนพวิทย์ เมืองงาว. มัคณายกวัดม่วงแงว, 11 ตุลาคม 2561.

สัมภาษณ์ พ่ออาจารย์หนานบุญตัน ทองวงศ์บุตร. ปราชญ์ชุมชนบ้านหนองช้างเหนือ, 12 กันยายน 2561.

สัมภาษณ์ พ่ออาจารย์หนานพยนต์ คำกณะ. มัคณายกวัดป่ายะ, 9 ตุลาคม 2561.

สัมภาษณ์ พ่ออาจารย์หนานพิบูลย์ ละคำมา. มัคณายกวัดน้ำไ้, 3 กันยายน 2561.

สัมภาษณ์ พ่ออาจารย์หนานมงคล มะโนคำ. ปราชญ์ชาวบ้าน บ้านทับหมาก, 14 กันยายน 2561.

สัมภาษณ์ พ่ออ้อยแก้ว ปาโกวงศ์. ผู้สูงอายุในหมู่บ้านน้ำไ้, 9 ตุลาคม 2561.

สัมภาษณ์ พ่ออ้อยนวล ชัดธิพงษ์. ผู้สูงอายุในหมู่บ้านน้ำไ้, 18 ตุลาคม 2561.

สัมภาษณ์ พ่ออ้อยสุข คั่นใจ. ผู้สูงอายุในหมู่บ้านน้ำไ้, 8 ตุลาคม 2561.

สัมภาษณ์ แม่บุผา วงศ์ชมภู. ผู้สูงอายุในหมู่บ้าน. 11 ตุลาคม 2561.

สัมภาษณ์ แม่อ้อยฟองแก้ว ปาโกวงศ์. ผู้สูงอายุในหมู่บ้านน้ำไ้. 5 กันยายน 2561.

สัมภาษณ์ แม่อ้อยยวง คั่นใจ. ผู้สูงอายุในหมู่บ้านน้ำไ้. 8 ตุลาคม 2561.

สัมภาษณ์ ร.ต.ท จรัส ทรายสมุท. ประธานชมรมผู้สูงอายุบ้านท่าล้อ. 7 ตุลาคม 2561.

สัมภาษณ์ อาจารย์ประดิษฐ์ ไชยคันธะ. ปธ.7. ผู้สูงอายุในหมู่บ้านน้ำไ้. 26 กันยายน 2561.